

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**18. YÜZYILDA İSTANBUL'DA ESNAFLIK
-GIDA SEKTÖRÜ-**

Doktora Tezi

Engin ÇAĞMAN

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**18. YÜZYILDA İSTANBUL'DA ESNAFLIK
-GIDA SEKTÖRÜ-**

Doktora Tezi

Engin ÇAĞMAN

Danışman: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

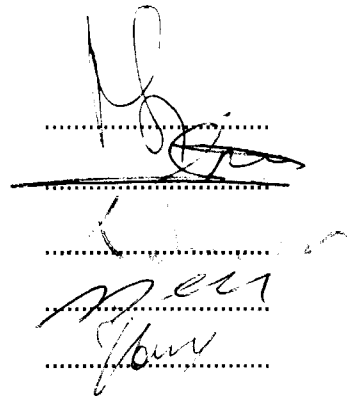
Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi ENGİN
ÇAĞMAN'ın 18.YÜZYILDA İSTANBUL'DA ESNAFLIK-GIDA SEKTÖRÜ adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.06.2011 tarih ve 2011-10/25 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 16.10.2011
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MUSTAFA ÇELEN
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.NEŞE ERİM
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.YAŞAR BÜLBÜL

ÖZET

18. YÜZYILDA İSTANBUL'DA ESNAFLIK

-GIDA SEKTÖRÜ-

Tarih boyunca İstanbul birçok devlete başkentlik yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin de başkenti olan İstanbul, çok önemli ve ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Böylesine büyük bir şehirde hem yöneticilerin hem de halkın ihtiyaçlarının karşılanması devletin en önemli görevleri arasında yer almıştır. Bu sebeple İstanbul'un ihtiyaç duyduğu malların satın alınmasından şehre getirilmesine ve ilgili esnafa dağıtılmasından halka arz edilmesine kadar birçok safhadan geçen bu faaliyetler için çok ciddi bir organizasyon ve denetim gereklidir. Osmanlı Devleti provizyonizm ilkesi çerçevesinde İstanbul'da gerekli olan malların her türlü spekülasyonun dışında, piyasada ucuz ve bol miktarda bulunmasına gayret etmiştir. Bu amaçla kurulan sistem bazı aksamalarla birlikte yüzyıllar boyunca hayatiyetini devam ettirmiştir.

Tezimizde 18. yüzyılda İstanbul'da gıda sektörünü ve bu sektör içinde yer alan esnaf gruplarını anlatmaya çalıştık. Özellikle ilk elden belgelerle esnaf hayatını, ilgili sektörlerin işleyişini, esnaf içindeki problemleri ve getirilen çözümleri izaha gayret ettik. Tezin asıl bölümüne geçmeden önce Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatının tarihçesinden bahsettik. Daha sonra Osmanlı dönemi esnaf teşkilatındaki görev dağılımını, esnafın yükümlülüklerini, fiyat sistemini, esnafın denetimini ve İstanbul'a dışarıdan yapılan göçlerin esnaflık üzerindeki etkilerini anlattık. İkinci bölümde ise Gıda sektörü ile ilgili esnaf gruplarını, bunların işleyişini ve karşılaşılan problemleri izah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler

: Esnaf, Gıda Sektörü, İstanbul

ABSTRACT

TRADESMEN (*ESNAF*) IN THE 18TH CENTURY ISTANBUL -FOOD SECTOR-

Throughout its history, Istanbul has been the capital of various states. Having served as the capital of the Ottoman Empire, Istanbul bears a very significant and privileged position. In such a large city, meeting the needs of both the inhabitants and the ruling class has been among the most important duties of the state. Thus, obtaining the goods needed by the city, and subsequently supplying them to the tradesmen and inhabitants require a strict supervision from the phase of purchasing to shipping. Within the framework of the principle of provisionism and beyond speculations of any kind, the Ottoman Empire put forth special efforts to provide maximum amount of goods possible with reasonable prices on the market. The system created for this purpose, despite encountering certain challenges, managed to survive for centuries.

In the present study, we made an attempt to explain the food sector in 18th century Istanbul and the *esnâf* operating in this sector. We particularly aimed to describe the lives and problems of the *esnâf* through first-hand documents. Before proceeding on to the body of the thesis, we touched upon the history of *esnâf* organization in the Ottoman Empire. Next, we provided brief information about the distribution of duties, pricing system, supervision of the trades and the effects of immigration to Istanbul on the market. In the second chapter, we aimed to explain the *esnâf* groups related to food sector including the way they function and the problems they faced.

Keywords

: Trades, Food Sector, Istanbul

YENİLİK BEYANI

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti, siyasi ve askeri bürokrasinin merkezi ve barındırdığı nüfusun fazla olması bakımından ayrı bir önemi vardı. Bu sebeple başta en temel gıda maddeleriyle birlikte ihtiyaç duyulan malların kolay, ucuz ve hızlı bir şekilde temin edilerek halka ulaştırılması ve bu hususta herhangi bir problemle karşılaşılması veya ortaya çıkan problemlerin acilen çözümü, devletin en temel politikaları arasında yer almıştır. Bundan dolayı klasik dönem Osmanlı coğrafyasında Balkanlar'dan Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya kadar geniş bir iâşe-ulaşım ağı kurulmuştu. Bu sistem devletin kurumlarının olgunlaştığı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar –her ne kadar zaman zaman aksamlar olmakla birlikte-işlemiştir.

Tezimizde temel amaç 18. yüzyılda İstanbul'un temel gıda maddeleriyle ilgili iâşe usullerinin incelenmesi ve gerçekten de daha önce bu yönde oluşturulmuş olan kurumlarda ve iâşe yöntemlerinde değişiklik olup olmadığı, şayet olduysa bunun hangi dönem veya dönemlerde ve hangi ölçeklerde gerçekleştiğinin tespit edilmesidir.

Araştırmamızda özellikle şikâyetler ve mahkeme hükümleri ön plana çıkmıştır. Bu hükümlerde göze çarpan husus istikrarın ve mevcut kurumların muhafazası yönündedir. Ancak problemlerin artması, mevcut kurumların ve geleneksel politikaların çözümü sağlayamaması durumunda yeni arayışlara gidilmesi söz konusudur. Gerçekten de 18. yüzyılın ortalarına kadar genel olarak geleneksel iâşe usulleri devam etmiş daha sonraki dönemde bazı düzenlemeler yapılmış fakat değişimin hızlanması yüzyılın sonlarında 3. Selim'in saltanatı zamanında vuku bulmuştur. Bu sebeple araştırmamız neticesinde 18. yüzyılda klasik paradigmada devletin iâşe usulleri açısından bazı değişimler olmakla birlikte esnaf nizam ve uygulamalarının genel olarak devam ettiği kanaati hâsıl olmuştur. Her ne kadar esnaf nizamlarına riayetsizliklerinin, esnaf arasında yolsuzluk, usulsüzlük vb. hareketlerin arttığı müşahede ediliyorsa da genel olarak gerek devletten gerek esnaftan kökten bir değişim talebinin olmadığı düşünülmektedir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
YENİLİK BEYANI	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLO LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
1.GİRİŞ	1
2.OSMANLI DEVLETİNDE ESNAFLIK	5
2.1. Osmanlı Devleti'nde Esnaflığın Tarihçesi	5
2.1.1.Fütüvvet Ve Ahilik.....	5
2.1.2.Fetihten Sonra İstanbul'da Esnaflık.....	8
2.1.3.Gedik ve Vakıflar	14
2.2. Esnaf Teşkilatı	21
2.2.1. Kadı	21
2.2.2. Muhtesib.....	24
2.2.3. Şeyh.....	26
2.2.4. Kethüda	26
2.2.5. Yiğitbaşı	29
2.3. Esnafın Yükümlülükleri	30
2.3.1. Esnaftan Alınan Vergiler.....	30
2.3.2. Orducu Esnafı.....	33
2.4. Osmanlı Devleti'nde Narh Müessesesi	34

2.4.1. Olağan Hallerdeki Narhlar	38
2.4.2. Olağanüstü Hallerdeki Narhlar.....	44
2.5. İstanbul Esnafının Denetimi	47
2.6. Taşradan İstanbul'a Yapılan Göçlerin Esnaflığa Etkileri.....	52
3. 18. YÜZYILDA İSTANBUL'UN İAŞESİYLE İLGİLİ SEKTÖRLER VE ESNAF GRUPLARI.....	57
3.1. Zahire İaşesi	64
3.1.1. Unkapamı Tüccarları	66
3.1.2. Yağ ve Balkapamı Tüccarları.....	81
3.1.3. Değirmenci Esnafı	87
3.1.4. Fırıncı Esnafı	101
3.1.5. Çörekçi ve Börekçi Esnafı.....	128
3.2. Et İaşesi	134
3.2.1. Kasap Esnafı.....	134
3.2.2. Tavukçu Esnafı.	157
3.3. Balık İaşesi	161
3.3.1. Balıkçı Esnafı	161
3.3.2. Balık Tuzlayıcı Esnafı	166
3.4. Sebze ve Meyve İaşesi	169
3.4.1. Bakkal ve Esnafı.....	176
3.5. Süt ve Süt Mamülleri İaşesi.....	193
3.6. Kahve İaşesi	197
4. SONUÇ	202
KAYNAKÇA	211
EKLER.....	223

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: 6 Rebiulevvel 1178 (3 Eylül 1764) tarihli narh defterine göre bazı mal ve ürünlere verilen ikili fiyatlar	34
Tablo 2: 1146 (1733-1734) yılı içinde Üsküdar ve Yeniköy’de verilen iki farklı narh defterine göre bazı mal ve ürünlere verilen ikili fiyatlar.....	36
Tablo 3: 1092 (1681) tarihinde İstanbul’da bulunan dükkânlardan toplanan vergilerin miriye ayrılan paylarına göre verimlilik oranları	44
Tablo 4: 18. yüzyılda İstanbul’da gıda sektörü ilgili esnaf grupları	55
Tablo 5: 13 Muharrem 1205 (22 Eylül 1790) tarihinde İstanbul ve havalisinde hububat ve zahire fiyatları.....	71
Tablo 6: 1176 (1763) Senesinde İstanbul’da Bulunan Ekmekçi Değirmenleri ve Taş Sayıları	106
Tablo 7: 29 Rebiulahir 1124 (5 Haziran 1712) tarihinde İstanbul’da bulunan ekmek fırınları ve değirmen çarklarının Sayıları.....	90
Tablo 8: Selh-i Zilhicce 1124 (27 Ocak 1713) tarihinde Üsküdar’da bulunan ekmek fırınları ve üretilen ekmek sayıları	92
Tablo 9: 21 Receb 1245 (16 Ocak 1830) tarihinde İstanbul’da bulunan francalacı fırınları	107
Tablo 10: 1171 (2-10 Mart 1758) Tarihinde İstanbul’da bulunan balıkçı dükkânlarının semtlere göre dağılımı.....	166

KISALTMALAR

- A.e. : Aynı eser
- AŞD : Atik Şikâyet Defterleri
- BOA : Başbakanlık Devlet Arşivleri
- C : Cilt
- Çev : Çeviren
- D : Defter
- İET : İstanbul Esnaf Tarihi
- İKS : İstanbul Kadı Sicilleri
- İst. : İstanbul
- İTT : İstanbul Ticaret Tarihi
- MAD : Maliyeden Müdevver
- ODTÜ : Ortadoğu Teknik Üniversitesi
- s : Sayfa

1.GİRİŞ

Dünya tarihine yön veren imparatorluklar her dönemde hem araştırmacılar hem de okurlar için yoğun bir ilgi ve merak konusu olmuştur. Söz konusu, yakın döneme kadar varlığını devam ettiren ve bıraktığı etkileri hala sürmekte olan Osmanlı Devleti olunca bu ilgi ve merakın üst düzeyde olması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili araştırmalarda epeyce mesafe alınmıştır. Yapılan çalışmaların artması sayesinde bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımak bizler için daha da kolaylaşacaktır. Çalışma sahası olarak böyle bir konuyu seçmemiz de bu amaca yöneliktir. Bununla birlikte konunun ele alınış tarzı ve metodolojik yaklaşımın en az konu seçimi kadar önemli olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Herhangi bir devlet veya medeniyet, onu meydana getiren ve sürekliliğini sağlayan tarihî, ekonomik, askerî, siyasî vb. unsurlarından bağımsız olarak düşünülemez ve değerlendirilemez. Bu unsurların da kendi içlerinde birbirinden yalıtılarak ele alınmasının ciddi hatalara sebebiyet vereceği aşîkârdır. Sözelimi, devletin ekonomik yapısı ile diğer yapıları arasındaki sıkı ilişkiyi göz ardı etmek imkânsızdır. Konumuzu teşkil eden İstanbul'un iâşesi de esnaf teşkilatının en alt yöneticisinden padişaha kadar ara kademedeki birçok yöneticinin sorumluluk alanına girer ve bu sorumluluk gerçekten de yukarda bahsettiğimiz yapıların yakından tanınmasını gerektirir.

Esnafılık elbette insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların ihtiyaçları arttıkça işbölümü gelişmiş; buna bağlı olarak her toplumun kendi ihtiyaçlarına ve özelliklerine göre esnaf grupları ve esnaf teşkilatları ortaya çıkmıştır. Biz de tezimizde İstanbul'u, İstanbul'un iâşesini ve bununla ilgili esnaf gruplarını anlatmaya çalıştık. Fakat böylesine önemli ve belki de bir ekip çalışmasını gerektirecek bu konuyu hem tarihsel hem de sektörel olarak sınırlandırmayı gerekli gördük. Bu sebeple konuyu İstanbul'un iâşesi çerçevesinde gıda sektörü ile sınırlandırarak başlık olarak "18. Yüzyılda İstanbul'da Esnafılık – Gıda Sektörü–" ismini uygun bulduk.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece yetiştirilen belirli ürünler için hazırlanan çalışmaları göz önüne aldığımızda konumuzun zorluğunun takdir edileceğini umuyorum. Ele aldığımız konu güç olmakla birlikte bazı avantajlarımız da yok değildir. Bunların hemen başında, son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaflıkla ve

diğer ekonomik faaliyetlerle ilgili çalışmaların artış göstermesini ve arşivlerde konuyla ilgili çok sayıda belgenin mevcut olmasını kaydedebiliriz. Özellikle İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından hazırlanan, Osmanlı Arşivleri'ndeki Ahkâm Defterleri'nin transkripsiyonları çalışmamızda bize ciddi yol göstermiştir. Yine Sayın Ahmet Tabakoğlu, Sayın Ahmet Kala ve Sayın Salih Aynural'ın esnaflık konusunda yaptığı çalışmalar gerçekten de bu konunun tez olarak düşünülmesinde ve uygulamaya konulmasında bizlere cesaret vermiştir.

Her şeyden önce böyle bir konu ilk elden arşiv belgeleri ile muhatap olmayı zorunlu kılmaktadır. Osmanlı Arşivleri'nde bulunan belgelerin dışında, bahsettiğimiz gibi yine İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından Osmanlı Arşivleri'nden elde edilerek transkribesi yapılan metinlerde, esnafla ilgili yüzlerce problem ve çözümleri en yetkili şahıslar tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca İstanbul Kadı Sicilleri'nde de esnaflıkla ilgili birçok belge ve hüküm bulunmaktadır. Mahkeme kararları, devletle esnafın birbirlerine bakış açısının, problemlerin halledilme şekillerinin ve süreç içinde meydana gelebilecek değişikliklerin gözlenebilmesi açısından vazgeçilmez değerdedir.

Tezimizde, İstanbul'daki esnaflığa ve esnaf gruplarına geçmeden önce Osmanlı Devleti'ndeki esnaf teşkilatının etkilendiği Fütüvvet ve Ahîliğin tarihçesinden bahsetmeye çalıştık. Daha sonra Osmanlı Devleti'ndeki esnaf teşkilatının belli-başlı yöneticilerini ve bunların görevlerini kısaca anlattıktan sonra kuruluşundan itibaren esnaflığın Osmanlı Devleti'ndeki tarihçesine değindik. Ardından Osmanlı Devleti'nde üretici ve tüketiciyi belirli bir dengede tutmak amacıyla uzun yıllar uygulama alanı bulan narh müessesesini izah etmeye çalıştıktan sonra esnafın denetimini ve İstanbul'a diğer şehirlere yapılan göçlerin esnaflığa etkilerinden bahsettik. Çalışmamıza temel teşkil eden esas metinde ise iaşeyi, iaşeye ilgili esnaf gruplarını ve karşılaşılan problemleri sektörlere göre alt başlıklara ayırarak incelemeye çalıştık. Kuşkusuz gıda sektörüne giren esnaf grupları bizim bahsettiklerimizle sınırlı değildir. Fakat konunun çok geniş bir sahayı kapsamamasından dolayı belirli bir sınırlandırma yapmayı zorunlu gördük. Bunu yaparken, temel ihtiyaçları, sektörün yoğunluğunu ve önemini göz önüne alarak yapmaya çalıştık.

İstanbul denince günümüzde Çatalca'dan Gebze'ye kadar olan coğrafya anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ise İstanbul denilince ilk olarak, dar anlamda, sur içiyle mukayyet olan kadim İstanbul anlaşılmaktadır. Fakat idari anlamdaki İstanbul,

bugünkü anlaşılan İstanbul'dan çok daha büyük bir coğrafyaya tekabül etmektedir. Bu coğrafya, sur içinin dışında üç kısma ayrılmıştır. Bunlar; Üsküdar, Galata ve Eyüp (Haslar)'dür. Fakat idari bakımdan Galata, Bandırma'ya; Eyüp, Vize'ye ve Üsküdar, Adapazarı'na kadar uzanmaktadır. Tezimizde biz de özellikle sur içi İstanbul'unu anlatmaya çalıştık. Bununla birlikte yeri geldiğinde, geniş anlamındaki İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren esnaf gruplarından da bahsettik. Kesin olarak bilinmemekle birlikte, 18. yüzyılda İstanbul'un nüfusunun 500.000 civarında olduğu kabul edilebilir. O dönem için böylesine muazzam bir nüfusun beslenmesi ve temel ihtiyaçlarının karşılanması gerçekten de hem güç hem de çok hassas bir meseledir.

Mehmet Genç, iktisadi faaliyetlere ve bu faaliyetlerden doğan mal ve hizmetlere iki açıdan bakılabileceğini belirtir. Buna göre alıcı veya üreticiler, mal ve hizmetleri mümkün olduğunca düşük fiyata temin etmek isteyip yine mümkün olduğunca pahalı fiyata satmak isterler. İkinci grubu teşkil eden tüketiciler ise bu mal ve hizmetleri piyasada sürekli, ucuz ve kaliteli temin etmeye çalışırlar. İaş (provizyonizm) ilkesi, iktisadi faaliyetlere tüketici açısından bakan yaklaşımı temsil eder. Söz konusu dönemde, ekonomide genel olarak verimliliğin düşük ve artırılmasının zor olması, müdahalelerin verimliliği artırmaktan çok düşürücü etki yapma ihtimalinin fazla olması ve ulaştırmanın çok zor ve pahalı olması gibi etkenler, iaşecilik ilkesinin uzun süre devam ettirilmesini sağlayan unsurlar olmuştur. Bu politikalar çerçevesinde Osmanlı Devleti, özelde İstanbul'un, genelde ise tüm ülkenin ihtiyaçlarının karşılanmasında çok ciddi bir rol üstlenmiştir. Fakat devletin bizatihi kendisi, iktisadi faaliyetlerde bulunmaktansa daha çok denetleyici ve düzenleyici olmuştur. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde esnaf teşkilatının rolü çok büyüktür. Malların İstanbul'a kara veya deniz yoluyla getirilmesi, bunların limanlarda depolanması veya satılması, ilgili esnafa dağıtılması, adil bir fiyat oluşturulması, piyasada sürekli bulundurulabilmesi, ihtikârın önlenmesi, esnaf arasında ortaya çıkan problemlerin halledilmesi ciddi bir organizasyonu gerektirmektedir. Bütün bu saydıklarımızın uygulanmasında esnaf yöneticilerinin çok büyük katkısı vardır. Devlet, kadı ve muhtesib aracılığıyla sadece bu düzenin sağlanması ve korunması fonksiyonunu icra etmektedir.

Esnaf arasında yürürlükte bulunan kuralların yerleşmesi uzun zaman almıştır. Ayrıca devlet ve esnaf bu kuralların değişmesinden yana değildir. Ortaya çıkan problemlerle ilgili verilen hükümlerde sürekli olarak geçmişteki padişahlara atıflar

yapılmakta ve problemlerin daha önceki padişahların verdiği hükümlere göre çözümlenmesi istenmektedir. Esnaf arasında ne gibi problemlerin çıktığını ve ne şekilde çözüme kavuşturulduğunu gösteren binlerce belge bulunmaktadır. Sistemin kusursuz olarak işlediğini söylemek elbette imkânsızdır. Şayet öyle olsaydı şüphesiz ki bu belgeler de mevcut olmayacaktı. Ayrıca resmiyete intikal etmeyip esnafın kendi arasında hallettiği problemlerin sayısını bilebilmek elbette mümkün değildir.

Kısaca tekrarlamak gerekirse tezimizde, 18. yüzyılda gıda ve hizmet sektörü ile ilgili esnaf gruplarının işleyişleri, üretilen veya İstanbul dışından getirilen malların esnaf arasında dağıtımı, esnaf arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve çözümleri, esnaf ile esnaf ve devlet yöneticileri arasındaki ilişkiler mümkün olduğunca birinci elden kaynaklarla anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezde çok geniş bir biçimde kullandığımız İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanan eserlerde geçen belge numaraları görüleceği gibi 3 adettir. Bunlardan birincisi İstanbul Ahkâm Defteri numarası, ikincisi sayfa numarası ve üçüncüsü ise hüküm numarasını ifade etmektedir. Ayrıca tezin sonunda İstanbul'da faaliyet gösteren esnafın yoğun olarak buldukları bölgeler ve mesleklerini icra ettikleri yerlerle ilgili haritalar ilave edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardım ve katkılarıyla bana destek olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na, jüri üyeleri Prof. Dr. Neşe Erim, Prof. Dr. Gülfettin Çelik, Doç. Dr. Mustafa Çelen ve Doç. Dr. Yaşar Bülbül'e teşekkürlerimi sunarım.

Engin ÇAĞMAN

2.OSMANLI DEVLETİ'NDE ESNAFLIK

2.1. Osmanlı Devleti'nde Esnaflığın Tarihçesi

2.1.1. Fütüvvet ve Ahîlik

Osmanlı İmparatorluğunda esnaf hayatının zihni arka planını “*ahîlik*” teşkil etmekteydi. Ahîlik de “*Fütüvvet*” teşkilatını örnek alarak gelişmiştir. Diğer bir deyişle zihniyeti teşkil eden temel ilkeler etrafında kurumlar oluşmuş ve bu kurumlar zaman-mekân, tecrübe, sosyal ve kültürel şartlar vb. etkenlerle aynı medeniyet havzalarında bazı değişiklikler göstererek çok uzun bir süre hayatini devam ettirmiştir. Zaman içinde ortaya çıkan meseleler, kurulan sistemlerin esnekliği sayesinde giderilmeye ve değişimler de sisteme zarar vermeyecek hale getirilmeye çalışılmıştır.

Arapça'da fütüvvet kelimesinin kökü olan “*fetâ*” kelimesi, “*genç, delikanlı, yiğit*” anlamlarına gelmekte olup Arap-İslam mutasavvıfları tarafından tam manasıyla “*ideal müslüman insan*”ı ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Söz konusu mutasavvıflar, “*fetâ*”yı bu anlamda yorumlarken kelimenin Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerdeki kullanımından hareket etmişlerdir.¹ Fütüvvet kuralları ve gençlik birlikleri Yakındoğu şehirlerinde İslam'dan önce de vardı. Fütüvvet, özellikle genç işçilerin ve başıboş insanların bazı kurallar yoluyla terbiye edilmesinde rol oynamış; İslami ve sufi müeyyidelerle bu kurallar güçlendirilmiştir. Fütüvvet anlayışı işsizliği ve boş durmayı reddettiği gibi ustaya mutlak itaati, iş disiplini ve kanaatkârlığı ön planda tutmaktaydı. Bu özellikler, belirli bir üretim tarzının, kasaba hırfet sisteminin iyi bir şekilde işlenmesini sağlayan sosyal ve ahlâkî kurallardı ve devlet tarafından da kuvvetle desteklenmişti. Amelelerin ahlâkî-sosyal disiplini fütüvvetnameler ve ahî zaviyeleri tarafından sağlanırken şehirdeki üretim şartları esnaf teşkilatıyla devlet tarafından düzenlenirdi.²

Türkler, Orta Asya'dan beri görülen “*akı*” yani “*cömertlik*” anlayışını İslami fütüvvet geleneğiyle mezcederek ahîlik kurumunu oluşturmuşlardır. Böylece, başka

¹ Ahmet Kala, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s.19.

² Halil İnalçık, “Ahîlik, Toplum, Devlet”, **II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.192-193.

toplumlarda da görebileceğimiz gençlik, yiğitlik, ahlâklılık, diğergamlık gibi anlayış ve davranış tarzları özgün bir karaktere bürünmüştür. Ahîliğin Anadolu’da nev’i şahsına münhasır bir hareket olarak ortaya çıkması, 13. yüzyılda fütüvveti merkezileştirme çabalarına girişen Abbasi halifesi Nasır’ın, Anadolu Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad ile irtibat kurması sonucu gerçekleşmiştir. Bu iki sultanın fütüvvet teşkilatına katılmasından sonra eski Türkçe’de akı (cömert) veya Arapça ahî (kardeşim) kelimelerinden ya da her iki kelimenin anlam ve çağrışımlarını birleştiren bir kavram olarak ahîlik , fütüvvet anlayışının ünvanı olmuştur.³ Genel olarak ahîlerin, fütüvvet örgütlenmesi modeline göre merkezî, bürokratik ve hiyerarşik bir teşkilat kurmalarının Ahî Evran tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. 602/1205 tarihinde Anadolu’ya gelen Ahî Evran, şeyh lakabıyla anılmaya başlamış ve hocasıyla birlikte Anadolu’yu dolaşarak fikrî-siyasî çalışmalarda bulunmuştur.⁴

Fütüvvet teşkilatının içinde yer alan ilk ahîler, Anadolu’da örgütlenerek esnaf ve sanatkârları içine alan bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar başlangıçta ahîlik, fütüvvet teşkilatının içinde ortaya çıkmışsa da daha sonra ayrı bir şekilde yapılanmış ve fütüvvet teşkilatı ortadan kalktıktan sonra da Anadolu’da varlığını uzun bir süre devam ettirmiştir.⁵ Ahlâkî, kültürel, iktisadî ve sosyal faaliyetlerinin yanı sıra zaman zaman siyasî faaliyetlerde de bulunan ahîler, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda çok mühim rolü olan dört büyük gruptan (Ahîliğin dışında Gaziler/Alpler, Bacıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum) biridir. Yalnız şehirlerde değil köylerde ve uclarda da teşkilatlanmış ahîler, devlet otoritesinin zayıfladığı ve kargaşaların çıktığı dönemlerde şehirlerin idaresini ele alarak yeni idareye geçişin sıkıntılarını hafifletmişlerdir.⁶

Debbağ esnafının piri olarak kabul edilen Ahî Evran, devlet yöneticilerine hitaben yazdığı ”*Letâif-i Hikmet*” adlı eserinde iktisadi hayatın teşkilatlandırılmasını ve bu teşkilatın nasıl olması gerektiğini sebepleriyle anlatmıştır. İdealize ettiği organizasyon için fütüvvet teşkilatını model olarak kabul eden Ahî Evran, devletin,

³ Ahmet Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahîlik, Türk Kültürü ve Ahîlik”, **XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul: Ahîlik Ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, s. 50.

⁴ Kala, s. 27-28.

⁵ Mikail Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahîliğin Doğuşuna Etkisi” <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s10/bayram.PDF>, (13 Mayıs 2011), s. 2-3

⁶ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 90-91.

oluşturacağı hukuk sistemi sayesinde, iktisadî hayat üzerinde düzenleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktaydı.⁷ İlkeleri göz önüne alındığında toplumun çok geniş kitlelerine hitap ettiği görülmekle birlikte ahîlik, özellikle esnaf birlikleri şeklinde kurumlaşmıştır. Bu birlikler sadece iktisadî hayatla ilgili değil, gördüğü işlev bakımından aynı zamanda sosyal güvenlik ve kooperatif kurumları özelliklerini de taşımaktadırlar. Devlet, esnaf birlikleri vasıtasıyla ayrıca sınaî üretimi ve fiyatları denetim altında tutar ve piyasaları düzenlerdi.⁸

Ahîliğin ilkelerini kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ahîler mutlaka bir meslek sahibi olmalıdır. Bu sebeple ahîlik anlayışında boş gezmek ve bir iş yapmamak kesinlikle kabul edilemez bir özelliktir.

2. Ahîler, sürekli olarak dayanışma düşüncesi ve uygulaması içinde olmalıdır.

3. Ahî teşkilatı mal, emek ve sermaye piyasasının işleyişini düzenlemektedir. Piyasanın düzenlenmesine ahî teşkilatı önceleri bilfiil ve aktif olarak katılırken merkezi otoritenin ve kurumların tesisi ile bu görev bizzat devlete ait hale gelmiş ve teşkilat, uygulamanın sürekliliğini temin etmiştir.

4. Ahîlik zihniyeti istikrar üzere olmayı şiar edinmiştir. Yani fertler, mizac ve istidadına uygun bir sanata intisab etmeli, sanat erbabı icra ettiği meslekte azimli ve müstekar olmalı, sık sık meslek değiştirmemelidir. Aksi durumda toplumdaki istikrar ve ekonomik hayat da bundan menfi olarak etkilenecektir.⁹

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu ilkeler Osmanlı Devleti'nde sadece şahısların inisiyatifleri ve esnafın oto-kontrolüne bırakılmayarak oluşturulan kanun ve kurumlarla hayatiyetini uzun süre devam ettirmiştir. Fatih döneminden itibaren siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin işlerini düzenleyen bir teşkilat haline gelen ahîliğin adı yüzyıllar boyunca esnaflıkla özdeşleşmiştir.¹⁰

2.1.2. Fetihten Sonra İstanbul'da Esnaflık

⁷ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, s. 29-32.

⁸ Tabakoğlu, “*Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahîlik, Türk Kültürü ve Ahîlik*”, s. 50.

⁹ Bünyamin Duran, “Weberyan Yaklaşımla Ahîlik Kurumunun Değerlendirilmesi”, **1. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 54-55.

¹⁰ Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 541.

Fetih öncesi İstanbul etrafından kopuk, kendi kendisini çok zor idare edebilen bir şehirdi. Fetihden sonra Osmanlı Devleti, hem şehirden göç eden nüfusu geri getirmek amacıyla teşvik ve kolaylıklar temin etti, hem de gönüllü veya zorunlu olarak yeni nüfus akışı sağlamak amacıyla büyük faaliyetlere girişti. Bir yandan şehirdeki imar faaliyetlerini, diğer yandan vasıflı veya vasıfsız emeğin şehre gelişini göz önüne aldığımızda ortaya çıkan istihdam ve iş imkânlarının büyük çapta olduğu düşünülebilir. Böylece İstanbul'un, fetihden sonra adeta yeniden inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bu imar faaliyetleri, bir yandan yeni bir istihdam ve gelir artışı anlamına geldiği gibi diğer yandan da yapılanların belki de en büyük bölümünü meydana getiren çarşı, han, kervansaray, bedesten, mumhane, saraçhane ve çeşitli zenaatlar için birçok dükkân, mağaza, atölye gibi yeni ve verimli yatırımlar anlamına geliyordu. Fetih, Mehmet Genç'in deyiimiyle bir nevi iktisadî hamleye dönüşmüştür.¹¹

Belgelerde II. Bayezid döneminden önceki İstanbul esnafıyla ilgili olarak bir takım imalar bulunmakta ise de esnafa ait ilk atıf 16. yüzyıl başlarında II. Bayezid Kanunnamesi'nde ortaya çıkmaktadır. Fakat bu durum Fatih döneminde İstanbul'da esnaf loncası bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Selçuklular zamanında ve Osmanlıların ilk döneminde Anadolu'da meslek gruplarının olduğu açık bir şekilde bilinmektedir. Söz konusu meslek gruplarının 1453'ten itibaren bütün ekonomik faaliyetlerini kestiklerini düşünmek yanlış olur. Aynı şekilde Bizans döneminde, İstanbul'da süregelen ekonomik faaliyetlerin fetihle birlikte sekteye uğradığı düşünülmemelidir.¹²

Fetihden sonra İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nde zaten var olan esnaf lonca sistemi yerleştirilmiştir. Bu aşamada Bizans loncalarından da istifade edilmiş olması muhtemeldir. Gayrı müslimlerden oluşan esnaf loncaları yavaş yavaş müslüman çoğunluğun eline geçmekle birlikte yine de 17. yüzyılda bile gayrı müslimlerin çoğunlukta olduğu veya en azından kalabalık gruplar teşkil ettikleri loncalara rastlamak mümkündür. Bizans dönemine ait loncalar hakkında çok fazla bilgiye sahip olmasak da fetihden sonra kurulan Türk loncalarından bazılarının Bizans dönemindeki loncalarla

¹¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 318-319.

¹² Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Cilt I, Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 328.

aynı yerlere yerleşmiş olmaları imkân dahilindedir. Bizans tahıl pazarı, daha sonra da aynı amaçla kullanılan Unkapanı bölgesinde idi. Bunda muhtemelen Haliç üzerinde aynı boşaltma iskelelerinin kullanılmaya devam edilmiş olmasının önemli ölçüde etkisi vardır. Ayasofya civarı, Bizans balmumu imalatçılarının olduğu gibi Osmanlı balmumcularının da mekânı idi. İpek tüccarları da Bizans dönemindeki meslektaşlarına yakın yerlere yerleşmişlerdi. Bizanslıların altın ve gümüş işlemeli kumaşları sakladıkları bina Osmanlı döneminde “*Bedesten*” adı altında yeniden kullanılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul’a gelen Yahudi zenaatkârlar ve tüccarlar da Rum loncaları gibi zamanla Osmanlı tarzını benimsemişler ve Türk loncalarıyla aynı biçimde örgütlenmişlerdir.¹³

16. yüzyılda loncalar hakkındaki bilgiler daha ziyade dağınık olmakla birlikte 17. yüzyıldan itibaren bütün halkın detaylı bir lonca sistemi halinde örgütlendiği sonucuna varabiliriz. Gerçekten de bu konudaki gözlemci yazarlar batıdaki herhangi bir ülkeden çok daha fazla şekilde hayatın her yönünün bu sisteme dahil olduğu konusunda hemfikirdi.¹⁴

Ahmet Kala, lonca kelimesinin arşiv belgelerinde iki ayrı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, lonca kelimesinin teşkilatlanmış olan esnafın çeşitli fonksiyonlarını icra ettiği belirli bir mekân anlamındadır. İkincisi ise “*teşkilatlanmış esnaf*” anlamındaki kullanımudur. Her ne kadar Robert Mantran, Osmanlı esnaf birlikleri için lonca tabirinin çok önceden beri kullanılmakta olduğunu ima etse de Kala, esnaf birliklerinin 18. yüzyıldan önce de çeşitli fonksiyonlarını icra ettikleri mahallerin varlığını kabul etmekle birlikte bu mahallerin lonca kelimesiyle ifade edilmediğini iddia etmektedir.¹⁵

Her ne kadar Osmanlı loncalarıyla Avrupa’daki kapitalizm öncesi loncalar benzerlik gösterse de Avrupa’daki loncalar, kapitalizmin etkisiyle Osmanlı Devleti dönemindeki loncalardan önce çözülmüş, Osmanlı Devleti’nde hemen hemen yıkılışa

¹³ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 328-329.

¹⁴ Gabriel Baer; “The administrative, economic and social functions of Turkish guilds”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, I, (1970) s.29

¹⁵ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1* s. 47-50.

kadar devam etmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte yeni bir ekonomik paradigmaya geçmenin ilk çalışmaları ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sanayi ve ticaret hayatı, esnaf cemiyetlerinin serbest rekabeti yerine karşılıklı kontrol ve yardım esasına ve imtiyaz ve inhisar usüllerine dayanmaktaydı. Bu şartlar, günümüzün liberal ve ferdiyetçi sistemlerine benzememektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda herkesin istediği mesleği, istediği yerde ve istediği şekilde icra etmesine, fiyatların serbest piyasa şartlarıyla arz ve talep kanunlarına göre oluşmasına müsaade etmek mümkün değildi. Aynı mesleği icra eden esnaf çoğunlukla aynı çarşıda, bir arada ve oto-kontrol sistemiyle çalışmaktaydı. Çalışma saatleri, teknik imkanlar ve usuller, malların cinsi ve şekli standarttı. Hammadde ihtiyaçları aynı pazardan ve aynı şekilde esnaf yetkilileri tarafından tedarik edilirdi. Buna ilave olarak moda ve reklam gibi modern çağa ait unsurlar olmadığı, icat ve yenilik imkanları bulunmadığı için aynı meslekten olanlar arasında rekabet ve farklı kazanç imkânları asgari düzeye indirilmişti.¹⁶ Her esnaf topluluğu, mesleki faaliyetlerinde tâbi olacağı özel kuralları kendisi kararlaştırır ve bütün ustaların ortak kararıyla onaylanmak üzere kadıya sunardı. Kadı bunun şeriata, kanunlara, örf ve adetlere uygun olup olmadığını hızla inceledikten sonra onay için Divan'a sunardı. Divan'ın onayından sonra ilgili esnaf için bağlayıcı nitelikte temel bir belge haline gelirdi. Bu temel belgede ustalık, kalfalık gibi meslekî ünvanların kazanılma şartları, çıraklık ve kalfalık süreleri, çalışma şartları, üretilecek malın cinsi ve kalitesi, gerekli olan hammaddenin temin ve tevzii, dükkânların yeri, sayısı vb. konular yer alırdı. Çoğunluğun iradesi belirli bir konuda değişirse aynı usul içinde bu değişiklikler de belgeye ilave edilir veya yeni bir belge düzenlenirdi. Bu şekilde tespit edilen kuralları uygulamak ve aykırı davranışları önlemek için yetkili olan icra organı, “*ihiyar ustalar*”, “*nizam ustaları*” veya “*lonca ustaları*” denilen, ileri gelen ustaların teşkil ettiği bir idare heyeti ile bu heyetin başkanı durumunda olan kethüda ve yardımcılarında oluşmaktaydı.

Pratikte bir meslek grubunun kethüda, yiğitbaşı vs. yönetim kadrosu ile bağımsız bir teşkilata sahip olabilmesi için optimal denebilecek bir sayısal büyüklükte

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.41, Sayı 1-4, (1985), s.39-40.

olması gerekiyordu. Sayısı az ise iş kolu veya mekân olarak en yakın esnaf teşkilatına “*mülhak*” veya “*yamak*” kategorisinde dahil olurdu. Sayı tek bir teşkilat içinde yer almaya engel olacak kadar çok veya mekân bakımından dağınık durumda ise (kayıkçılar, hamallar, dokumacılar, lüleciler, fesçiler ve deri sektörü gibi) birkaç farklı teşkilata ayrıldıkları da olurdu.¹⁷

Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki birçok şehirde lonca sistemi, İstanbul’daki loncaların işleyişiyle paralellik arz etmekteydi. Esnaf, dükkan ve eleman sayısı değişse de işleyiş ve devlet denetiminin aynı olduğunu söylemek mümkündür. Lonca içindeki hiyerarşik yapıya benzer şekilde loncalar arasında da hiyerarşik bir yapı göze çarpmaktadır. Bazı loncalar yaptıkları işin önem derecesine ve resmi görevlilerle kurulan ilişkiye göre diğer iş kollarından daha prestijli konumdaydılar. Bu sebeple bazen esnaf alaylarında loncalar arasında anlaşmazlıklar çıkmaktaydı.¹⁸

İstanbul’daki imalatçı ve zenaatkâr esnafı belirli bölgelerde yerleşmiş ve faaliyetlerini bu bölgelerde sürdürmüştür. Bunlar, asıl İstanbul olarak ifade edebileceğimiz suriçinde Eminönü, Mahmudpaşa, Ayasofya, Beyazıt, Süleymaniye, Vefa, Saraçhane, Haliç kıyıları ve Yedikule semtleriydi. İstanbul surları dışında ise Eyüb ve özellikle Kasımpaşa ile Galata ve Üsküdar’dı. Fakat halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla İstanbul’un muhtelif bölgelerine yayılan küçük meslekler ve imalathaneler de bulunmaktaydı. Mesela değirmenciler, ayakkabı tamircileri, pabuç imalatçıları, terziler vb. Birinci olarak sözünü ettiğimiz, faaliyetlerini belirli semtlerde sürdüren imalatçı ve zenaatkâr gruplaşmalar için başka bir özellik daha belirtilebilir. Bu semtlerin bazılarında esas endüstri egemen olurken ikincil endüstrileri peşlerine takmışlardır. Mesela Yedikule’de birçok mezbaha bulunmakta, etrafında da deri tabakçıları ile pastırmacılar yer almaktaydı. Galata ve Kasımpaşa’da ise gemi inşacılığı ile ilgili esnaf toplanmıştı. Bütün bunların dışında endüstri ve ticaretin Bizans dönemi de dahil olmak üzere esas faaliyeti teşkil ettiği semtler vardı. Bu semtlerin söz konusu fonksiyonları ya şehre getirilen malların boşaltıldığı iskelelerin bulunduğu Haliç kıyısındaki konumlarından, ya Beyazıt Camii civarındaki büyük ticaret merkezi olan

¹⁷ Genç, s. 296-297.

¹⁸Bülent Çelik, “Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler> (2004), s. 63-64.

Bedestan etrafındaki konumlarından ya da Eminönü'nü Beyazıt'a, Vefa-Saraçhane'ye; Saraçhane'yi Süleymaniye'ye ve Unkapanı'na bağlayan büyük ve geleneksel yolların civarındaki konumlarından ve Ayasofya'yı Beyazıt'a ve Beyazıt'ı Aksaray'a bağlayan yollar üzerindeki konumlarından kaynaklanmaktadır. Neticede dört köşesinde Eminönü, Beyazıt, Saraçhane ve Unkapanı tarafından belirlenen bir dörtgen söz konusudur. Bu suretle uzun süreden beri karakteristik esnaf yerleşmesi meydana gelmiş ve bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti, loncaları bir yandan desteklerken diğer yandan da denetlemekteydi. Bunun sebeplerini dört ana grupta toplayabiliriz. Birincisi, şehirlerde nüfusun temel ihtiyaçlarının temin edilmesi ve iktisadî hayatın canlı tutulması iktisadî sebeplerin dışında siyasi açıdan da çok önemliydi. Loncalar iktisadî hayat içinde merkezi bir rol oynamaktaydı. İkincisi, saray, ordu ve donanmanın ihtiyaçlarının düzenli ve istikrarlı bir şekilde karşılanması hayatiyet arz ediyordu. Loncalar bu işlevin yerine getirilmesinde yine önemli roller üstlenmişti. Üçüncüsü devletin loncalar sayesinde düzenli vergi toplamasıydı. Dördüncüsü ise loncaların, şehirlerin nüfusunu ve ekonomisini denetleyebilmesi için çok önemli bir araç olmasıydı.²⁰

Esnafın, faaliyetlerini istikrar içinde yürütmesi temel hedeflerden biri olmakla birlikte zaman içinde bu istikrarın sarsıntıları geçirdiğini söylemek mümkündür. Bunun önemli sebeplerinden biri, erken dönemden itibaren Yeniçeri Ocağı'na mensup askeri zümrenin esnaf arasına girerek üretim ve ticaretle iştigal etmeye başlamasıdır. Cemal Kafadar bu sürece “*yeniçerilerin ticarileşmesi*” adını vermekte ve süreci 16. yüzyıl sonlarına kadar götürmektedir. Kafadar, Yeniçeri Ocağı'nı sadece dejenere olan değil aynı zamanda yeni bir sosyal grubun oluşumuna yol açan bir askeri kurum olarak görmektedir. Buna göre Kafadar, yeni şehirleşen göçmenlerin -ki bunlar küçük çapta ticaretle uğraşıyor ya da faal olarak iş arıyorlardı- Yeniçeri Ocağı'na sızmasını, geleneksel düzenin çöküşüne bağlamaktadır. Kafadar, yeniçerileri Osmanlı siyasetinde özel talepleri ve çıkarları olan bir sosyal grup olarak görmektedir. Bu talep ve çıkarlar onların ekonomik uğraşları ve sosyal tabanlarıyla doğrudan ilişkilidir. Kafadar'a göre yeniçeri-esnaf bağlantıları, “*lumpen esnaf*” –yani hamallar, gezgin meyve satıcıları ve

¹⁹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.2, s. 23-25.

²⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları: 2005, s. 62.

kayıkçılar- adını verdiği küçük bir zümreyle sınırlıydı. Yeniçerilerin esas desteği bu gruptan gelirken, lonca esnafı, yeniçerilerin çıkardığı ayaklanmalarda genelde tarafsız kalarak mesafesini korumuştur. Lonca esnafı bu ayaklanmalara ancak iktisadî menfaatleri tehlikede olduğu zaman katılıyordu. Kafadar'a göre yeniçerilerle İstanbul loncaları arasındaki gerginliğin nedeni, yeniçeri tüccarların kurulu piyasa kurallarını ihlal etmesiydi. Bu nedenle loncalar, yeniçerilerin üyeliğine direniyordu. Donald Quataert'e göre yeniçeriler iktisadi ve siyasi menfaatlerini ancak 1740'tan sonra geliştirmeye başlamıştır. Bu durum 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında hızla artmıştır. Ancak yazar Osmanlı iktisadında ve siyasetinde yeniçeri nüfuzunda bir dönüm noktası olarak neden 1740 tarihini seçtiğini açıklamamaktadır. Quataert'e göre ayrıca yeniçeriler vasıfsız ve yarı vasıflı, örneğin ameleler, kayıkçılar, hamallar ve seyyar meyve satıcıları gibi müslüman alt amele tabakasını temsil ediyordu.²¹

Bazı loncalar 17. ve 18. yüzyıllarda gittikçe kuvvetlenirken bazıları da dış rekabete açılmaktan dolayı baskı altındaydı. Devlet, şehrin iaşesinden sorumlu olanları denetlemek ve düzenlemek için baskısını artırmıştır. 18. yüzyılda İstanbul nüfusunun yaklaşık üçte birinin herhangi bir esnaf loncasına kayıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Lonca başına düşen esnaf sayısı da ortalama 114-234 civarındadır. Yeniçerilerin de artan oranda esnafa dahil olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle kasaplık ve kalkancılık sektöründe yaygınlaşan Yeniçeriler bir yandan esnafa himaye sağlamakla birlikte diğer taraftan hukukî imtiyazlar talep ederek loncaların aralarındaki bağa zarar vermekteydi.²²

19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin kurumsal çerçevesinde bir dizi değişimler başlamıştır. Bu değişimler, Tanzimat adı verilen ve eski ve geleneksel bir kurum olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını da içine alan kapsamlı bir reform programıyla zirveye ulaşmıştır. Klasik çağdan beri temel üretim örgütleri olan loncalar bu süreçte önemli değişiklikler geçirmiş ve zaten çözülerek şahsî teşebbüslere dönüşmüş olan bir çoğu, hem hammadde tedariki ve devlet sübvansiyonu -özellikle de

²¹ Mehmet Mert Sunar, "When grocers, porters and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (17) 2009/1, <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi17/sunar.pdf> (26 Nisan 2011), s.181-182

²² Fariba Zarinebaf, "Ottoman Guilds and the State in 18th Century Istanbul", 2007, <http://www.iga.ucdavis.edu/Research/all-uc-spring-09-papers/zarinebaf%20paper.PDF>, (20 Nisan 2011) s.5

vergilendirme- imtiyazlarının çoğunu kaybetmiş ve hem de Tanzimat rejiminin yeni ekonomik reformlarına tâbi kılınmışlardır. Erken modern dönem boyunca loncaya dayalı üretimin ayrılmaz parçası olan inhisarın yani tekelin ilga edilmesi Tanzimat reformlarının başlıca hedeflerinden biriydi. Bu dönemde İngiltere ile 1838’de imzalanan ticaret anlaşmasının ölümcül etkilerinden dolayı esnaf üretimi ciddi bir gerileme içine girmiştir. İngiltere ile yapılan bu anlaşma ithalat ve ihracat üzerindeki gümrük vergilerini yabancı tüccarlar lehine radikal şekilde değiştirmiş ve Osmanlı piyasasında yabancı malların, yerel mallar karşısındaki avantajını artırmıştır.²³

2.1.3. Gedik ve Vakıflar

Osmanlı Devleti’nde isteyen herkes dilediği mesleği icra etme ve dilediği yerde dükkan açma hakkına sahip değildi. Öncelikle çıraklıktan başlayarak esnafın hiyerarşik yapısına dahil olması ve ardından kalfa ve usta olması şarttı. Dükkan açabilmesi ve mesleğini bağımsız olarak sürdürebilmesi için icra ettiği meslekle ilgili bir ihtiyaç hasıl olması gerekiyordu. Esnafın herhangi bir mesleği icra etme yetisiyle birlikte o meslekle ilgili kullanılan alet ve edevata gedik adı veriliyordu. Aslında gedik uygulaması Osmanlı döneminden önce de mevcuttu ve 12. yüzyıldan beri bilinmekteydi.

Gedik hakkını Osmanlı Devleti’nde iki ayrı dönemde ele almak gerekir. Birinci dönemde gedik, ticaret inhisarı olmaması sebebiyle ticaretin icrası için imtiyazlı olma anlamında kullanılmamıştır. Bu dönemde İslam hukukunda geçtiği şekilde gedik; “*süknâ*”, “*girdar*” veya “*huluv*” denilen “*tasarruf etme*” anlamında kullanılmaktaydı. Yani meslek sahibi kişiler, kiracı olarak buldukları dükkanlarda mesleğini icra ederken kullandıkları “*âlât-ı lâzıme-i ma’lûme*”yi tasarruf etme hakkına sahiptiler.²⁴

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren esnaf birliklerine tanınan ve tekel doğuran hakların verilmeye başlanmasıyla birlikte bu haklar sürekli olarak esnaf lehine gelişmeler göstermiştir. Gediklerle ilgili ikinci dönemi 17. yüzyılın ortalarından itibaren

²³ Onur Yıldırım, “Ottoman Guilds in the Early Modern Era”; Jan Lucassen, Tine De Moor ve Jan Luiten van Zanden (Ed.); **Return of the Guilds** içinde (73-93), Hollanda: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2008, s. 89

²⁴ Ahmet Akgündüz, “Gedik”, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 541.

başlatmak mümkündür. Diğer bir deyişle gedik hakkı, yani bir iş veya mesleği müstakil olarak icra edebilme hakkıyla ilgili düzenlemeler, 17. yüzyıl ortalarından itibaren ilgili mesleğin esnaf birlikleri tarafından yapılmaya başlanmıştır.²⁵ Tarihi süreç içinde ustalık hakkı verme yetkisinin esnaf birliklerine tanınmasından sonra bu yetkiler genişletilmiştir. Gedik hakkıyla ilgili düzenleme ve uygulamalar esnaf birliklerinin nizamları haline gelmiş ve devlet de bu nizamları onaylamıştır.²⁶

Gedik uygulamasının ortaya çıkmasında ustaların birbirleriyle daha yoğun ilişki içinde oldukları meslek kollarında sabit kurallara ihtiyaç duyulması önemli rol oynamıştır. Nitekim gedik özellikle sanatını kolektif olarak icra eden boyacılar ve debbağlar tarafından benimsenmiştir. İkinci bir sebep de kalfa sayılarının gittikçe artması ve bu sebeple baskı yapmalarındır. Üçüncüsü ise dönemin iktisadî şartlarıdır. Gerçekten de sınırlı olan pazarın daha fazla insan tarafından paylaşılmasının güç olacağı endişesiyle tekelleşme temayülü ortaya çıkmıştır.²⁷

İcareteyn usulünün kabulü ve iktisadî hayattaki gelişmeler gedik hakkının geniş anlamda esnaf lehine yorumlanmasına yol açmıştır. Ekmekçi, fırıncı ve bakkal gibi gıda mallarının ticaretinde kalite ve standardizasyonu sağlayabilmek için bu gibi meslekleri herkesin icra edemeyeceği kabul edilmiştir. Böylece inhisar uygulaması yürürlüğe girmiş ve bu mesleklerin ruhsatsız icra edilemeyecekleri karara bağlanmıştır. Söz konusu ruhsat ise esnaf kethüdalarından veya devletten alınabiliyordu. Fakat ruhsat alıp bağımsız olarak meslek icra edebilmek için de o meslekte usta olmak ve daha önce de belirttiğimiz gibi ihtiyacın ortaya çıkması gerekiyordu.²⁸

Gediklerin sayısı duruma göre artırılabilir veya azaltılabilirdi. Herhangi bir sanata, ticarete veya hizmete halkın ihtiyacı arttığında şayet mevcut esnaf veya tüccar bu talebe cevap verecek sayıda değilse bu ihtiyacın karşılanması için gedik sayısı artırılırdı. Bir sanat veya ticarete rağbet azaldığında şayet gedik boşalırsa, bu gedik

²⁵ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, s. 50-51.

²⁶ Ahmet Kala, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 57 (Haziran 1990), s.181.

²⁷ Onur Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826", **Toplum ve Bilim**, Kış 83 (1999/2000), s.165.

²⁸ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebüssuud'un Bir Risalesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 46 (1987), s. 159-160.

mahallinde durdukça başka sanat ve ticaret icra edilmesine müsaade edilmezdi. Söz konusu gediğin boşalmasıyla ilerde istekli olanlar çıktığında yeniden satılırdı.²⁹

Gedikler havai, müstekar ve müstahlas olmak üzere üç çeşitti.³⁰ Havai gedikler, herhangi bir şahsa ait olup sahibi, istediği mahalde mesleğini icra edebilirdi. Müstekar gedikler ise dükkân, mağaza ve benzeri mahallere mahsus olup mutasarrıf olan şahıs, başka bir mahalde mesleğini icra edemezdi.³¹ Müstahlas gedikler ise bir yerden kaldırılıp başka bir yere nakledilen gediklerdir.³²

Gedikler alınıp satılabilirdi. Bu alım satımda her iki tarafa belge verilirdi. Bu belgeler satıcının ferağ ve kasr-ı yed ettiğini yani bundan böyle söz konusu gedik üzerinde hiç bir hakkı olmadığını kabul etmek anlamına geliyordu. Alıcı da yine belge mukabilinde tefviz ve kabul ettiğini bildiriyordu. Satılmak istenen gediğe talip olanların ilgili esnaftan ve ehliyeti haiz şahıslardan olması şarttı. Bu sebeple talip olan şahıslar tahkik edilir ve ilgili esnafın da onayı alınırdı. Alım-satım işlemi esnasında esnafın yöneticileri de hazır bulunur ve satış işlemi, gedik hangi vakfa ait ise o vakfın defterlerine kayıt olunurdu.³³

²⁹ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C.II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 642.

³⁰ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 412-413.

³¹ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 658.

³² Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 413.

³³ **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi, Defter No:53, s. 56.

“Ma'rûz

Evkâf-ı Hümayûn hazret-i tâcidârîden olub birinci selhâneye merbût kasab dükkânlarından mahmiye-i İslambol'da Mercan sükunda açıcı dükkânı ittisâlinde vâkî' bir bâb kasab dükkânı derûnunda mevcûd beyne'l-esnâf gedik ta'bir olunur âlât-ı lâzime-i ma'lûmeye vakf-ı şerîf-i müşâru'n-ileyh hazretleri mütevellisi temessüküyle mutasarrıf olan şişman Mustafa Bin Mustafa tarafından husûs-ı âtiyü'l-beyânda vekîl olduğu İsmail bin Mehmed ve Mehmed Emin bin Ahmed şehâdetleriyle vekâleti sâbit olan Esseyyid Halil Ağa bin es-Seyyid Ahmed meclis-i şer'-i münîrde bâ'isü'l-i'lâm Mehmed bin Ali mahzarında bermüceb-i şurût-ı cedîde kasabbaşı ağa vekîli olub esnâf kethüdâsı olan El-Hac Ali Ağa ve müsin ve ihtiyâr kasab ustaları hâzır oldukları halde bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb zikr olunun dükkân derûnunda olan âlât-ı ma'lûmeyi kasab ustalarından lede'l-ihbâr istihkâkı nümâyân olan Mehmed bin Ali'ye bedel-i ma'lûm ve makbûz mukâbelesinde bi'l-vekâle ferâğ ve tefvîz eylediğimde ol dahî ber- vech-i muharrer tefvîz ve kabul itmekle defter-i evkâf-ı hümayûna ba'de'l-kayd yed'ine temessük i'tâ olunmak bâbında istid'â eylediği İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 17 Muharremi'l-Haram sene 1200 (20 Kasım 1785)”

Gediklere ortaklaşa da tasarruf edilebilirdi. Bu halde gedik kapsamında olan alet ve edevat toplam olarak belirli bir hisse kabul edilir ve ortaklar arasında bu hisse üzerinden pay edilirdi.³⁴ Gediklerle ilgili her türlü resmi senet ve temessükler sadece esnaf kethüdaları tarafından verilirken zamanla gedikler genişlemiş ve gedik senedi, temessükü ve hücceti verme yetkisi kethüdalarla birlikte Başmuhasebe'ye ve özellikle İstanbul kadısı olmak üzere Şeriye Mahkemelerine de tanınmıştır.³⁵

İstanbul esnafı çoğunlukla mesleklerini vakıf-dükkanlarda kiracı olarak icra etmekteydiler. Bununla birlikte mülk dükkanlar da mevcuttu. Yalnız İstanbul'da değil imparatorluğun hemen her yerinde vakıflar, şehirlerin kurulması ve gelişmesinde büyük fonksiyonlar icra etmiştir. Bu amaca uygun olarak şehrin ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretilmesi için inşa edilen ve vakıflara ait olan dükkanlar, esnaf ve tüccara kiraya veriliyordu.³⁶ 18. yüzyılda vakıfların toplam gelirlerinin yaklaşık %30'unu iktisadî kuruluşlardan elde edilen kira gelirleri oluşturuyordu. Bu kuruluşlar dükkân, ambar gibi ticaret mekanlarıyla imalathane, vb. sınai işletmelerden meydana geliyordu. Söz konusu dükkânlara bakkal, fırın, kasap dükkânı, eczahane, lokantalar ile terzi, ayakkabıcı, marangoz vb. atölyeleri, tabib dükkânları, bankacı veya sarrafların iş yerleri gibi çok farklı mesleklerin icra edildiği mekânlar dahildir. Yine mahzenler, mağazalar ve hanlar da vakıfların kiraya vererek gelir elde ettiği yerlerdi.³⁷

Vakıf mülklerinin farklı kiralama biçimleri vardı. Bunlardan birincisi "*iâare-i sahîha*" veya "*icâre-i vâhide*"dir. Buna göre kiralama süresi sınırlıdır. Kira süresi topraklarda en fazla üç, diğer gayrı menkullerde ise bir yıldır. Bu kiralama biçiminde kiracının ferağ ve intikal gibi herhangi bir tasarruf hakkı yoktu ve kira süresinin bitiminde vakıf yeri boşaltılarak vakfın mütevellisine teslim edilirdi. İcare-i vahide

³⁴ İKS, Davutpaşa Mahkemesi, D.8, s. 4.

"... mahmiye-i mezbûrede Samatyakapusu dâhilinde İbrahim Çelebi dükkânı demekle ma'rûf bir bâb bakkâl dükkânı derûnunda mevcûd beyne'l-esnâf gedik ta'bîr olunur iki kantar ve iki terâzi ve mâ derâhim ve dört fucu ve bir çekmece ve bir akçe tahtası ve sâ'ir âlât-ı lâzîme-i ma'lûmenin yüzyirmi sehm i'tibâriyle altmış sehm şâyi'i bakkal Rubil veled-i Gatmos zımmının ve altmış sehm şâyi'i benim ba hüccet-i şer'iyye yed'imizde mülk ve hakkımız olmağla biz dükkân-ı mezkûrda gedik ta'bîr olunan altmışşar sehm hisse-i şâyi'ası tarafeynden icâb ve kabûlü hâvi bey'-i kat'î ve ... Fi 27 Zi'lka'de sene 1215 (11 Nisan 1801)"

³⁵ Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 413-414.

³⁶ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, 1998, s. 91.

³⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 18, (1984), s.13.

usulüne göre kiralanın vakıfların tamiri, yanın veya harap olan vakıf binalarının yapımı/onarımı vakfa aitti. Bu sebeple vakıflar gelir kaybına uğramaktaydı. Bunun önüne geçmek için Kanuni döneminden itibaren vakıflarda “*icareteyn*” adı verilen yeni bir kiralama usulü uygulamaya konuldu.³⁸ Gerçi 16. yüzyıldan önce de *icareteyn* usulüne benzer uygulamalar mesela Fatih döneminde söz konusu olmuştu. Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya-i Kebir vakfına ait olan İstanbul’daki 33 adet selhaneyi *icare-i muaccele* ve *müeccele* karşılığında ve süre belirtilmeksizin debbağ esnafına kiralamıştı.³⁹ *İcareteyn* usulüne benzeyen bu tür kiralama şekline “*icâre-i tavîle*” deniliyordu. Bu sistemde vakıf yerlerine tasarruf eden esnaf, belirli bir süreliğine değil kirasını ödediği müddetçe kalabiliyordu. Böylece hem vakıf açısından hem de esnaf açısından daha yararlı olmaktadır.⁴⁰

Daha öncede belirttiğimiz gibi *icare-i vahide* ile kiralama biçiminde vakıf mülklerinin tamir masrafları vakfa aitti. Yangın ve sair sebeplerle vakfa gelir getiren dükkân ve evlerin önemli bir kısmı harap duruma geldiği ve onarım masrafları ağır olduğu için vakıflar bunu tazmin etmekte güçlük çekmekteydi. *İcare-i vahide* şeklinde kiralanarak, kira bedeline mahsuben onarım yapılmasına kimse yanaşmıyor ve vakıfların durumu daha da kötüye gidiyordu. Neticede *icare-i tavile* usulü tekrar gözden geçirilerek *icareteyn* usulü benimsenmiştir. Bu sayede kira süresi uzatılarak kiracının, vakıflara ait mekan ve malları uzun süre tasarruf edecekleri ve evlatlarına bırakmak isteyecekleri düşüncesiye imar faaliyetlerini yerine getirecekleri öngörülmüştü. *İcareteyn* usulünde kiracı, –vakfın imar masrafları için – vakıf arsası veya binasının gerçek bedeline yakın bir meblağı peşin kira (*icare-i muaccele*) olarak öderken; ayrıca buna ilave olarak her sene sonunda kira bedeli (*icare-i müeccele*) adı altında da cüzi bir meblağ ödemekteydi.⁴¹

Vakıf arsa ve binalarını kiralamada *icareteyn* usulü yani ömür boyu kiralama hakkıyla birlikte esnafın mesleğini icra edebilmesi için gereken alet edevatı tasarruf

³⁸ Yediyıldız, s. 20.

³⁹ Ahmet Refik, **Onikinci Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 7-8.

“... Yedikule hâricinde binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi’-i şerîfine vakf eyledüğü otuz üç bâb selhâne ve üçyüzaltmış bâb debbağhane icâre-i mu’accele ve mü’eccele ile debbağlara icâr olunub.. fî Evâ’il-i Ramazan sene 1102 (29 Mayıs-7 Haziran 1691)”

⁴⁰ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, s. 93-94.

⁴¹ Akgündüz, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 359-360.

edebilme hakkı, esnaf tekelleri ve gediklerin hukukî temellerini oluşturmuş⁴² ve esnaf tekelleriyle ilgili uygulamalar 18. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. III. Selim zamanında ise gerçekten bir dönüşümün başlangıcı olarak nitelendirebileceğimiz gelişmeler söz konusu olmuştur. III. Selim, Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği bir hatt-ı hümayunda malların alım-satımının belirli esnaf gruplarına tahsis edilmesini şiddetle eleştirerek fiyatların yüksek oranda olmasını bu “*tekelleşme*”ye bağlamaktadır. Erzak cinsinden olan asli ihtiyaç maddelerin alım-satımının belirli esnafa tahsis edilmesini makul karşılamakta, bu türden maddeleri satış maksadıyla her isteyen alması durumunda zahire sıkıntısı çekilebileceğini ifade etmektedir. Fakat diğer mallarda inhisarı mantıklı bulmaz ve bu hususlar için yeni kurallar ihdas edilmesi gerektiğini savunur.⁴³

III. Selim, 1805 tarihinde yayınladığı bir fermanla gediklerle ilgili de bazı düzenlemeler yapmıştır. Buna göre daha önce kaydedilmiş olan gediklerde eski teamüllerin muhafaza edilmesi, yeni ihdas edilecek gediklerin kabul ve kayıtlarının güçleştirilmesi ve yine yeni ihdas edilecek havai gediklere kesinlikle itibar edilmemesi hükme bağlanmıştır.⁴⁴ 1809 tarihli bir ferman ile de bazı esnaf ve kiracıların kira ile

⁴² Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, s. 103.

⁴³ İstanbul Araştırmaları Merkezi, **İstanbul Esnaf Tarihi** (Yayınlanmamış), C.3, , s. 69-71, Hüküm No: 12/245/720

“[Derkenar] Tekrâr emr-i âlî yazılmışdır.

Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel Sene 1241 (12-21 Aralık 1825)

İstanbul kâdısına hüküm:

Eşyânun bahâları ziyâde olduğunun sebebini su'âl itdüm gelen şeylerün her cinsini bir esnâf kendüye hasr idüp fermânlar yapıdurup âharı alamadığından neş'et idermiş erzâk makûlesinden bu nizâm mâni' değil vâkı'a her eşyâda ise vaktiyle zahîre bulmazken sebzevâtun mardabâzlara ve eşyâ-yı sâ'irenün ez cümle Engüri şâlîsi ve bunun emsâli şeylerün birer esnâfa mahsûrî ve âharun bey' u şîrâ idememesi ne için olsun hevâ'ic-i zarûriyyeden olup vaktiyle bulmaması ibâdullâha muzırr olan şeylerün don yağı gibi ve ânun emsâlinün nizâmları dursun sâ'ir o misillülerün kaydlarını birer birer ihrâc itdürüp bekâsı muzırr olanlar huzûrîma arz ile kaydlarını terkin itdüresin nizâm diyü buyurdıkları nizâmsızlıktur bunların cümlesine ibâdullâhun rahnedâr olunacağı vechile nizâm virilmek matlûbımdur gereği gibi dikkat olma ... inhisâr-ı bey' u şîrâyâ bir dürlü rızâm yokdur bâ hatt-ı hümayûn memnû' ve bu esnâda bunlara dâ'ir olmaduk fesâd kalmıyor (?) bunlara dikkat olunup cevâb virile böyle şeyler ile fukarâ ve ibâdullâh ızrârdan gayet tehâşî olma diyü ... sen ki mevlânâ-yı mumâileyhsin câmcı esnâfinun ve kethudâsinun noksân bahâya câm fûrûhtına mûmâna'atları ibâdullâhun zarar u zîyânlarını mûcib ve men'-i inhisâr hatt-ı hümayûnuma muğâyir olmakdan nâşî menfâ'at-i umûmiyesini zâhir olan keyfiyetini men'e esnâf-ı mezkûrun cesâretleri te'diblerini muktezî olmağla fimâ ba'd bu makûle vaz'dan mücânebet eylemelerini esnâf-ı mezkûra tenbîh birle ber vech-i muharrer şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı kerâmet-makrûnum mücebinece ale'd-devâm amel olmak fermânun olmağın ... Fî Evâ'il-i Zi'l-hicce sene 1209 (19-28 Haziran 1795)”

⁴⁴ İET, C.3, s.290-291, Hüküm No: 16/2/4

oturdukları dükkânları gedik itibar ederek resmi belge ile Başmuhasebe'ye kaydettirmelerine müsaade edilmemesi istenmiş ve bu şekilde gedik ihdası yasaklanmıştır.⁴⁵ Gedik, 19. yüzyılın ortalarına kadar belli bir zanaatın ustasının inhisar haklarının belirlenmesinde önemli bir mekanizma olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bu döneme gelindiğinde bir çok usta tam bağımsızlık iddiasında bulunmak için belgelerinde verilen hakları zaten kullanmaktaydı. Bu bağımsızlık iddiasını, vakıf idarecilerinin kiralari artırması ve devlet yetkililerinin vakıf mülklerini müsadere edip iltizama dönüştürme konusundaki artan temayülü kolaylaştırmıştır.

“Âstâne-i aliyyede ve bilâd-ı selâse ve ba'zı bilâd-ı sâ'irede el-yevm umûm-ı belva kabîlinden olup beyne'n-nâs şâyi' ve mütedevvil olan gedik mâddesi hilâf-ı fetvâ-yı şerîfe gedik ashâbı olan ibâdullâha bilâ mûcib müşâreket ile gasb-ı emvâl-i ibâd kabîlinden emr-i gayr-i müstahsen ise dahî erzâk makûlesi olan nân ve lahm ve bakkâl emti'ası ve bunlara makîs olan eşyâ bey' olunur dekkâkînde müste'cirleri âriyetî olup vakitli vakitsiz duhûl ve hurûc iderek eşyâ-i merkûm ale'd-devâm bulunmayup bu takrîb ibâdullâha mûcib-i ızdırâr olduğı zâhir olduğına binâen ancak nef'an li'l-ibâd bu makûle dekkâkînde gedik i'tibâr ve aklâm-ı pâdişâhîye kayd olunmağın Devlet-i aliyye ihtiyâr itmiş olup giderek emvâl-i mîriyyeye müte'allık olan eşyâ dahî emvâl-i mîriyye muhafazasını zerf'a ittihâz iderek duhâncılar ve enfiyeciler ve giderek emsâl olarak berberler ve ferâşcılar ve hân odaları vesâir aklâm-ı pâdişâhîye kaydı (...) kati çok nesnelere kayd olduğundan mâ'adâ bâ evâmîr-i aliyye kat'â ihdâsı memnû'âtından olan kahve gedikleri kayd olunarak ve mukayyed gediklere kıyâs iderek her tarafda hevâyî gedikler ihdâsı ve gâh hüccet ve gâh esnâf kethudâları tezkireleri (...) bey' u şîrâ ve gedik ashâbından biri fevt olsa zekerden add olunarak tevârüs ve verâseti olmayanların cânib-i beytü'l-mâldan zabt ve fûruht olunarak ve hükkâm dahî gâh gedik âlât-ı lâzîmeden ibâret olup emvâl-i menkûle makûlesinden ol[ma]mağla bey' u şîrâsı zımnında vâkı' olan de'âvîsi sahîhadur ve gâh gedik hilâf-ı şer'dür diyü adem-i i'tibâr ile ba'zan gedik ashâbının işîrâ için virdükleri akçeleri dahî meskûtun anı kalmağla telef olarak fi'l-hakîka gerek ashâb-ı emlak ve gerek erbâb-ı gedik gûnâ gûn mutazarrır olmakda idükleri zâhir ve âşikâr olup bu husûs bir hüsn-i râbitaya tevskî ile ibâdullâhı bu makûle hasâretten vikâye emr-i vâcibü'l-ihimâm olmağla fi mâba'd bâlâda tahrîr u tafsîl olındığı vechile habbâz furunı ve kassâb ve bakkâl ve mûmıcı ve sâde yağcı ve zeyt ve bezîr ve şîrevgan yağcıları veyâhûd vakf-ı hümâyûna ilhâk için irâde-i aliyye ta'alluk iden mevâdların müceddeden aklâma kaydı için iki sahlı fermân-ı âlî sâdır olmadukca kayd olunmamak ve mukaddemâ kayd olunmuş olanlara bu târîhe ne vechile mu'âmele olinagelmış ise yine ol vechile mu'âmele olinmak ve işbu ta'dâd olinan mevâdeden gayri dükkân ve oda vesâyirinün aklâma kaydı için iki sahlı fermân-ı âlî sâdır olur ise veyâhûd kaydı irâdesiyle i'lâm ve arz-ı hâl takdîm olinup emsâli suâl olinup pençe ve sahh-ı âlî olur ise aklâm emsâl derkenâr itmeyüp derkenârda memnû'iyetlerini sarâhaten cevâb tahrîr eylemek ve işbu târîhden sonra hudûs iden hevâî gediklere kat'â i'tibâr olinmayup mehâkimde terâfu'ları zuhûrında gedik ashâbının dükkân derûnında mâl add olinur eşyâsı her ne ise ahz idüp ber mûceb-i fetvâ-yı şerîfe ashâb-ı mülke mülklerini teslîm ile tenbîh ve ashâb-ı gedikden biri fevt oldukda gediğı tereke add olinmayup kezâlik ancak mâlik olduğı eşyâsı veresesine teslîm ve gedik için mülk sâhibine akçe virmiş ise ber muktezâ-yı şer'-i şerîf ashâb-ı emlakden gedik semeni olmak üzere virdiğı akçe istirdâd ve mülk sâhibine mülki teslîm itdürilmek kezâlik târîh-i merkûmdan mukaddem olan hevâyî gediklere ez kadîm olagelen mu'âmele icrâ olinmak husûsları muvâfık-ı re'y-i âlî ise ol vechile mehâkim ve aklâma hitâben bâ fermân-ı âlî sudûrî iktizâ eylediğini hâlâ İstanbul kâdısı fazîletlü Mehmed Emîn Beğefendi hazretleri memhûr i'lâm itmeğle i'lâmı mûcebince Başmuhâsebe'ye kayd ve iktizâ iden mehâkim ve aklâm li eclî'l-kayd ilm ü haber i'tâ olinmak bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mûcebince kayd olinup sâ'ir iktizâ iden mahallere ilm ü haberleri virilmeğle dîvân-ı hümâyûn kalemine dahî işbu ilm ü haberi virildi. Fî 12 Rebiu'l-evvel Sene 1220 (10 Haziran 1805)”

⁴⁵Akgündüz, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 414.

Sonuç olarak bir çok usta kendilerinden başka kimseye hesap vermeden mesleklerini icra edebilecekleri yerlere taşınarak buralarda dükkân açmıştır.⁴⁶

2.2. Esnaf Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde esnaf birlikleri, “*ehl-i hiref*” adıyla da anılmaktadır. Esnaf, devlete ait iş ve iş yerlerinde çalışanlar ile faaliyetlerini serbest bir şekilde yürütenler olmak üzere iki grupta toplanmıştır.⁴⁷ Birinci grupta yer alan esnaf devşirmeden ve pençik oğlanları arasından seçilerek saraydaki ustaların elinde yetiştirilirdi. Sanatında ilerledikçe gündeliği artırılır ve zamanla kalfa ve usta olurdu.⁴⁸ Serbest çalışan esnaf içinden aynı işleri yapanlar bir arada çalışarak aynı zamanda birbirlerini denetlerdi. Yine aynı işleri yapan esnaf hiyerarşik yapıdaki birlikler halinde örgütlenmişlerdi. Sanat öğrenmek için bir usta yanında çırak olarak başlamak gerekiyordu. Mesleğinde kendisini ispatlarsa yükselirdi ve kalfa ve daha sonra da usta olabilme imkânına sahipti.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde esnaf gruplarının hem kendi iç işlerini idare eden ve ihtiyaçlarını karşılayan hem de esnaf grupları ile devlet arasındaki münasebetleri sağlayan yöneticileri vardı. Esnaf gruplarının esnaflıkla ilgili olarak temasa geçtiği ve düzenli olarak ilişkisini devam ettirdiği başlıca iki kurum, kadılık ve muhtesiblik idi.

2.2.1. Kadı

Aslında kadı, esnaf teşkilatının içinde yer almayı resmî olarak devleti temsil etmekteydi. Kadının idarî ve kazaî görevlerinin yanı sıra beledî yetkileri ve sorumlulukları da vardı.⁵⁰ Alış-veriş ile ilgili işler, narh usulü, ülke dışına çıkacak veya çıkarılması yasak olan eşyalar, savaş için gereken malzemenin tedariki, temizlik ve gerektiğinde zabıta işleri, kadının yetki ve görev alanı içindeydi. İstanbul'un yönetim bölgeleri Fatih döneminde düzenlenmiş ve fetihten sonra dört kadılık ihdas edilmişti.

⁴⁶ Yıldırım, *Otoman Guilds in the Early Modern Era*, s.92-93

⁴⁷ Ahmet Kala, “Esnaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 423

⁴⁸ İsmail Haki Uzunçarşılı, “Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, **Belgeler Dergisi**, C. XI, Sayı 15, (1986), s.23.

⁴⁹ Kala, *Esnaf*, s. 424.

⁵⁰ Pakalın, C.2, s. 121.

Buna göre her bölge ayrı bir kadının yönetimine verilmişti. Bunlardan biri İstanbul surları dahilindeki bölgeydi. Diğerleri, sur haricinde Eyüp (Çekmeceler, Çatalca, Silivri ve bağlı bölgeler), Galata ve Üsküdar ile bunlara bağlı bölgeler idi. İstanbul kadılığı, İstanbul'un sur içindeki mahalleleri ve esnafıyla, surun deniz tarafındaki sahil, iskele ve limanlarından sorumluydu.⁵¹ İstanbul kadısı, Vezir-i azamla birlikte, görev alanına giren bölgeleri denetlemesinin yanı sıra bizzat kendisi de teftişe çıkardı (kol gezme). Bu teftiş esnasında yanında bir heyetle falaka, değnek ve terazi taşıyan adamlarıyla diğer ilgililer bulunurdu. Teftiş sırasında, daha önceden belirlenmiş fiyatların üstünde satış veya ölçü ve tartıda haksızlık yapanlar tespit edildiğinde falaka veya değnek ile cezalandırılırlar ve gerekirse boyunlarına tahta gülle takılarak halka teşhir edilirdi.

Kalpazanların kontrolleri, gümüşün simkeşer tarafından suistimal edilmemesi, para rayicine dikkat edilmesi, hamalların nizamı, mahalle aralarında meyhane bulunmamasının sağlanması, kaldırımların tamiri, sıhhiye işleri ile ilaç, tabib ve cerrahların teftişleri, hayvanlara tahammüllerinden fazla yükleme yapılmaması, amele ücretlerinin kontrolü, kayıkçıların nizamı, belirlenen fiyatlardan fazlasına satılan eşyadan dolayı yapılan şikâyetlerin tetkiki, İstanbul'un satışı konu olan yiyecek, içecek ve giyecek malzemelerinin esnafa dağıtımının nasıl yapılacağı, muhtelif vakıflardan kasap akçesinin tahsili, et ve ekmek fiyatına dikkat edilmesi, bedestendeki esnaf ve dellaların hilelerine engel olunması, odun ve kömürün narh gereğince satılması, önceden özellikleri belirli olan muhtelif kumaşların ölçülere uygun olması, dilencililiğin ve hırsızlığın engellenmesi, İstanbul dışından gelenlerin mahallelerde kefilsiz olarak oturtulmaması, ev inşasında nizam gereğince dikkat edilecek hususların kontrolü, gediklerin artırılması, esir ticareti, İstanbul'a gelen gemi ve kayıkların muayyen yerlerden başka yerlere yanaştırılmaması, dışarı çıkarılması yasak olan eşyalarla ilgili gerekli tedbirlerin alınması, halkın sıkıntı çekmemesi için İstanbul'un iaşesi hususunda gerekli tedbirlerin zamanında alınması ve esnaf hiyerarşisinde bulunanların görevlerinin tescili kadıların yetki ve sorumlulukları içinde yer alıyordu.⁵²

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, 1 (1956), s. 26-27.

⁵² Uzunçarşılı, *İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları*, s. 30-31.

Gerek İstanbul kadısının zamanla artan görevleri, gerek kış şartlarında halkın uzak mesafelerden mahkemeye ulaşmasının zorluğu göz önüne alınarak 1586 yılında çıkarılan bir fermanla İstanbul kadısına mahkeme açma ve naib bulundurma izni verilmiştir. İstanbul kadısına vekalet eden pek çok naibin yanı sıra sur içinde naibli olarak görev yapan dört mahkeme bulunmaktaydı.⁵³ Bu mahkemelerin yerleri:

1.Mahmud Paşa Mahkemesi: Mahmudpaşa Cami avlusunda bulunan ve İstanbul mahkeme binalarının en eskisi ve en büyüğü olan binaydı.

2.Davud Paşa Mahkemesi: Aynı adla anılan caminin avlusunda bulunurdu.

3.Ahi Çelebi Mahkemesi: Zindankapısı yanında, Rüstempaşa Camii'nin bitişiğindeydi.

4.Balat Mahkemesi: Balat kapısının iç kısmında, Surp Hireşdagabed adlı Ermeni kilisesinin yakınında, Ferruh Kethüda Camii'nin avlusunda bulunurdu.⁵⁴

19. yüzyılın başlarında bazı esnaf grupları kadime mugayir olarak alım-satım, kira vb. meselelerin sadece İstanbul kadılığına münhasır olduğunu iddia etmişler ise de bölge kadılıklarının da sorumlu ve bu meseleleri halletmeye yetkili olduğuna dair bir hüküm yayınlanmıştır.⁵⁵ Yine aynı yıllarda Hasköy'de bazı esnaf grupları bu defa da esar yani fiyat işlerinde naibler tarafından mağdur edildiklerini bildirerek esar işlerine

⁵³ Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler", **İstanbul Araştırmaları Dergisi**, Sayı-6, (1998), s.75

⁵⁴ P.Ğ.İncicyan, **18. Asırda İstanbul**, Hrand D.Andreasyan (çev.), 2. Basım, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976, s.33-34.

⁵⁵ İstanbul Araştırmaları Merkezi, **İstanbul Esnaf Tarihi**, (Yayınlanmamış), C.4, s. 43-44, Hüküm No: 18/72/142 .

"Üsküdar kâdısına hüküm:

... şer'an tahrîri lâzım gelen terekelerini tahrîr itdürmekden imtinâ' ve lede'l-iktizâ meclis-i şer'a huzûrdan ibâ ve bu keyfiyyet esnâf-ı mezbûrenün es'ârına giderek sirâyet ideceğinden başka yağcı ve bezîrci ve çorbacı ve tuz ve uncu esnâf-ı dahî bakkâlâna iblâğen(?) bizler bakkâlâna mülhaklarız diyü i'zâr ile izhâr-ı huşûnetde olmalarıyla zabt u rabtları admü'l-ımkân olmağın muhâfaza-i nizâm-ı bilâd ve ihkâk-ı hukûk-ı ibâd zimmında sâbıku'l-beyân bakkâl ve etmekçi ve uncu ve kazzâz ve tütüncü esnâfinun yedlerinde mevcûd evâmîr-i aliyemde mûnderic kadîmden mer'î ve mu'teber olan şürût ve nizâmları kemâ kân icrâ kılınarak muğâyir-i şer'-i kavîm ve hilâf-ı te'âmül-i kadîm ancak İstanbul mahkemesine tahsîs mâddesi tayy u terkîn ve umûr-i şer'iyeye ve nizâmları kadîmden olıgeldüğü üzre bulındıkları belde kâdısı ma'rifetiyle ber muktezâ-yı şer'-i kavîm ru'yet ve tanzîm olunmak üzre Dîvân-ı Hümâyûn ve Başmuhâsebe ve Ma'den kalemlerinden tevârih-i muhtelifle ile müverrah evâmîr kaydları mahallelerine şerh virilüp İstanbul ve bilâd-ı selâse kâdılarına hitâben tuğrâ-yı garrâ ile mu'anven başka başka fermân-ı celîlü'l-ünvânım i'tâsını ... Fî Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel Sene [1]228 (12-21 Mayıs 1813)"

naiblerin bakmayıp doğrudan bölge kadılarının ilgilenmelerini talep etmişlerse de bu talep reddedilmiştir.⁵⁶

2.2.2. Muhtesib

Kadıya bağlı olarak görev yapan yüksek bir memur hüviyetindeki muhtesib, özellikle zabıta işleri ile ilgilenirdi.⁵⁷ İstanbul ihtisabına ve narh müessesesine dair bilinen en eski belge Ömer Lütfi Barkan tarafından ortaya çıkarılmıştır. II. Bayezid dönemine ait 1501 tarihli bu belge, İstanbul İhtisab Kanunları'nı ihtiva etmektedir. Belgede İstanbul'da faaliyette bulunan esnafın üretim ve satış aşamasında riayet etmesi gereken kurallar, malların ve hizmetlerin fiyatları, kurallara uyulmaması durumunda verilecek cezalar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu hususlarla ilgili denetimler, bizzat görevi olduğu için muhtesib hakkında da bilgi edinmekteyiz.⁵⁸

İhtisab Ağası ve İhtisab Emni de denilen muhtesibin görev süresi genellikle bir sene idi. Bazen bu sürenin üzerine çıkıldığı da olurdu. İhtisab işleri iltizam usulüyle verilir ve alan şahıs "*bedel-i mukāta'a*" olarak belli bir meblağı öderdi.⁵⁹ Fakat muhtesibler 18. yüzyıldaki malikâneleşme sürecinde "*kayd-ı hayat*" ile yani ömür boyu bu görevi icra etmeye başladılar. Muhtesiblik, bu yüzyılın sonunda ortadan kalkmaya yüz tutmuş ve II. Mahmud zamanında İhtisab Nezareti adı altında merkezi bir kurum haline gelmiştir.⁶⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul, idari bakımdan dört bölgeye ayrılmıştı ve her bölge ayrı bir kadı tarafından idare edilmekteydi. Aynı şekilde bu

⁵⁶ İET, C.4, s.44-45, Hüküm No: 18/76/150.

"Havâss-ı refî'a mollasına hüküm ki:

...ez kadîm kasaba-i mezbûre nâibleri medîne-i mezbûre kâdıları taraflarından me'zûnen umûr-ı es'âra nezâret idegelmişler iken fîmâ ba'd umûr-ı es'âra kazâ-i mezbûre nâ'ibleri nezâret itmeyüp ancak medîne-i mezbûre kâdıları taraflarından ru'yet olunmasını istid'â ile ber- takrîb i'lâm ahz ve mücebince yedlerine târih-i mezkûre ile müverrah bir kıt'a emr-i âlişân i'tâ olunmuş olmağla imtisâlen kasaba-i mezbûre nâ'ibleri umûr-ı es'âra nezâretten memnû'lar olup lâkin kasaba-i mezbûrenün ekserî ahâlisi re'âyâ olmalarıyla küllî yevm iştirâ idecekleri eşyâdan noksân vezn bulduklarından medîne-i mezbûre mahkemesine irsâl eylemeleri müstelzim-i meşakkat olduğına binâen esnâf-ı mezkûrenün yedlerine i'tâ olunan emr-i âlişânun kaydı ref' u terkîn ve Havâss-ı refî'a kâdıları taraflarından kasaba-i mezbûrede nâ'ibler olanlar dahî lede'l-iktizâ kasaba-i mezbûrenün umûr-ı es'âreyi nezâretlerine izn ü ruhsat it'âsını hâvi bâlâsı tuğrâ-yı garrâ ile mu'anven bir kıt'a emr-i şerîfüm sudûrını ... Fî Evâhir-i Cemâziye'l-evvel Sene [1]228 (2-31 Mayıs 1813)"

⁵⁷ Ergin, C.I, s. 299 .

⁵⁸ Robert Mantran, **16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), C.1, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s. 14-15.

⁵⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul: Kültür ve Basın Yayın Birliği, 1987, s.59-60.

⁶⁰ Onur Yıldırım, "Osmanlı İaşeciliği ve Esnaf: Onsekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Debbâğlar", **Doğu Batı**, Yıl:13, Sayı:12 (2010), s.148.

bölgelerin de ayrı ayrı muhtesibleri bulunmaktaydı. Ayrıca her kadının sorumluluğu altındaki kasaba ve köylerde de birer muhtesib görev yapmaktaydı. Muhtesiblerin kendilerine yardımcı olması için koloğlanı ve müstahdem adı altında hizmetliler ihdas edilmişti. Suriçi'ndeki koloğlanlarının sayısı 15, müstahdemlerin sayısı ise 16 idi. Zamanla bu sayı artırılmış olup, bunların görevi dükkânlardan ve belirli yerlerden ihtisab vergilerini toplayarak muhtesibe teslim etmekte⁶¹.

Esnafı kontrol etme ve gerektiğinde ceza verme hususunda muhtesibin çok geniş yetkileri vardı. Taşradan pazara getirilen malların yolda karşılayan şahıslar tarafından satın alınmasını önlemek, galle (zahire) pazarında kilelerin ayarını kontrol ederek damgalamak, dükkânlardan alınması gereken vergileri (rüsûm-ı dekâkîn) toplamak, her türlü eşyanın alım-satımının meri kurallara göre yapılmasını temin etmek, aşçıların yaptıkları yemekleri, yemeklerin kullanıldığı kapları, bu dükkânlarda çalışan kişileri ve bunların temizliklerini, satılan yemek çeşitlerinin fiyatlarını ve gramajını kontrol etmek, amelelerin çalıştıkları yerlerde yevmiyelerinin miktarını tespit ve kontrol etmek, hamalların, beygir veya at ile yük taşıyanların mesafelere göre taşıma fiyatlarını düzenlemek ve kontrolünü yapmak, yük taşıyan hayvanlara eziyet edilmesine ve fazla yüklenme yapılmasına engel olmak gibi faaliyetler, muhtesibin yetki ve sorumluluğu altındaydı. Muhtesib, narhın tespit, takip ve teftişi konusunda da yetkili idi.⁶²

Muhtesib, görüldüğü gibi esnafı ilgili hususların yürütülmesinde kadının en önemli yardımcısı konumunda olmakla birlikte 18. yüzyılda kendisinden pek bahsedilmemekte, daha çok doğrudan doğruya kadılar ve esnaf yöneticileri muhatap alınmaktadır. Bunda muhtesibin ve kolağalarının zaman zaman vuku bulan ihmal ve kanunlara aykırı davranışları da rol oynamış olmalıdır. Mesela 15 Zilkade 1092 (26 Kasım 1681) tarihli esnaf defterinde,

“bundan akdem İstanbul muhtesîbi ağaları ve kol ağalarının kânûn ve deftere muğâyir ihdâs eyledikleri bid'âtler men' ü def' olunmak fermân olunub rüsûmât-ı ihtisâbiye-i mîriyyelerinin kalîl ve kesîr îrâd ve masârifleri müceddeden tahrîr ve defter itmeğe İstanbul kâdısı İbrahim Efendi me'mur olub ...”

⁶¹ Ergin, s. 317-319.

⁶² Dilaver Cebeci, “Osmanlı Devleti'nde İhtisab Ağalığı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 49, (Ağustos 1987), s.182-183.

şeklinde fermân-ı âlî kaydı bulunmaktadır. Söz konusu defterin Başmuhasebe'ye gönderilmesi ve bir suretinin de İstanbul kadısında kalması emredilmektedir.⁶³

2.2.3. Şeyh

Fütüvvetnamelerden anlaşıldığına göre şeyhin esnaf teşkilatında önemli bir yeri vardı. Kayıtlarda “*seb’a şeyhliği*” olarak geçen kurum esnaf şeyhliği olup dini-tasavvufi anlamdaki şeyhlikten farklı bir anlam taşımaktadır.⁶⁴

Şeyhler, esnafın en üst düzeyde yetkilisi ve temsilcisi konumundaydı. Esnaf tarafından seçilen şeyh, esnaf grubunun dışı karşı temsilcisi idi.⁶⁵ Kethüdanın yanında manevi önder konumunda olan ve loncanın tecrübeli ustaları arasından seçilen şeyh çıraklık ve ustalık merasimlerinde başkanlık yapmaktaydı. Esnafa cezaların tebliğinde ve idarede önemli rolleri vardı.⁶⁶ Şeyhlik makamı, zamanla yavaş yavaş ortadan kalkarak⁶⁷ berber, saka, kürekçi ve sahaf⁶⁸ gibi muayyen esnaf gruplarında kendisinden bahsedilir hale gelmiştir. Bu değişimde şeyh seçiminin zorunlu olmaktan çıkarılmasının da rolü büyüktür.⁶⁹

2.2.4. Kethüda

18. yüzyılda belki de adından en çok söz edilen esnaf yetkilisi kethüdadır. Esnaf teşkilatının kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam eden kethüdalık makamı, yarı-resmi bir memuriyet görünümündeydi. Şeyh, nakib, duacı ve çavuş gibi esnaf yöneticilikleri zamanla önemlerini kaybederek ortadan kalkmış ve onların yetki ve sorumlulukları kethüdaya intikal etmiştir.

⁶³ **1092/1681 Tarihli Esnaf Defteri**, Atatürk (Belediye) Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, No: B.2, s.2

⁶⁴ Ergin, C.1, s. 537-538.

⁶⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 2.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994, s. 280.

⁶⁶ Mustafa Keskin, “Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatının Tanziminde Ahiliğin Oynadığı Rol”, **II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ekim 1999, s. 208

⁶⁷ Genç, s. 295.

⁶⁸ Salih Aynural, “19.Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 37-38. Kitaplar, 1992, s.125

⁶⁹ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Sorunları”, **IX. Türk Tarihi Konferansları**, C. II, 21-25 Eylül 1988, s.1039-1040

Kethüda esnafla devlet arasında vasıta olduğu için seçimi de çok önemliydi. Genellikle esnaf tarafından seçilerek kadılıktan bu durumun tasdik edilmesi talep edilir ve bu talep çoğu zaman kabul edilirdi⁷⁰. Kethüda seçimi, esnaf örgütlerinin çoğunda genellikle bir senelik olmak üzere muayyen bir süre için yapılırdı. Fakat çoğunluk, kethüdanın azlini talep ederse gerekçe göstermek şartıyla kethüda azledilirdi.⁷¹ Kethüdaların görevden alınmasını gerektiren durumların daha çok esnafın nizamın aykırı hareket ederek nizamın bozulmasına sebep olma,⁷² yolsuzluk, usulsüzlük⁷³ veya esnafın işlerini yürütememe⁷⁴ gibi ciddi gerekçeler olduğunu ifade edebiliriz.

⁷⁰ Ergin, C.1, s. 540-541.

⁷¹ Genç, s. 296-297.

⁷² Ahmet Kala (Proje ve Yayın Yönetmeni), **İstanbul Ahkam Defterleri-İstanbul Esnaf Tarihi**, C.2, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998, s.50, Hüküm No:7/101/304

“İslambol kâdisına hüküm:

Astâne-i Aliyyem’de dökmeci esnafı ihtiyarlarından ... dimeğle ma’rûf kimesneler ile ... vesâ’ir mazbûtu’l-esâmi kimesneler meclis-i şer’-i enverde kethüdâları Mustafa muvâcehesinde merkûm Kethüdâ Mustafa hilâf-ı nizâm-ı kadîm hareket ile nizâm-ı kadîmimizin ihtilâlîne bâdî ve cümleyi ta’cîz ider deyü teşekkî ve merkûm Mustafa’nun kethüdâlıktan ihrâc ve yerine cümlesinin emîn ve mu’temed ve muhtârı olan Usta Mehmed bin Mustafa kethüdâ nasb ü ta’yin olunmak için istid’a-yı inâyet itmeleriyle mezbûr Mustafa ref’ ve merkûm Usta Mehmed kethüdâ nasb olunmak bâbında ... Fî Evâsıt-ı Safer sene 1178 (10-19 Ağustos 1764)”

⁷³ Ahmet Kala (Proje ve Yayın Yönetmeni), **İstanbul Ahkam Defterleri-İstanbul Esnaf Tarihi**, C.1, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997, s.6-7, Hüküm No: 1/35/161;

“... sâbıkâ esnâf-ı mezbûre kethüdâsı Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed mahzarında mezbûr Seyyid Mehmed bundan akdem kethüdâmuz iken esnâfımız bi gayrı hakkın tecrîm ve nice dürlü hîle ve iftirâ ile dükkânlarını sedd ü bend ve akçe alup esnâfımız bu vechile ta’cîz ve rencide itmek âdet-i müstemirresi olduğundan kethüdâlıktan ihrâc ve yerine merkûm Hüseyin bâ berât- âlî kethüdâ olup ... Fî Evâsıt-ı Şa’ban Sene (1) 155 (11-20 Ekim 1742)”

Ahmet Kala, *İET*, C.2, s.104-106, Hüküm No: 7/285/884

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet Belediye, No:487

“Kethüdâlık

Esnaf-ı kebabçıyan ve aşçıyan ve şerbetcıyan der İstanbul ve tevâbihâ

Esnâf-ı merkûmedenodabaşı ... ve yiğitbaşı ... ve nâm zimmîler ve sâ’irleri meclis-i şer’-i şerîf-i enverde bâ berât-ı âlişân bilâ ta’yin kethüdâları olan Ahmed Bin El Hac Mehmed hâzır olduğu halde her biri takrîr-i kelâm idüb merkûm Ahmed kethüdâları olub lâkin nizâm-ı kadîmlerine muğâyir hareketi olduğundan cümlesi mebusun azlini ve yerine cümlesinin musîn ve ihtiyârı olan esnâf ihtiyârlarından ve erbâb-ı istihkâkdan El Hac İbrahim bin Mehmed kethüdâ nasb ve ta’yin olunması murâdımızdır deyü ... kethüdâlık-ı merkûm mezbûr Ahmed’in ref’inden cümlesinin muhtârı mezbûr İbrahim’e tevcîh ve ... Fî 17 Şevvâl sene 1173 (2 Haziran 1760)”

⁷⁴ İKS, İst, D.53, s.74

“Âsitane-i Aliyye’de vâki’ camcı esnâfından ... ustalar meclis-i şer’- i münîrde kethüdâları El-Hac Ali Bin Osman muvâcehesinde mezbûr El-Hac Ali kethüdâımız olub lâkin ihtiyâr ve alîl ve umûrumuzu ru’yete kudreti olmadığından nizâmımızın ihtilâlîne bâ’is ve bâdî olmağın mezbûr El-Hac Ali’den bir vecihle emniyetimiz yokdur deyü teşekkî ve kethüdâlıktan hurûcunu iltimâs eylediklerinde mezbûr El-Hac Ali dahî kethüdâlık-ı mezbûrdan keff-i yed ve rızâsıyla esnâf-ı mezbûrünün muhtârları olub örf ve âdetlerini arîf ve her vechile kethüdâlık uhdesinden gelmeğe kâdir idüğü ihbâr olunan bâ’isü’l-i’lâm Ali Ağa Bin İbrahim Ustaya ferâğat ve kasr-ı yed ve emr-i âlişânî dahî teslîm itmekle kethüdâlık-ı merkûm mahalline ba’d-e’l-kayd ve mezbûr El-Hac Ali ferâğından mezbûr Ali Ağa’ya tevcîh ve yed’ine mücedded emr-i âlişânî sadaka ve ihsân olunmak bâbında ... Fî 2 Rebû’l-evvel Sene 1200 (30 Ocak 1786) “

Genellikle her esnafın bir kethüdası vardı. Fakat tuhfeci ve fincancı, kalpakçı ve kürkçü esnafı gibi birbirine yakın sanatları icra eden küçük esnafın ortak kethüdarları bulunmaktaydı. Dokumacılar, dericiler ve kayıkçılar gibi kalabalık esnaf gruplarının ise birden fazla kethüdarları olabilmekteydi. Bununla birlikte bu kethüdarların da üzerinde, bağlı buldukları esnaf kethüdarları vardı.⁷⁵ İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da bulunan çörekçi, somuncu ve simitçilerin de ortak bir kethüdası vardı.⁷⁶

Esnafın zaman zaman tahriri yapılır, sayı ve isimler tespit edildikten sonra söz konusu esnafın birbirlerine kefaletleri ve tamamına da kethüdarlarının kefaleti tescil edilirdi. Esnaf sayımlarının yapılmasının önemli bazı sebepleri vardı. Bunları kısaca esnaf sayısının kontrolsüz bir biçimde artması, “*ham dest*” tabir olunan liyakatsiz kişilerin mesleğe girmesi, kalitesiz ve standartların dışında üretim yapması, diğer yandan bu durumun ustaların gelirlerinin azalmasına sebep olması olarak özetleyebiliriz. Bu tür durumların önüne geçebilmek amacıyla zaman zaman esnaf sayımları yapılırdı. Eснаfla ilgili düzenlemelerin yapılması ve ihtilafların halli için de sayım yoluna gidilir ve sayımlar ihtiyaca göre tekrarlanırdı. Sayımı yapılan esnafı ilgili değişik görevliler atanabiliyordu.⁷⁷ Bu sayımlarda esnafın yetkilisi ve temsilcisi olarak da kethüda hazır bulunurdu. Belgelerde tahririn bizzat kethüdarları marifetiyle yapıldığı yazılırdı. Mesela kayıkçı esnafının tahrirlerinde aşağıdaki örnekte görülen ibarelere çok sık rastlanmaktadır:

“...iskelesinde işleyen gedikli mavna ve ashâbıdır ki kethüdâları Salih Bin El-Hac İbrâhim ma‘rifetiyle tahrîr olundu”.

Belgenin sonunda ise

“mezbûrûndan her biri âhara ve kethüdarları mezbûr Salih mezbûrûnun mecmû‘una kefâleti tescîl olundu”

⁷⁵ Aynural, *19.Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı*, s. 130.

⁷⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 2199

“İstanbul ve Galata ve Eyüp ve Üsküdar’da vâki‘ çörekciyan ve somuncuyan ve simidciyan esnâfının bilâ- ta‘yîn kethüdâlıgâ sâbıka İstanbul kâdısı Mehmed Atif efendinin i‘lâmı ve târih-i merkümede sâdır olan ru‘us-ı hümayûn mücebince ibkâ ve istihkâkan merküm Osman’ın berât-ı âlişân ile üzerinde olduğu mukayyedir. Ferman devletlü inayetlü sultanım hazretlerindedir. Fî 10 Şa‘bân sene 1199 (18 Haziran 1785)”

⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Esnaf ve Ekonomi Semineri-Bildiriler*, İstanbul 2003, s.405-407.

ibaresi yer almaktadır.⁷⁸

Esnaflıkla ilgili kadılığa intikal eden davalarda kethüda; yiğitbaşı, ihtiyar ustalar gibi esnaf hiyerarşisinde bulunan diğer meslektaşlarıyla birlikte yerini alırdı. Devlet tarafından esnafa yapılan uyarılarda da ilk muhatap kethüda idi. İstanbul Kadı Sicilleri'ndeki bir belgede İstanbul Kadılığı'na, sarraflara yeterli miktarda akçelik para verilmiş olmasına rağmen kesik para kullanmaya devam edenler olursa bu şahısların cezalandırılacağı bildirilmişti. Bu fermanın esnafın kethüdalarına bildirilmesi isteniyordu.⁷⁹

Kethüdanın en önemli ve belirgin görevi esnafın dış ilişkilerini, yani diğer esnaf teşkilatları ile, mal aldığı veya sattığı zümrelerle ve kamu otoriteleri ile olan ilişkilerini yönetmekti.⁸⁰ Diğer önemli bir fonksiyonu da birlik içinde satılacak malların dağıtımına aracılık yapmaktı.⁸¹

2.2.5. Yiğitbaşı

18. yüzyılda kethüda ile birlikte adı en çok zikredilen esnaf yöneticisiydi. Esnaf hiyerarşisinde kethüdadan sonra yer alan yiğitbaşı, seçimle bu göreve gelirdi. Yiğitbaşı, kethüdanın yardımcısı olup esnaf ile kethüda arasında aracı bir konuma sahipti. Esnaf teşkilatında görev yapan ve zamanla fonksiyonunu kaybeden “çavuş”un görevlerinin de yiğitbaşılarca deruhte edildiği tahmin edilmektedir.⁸² Yiğitbaşının en önemli görevleri, kethüda ile birlikte esnaf arasında çıkan ihtilaflarda ilk merci olması, kalfa veya ustalardan bağımsız iş kurmak isteyenlere gerekli icazetin verilmesi⁸³ ve

⁷⁸ İKS, İst. D.24, s.112

⁷⁹ İKS, İst. D.24, s.1

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Fî mâ ba'd kesik para ahz ve i'tâ olunmamak üzere men' olunub eyâdi-i nâsda bulunmak için sarraflara ikiyüz kise akçelik para virilmekle imdi târih-i fermândan üç güne dek bir ferdin yed'inde kesik para bulunmamak ve bulunur ise bilâ-emân küreğe vaz' olunmak üzere esnâfa vesâ'irlerine tefhîm için cümle esnâf kethüdâları ve mahallât imâmılarını getürdüb gereği gibi tenbîh ... 1138 (1725-1726) ”

⁸⁰ Genç, s. 297.

⁸¹ Tahsin Özcan, **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 28

⁸² Ergin, C.1, s. 549.

⁸³ Kala, *İET*, C.1, s. 3-4, Hüküm No:1/26/115

“Galata kâdısına hüküm ki:

Galata kazâsına tâbi' kasaba-i Beşiktaş'da vâki' kadifeci esnâfının kethüdâları olan Ali zîde-kadruhu Südde-i sa'âdetime gelüp içlerinden ba'zıları pir-perver ve san'at-ı mezbûrede mahâreti olmayup başka destgâh açmağa isti'dâd ve istihkâkı olmayan ham-dest şâkirdlere ve ba'zı destgâh sahibi olan ustalar kethüdâ ve yiğitbaşı ve musinn ü ihtiyâr ustalarının izinleri yoğiken kendülere izn ve müceddeden başka

esnafın disiplin işleri idi.⁸⁴ Belgelerde çoğunlukla yiğitbaşından tek başına bahsedilmemektedir. Özellikle İstanbul kadılığına yazılan hükümlerde yiğitbaşı, kethüda ile birlikte anılmakta ve sorumluluklar özellikle bu iki esnaf yöneticisine tevdi edilmektedir.

2.3. Esnafın Yükümlülükleri

2.3.1. Esnaftan Alınan Vergiler

Muhtesibin, kol oğlanları vasıtasıyla esnaftan topladığı vergilerin bir kısmı şahıs üzerinden, bir kısmı da mallar üzerinden alınmaktaydı. Bu vergileri genel olarak;

1-Yevmiye-i dekâkîn

2-Damga resmi

3-Bâc-ı bazar

4-Gemi ihtisabiyesi

5-Resm-i bitirme

6-Diğer vergiler

destgâh açup nizâmlarının ihtilâline bâ'is olmalarıyla ... ve kadîmden destgâh sahibi olan ustalardan ba'zıları kadimî olan destgâhlarından ziyâde müceddeden başka destgâh ihdâs ve hulefâsına dahî izin virüp ve yeniden şâkird almak murâd itdüklerinde kethüdâ ve yiğitbaşı vesâ'ir musinn ü ihtiyâr ustalarının re'y ü ma'rifetleri ile olmak üzere ... Fî Evâsıt-ı Receb sene 1155 (11-20 Eylül 1742) ”

Kala, *İET*, C.1, s.220, Hüküm No: 5/45/135;

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahmiyye-i İstanbul'da vâki' bükücü hırfeti kethüdâsı El-Hac Ahmed nâm kimesne gelüp ... teferrüc vesâ'ir husûslarını rü'yet ve ikâmet murâd eylediklerinde mu'tâd-ı kadîm üzere müslimînden kethüdâ ve yiğitbaşı ve muhtârları olan sekiz nefer ve kezâlik ermeni tâ'ifesinden yiğitbaşlarından mâ'adâ sekiz nefer ermeni muhtârları olan üstadlarıyla mâ'an teferrüc vesâ'ir husûslarını ru'yet ve ikâmet idüp birbirleriyle gadr ü te'addî ve tecâvüz itmemek üzere kavî ü ittifâk ve ahd ü misâk ve ber vech-i muharrer beynlerinde nizâm virilüp ...Fî Evahir-i Cemâziye'l-evvel sene 1172 (31 Aralık-9 Ocak 1759)”

⁸⁴Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 281;

Kala, *İET*, C.1, s. 231-232, Hüküm No: 5/76/244;

“İstanbul kâdısına ve İstanbul gümrüğü emini zide mecdehuya hüküm ki:

Bundan akdem Âsitane'ye âbâdi kağıd ve kalem götürüp fûruht iden tüccâr tâ'ifesi gümrükden metâ'ların ihrâc ve der-mahzen eyledükden sonra kağıdcıbaşı ve kethüdâ ve yiğitbaşı ve esnâf ihtiyârları ma'rifetleriyle mevcûd olan ustanın üzerine varılup râyic olan bahaları kat' ve umûr-ı mühimme için cânib-i mîrîye ve mu'ayyen olan aylıklara kifâyet mikdârı kağıd ve kalem ...Fî Evâsıt-ı Şa'bân sene 1172 (9-18 Nisan 1759)”

Kala, *İET*, C.1, s. 290-291, Hüküm No: 5/315/945; C.1, s. 308-309, Hüküm No: 6/73/204

olmak üzere tasnif etmek mümkündür.⁸⁵

Yevmiye-i dekâkîn bir nevi kepenk açma vergisiydi. Günlük ihtiyaç maddeleri satan dükkan sahipleriyle her gün açılan dükkân ve hanlardan bu vergi tahsil edilmekteydi. Bu vergiyi veren dükkânların sayısı 1681 yılında 3170 idi. Toplanan bu vergilerin %75'i hazineye girer, kalanı ise çeşitli masraflarda kullanılırdı.⁸⁶ Yıkılmış veya kapanmış olan dükkânlardan ve fermanla muaf tutululardan bu vergi alınmazdı. Fakat bahsi geçen sebeplerden dolayı atıl olan dükkânların faaliyette olup olmadıkları belirli zamanlarda kontrol edilirdi.⁸⁷ Damga resmi, değerli veya değersiz kumaş ve madenlerden alınan vergiydi. Gerek kumaşlarda gerek madeni eşyalarda damgalama aynı zamanda malın kalitesinin bir nevi denetimi anlamına geliyordu.⁸⁸ Bu vergi malikâne usulüyle toplanıyordu.⁸⁹ Selçuklular ve İlhanlılar'da da bulunan bazar bacı, bazı istisnalar haricinde dışardan getirilerek kent pazarlarında satışa çıkarılan her çeşit mal için söz konusuydu. Pazarlar sayesinde hem satıcıların denetimi kolaylaşıyor, hem de daha kolay bir biçimde vergi tahsilatı yapılabiliyordu. Gemi ihtisabiyesi, İstanbul'a gelen gıda maddeleriyle saman, odun kömürü, kereste, kiremit, testi, hasır, kuru ot, yakacak odun, taş, demir vb. önemli maddeleri getiren bütün gemilerden tahsil edilmekle birlikte tutarı pek fazla olmayan bir vergi çeşidiydi. Bu vergiler gemilerin boylarına göre değişiklik arz etmekteydi. Buna göre gemiler, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktaydı. Üsküdar kıyılarına bu çeşit malları getiren gemiler de aynı vergilere tâbiydi. Resm-i bitirme, kol oğlanları tarafından bazı esnaftan yıllık olarak alınan vergilerdi. Sebze, taze meyve, peynir, yoğurt, kaymak, turşu, pasta, şeker, pastırma, saman üreticisi olan şahıslardan alınan bu vergi bir nevi "götürü üretim vergisi" olarak nitelendirilebilir ve miktarı çok azdır.⁹⁰

Alınan bu vergilerin büyük bir kısmı devlet hazinesine giriyordu. (1093) 1682 tarihli bir belgeye göre bu vergilerin günlük toplamı 8087 akçe tutmaktaydı. Bunun 6030 akçesi hazineye aktarılmakta, kalanı ise memurların gündeliği, emeklilerin tekaüd

⁸⁵ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, s. 144.

⁸⁶ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 290-291.

⁸⁷ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, s. 159-163.

⁸⁸ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 294.

⁸⁹ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, s. 171.

⁹⁰ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 291-297.

maaşı, muhtesibin maiyyetindeki görevlilerin tazminatı ile ihtisab dairelerine ödenen kira bedeli olarak ayrılmaktaydı.⁹¹

Dükkânlar yangına dayanıksız olduğu için sık sık tehlikeli boyutlara ulaşan yangınlar meydana gelirdi. Yangın veya diğer afetler sebebiyle atıl kalan dükkânlardan vergi alınmıyordu. Bundan dolayı dükkân vergilerinde zaman zaman düşüşler olabiliyordu. Mesela 1682’de günlük vergi hasılatı 8087 akçe, 1730 yılında 7550 akçe, 1770’de 7531 akçe olmuştur.⁹² İhtisab vergisi miktar olarak önceleri zekât gibi kırkta bir oranında alınmakta iken zamanla değişiklikler göstermiştir. 1826 yılında da uygulamada değişiklik yapılarak Asakir-i Mansure masraflarını karşılamak amacıyla yeni kanun ve nizamlara bağlanmıştır.⁹³

Osmanlı Devleti’nde esnafılık yapan dükkân sahiplerinden dükkanlarını gün içinde sürekli açık tutmaları istenirdi. Hatta humma-yı vebaiye hastalığı korkusuyla dükkanlarını kapalı tutan, halkın temel gıda maddelerinin karşılandığı bakkal, sebze, ekmekçi vs. esnafının dükkânlarının, açılmamak üzere mühürleneceği ve sahiplerinin tedib edileceği bildirilmişti.⁹⁴

2.3.2. Orducu Esnafı

Osmanlı Devleti’nde esnafın vergi vermenin dışında önemli bir yükümlülüğü de savaş zamanında ordunun ihtiyacı olan malzemelerin tedarik edilmesi idi. Sefere

⁹¹ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, s.166.

⁹² Ziya Kazıcı, “1093 (1682) Yılında Çeşitlerine Göre İstanbul’daki Dükkânlar”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, 1989, s.243

⁹³ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977, s.130.

⁹⁴ İKS, İst. D.42, S.87

“... fukarâ ve zu’afânın istirahatı ve bey’ ve şiranın taâtilden vikâyesi lâzıme-i hâlden iken bu esnada ... zuhûr iden hummâ-yı veba’iyenin sirâyeti havfından akvât-ı yevmiye ve havâyic-i zarûriye bey’ iden bakkâl ve sebzevât dekâkini ashâbı ve etmekçi ve anlara ittibâ’en esnâf-ı sâireden dahî ekserîsi dükkânların kapatub birer cânibe bilâ sebep velâ öZR müteferrik ve perişan olmaları aceze ve zu’afânın ızdırâblarına bâdî ve çarşu ve bazarın ekseri mesdûd ve bey’ ve şirâ-yı ma’küde mesâbesinde olduğundan kıtân-ı memleketin tezâyüd ve hıştlerine mü’eddî bir hâlet-i gayrı marazî olduğundan gayrı medâr-ı ta’ayyüş ittihâzıyla Der’aliyye’de tavattun ve dükkân küşâdıyla kesb ve kâr iden tüccârın bilâ öZR böyle eyyâmda dükkânlarını sedd ü bend ve ba’îd mahallerde ihtifâ eylemeleri hilâf-ı şer’ ve muğâyir-i rızâ olmakdan nâşi kendülere mücib-i töhmet olmağla imdi esnâf kethüdâlarını getürdüb bu makûle bilâ öZR dükkânları küşâd itmeyüb ibâdullâhın levâzım-ı zarûriyeleri tedârüküne sebep olanların te’dîb ve dükkânları temhîr ve fimâ ba’îd açılmayacağı ifâde ve bundan sonra kethüdâları ve yiğitbaşları ma’rifetleriyle ol makûlelerin keyfiyetleri tahkîk ve bila öZR dükkân küşâd itmeyüb ihtifâ itmişleri var ise getürdüb külli’l-evvel bey’ ve şirâ ile ref’ ve hışt ve zarûret-i ibâda ihtimâm ve dikkat eyleyeler deyü buyruldu. Fî Gurre-i Receb 1192 (26 Temmuz 1778)”

çıkacak olan ordunun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında orducu olarak adlandırılan esnafa büyük görev düşüyordu. Bu kişiler ihtiyaç nisbetinde ülkenin muhtelif yerlerinden temin edilirdi. Bu hususta ilgili yerlerin kadıları sorumlu tutulurdu. Genellikle İstanbul, Edirne ve Bursa'nın orducu çıkarması kanuni zorunluluk olmakla birlikte ihtiyaç duyulduğunda başka bölgelerden de temin edilirdi. Orducu çıkan esnaf, ordubaşının maiyyetinde orduya katılır ve icra ettikleri meslekleri gereği ihtiyaç duydukları malzemeleri de beraberinde getirirdi.⁹⁵ Bu meslek grupları arasında elbette ekmekçi (habbazan) esnafı çok önemliydi. Ekmek fırıncılarından, emir gereğince belirli sayıda fırın çadırları, usta ve ameleleri temin etmesi istenirdi. Fırıncılar tarafından sefere gönderilen her çadırda 3 adet fırın kuruluyordu ve her fırında 4 amele istihdam edilmekteydi.⁹⁶ Bu çadırların sayısı seferin kapsamına göre değişebiliyordu. Sefer sırasında hizmet verecek ekmekçilerin organizasyonu için esnafla ilgili olarak kapan naibi, habbazan ve ekmekçi esnafıyla nizam ustaları büyük rol oynardı.⁹⁷ Fırıncılar dışındaki esnaf grupları ise genel olarak bakırcılar, kalaycılar, bakkallar, meyveciler, attarlar, sarraçlar, haffaflar, naccarlar ve demirciler idi.

İstanbul esnafının, sayıları devlet tarafından tespit edilen orducu esnafının masraflarının karşılanması için ordu akçesi adında vergi vermesi gerekiyordu. Bu meblağ, hayme yani çadır başına alınmaktaydı. Fakat ordu akçesinin zaman zaman artırılması sebebiyle esnaf bu parayı vermek istemezdi. Nitekim 1730 seferinden önce toplanan ordu akçesi için esnaf arasında huzursuzluklar baş göstermiştir.⁹⁸ Aynı yılın İlkbahar'ında İran'a sefer yapmaya hazırlanan padişah III. Ahmed, ordu için bir kısım esnafın hazırlık yapmasını istemiştir. Buna istinaden adet olduğu üzere bazı esnaf gruplarının bilfiil eleman göndermeleri istenmiş ve ayrıca sefere gidecekler için de esnaftan ordu akçesi toplanmıştır. Fakat hem sefer hazırlıklarının uzaması ve hem de toplanan paraların yerinde kullanılmaması sebebiyle İstanbul esnafı arasında

⁹⁵ Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler> (2003), s. 137-138.

⁹⁶ Salih Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 129.

⁹⁷ İKS, İst, D.97, s. 48; İKS, İst, D.73, s. 66; İKS, İst, D.32, s. 7.

⁹⁸ M.Münir Aktepe, **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958, s. 35-38.

huzursuzluk ortaya çıkmış ve neticede esnafın da rol oynadığı Patrona Halil isyanı meydana gelmiştir.⁹⁹

Orducu esnafının tespit edilerek toplanması sorumluluğu Ordu Ağası'na aitti. Ferman neticesinde Ordu ağası, kadıya müracaat eder ve kadılık tarafından mahkeme başkâtibi maiyyetine verilerek Mahmud Paşa Mahkemesi'nde toplantı yapılırdı. Bu toplantıya esnafın yöneticileri de katılır ve orduyla birlikte gidecek esnafın adedi belirlenirdi.¹⁰⁰ Ordu ile birlikte sefere katılacak esnafa çok önceden bilgi verilerek, zamanında orduya katılmaları ve bu konuda aksaklığa müsaade edilmemesi istenirdi.¹⁰¹ Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra profesyonel zanaatkar birimleri kurulmuş ve bundan sonra lonca mensupları artık orduya alınmamıştır.¹⁰²

2.4. Osmanlı Devleti'nde Narh Müessesesi

Bir mal veya hizmet için ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyata narh adı verilir. Günümüzde sınırlı olarak uygulanmakla birlikte narh usulü, Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her türlü mal ve hizmet için uygulanıyordu. Narh usulü Osmanlı Devleti'nden önceki İslam devletlerinde de yoğun şekilde uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti narh uygulamasını çok uzun süre devam ettirmiş ve hatta narhın devletin önemli işlerinden olduğu ve vezirlerin bu konuyla ciddi şekilde

⁹⁹ M.Münir Aktepe, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", **Tarih Dergisi**, 7-10, (1954), s. 38-39

¹⁰⁰ Ergin, C.2, s. 616.

¹⁰¹ İKS, İst, D.36, s. 109.

Esfâr-ı sâbıkada ordû-yı hümayûnumda tecemmu' iden tavâ'if-i askeriyenin me'kûlatları husûsunda zarûret-i muzâyaka çekilmemek için Asitane-i sa'âdetimde vaki' yirmisekiz hırfetin aynı orduları ihrâc ve ordû-yı hümayûnumda mevcut bulunmaları mu'tâd olmakdan nâşi sene-i âtiyede vuku'u musammem ve muhakkak olan sefer-i hümayûnum için esnâf-ı mezbûrenin kemâ fi's-sâbık iktizâ iden seksen beş adet haymeleri öteden berü beynlerinde câri olduğu vechile yamaklarının i'ânetleriyle tanzîm olunarak vaktiyle yola ihrâc ve ısdâr kılınan emr ve defteri ordu ağası sâbık İdris Bey'in yed'ine i'tâ ve Der aliyye' me tesyîr kılınmışıdi ... imdi vusûlünde siz ki mevlanâ ve rikâb-ı hümayûnum defterdârı ve sekbanbaşı mumâileyhimsiz. Ağalık-ı mezbûr merkûm İdris Bey'in üzerinden ref' ve mumâileyhe tevcih olunmağla mukaddem ve bu defa gönderilen sûret-i defterler mantuklarınca Asitane-i sa'âdetimde kâ'in yirmisekiz hırfetin seksenbeş adet haymelerin ma'rifetiniz ve bu def'a ordu ağası ta'yîn olunan mumâileyh ma'rifetiyle sinîn-i sâbıkada olageldiği vech üzere yamaklarının i'ânetiyle tanzîm ve bir sa'at mukaddem yola ihrâc ve pâ-yi mâlin nevrûz-ı firûzdan mukaddem sahrâ-yı şemînde mevcûd bulunmaları emrine ikdâm-ı tâm eyleyesiz ... tahriren fi'l-yevmi's-sâlis-i işrûn Fî Zi'lka'de sene seb'a ve semâniye ve mi'ete ve elf. 13 Zi'lka'de 1187 (26 Ocak 1774)"

¹⁰² Baer, s. 41

ilgilenmesi gereği üzerinde durmuştur.¹⁰³ İslam hukukunda narh uygulamasının yeri tartışmalı olmakla birlikte bu uygulama şer’i hukuktan daha çok örfi hukuka istinaden uygulanmıştır.¹⁰⁴ Narh uygulaması sayesinde hem kalitenin denetimi ve muhafazası sağlanmakta hem de arz ve talep şartları dikkate alınarak fiyatların tespit ve kontrol edilmesi mümkün olabilmekteydi.¹⁰⁵ Narh uygulamasındaki önemli sebeplerden biri de arz ve talep şartlarının dikkate alınarak tekelci eğilimlerin önlenmek istenmesidir. Arz ve talep şartları değiştikçe tespit edilen fiyatlar da değişmekteydi. Özellikle zirai ürünlerde arz şartlarının çok değişken olması sebebiyle fiyatlarda da diğer mallara göre daha hızlı değişikliklere gidiliyordu. Talebin normalin üzerine çıktığı Ramazan ayı öncesinde de fiyatlar yeniden tespit ediliyordu.¹⁰⁶ Mal ve hizmetlere fiyat tespiti beraberinde sıkı bir kontrol mekanizmasını da gerektirmiştir. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, Unkapanı, Yemiş İskelesi Çardağı, Sebzehanı Divanı ve Selhane’ye giderek narh işlerini bizzat teftiş etmişti. Sadrazamlar da “*Çarşamba Divanı*”ndan sonra yanlarında kadı ve muhtesib ile birlikte “*alay*”a çıkarlar ve yolsuzlukları tespit edilen esnafa ceza verirlerdi. Bu cezalar arasında falakaya yatırmak, şahsın dükkânı önünde kulağını mıhlamak gibi cezaların olduğu bilinmektedir.¹⁰⁷ Devlet, gıda fiyatlarına uyulması konusunda çok hassastı. Özellikle kriz dönemlerinde çıkarılan fermanlarda bu hususa riayet etmeyenler idamla bile cezalandırılıbiliyordu.¹⁰⁸ Narhın tespit ve tanzimi kadının asli görevleri arasındaydı. Narhın uygulanması ile ölçü ve tartı aletlerini kontrol işi muhtesibe verilmişti.¹⁰⁹

Fiyatların devlet tarafından tespiti elbette keyfi olarak yapılan bir uygulama değildi. Dönemin şartlarını göz önüne aldığımızda bu uygulamanın önemi daha net

¹⁰³ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 3-5

¹⁰⁴ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası Ve Fiyatların Tahlili”, Hasan Celal Güzel, Kâmil Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler** içinde, (843-849) C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 844.

¹⁰⁵ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, Hasan Celal Güzel, Kâmil Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler** içinde C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 853.

¹⁰⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.43, Sayı 1-4, 1987, s. 122.

¹⁰⁷ Ömer Lütfi Barkan, “15. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, **Tarih Vesikaları**, C.1, Sayı 5, 1942, s. 326.

¹⁰⁸ Robert W. Olson, “Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 20, No 2, Mayıs, 1977, s.198

¹⁰⁹ Pakalın, C.2, s. 572.

anlaşılacaktır. Buna göre fiyatlar, mal arzına ve bu mallara olan talebe bağlıdır. Mal arzı, şehirleşme hareketi ve büyük şehirlerin ortaya çıkışıyla bu şehirlere yakın bölgelerin üretim gücü ve imkanları talebi karşılayamaz durumdadır. Bundan dolayı bu gibi yerlerde fiyatlar devamlı olarak yükselme eğilimi göstermiştir. Büyük şehirlerin iaşesi, şehir dışı bölgeler ve devletler arası ticarete sıkı bir şekilde bağlıdır. Dönemin kara ve deniz nakliye imkanları sınırlı ve mevsimlere göre aksama ihtimalleri de kuvvetle muhtemeldi. Bu sebeple fiyatlar yükselmeye meyyal idi. Fiyatlara etki eden diğer faktörlere genel veya bölgesel kıtlık, çekirge istilasası, doğal afetler, harp ve seferberlik hallerini de ilave edebiliriz. İşte bu sebeplerle devlet, müdahale etme ve fiyatları belli bir seviyede tutma gereğini hissetmiştir. Fiyatlara etki eden etkenler arz yönünden böyle iken meselenin bir de talep yönü vardır. Bu husustaki en büyük problem şehirleşme hareketleri ve büyük şehirlerin daha da büyüme meylidir. Bu sebeple Osmanlı Devlet erkânı şehirlerin kalabalıklaşmasından sürekli olarak endişe ederdi.¹¹⁰ Fiyatlara etki eden unsurlardan biri de günümüz tabiriyle karaborsacılıktır. Belgelerde bu tür problemlerden sık sık söz edilmektedir. Bunlardan birine göre, sur dışında bulunan dükkân sahiplerinden bazıları, taşradan gelen malları kanuna aykırı olduğu halde gizlice satın alarak stokluyor ve gece vaktinde satıyorlardı. Bu sebeple sur içinde mal arzı azalıyor ve diğer taraftan da fiyatlar yükseliyordu. Neticede halk sıkıntıya düşer oluyordu. Söz konusu malların stoklanarak piyasada azalması ve fiyatlarının artmasıyla birlikte bu durumun diğer malları da aynı şekilde etkileme riski mevcuttu. Devlet tedbir olarak bu tür dükkânları kapatarak ruhsatı, sur içinde dükkân açma şartına bağlıyordu.¹¹¹

Narh tespit edilirken birçok faktör hesaba katılıyordu. Bazen malın getirildiği bölgenin uzaklığı göz önüne alınmıyor, bazı mallar için de onları üreten ustaların imalatı numune gösteriliyordu. “*filan ustanın veya filan kârhanenin işi*” nin fiyatı veriliyor, bunların haricinde olanların ise esnafın yöneticileri ve bilir kişilerin marifeti ile belirlenmesi isteniyordu. Bazı mallarda da “*âlâ*”, “*evsât*” ve “*ednâ*” olarak kalite standardı getirilmekteydi. Hatta bazı mallarda “*dahî âlâ*” ve “*dahî ednâ*” şeklinde ayrıca

¹¹⁰ Halil Sahillioğlu, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.1, Sayı 1, Ekim 1967, s. 36.

¹¹¹ Said Öztürk, *Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması*, s. 854.

ikinci bir üst kalite ayırımı yapılarak bu gruba giren mallar için de ayrıca fiyat belirlenmekteydi.¹¹²

Narh tespiti yapıldıktan sonra Başmuhasebe'ye kaydedilerek bilad-ı selase kadılarına bildirilir ve her kadılık kendi bölgesindeki mahkemeleri bu konudan haberdar ederdi. Yeni fiyat listesi sicillere geçirilerek münadiler vasıtasıyla halka ilan edilirdi.¹¹³ Şevket Pamuk, ilan edilen narh listelerini göz önüne alarak narh uygulamasının, Osmanlı dönemi şehir ekonomisinin kalıcı bir özelliği olduğu izleniminin doğduğunu, fakat bu izlenimin yanlış olduğunu savunur. O'na göre narh listeleri sürekli ya da düzenli olarak hazırlanmamaktadır. Özellikle 16. yüzyıldan sonra narh listeleri çoğunlukla mal ve para piyasalarındaki darlık, kıtlık, parasal dalgalanma ve olağanüstü istikrarsızlık dönemlerinde hazırlanmasına karşın daha istikrarlı dönemlerde 20-30 yıllık süreler boyunca narh listeleri hazırlanmamaktadır. Buna delil olarak da fiyat listelerinin, en sık olarak Osmanlı tarihinin parasal açıdan ve fiyat hareketleri bakımından en istikrarsız dönemleri olan 1585-1640 ve 1785-1840 dönemlerinde hazırlanmış olmasını gösterir.¹¹⁴ Fakat her halde gıda maddelerinin bunun dışında olduğunu belirtmek gerekir. Yani gıda maddelerinde narh tespiti sık yapılan bir uygulamadır. Bazı istisnaları olmakla birlikte satışlarda kâr oranı genelde yüzde ondu. Bu oran bazen yüzde on iki ve yüzde on beşe kadar çıkabilirdi. Esnaf, fiyat kontrollerinin yapılması ve mevcut durumun muhafazası için sürekli olarak devleti harekete geçirmiş ve devlet tarafından desteklenmiştir.¹¹⁵

19. yüzyılın ortalarına kadar devletle halk arasında idari bir bağ olarak loncalar olmaksızın narha dair herhangi bir resmi faaliyetin gerçekleştirilmesi pratikte pek mümkün değildi. Loncalar, şehir halkı üzerindeki denetimini ne zaman kaybetse,-örneğin yeniçerilerin esnaf ve tüccar arasına dahil olması sonucu -devlet, narhın uygulanmasında ve nizamları ihlal edenlerin cezalandırılmasında zorluklarla

¹¹² Yaşar Yücel, **1640 Tarihli Es'ar Defteri**, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1982, s. 9

¹¹³ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 17.

¹¹⁴ Şevket Pamuk, "Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış", **Toplum ve Bilim**, Kış 83, 1999/2000, s. 137.

¹¹⁵ Halil İnalıcık, **Devlet-i Aliyye**, 4. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 266-267.

karşılaşmıştır. Loncaların belirli malların üretim ve satışında tekeli olmadan narhın tesbiti ve uygulaması yapılamazdı. Yani narhın ön şartı bir nevi esnaf tekelleriydi.¹¹⁶

Narhı gerektiren durumları olağan ve olağanüstü hallerde verilenler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz:

2.4.1. Olağan Hallerdeki Narhlar

İlk kuzu kesimi ruz-ı Hızır'da yapıldığı için her sene bundan birkaç gün önce ete narh konur, gerekirse daha sonra yine fiyat ayarlaması yapılırdı. Süt ve mamullerinin fiyatları ise ilkbahar ve sonbaharda tespit edilirdi.¹¹⁷ Halkın sıkıntı çekmemesi için Ramazan ayı öncesinde de narh verilirdi. Fiyatlar tespit edilip uygulamaya konulduktan sonra çok ciddi bir gerekçe görülmezse fiyatta değişiklik yapılmaz ve eski fiyatlar cari olurdu. 1795 yılında İstanbul ve civarında bulunan ağnam mandıracıları ile yine İstanbul ve civarında bulunan yoğurtçu esnafının kethüdası ve ihtiyar ustaları arasında süt fiyatının uygulanması hususunda anlaşmazlık çıkmış ve konu kadılığa intikal etmişti. Halbuki fiyat tespiti için daha önce bir araya gelinmiş ve

“...meclîs-i şer’de bazar kat’ olunduktan sonra sicill-i mahfûza kayd ve devlet-i aliyyeye i’lâm...”

olunduktan kısa bir süre sonra mandıracılar, masraflarının arttığı gerekçesiyle süte zam yapılmasını talep etmişlerdi. Fakat yoğurtçu esnafı, sütün taşındığı beygirlerin sahiplerine ödedikleri ücretten dolayı kendilerinin de masraf ettikleri ve fiyat tespit edildikten sonra yeni bir fiyat tespitinin daha önce hiç vuku bulmadığı, belgede geçtiği şekilde

“... meclîs-i şer’de kat’ olunan bazar üzerine ziyâde nesne zammıyla tekrâr bazar olunduğu mesbûk olmadığı (ndan) ...”

gerekçesiyle bunu reddetmişler ve hüküm de bu yönde verilmişti.¹¹⁸

¹¹⁶ Baer, s.29

¹¹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 9.

¹¹⁸ İKS, İst., D.64, s. 9.

“Maruz

Âsitâne-i aliyye civârında vâki’ ağnâm mandıraları ashâbından beher senede vâki’ olan rûz-ı hızır ve rûz-ı kasımdan çend rûz mürûrunda mandıralarımızda ra’y olunan ağnâmdan hâsıl olan südlerin fiy’atı ol mandıralara merbût olan yoğurdçu kârhanelerinin ashâbıyla meclîs-i şer’de bazarı kat’ olunduktan sonra sicill-i mahfûza kayd ve devlet-i aliyyeye i’lâm olunageldiğinden bu sene-i mübâreke-i şevvâl’i-l

Fiyatların tesbiti, mal veya hizmetlere her zaman zam yapılması anlamına gelmiyordu. Ahalinin ciddi sıkıntı çektiği zamanlarda fiyatlarda indirimle gidilebiliyordu. Mesela İstanbul'da kıyyesi dört pare iken beş pareye çıkarılan etin fiyatından dolayı hem ahalinin sıkıntı çekeceği düşüncesi hem de civardaki kasapların bunu örnek alınıp zam yapmak istemeleri sebebiyle İstanbul'da etin fiyatı tekrar dört pareye indirilmişti.¹¹⁹ Bazen narh defterlerinde mal ve ürünler için iki fiyat veriliyordu. Bunlar alt ve üst satış limitini gösteren fiyatlar olabileceği gibi birincisinin toptan, ikincisinin perakende satış fiyatları olması da ihtimal dahilindedir. Üsküdar kazasının 1764 yılına ait bir narh defterinde bazı mallar için belirttiğimiz şekilde çifte fiyat tespit ve ilan edilmişti.¹²⁰ Talebin normalin üzerine çıktığı Ramazan ayını halkın huzur içinde idrak edebilmesi için her sene Şaban ayında narh tespit edilirdi. Buna binaen ihtiyaç duyulan malların tedariki için Ramazan öncesinde hazırlıkların yapılması istenirdi.¹²¹ Tespit edilen fiyatlardan fazlasına mal ve hizmet üreten veya satan esnaf, meslektaşları ve esnaf yönetimi tarafından uyarılıyor, şayet uyarıyı dikkate almazsa kadılığa şikâyet ediliyordu. Sultanahmet Camii civarında bulunan ipek boyacı esnafının kethüdası, yiğitbaşı ve bazı ihtiyar esnafı, tespit edilen boyama fiyatından yüksek fiyata boyama yapan Bostani Mehmet Ağa adlı meslektaşlarını şikâyet etmişlerdi. Verilen hükümde

mükerremînin ondördüncü günü vâki' olan rûz-ı hızırdan ondört gün mürûrunda beher vukiyye südü yoğurtçu esnâfi mandıra ashâbından dörd pâreye alub kendüleri dahî birer pâre fâ'ide zammıyla beşer pâreye ibâdullâha bey' itmek üzere ta'ahhüd ve bu vechile temşiyet ve nizâm ve her bir kârhane ashâbı merbût olduğu mandırada beher yevm hâsıl olan südü vech-i muharrer üzere mübâyâ'a olduğu sûretde hâsılı harcına vefâ itmediğinden mutazarrır olacağımız âşikâr olmağla beher vukiyyesi dörder pâreye kat' olunan südü üzerine birer mikdâr akçe dahî zam olunmak murâdımızdır didiklerinde ... meclîs-i şer' de kat' olunan bazar üzerine ziyâde nesne zammıyla tekrâr bazar bulunduğu mesbûk olmadığından esnâf beyninde nizâ' ve mücâdeleye bâdi olur halât dandır deyüb fiy'at-ı maktu'a-yı mezkûre üzerine ziyâde nesne zammından abâ ve imtinâ' ... Fî 19 Muharrem 1210 (5 Ağustos 1795)"

¹¹⁹ İstanbul Araştırmaları Merkezi, **Atık Şikâyet Defterleri** (Yayınlanmamış), s.78, Hüküm No: 30/9/40
"İstanbul kâimmakâmına ve kâdısına hüküm ki:

Âstâne'de bu eyyâmlarda lahmun beher kıyyesi dörder pâreye fûruht olınagelmışiken bu sene-i mübârekede bu âna gelince beşer pâreye fûruht olunup Âstâne'de olan ibâdullâhun muzâyakasına bâ'is olduklarından gayrı etrâfa dahî sârî olup İstanbul'da beşer pâreye fûrûht olunur biz dahî beşere fûruht iderüz diyü kassâblarun ihtilâlîne bâ'is olduğu mesmû'-ı hümayûnum olmağla imdi işbu emr-i celîli'l-kadrüm vüsûl bulduğu gün dörder pâreye fûruht olunmak bâbında fermân-ı âlîşânun sâdir olmuşdur [Fî Evâhir-i Safer Sene [1]110 (29 Ağustos - 6 Eylül 1698)"

¹²⁰ İKS, Üsküdar, D.463, s. 134.

¹²¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No:10558

"... muktezâ-yı rahm ü şefkât-i şâhaneleri üzere mâh-ı mübârek Ramazân-ı şerîfde ibâdullâhun nân-ı azîz ve lahm-ı ganem ve kahve husûsunda zahmet çekmemeleriçün bi minnehu Te'âlâ mâh-ı mezbûrda nân-ı azîz tabh olunmak üzere anbarlardan pak ve münakkah ikiyüz bin kile buğday ifrâz ve başkaca hıfz ve eyyâm-ı Ramazân'da habbazâna tevzî' olunmasına Zahîre Nâzırı efendi kullarına ta'ahhüd itdirilmesi ve mâh-ı mezbûrda kassâb dükkânlarında bâliğan mâ belîğ lahm bulunmasıçün Kasâbbaşı Ağa kulları ganem husûsunda kassâbân tâ'ifesine i'ânet idüb bu husûs dahî ta'ahhüde rabt olunması ..."

şahsın bu hareketinden vazgeçmeyi taahhüt etmesi gerektiği, aksi takdirde cezalandırılacağı bildiriliyordu.¹²² Bazı esnaf grupları da fazla gelir elde etmek için muhtemelen fiyatları değiştiremeyecekleri düşüncesiyle kaliteyi bozma girişimlerinde bulunuyorlardı. Görünürde o mal için tespit edilen fiyattan fazlasına satış yapılmıyordu. Fakat düşük kalitede üretilen mallar, yüksek kalitedeki mal fiyatına satıldığı için daha fazla kâr elde ediyorlardı. Balmumcu esnafına kaliteli hammadde verildiği halde söz konusu esnaf düşük kalitede üretim yaparak halka sattığı için onları bu faaliyetlerinden men etmek üzere hüküm yazılmıştı.¹²³

Dayanıklı malların stoklanıp saklanarak fiyatlarının artmasını beklemek ve böylece pahalıya satmak da yasaklanmıştı. Kömürcü esnafından olan ve Silivri’de kömürü normal fiyatından satın alarak aynı bölgede mahzenlerde saklayarak daha sonra halka pahalı fiyattan satmak isteyen bazı şahıslara tenbih edilmesi için hüküm yazılmıştı. Aksi takdirde şahısların İstanbul’a getirilmesi isteniyordu.¹²⁴

Aynı ürünler olmasına rağmen farklı bölgelerde üretilmesi veya kalite farklarından dolayı tabii olarak fiyatlar farklılaşabiliyordu. Sözgelimi 1178 (1764) tarihli Üsküdar’a ait bir narh defterinde Karadeniz ve Balkan kaşkaval peynirleri arasında kıyyede 6 akçe fark bulunuyordu. Eflak, Girit ve Atina balları arasında da fiyat farkı vardı. Aynı şekilde tuz fiyatları da farklıydı.¹²⁵

¹²² İKS, İst, D.64, s.1

¹²³ Kala, İET, C.1, s.37, Hüküm No:2/21/72

“... Aleml Ahmed Efendi’nin çaşnî tutup mağşûş olmayup hâlisü’l-a’yâr olmak üzere mesârif ve fâ’iz ile mâ’an beher vukiyyesi yine beyaz ve sarı yüzyiğirmişer akçeye olmağla vech-i meşrûh üzere narh virildiği mastûr u mukayyed olup lâkin mürûr-ı ezmân ile esnâf-ı mezkûre zikr olunan nizâm-ı merkûma adem-i ri’âyetlerinden nâşi yine mağşûş ve kalb işleyüp ve ziyâdeye bey’ ile ibâdullâhın mutazarrır oldukları ... yedlerinde kata kalb balmumı bulunmayup halisü’l-ayâr balmumı (nun) beher vukiyyesini yüz altmışar akçeye bey’ idüp ziyadeye bey’ ve kalb işleyenleri te’dîb ve ta’zîr olınmaları için emr-i alişanum sudûri için ... Fî Evâhir-i Cemaziye’l-evvel sene 1158 (2-11 Temmuz 1745)”

¹²⁴ Kala, İET, C.1, s.53, Hüküm No:2/243/813

“... mezbûrûn yine ta’ahhüdlerinde durmayup hilâf-ı emr-i âli ve muğâyir-i nizâm-ı kadîm bizüm iştirâ idüp Âstane-i sa’âdete nakl ideceğimiz kömürleri hala Silivri’de mezbûrûn iştirâ ve der mahzen ve ihtikâra tesaddî eylediler diyü mezbûrûndan teşekkî ... bu defa dahî mahallinde ma’rifet-i şer’ ile mezbûrlara tenbîh ve men’ olup eğer memnu’ ve mütenebbih olmazlar ise merkûmların Âstâne’ye ihzâr olınmaları için yazılmışdır. Fî Evâhir-i Şaban sene 1160 (28 Ağustos- 5 Eylül 1747)”

¹²⁵ İKS, Üsküdar, Defter No: 463, s. 134

Tablo 1

6 Rebiulevvel 1178 (3 Eylül 1764) Tarihli Narh Defterine Göre Bazı Mal ve Ürünlere Verilen İkili Fiyatlar

Revgan-ı sade-i desti (?) 1 kıyye Akçe 52 54	Revgan-ı sade-i yedek 1 kıyye Akçe 50 52	Kaşkaval-ı Balkan 1 kıyye Akçe 28 30
Karadeniz kaşkavalı 1 kıyye Akçe 22 24	Mudurnu tulum peyniri 1 kıyye Akçe 38 40	Arba tulum peyniri 1 kıyye Akçe 20 22
İznikmid peyniri 1 kıyye Akçe 28 30	Asel-i Eflak 1kıyye Akçe 22 24	Asel-i Girid 1 kıyye Akçe 28 30
Asel-i Atina (?) 1 kıyye Akçe 34 36	Revgan- zeyt 1 kıyye Akçe 28 30	Revgan-ı bezir 1 kıyye Akçe 28 30
Yeşil revgan (?) 1 kıyye Akçe 38 40	Eflak tuzu 1 kıyye Akçe 4 5	Tarcı tuzu 1 kıyye Akçe 1 2

Kaynak: İKS, Üsküdar, Defter No: 463, s. 134

İKS'nde Üsküdar ve Yeniköy'e ait 1146 (1733-1734) tarihli iki ayrı narh defterinde, verilen fiyatların çok az farklarla hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Sadece tulum peynirinin fiyatları arasında ciddi farklar bulunmaktadır.¹²⁶

¹²⁶ İKS, Üsküdar, D.463, s.134; İKS, Yeniköy, D. 96, s. 178

Tablo 2

1146 (1733-1734) Yılı İçinde Üsküdar ve Yeniköy'de Verilen İki Farklı Narh defterine Göre Bazı Mal Ve Ürünlere Verilen İkili Fiyatlar

1146-Safer-Rebiülevvel	1146-Zilkade
Nan-ı aziz 100 dirhem 1 akçe	Nan-ı aziz 90 dirhem 1 akçe
Revgan-ı sade-i desti 1 kıyye 40 akçe	Revgan-ı sade-i desti 1 kıyye 40 akçe
Revgan-ı zeyt 1 kıyye 34 akçe	Revgan-ı zeyt 1 kıyye 36 akçe
Peynir-i tulum 1 kıyye 20 akçe	Peynir-i tulum 1 kıyye 14 akçe
Üzüm-i İzmir siyahî 1 kıyye 8 akçe	İzmir siyahî üzümü 1 kıyye 8 akçe
Nişasta 1 kıyye 16 akçe	Nişasta 1 kıyye 16 akçe
Dakik-i has 1 kıyye 6-7 akçe	Dakik-i has 1 kıyye 5 akçe
Döğülmüş buğday 1 kıyye 6-7 akçe	Döğülmüş buğday 1 kıyye 7 akçe
Balık-ı kılıç 1 kıyye 12-16 akçe	Balık-ı kılıç 1 kıyye 16 akçe

Kaynak: İKS, Üsküdar, D.463, s.134

İKS, Yeniköy, D. 96, s. 178

Narh verilirken sebze ve meyve fiyatları da mevsimlere göre ayarlanırdı. Turfanda iken hergün veya birkaç gün arayla narh verilir, bollaştıktan sonra son turfanda mevsimine kadar fazla bir değişiklik olmazdı. Son turfanda iken yeniden fiyat

ayarlaması yapıldı.¹²⁷ Hizmet sektöründe de verilen narha titizlikle uyulması istenirdi. Mesela Beşiktaş'ın muhtelif bölgelerinde faaliyette bulunarak odun taşıyan sırt hamalları, taşıma ücretini kendiliklerinden yükseltmişler, fakat ahalinin zor durumda kalması üzerine duruma el konulmuştu. Böyle durumlarda devlet, ücretlerin tespiti için ahali ve vilayetin “*musîn ve ihtiyâr ve bî-garaz müslimînden*” bazı şahısların bilirkişi tayin edildiğini, neticede buna göre karar verildiğini beyan ederek yapılan tahkikat neticesinde ücretlerin artırılmasına karşı çıkmıştır. Ardından da önceden tespit edilmiş ve yürürlükte olan taşıma bölgelerini ve ayrı ayrı taşıma ücretlerini tekrar bildirmiştir.¹²⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi zaman zaman esnaf tahrirleri yapılır ve bu tahrirde esnafın isim ve şöretleri yazılır, isimler tescil edildikten sonra esnafın mutabık olduğu bildirilerek malın imalat veya satış fiyatı da kaydedilirdi.¹²⁹

Rutin olarak narh verilmesine ve olağan dışı bir durum olmamasına rağmen ihtikâr sebebiyle fiyat artışları meydana gelebiliyordu. Bu durumda narha riayet etmeyenlerin bildirilmesi istenirdi.¹³⁰

¹²⁷ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 9.

¹²⁸ İKS, Beşiktaş, D.93, s. 64.

“... kadîme muhâlif bir fakîrin tahammülünden ziyâde ücret talebiyle rencîde ve ezyedden hâlî değıllerdir kadîmü'l-eyyâmdan beher mahallâta virile gelen ücretlerinin tahammülü beyân olunmak için ahâlî ve vilâyetin vukûf ve şu'ûru olub musin ve ihtiyâr ve bî garaz müslîminden istihbâr ve isti'lâm olunub haberleri tahrîr ve terkîn ve minvâl-i muharrer üzre ziyâde ücret talebiyle rencîde-i fukarâ olunmamak üzre kıbel-i şer'den tenbîh olunmak murâdımızdır didiklerinde ahâlî-i kasaba-i mezbûreden ... sâ'ir cem'-i gafîr ve cem'-i kesîr meclis-i şer'e hâzırûn olub istihbâr ve isti'lâm olunduklarında fi'l-hakîka mezbûr hamallar kadîme muhâlif ziyâde ücret talebiyle ümmet-i Muhammed'e ezyed itdikleri vâki'dir ... ve tahammülü dahî budur deyü her biri alâ tarîku'ş-şehâde haber virdiklerinde ba'de'l-yevm tahmîn olduğu üzre virilüb ziyâde ücret talebiyle rencîde olunmamak üzre ba'de't-tenbîh mâ vâki' bi't-taleb kesb olundu. Fi'l-yevmü's-sâmin-i aşer min Saferü'l-hayr Sene sitte aşer ve mi'ete ve elf (17 Safer 1116-21 Haziran 1704)

¹²⁹ İKS, İst, D.24, s. 28.

“... bâlâda tahrîr olunan ustaların kethûdaları merkûm Osman ve yiğitbaşı ve ihtiyârları ma'rifetleriyle ba'de'l-yevm tahrîr olduğu vech üzre hâlis ve pak? ipekden bürüncek ve ibrişim büküb ibâdullâha bey' itmek üzre mezbûrûna cânib-i şer'den tenbîh ve tescîl-i şer'i olundukdan sonra mezbûrûn dahî râzî ve ta'ahhüd ve bu nizâm düsturu'l-amel kılınmak üzre fermân-ı âlî iltimâs eyledikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Bâkî fermân men lehü'l-emrindir.”

Bu yazının hemen altında ise esnaf yöneticilerinin, malın satış fiyatıyla ilgili taahhüdleri yer almaktadır. “Esnâf-ı mezbûrenin kethûdaları Osman ve yiğitbaşları Süleyman Bin Ahmed ve Rum bükücü tâ'ifesinin yiğitbaşları Dimitri veled-i Dimo ve Ermeni bükücüleri yiğitbaşları Bedros veled-i Kitostor vesâ'ir ustaları ba'de'l-yevm yirmi dokuz ve otuz dirhem? gelür hâlis pak? bürüncek cehresi ibâdullâha kırk beşer pareye bey' itmeye her biri ta'ahhüd eyledikleri bu mahalle kayd olundu. Fî 18 Rebiu'l-evvel 1139 (5 Ekim 1726)”

¹³⁰ İKS, İst., D.65, S.80

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

2.4.2. Olağanüstü Hallerdeki Narhlar

Kuraklık, zamansız ve fazla yağın yağmurlar iyi mahsul alınamamasına sebep olduğundan fiyatlarda mecburen artırmaya gidilmesini gerektirirdi. Şiddetli geçen kışlar kara ve deniz ulaşımını olumsuz yönde etkilediğinden stokların erimesi veya gelen malın maliyetinin yükselmesine sebebiyet verir ve fiyatlar yükseltildi. Bazı hallerde fiyatlarda indirimler yapıldığı da olurdu. Ürünün bol olması veya şehre çok miktarda koyun getirilmesi gibi durumlarda ilgili sektörlerde fiyat indirimleri söz konusu olabiliyordu. Harpler ve kuşatmaya maruz kalma gibi durumlarda da ihtiyaç duyulan maddeler piyasada azalırdı. Çünkü böyle durumlarda ziraat ve sanayide çalışanların harbe katılmasıyla üretim azaldığı gibi sefer sırasında ordu için gerekli olan maddeler, parası ödenmek suretiyle veya vergi şeklinde üreticiden alınırdı. Bu durumda ayrıca harp esnasında ulaşımın daha zor yapılabilmesi de etkili oluyordu. İstanbul'un ihtiyacı olan maddeler genellikle deniz yoluyla taşınırken abluka hallerinde kara yolu tercih ediliyordu. Fakat kara yolu ile yapılan nakliyat deniz yolundan daha pahalı olduğu için fiyatlara da yansıtılıyordu.

Paranın ayarının bozulması ve dolayısıyla değerindeki düşüşler de fiyatların mecburen yükseltilmesini gerektiriyordu. Fiyatların anormal şekilde yükselmesi zaman zaman yapılan sikke tashihleriyle düzeltilmeye çalışılıyordu.¹³¹ Bu, altın ve gümüş sikkelerdeki bakır oranının artırılması veya bu sikkelerin küçültülmesi anlamına gelmekteydi. Yani meydana gelen olay bir anlamda tağşiş veya devalüasyondu. Devlet bunu yapmakla paranın değer kaybını bir finansman faktörü olarak kullanmaktaydı.¹³² Paranın değerinin düşmesi neticesinde piyasada mağşuş veya kırpık (kesik) akçe yaygınlaşıyordu. Devlet, bu sebeple bu tür paranın piyasada dolaşmasını önlemek amacıyla zaman zaman hükümler yayınlıyordu. Bunlardan birinde kesik paranın alış-

Fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne işbu sene-i mubârekeke hubûbat ve zehâ'ir-i sâ'ire havâyic-i ibâdullâha müte'allık eşyâ-yı sâ'irenin kesret ve bereketine nazaran behâları hadd-i i'tidâlde olmak lâzımeden iken erbâb-ı ihtikârların tamâ' ve mefsedetlerine mebnî her nev'i eşyânın behâsı tenezzül bulmayub gâli behâ ile bey' olunduğu tahkîk kerde-i hazret-i hilâfetpenâhî olmakdan nâşi gerek hubûbat ve gerek zehâ'ir-i sâ'ire ve havâyicden olan eşyâ-yı sâ'irenin hadd-i i'tidâli üzere bey' olunması sûretinin istihsâli beyânında hatt-ı hümayûn-ı ma'lûmunuz oldukda müceb ve muktezâsı üzere amel ve hareket birle muktezâ-yı vakt ve hâle göre bey' olunan zehâ'ir ve eşyânın i'tidâl üzere bey' itdirilmesi husûsuna mübâderet ve bu husûsa ale'd-devam nezâret birle hilâfî hareket ider olur ise li ecl-i't-tedfîb ism ü şöhretleriyle huzûrumuza i'lâma müsâra'at eyleyesiz deyü Fî 2 Receb 1204 (18 Mart 1790)"

¹³¹ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 9-11.

¹³² Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 1994, s. 262-263.

verişinin önüne geçilmesi, normal paranın yaygınlaşması için sarraflara iki yüz kese akçelik para verildiği bildirilerek üç güne değin hiç kimsenin elinde kesik para kalmaması, bulunur ise küreğe vaz edilmesi, bu durumun esnaf kethüdaları ve mahalle imamlarına tebliğ edilmesi emrediliyordu. Fakat bunun yanı sıra sağ Mısır parasının kullanılmasında herhangi bir mahzur olmadığı ifade ediliyordu.¹³³

Belirli kurallara ve durumlara bağlı olarak narh tespiti yapıldığı gibi esnafın her hangi bir sebeple narhı az bularak müracaatlarında veya kadılıkça fiyat ayarlamasına ihtiyaç duyulduğunda da yapılabilirdi. Esnaf, narhın yükseltilmesi hususunda müracaatta bulunduğunda mesele araştırılır, eğer gerçekten haklı oldukları tespit edilirse narh yükseltilir, aksi halde istekleri geri çevrilir ve değişiklik yapılmazdı. Mesela fiyatı yükseltilmek istenen şey, mamul bir madde ise kadı tarafından görevlendirilen katip, mübaşir, eminler ve esnaf ilgilileri hazır bulunup çaşni tutulurak (malın hammadde halinden mamul madde olarak geçirdiği evreler göz önüne alınarak) maliyeti hesaplanır ve malın satılmakta olduğu fiyatla maliyet arasındaki fark, kar için yeterli görülürse yeni bir fiyat tayin edilmezdi. İstanbul, daha önce de belirttiğimiz gibi dört kadılığa ayrılmış olmasına rağmen narhı tespit işi İstanbul Kadılığı'nın görevi idi. Kadı, fiyatında değişiklik yapılmasına ihtiyaç duyulan malları, fiyatın değişmesini gerektiren sebeplerini de izah eden bir yazı ile sadrazama bildirir, sadrazam da aynı şekilde padişaha yazılı olarak bildirdikten sonra kadıyı fiyat tespiti ile görevlendirirdi.

Narhın tespiti büyük bir titizlik içinde yürütülürdü. Toptancı ve perakendeci olarak satıcıların ve halkın hiçbir şekilde zarara uğramamasına çalışılırdı. Malın maliyeti tam olarak hesaplandıktan sonra genellikle % 10 oranında bir kâr konurdu. Fakat iş güçlüğü olan mallarda kâr oranı %20'ye de çıkabiliyordu. Satıcı ve alıcıların zarara uğramaması için gayret gösterilse de satıcının genellikle fazla kâr elde etmek isteyeceği düşünülerek uygulamada daima mümkün olan en düşük fiyat verilmek

¹³³ İKS, İst., D.24, s. 1.

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Fimâ ba'd kesik para ahz ve i'tâ olunmamak üzre men' olunub eyâdi-i nâsda bulunmak için sarraflara iki yüz akçelik para virilmekle imdi târih-i fermândan üç güne dek bir ferdin yed'inde kesik para bulunmak ve bulunuyor ise bilâ-emân küreğe vaz' olunmak üzre esnâfa ve sâ'irlerine tefhîm için cümle esnâf kethüdâları ve mahallât imamlarını getürüb gereği gibi tenbîh ve sağ Mısır parasının ahz ve i'tâsında be'is olmadığın tefhîm eylesesiz deyü sicille kayd eylesesiz deyü buyruldu. (Tahminen) 1738 (1826)

istenmiştir. Bu sebeple zaman zaman kadılıklarda çok sıkı pazarlıklar yapılmıştır. Fakat bu pazarlıklar neticesinde genellikle orta yol bulunmakta, bazen de esnafın haklı olduğu düşünülerek onların istediklerine yakın bir fiyat tespit edilmekteydi.¹³⁴

1138 (1726) yılında İstanbul'daki kebabçı esnafının, ürünlerine zam yapılması talebi karşısında numuneler incelenmiş ve yaklaşık %10 oranında zam yapılmıştı. Fiyat tespiti yapılırken kebabçı esnafının masrafları içinde dükkân ve çalışanların ücreti, kullanılan malzemeler ve temizlik malzemeleri maliyet olarak hesaplanmıştı. Neticede bu esnafa bırakılan kâr oranı da belirtilmiş ve kullanılacak etin âlâ kalitede olması gerektiği bildirilerek bir dirhem kadar et de opsiyon olarak tanınmıştı.¹³⁵ Esnafın talebi dışında bazen de devlet, suistimallerin önüne geçebilmek amacıyla fiyatları artırma yoluna gidiyordu. Hammadde fiyatlarının yükselmesi ve imalat masraflarının artmasıyla birlikte malın satış fiyatının da yükseltilmesi gerekiyordu. Şayet yeni bir fiyat ayarlaması yapılmazsa üreticiler imalathanelerini kapatma tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliyordu. Dolayısıyla böyle durumlarda fiyatların yükseltilmesi yoluna gidiliyordu.¹³⁶

Devlet, zaman zaman önceden tespit edilen ve yürürlükte olan fiyatları bir süre sonra muhtemelen teyiden tekrar yayınlıyor ve uygulanmasını istiyordu. Mesela 6 Rebiülahir 1178 (3 Eylül 1764) tarihinde Üsküdar'da gıda maddeleri için bir narh defteri yayınlanmış ve tebliğ edilmişti. Fakat söz konusu gıda maddelerinin fiyatı 15 Receb 1177 (19 Ocak 1764) tarihine aitti. Belgede birçok esnafın satışını yaptığı

¹³⁴ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 12-16.

¹³⁵ İKS, İst., D.24, s. 1.

“mahmiye-i İstanbul'da vâki' kebabçılar esnâfının numuneleri üzre virilan narh defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi'l-ışrîn min Zilka'de'ti's-şerîfe 1138 (10 Temmuz 1726)”

Masârif-ı merkûmeden her bir vukıyye lahma yedişer buçuk akçe zam olunmağla beher vukıyyesi yirmibeşer buçuk akçeye olmağla onaltı buçuk dirhem bir akçeye olub bir buçuk dirhemi kendülerde fâ'iz için ihrâc olunub on beş dirhem bir akçeye narh virilüb nizam virilmiştir.

Masârif-ı esnâf-ı mezbûr	Akçe	Virilan narh	
Ücret-i dükkân	20	Dirhem	Akçe
Ücret-i halife	20	15	1
Beha-i kömür	20		
Tuz ve biber ve sebze	10		
Ücret-i hüddâm	12		
Lahmın gayet â'lâsın olub bilâ-izâm tabh eyledikleri halde bir dirhem müsamaha olunmuştur.			
Sabun	+ 3		
	Toplam	85	

¹³⁶ Said Öztürk, *Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması*, s. 857.

maddelerin fiyatları belirtilmiş ise de belgenin sonunda sadece ekmekçi esnafına tenbih edilmesi, bunun teyiden yayınlanan bir hüküm olduğunu düşündürmektedir. Belgenin sonunda ekmekçi esnafından standartlara uygun ekmek üretmesi isteniyordu. Bahsettiğimiz narh defterinde fiyatları verilen gıda maddeleri şunlardı:

Ekmek ve unlu mamuller, muhtelif hayvanlardan elde edilen etler ve yağlar, peynir çeşitleri, tuz çeşitleri, süt ve süt mamulleri, tahıl çeşitleri, muhtelif meyve ve sebzeler.¹³⁷

2.5. İstanbul Esnafının Denetimi

Esnafın kurallara göre çalışmasının denetlenmesi öncelikle ve bizzat esnaf teşkilatının göreviydi. Yani sistem bir nevi oto-kontrol şeklinde yürüyordu. Fakat muhtesib, kadı, sadrazam ve padişah da zaman zaman denetimlerde bulunuyorlardı. Bu denetimlerde fiyatların yanında kalite ve standardizasyona da çok dikkat ediliyordu. Tespit edilen standartlar kadı sicillerine kaydedilirdi. Ülkenin uzak bölgelerinde de bu standartlara uyulması, ölçü ve tartı birimlerinin damgalattırılması şart koşulurdu. Ticari ahlâka uymayanlar, kaliteyi bozanlar ve mesleklerinde ehliyetsiz olanlar takip edilir ve cezalandırılırdı.¹³⁸

Osmanlı Devleti'nde esnafa verilen cezalar bedenî, malî, hürriyeti kısıtlayıcı ve manevî cezalar olmak üzere genel olarak dört ana kategoriye ayrılabilir. İdam, uzvun kesilmesi ve dayak da bedeni cezalara dahildir. Malî cezalar, para cezalarını kapsar. Hapis, sürgün, zincire vurma ve kürek cezası, hürriyeti kısıtlayıcı cezalar kategorisinde yer alır. Manevî cezalar da suçlunun tekdir görmesi yani azarlanması, nasihat edilmesi veya teşhir edilmesi gibi hususları ihtiva eder.¹³⁹

Herhangi bir sebeple ceza alan esnafın ticari itibarı sarsılır, şayet dükkânı da kapatılırsa önemli miktarda zarara uğrardı. Cezanın caydırıcı olabilmesi için bazen

¹³⁷ İKS., Üsküdar, D.463, s. 134.

“Fazîletlü semâhatlü sadr-ı azâm-ı esbâk El-Hac Ahmed paşazade Veliyüddin beyefendimiz hazretlerinin zamân-ı sa’âdet ... medîne-i Üsküdar’ın es’ârı için fazîletlü inâyetlü İstanbul kâdısı Nebih Efendi hazretleri taraf-ı eşreflerinden ahz olunan defter-i es’ârdır ki kayd olundu ... kazâsında ve tevâbi’inde sâkin etmekci tâ’ifesine vech-i muharrer üzere tenbîh buyuruldu. Fî 6 Rebî’u’l-evvel 1178 (3 Eylül 1764)”

¹³⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 288-289.

¹³⁹ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2010, s. 291.

şiddete başvurulur, gerekirse cezayı alan esnaf teşhir edilirdi. Esnaf arasında fitne çıkarıcılar ve nizama aykırı hareket edenler çarşıdan hatta bazen de esnafıktan ihraç edilirdi.¹⁴⁰ Yöneticiler ekmeğin narhı ve kalitesi hususunda çok hassastılar. Sık olmamakla birlikte kulağından mıhlama¹⁴¹ ve idam cezaları¹⁴² da verilebiliyordu.

Cezalarda önemli olan husus, öncelikle suçlunun tekrar suç işlemesini önlemektir. Mesleklerini nizama aykırı icra etmek isteyen şahıslara önce tenbih edilirdi. Şayet suç tekrür ederse genel olarak “*tazir*” şeklinde ifade edebileceğimiz fiili cezalar bundan sonra başlar ve gittikçe ağırlaşır.¹⁴³ Mesela, ekmeği noksan üreten bir fırın ekmekçisi, hapis cezasıyla tehdit edilmiş, fakat nizama aykırı üretime devam edince 5 gün hapsedilmiş, buna rağmen hapisten çıktıktan sonra da aynı hareketlerinde ısrarcı olduğu için Seddülbahr’e kalebent olarak gönderilmişti.¹⁴⁴

Muhtesibin ve kadının kontrolleri dışında bazen sadrazam da teftiş amacıyla maiyyetiyle birlikte kol gezerdi. Önce iskele yolundan Unkaparı’na uğrar, gerekirse zahireyi yoklardı. Bu teftiş esnasında narha riayet etmeyenler değnekle cezalandırılırdı.

¹⁴⁰ Yaşar Tekin, “Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Ta’zir Suç ve Cezaları (1179/1765)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul 1995), s. 110-111.

¹⁴¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 643

“Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni ‘metim efendim

.....

Düinkü gün sahrâ-yı çâkerleri bi’n-nefs firunları mu’âyene ve nân-ı azîzin levnine nezâret için tebdîlan iktizâ iden mahalleri gezüb etmeklere nezâret birle bir mahallin etmeği gereği gibi pişkin olmadığından kendüyü te’dib vesâ’irini terhîb için habbâzândan bir neferini dükkânı kurbuna kulağından mıhlayub te’dîbine ibtidâr eylediğim ma’lûm-ı hüsvâneleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.”

¹⁴² BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 15705

“Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni ‘metim efendim

Geçen gün tebdîlan Mercan semtinden geşt ü gûzar buyurduklarında mahall-i merkûmda vâki’ etmekcinin ibâdullâha noksân etmek satmağa cesâretine binâ’en te’dîbi irâde-i mülûkâneleri buyurulmuşdu ancak etmekçi-yi merkûm firâr idüb hala ele geçmediğinden dükkân-ı merkûmdan ahz olunan destgâhdâr ve hidmetkârı elde olmağa destgâhdâr-ı mesfûr bu gün firunu pişgâhında salb olunduğu ve firâr iden etmekçi dahî taharrî ve tecessüs itdirilmekde olmağa bulunduğu gibi ânın da cezâsı sezâ-yı icrâ olunacağı ma’lûm-ı hümayûnları buyuruldukda emr ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni ‘metim efendim padişahım hazretlerinindir”

¹⁴³ Tekin, s. 111.

¹⁴⁴ İKS, İst., D.25, s. 262.

“Ma’rûz

Elli bir bölük yoldaşlarından İsmail, Sultân Selîm furunu etmecisi olub bundan akdem yirmi dirhem noksen ile ahz ve on gün habsiyle tehdîd ve ba’dehu itlâk olunduktan sonra mütenebbih olmayub yine otuz dirhem noksân ile ahz ve orta çavuş kulları ma’rifetiyle ta’zîr ve beş gün habsden sonra sebîlî tahliye olunmuşiken mütenebbih olmayub bu def’a dahî on dirhem noksân ile ahz olunmağa fiil-i sâbıkında ısrar eylediği zahir ve gereği gibi ta’zîr olunmağa muhtac olmağa Seddü’l-bahr kal’asına li ecli’t-te’dîb kal’abend olunmak üzere huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Fî 7 Şevval 1179 (19 Mart 1776)”

Daha sonra Zeyrek tarafına gidilir ve yanlarında bulunan terazi vasıtasıyla ekmek tartılırdı. Ekmeğin ağırlığı standartlardan düşükse fırın sahibi aynı şekilde değnekle cezalandırılırdı. Sadrazam, narha ait meseleleri bazen İstanbul kadısına, bazen de İhtisab Ağasına, et hususunda bir sıkıntı olursa Yeniçeri Ağasına sorardı. Kol gezmeden sonra sadrazam, Zeyrek başına gelerek bugünkü Divan Yolu'ndan sarayına giderdi.

1093 (1682) tarihli ihtisab gelirlerini gösteren bir belgede belirtildiğine göre İstanbul esnafı “kol” adı verilen 15 semte ayrılmıştı. Bu taksim günlük zaruri ihtiyaç maddeleri satan dükkanlarla, sokak aralarında ve mahalle içlerinde açılan dükkânları kontrol etmek amacıyla ihdas edilmiştir. Bu kollardaki dükkânlardan alınan rüsum (vergi), devlet için İhtisab Sandığı'na, kol oğlanlarının (ihtisab ağalarına bağlı olarak çalışan memurlar) maaş ve masraflarına, on mütekaidin vazifelerine, çardak hizmetlilerinin yemek ve çardak kiralarına, İstanbul kadısı ile kol gezen hizmetlilere tahsis edilirdi. Belgede ayrıca kollara ayrılan semtlerin taksimatı, toplanan gelirler ve bunların ne kadarının miriye ayrıldığı belirtiliyordu.¹⁴⁵ Kol oğlanlarının sayısı on beş, mülazımlarının sayısı ise on altı idi. Kol oğlanlarından biri erkek evladı olmaksızın vefat ederse mahlulâtı mülazımlara veriliyordu. Bu kurala İhtisab Ağasının bile müdahale hakkı bulunmuyordu.¹⁴⁶ Konuyla ilgili bir belgede erkek evladı olmaksızın

¹⁴⁵ BOA, Kâmil Kepeci, No:5026

“... defter-i cedîd mücebince tahrîr olunan 3170 aded dekâkînden battâliyeleri gayri kol oğlanlarının beher yevm cem' ve tahsîl eyledikleri 8087 akçenin 6030 akçesi mirî için ihtisâb sanduğuna teslîm olunub mâ'adâ 2057 akçesi kırk nefer kol oğlanlarının vech-i ma'âşlarına ve on nefer mütekâ'idlerinin beher yevm onbir akçe mütekâ'id vazîfelerine ve çardak hüddâmının ta'âmiyelerine ve çardak kirasına ve İstanbul efendileriyle kol gezen hüddâma harc ve sarf oluna ... ve defterden ziyâde kol oğlanları dekâkînden bir akçe ve bir hâbbe ziyâde almayalar ve aldirmayalar içlerinden biri tecâvüz iderse muhkem cezâsı virildikten sonra yeri âhara tevcih oluna ve kol oğlanları aralarında defterden ziyâde tecâvüz iden sükût idüb hakîmü'l-vakte i'lâm itmezler ise cümlesine cezâ tertîb olunub hidmetleri âhara tevcih oluna” 1093 (1682)

¹⁴⁶ İKS, İst, D.42. S.85

“... İstanbul ihtisâbı mukâta'asının mâl-ı mirîsini cem' ve tahsîle me'mûr olan gediklü kol oğlanlarının mülâzımları dîvân-ı hümâyûnuma arzuhâl idüb merkûmlar me'mûr oldukları hidmet-i lâzımelerini ... te'diye ve ru'yetde katan kusurları olmadığına binâ'en vechen minel vücûh umûrlarına taraf-ı ahardan dahl ve ta'arruz olunmak icâb itmez iken ecânibden ba'zı kimesnelerin irtişâ ile mülâzım-ı merkûmların ru'yet idgeldikleri hidmetlerine muğâyir-i şurût müdâhâleden hâlî olmamalarıyla ba'dezîn o makulelerin hilaf-ı şurût vaki olan müdâhile ve ta'adileri men' ve ref' itdirmek üzere emr-i şerifim sudûrunu istid'â-yı inâyet eyledikleri ... kol oğullarının biri fevt oldukda evlâd-ı zükûru olmayanlardan mâ'adâsının mahlulâtı nizâm-ı kadîme ve şurût-ı mer'iyyesi üzere on altı nefer mülâzımına virilmek ve ihtisâb ağasını tamâ'-ı hâmindan nâşi virilmekte alâkası olmayanlara arz ider ise i'tibâr olunmamak ve berât virilmemek düsturu'l-amel tutulan nizâm-ı cedîd-i şurûtundan idüğü ve zikr olunan kol oğullarının hidmet-i me'mûreleri beher yevm mâl-ı mirîlerinin cem' ve tahsîlinden ibâret olmakdan nâşi birbirlerine kefâlet ile merbût olan on beş nefer gediklü kol oğullarıyla on altı nefer ısbât-ı vücûd eylemiş senedlü mülâzımlarına ... Fî 3 Şaban 1192 (27 Ağustos 1778)”

ölen kol oğlanının hizmeti muattal kaldığında yerine üstada hizmet eden eskilerinden birine verilmesinin kural olduğu bildirilmektedir. Bu sebeple kol oğlanı iken erkek evladı olmaksızın ölen bir şahsın atıl kalan hizmeti için kızı hak iddia etmiş ise de reddedilmiştir. 1184 (1770) tarihli bu belgede ayrıca İstanbul'da toplanan günlük dükkan rüsümünün yedi bin beş yüz akçe olduğu bildirilmektedir. Kol oğlanlarının günlüğünün ise on beş akçe olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁷ Kol oğlanları, tespit edilmiş olan rüsümü esnaftan eksiksiz toplamak zorundaydılar. Şayet noksan olursa bu meblağ kendilerinden tahsil edilirdi. Ayrıca defterde yazılı olan dükkanların haricinden en ufak bir meblağ aldıkları tespit edilirse kendilerine mahkeme cezası verilip görevden alınır ve yerine bir başkası getirilirdi. Yolsuzluk yapan kol oğlanlarından biri diğerleri tarafından kadıya bildirilmezse hepsi cezalandırılır ve görevlerinden alınırlardı.¹⁴⁸ Nitekim 1745 yılına ait bir belgeye göre kol oğlanı oldukları halde kötü davranışlarda bulunan ve kanuna mugayir olarak vergi ihdas edip esnaftan toplamaya çalışan şahısların kol oğlanlığından çıkarılarak sürgün edilmesine karar verilmişti. Bununla ilgili belgede ayrıca İstanbul ihtisabının “*ber-vech-i malikâne ale'l-iştirâk*” idare edilmekte olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁹ Söz konusu 15 kol ve elde edilen vergilerin miriye ayrılma paylarına göre verimliliği (başka bir deyişle kol oğlanlarının maaşları hesap edildikten ve diğer masraflar düşüldükten sonra hazineye kalan miktar) şöyledir:¹⁵⁰

¹⁴⁷ İKS, İst, D.34, S.23

“Ma'rûz

İstanbul ihtisâbı mukâta'asına beher yevm yedi bin beşyüz elli akçe dekâkin rüsûmunun cem' ve tahsîline me'mûr yevmi on beş akçe ulûfe ile birbirlerine kefil ... olan on beş nefer kol oğlanlarından ... hidmet-i lâzimesi mu'attal kalub sulbî evlâd-ı zükûru olmamağla kızına ve kızı evlâdına virilegelmeyüb üstada hidmet iden eskilerinden birine virilmek kadimî kânunlarından olduğunu ... Fî 18 Rebiu'l-ahir 1184 (11 Ağustos 1770)”

¹⁴⁸ Cebeci, s. 183-188.

¹⁴⁹ BOA, MAD No: 203

“İstanbul ihtisâbı mukâta'asının ber vech-i mâlikâne ale'l-iştirâk mutasarrıfları olan El-Hac Halil ve Mehmed Ali zide kadruhum meclis-i şer'de mukâta'a-i mezbûrenin rüsûmat-ı mir'yesini cem'ine me'mûr olan on beş nefer vazîfeli kol oğlanlarından ... Fî 27 Zilka'de 1157 (16 Temmuz 1745)”

¹⁵⁰ Cebeci, s. 189.

Tablo 3

1092 (1681) Tarihinde İstanbul'da Bulunan Dükkânlardan Toplanan Vergilerin Miriye Ayrılma Paylarına Göre Verimlilik Oranları

SEMTLER	VERİM (%)
1-Yedikule	86
2-Karaman ¹⁵¹	83,5
3-Tahtakale	82,8
4-Eksik ¹⁵²	82,3
5-Ayasofya	78,7
6-Edirnekapı	75,7
7-Tavuk Pazarı	75
8-Kadıasker ¹⁵³	75,3
9-Balat	71,9
10-Rah-ı Cedid ¹⁵⁴	71,5
11-Taraklı ¹⁵⁵	70
12-Unkaparı	69,5
13-Aksaray	68,9
14- Lanka	68,8
15-Cibali	53,2

Kaynak: Dilaver Cebeci, “Osmanlı Devleti’nde İhtisab Ağalığı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1987, Sayı 49, s. 189

¹⁵¹ **1092/1681 Tarihli Esnaf Defteri**, Atatürk (Belediye) Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, No: B.2, s. 10.

Saraçhane, Yeni Odalar, Sarıgez, Ali Paşa Cami, Büyük ve Küçük Karaman ile At pazarı, Zeyrek çarşısı, Otlakçı yokuşu ve Kadı çeşmesi arasında kalan muhittir.

¹⁵² A.e., s. 3.

Ayazma kapısı, Keresteciler çarşısı, Odunkapısı, Zindankapı, Ahi Çelebi Mahkemesi, Sebzeane, Yemiş İskelesi, İhtisab Çardağı, Hasır İskelesi, Balık Pazarı, Gümrük civarı, Eminönü ve Bahçekapı arasında kalan bölgedir.

¹⁵³ A.e., s. 7.

Sergi başı, Çinili hamam yakını, Kemeraltı, Kırk Çeşme, Etmekcioğlu Medresesi, Vefa Meydanı, Süleymaniye yakını, Vezneciler, Murad paşa Medresesi, Acemoğlanı Meydanı, Eski Odalar başı, Çukur Çeşme, Kazasker Hamamı, Mir Kapısı, Şehzadebaşı, İbrahim Paşa Hamamı ve Saraçhane arasında kalan bölgedir.

¹⁵⁴ A.e., s. 13.

Ördek Kasabı Mahallesi, Lütfi paşa, Şah Huban Sarayı, Kalıçeciler Köşkü, Meydan kapusu, Dört Yol ağzı, Çavuş Mescidi, Kazasker cami, Çapa, Odabaşı, Küçük Hamam, Altı mermer, Yenikapı, Topkapı, Arpa Hamamı, Şehremaneti, Fenari tekyesi, Seydi halife mahkemesi, Davud Paşa, Haseki Cami, Avrat Pazarı, Bayram Paşa türbesi ve Hüsrev Paşa türbesi arasında kalan bölgedir.

¹⁵⁵ A.e., s. 5.

Daye Hatunmahallesi, Hoca Paşa, Bahçekapı, Parmakkapı, Alacahamam, Valide Sultan çarşısı, Tahmis, Valide Sultan Cami ile Balık Pazarı arasında kalan bölgedir.

Tahsis politikasına göre İstanbul'a getirilen malların hangi esnaf grubu tarafından alınması gerektiği bilinmekteydi. Ayrıca bu mallar ilgili esnafın yöneticileri tarafından alınarak dükkânlara dağıtılmaktaydı. Bu uygulama, fiyatların denetimine de imkân vermekteydi. Konuyla ilgili 1172/1759 tarihli bir belgede sebzeçi esnafından bazılarının narhı ihlalleri anlatılmaktadır. İstanbul'a gelen sebzeler doğrudan sebzehaneye gelip sebzeçi esnafının kethüda ve ihtiyarları vasıtasıyla dağıtımı yapılır ve esnaf tarafından da cari fiyat üzerinden satılırdı. Fakat belgeden bazı bakkal ve manavın Eminönü ve sair istedikleri yerlerde mahzenler kurup, gelen sebzeleri mahzen ve dükkânlara saklayarak yüksek fiyata sattıkları anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde esnaf ve ahali zarar görmekteydi. Bu sebeple söz konusu bakkal, manav ve diğer şahısların faaliyetlerinin önlenmesi isteniyordu.¹⁵⁶ Yine tahsis ilkesi gereğince kesimi yapılacak hayvanların nerede kesileceği ve iç organlarının da hangi esnafa satılması gerektiği önceden belirlenmişti. Buna göre hayvanın baş ve ayağını paçacılar, derilerini debbağlar ve iç yağını ise mumcular satın almaktaydılar. Bunun aksine hayvan kesiminin, tahsis edilmiş olan selhanelerin haricinde yapılması ve iç organlarının belirlenmiş olan esnafın dışında başkalarına satılması kesinlikle yasaklanmıştı.¹⁵⁷ Tahsis politikasının dışına çıkmak üretim ve tüketim dengelerinin ve dolayısıyla istikrarın bozulabilmesi anlamına geleceğinden konu üzerinde hassasiyetle durulmaktaydı.

2.6. Taşradan İstanbul'a yapılan Göçlerin Esnaflığa Etkileri

Köyden şehre göç olgusu, Osmanlı devlet ve toplum düzeninin bozulmasının önemli sebepleri arasında gösterilir. Bazı kişilerin imparatorluğun küçük şehir ve

¹⁵⁶ Kala, *İET*, C.1, s.222-223, Hüküm No:5/47/140

“ ... İstanbul'da vâki' sebzevâtcı hırfeti kadîmü'l-eyyâmdan berü taşradan İstanbul'a gelen sebzevât kendülerine mahsûs olup mirî sebzevâtcı gelüp ba'dehu kethüdâ ve ihtiyarları ma'rifetiyle beylerinde ale's-seviye tevzî' u taksîm ve anlar dahî narh-ı câri üzre ibâdullâha bey' idegelüp bir vechile müdâhale oldığı yoğiken bir kaç seneden berü ba'zı bakkâl ve manav vesâir muhtekir ve madrabaz tâ'ifesi kendü kâr ü kisblerine kanâ'at itmeyüp Eminönü'nde vesâir diledükleri mahalde mahzenler peydâ ve sebzevât ile gelen sefâyinün sebzevâtını mahzenlere çıkarup ve derhâl ihfâ ve mezbûrlar varınca kendülere bir nesne virmeyüp diledükleri üzre birer ikişer akçe zamm ve narh- ı rûzîsinden bir kaç kat izdiyâdıyla teklîf idüp nizâm-ı kadîmlerine muğâyir te'addî ve tecâvüz ve dekâkînlerinün ibtâlîne bâ'is ve ibâdullâhın zarûretlerine bâdi olup bundan akdem bâ i'lâm men'leri bâbında mü'ekked ve müşedded emr-i şerîf sâdir olmuşiken ... Fî Evâ'il-i Cemaziye'l-ahir sene 1172 (30 Ocak-8 Şubat 1759)”

¹⁵⁷ Kala, *İET*, C.2, s.161-162, Hüküm No: 8/202/660

“İstanbul'un koyun ve sığırı mahall-i mezbûrede boğazlayup kassâb tâ'ifesi dahî ism ü resmleriyle defter olunup cümlesi bir yerde mazbût olmağla ve paçacı baş ve ayağı ve debbağlar derilerinin ve mumcular iç yağın alup bu vech üzrer amel olunup ... Fî Evahir-i Şa'ban sene 1188 (27 Ekim – 4 Kasım 1774)”

kasabalarında kayıtlı olduğu halde bu bölgeleri terk ederek İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlere yerleştiği ve sanat ve ticaretle uğraştığı bir vakıadır. Göç eden bu şahıslar genellikle sırt hamalları, manavlar ve bitpazarı tellalları arasına girmektedirler. Bu gibi şahıslar, terk ettikleri bölgelerde üzerlerine düşen vergileri ödemeyip gelir kaybına sebep oldukları gibi göç ederek, geldikleri şehirlerin geçim imkânlarını da daraltmaktaydılar.¹⁵⁸

Taşradan şehirlere yapılan göçler 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış, bu sebeple 1567 yılında İstanbul'a göç edip yerleşme yasağı konmuştu. Devlet, ihtiyaç olmaksızın yer değiştirmeleri önlemek istiyordu. Böylece üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesinin engellenmesi amaçlanıyordu. 17. yüzyılın sonlarındaki yoğun savaş ortamında Balkanların savaş alanı haline gelmesi yer değiştirme olaylarını artırmıştır. Bu tür olayları önlemek isteyen devlet, vergi indirimini veya vergi bağışıklıklarını teşvik etmiştir. İstanbul'a göç olayı 18. yüzyılda ev göçü haline gelmiş, kiracılık, gecekonduculuk, asayişin bozulması, işportacılık, esnafın geçim imkânlarının daralması gibi yeni olgular kendisini göstermiştir.¹⁵⁹ Büyük şehirlerin taşradan nüfus göçünü çekecek cazibe merkezleri olması istenmiyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın içme suyu projesini Sadrazam Rüstem Paşa, İstanbul'a nüfus göçünü doğuracağı ve Anadolu'yu boşaltacağı gerekçesiyle engellemek istemişti.¹⁶⁰

1731 tarihindeki bir belgeye göre İstanbul'a göç eden ve hanlarda, bostanlarda, bekâr odalarında, manav ve sebze dükkanlarında oturan ve kimisi de tablakârlık yapan şahısların başıboş kalabalık oluşturarak şehirde düzensizlik meydana getirdiği ifade ediliyordu. Devlet, bu sebeple söz konusu şahısların isimlerini ve tariflerini tek tek tespit ederek Başmuhasebe'ye kaydettirmiştir. Bu şekilde çalışarak şehirlerde kadrolu esnafın geçim imkânlarını daraltan ve devletin vergi gelirlerinin düşmesine sebebiyet veren seyyar satıcıların ortaya çıktığını görüyoruz ki 1731 yılında bu şahısların sayısı İstanbul'da 7-8 bini bulmuştur.¹⁶¹ Yerleşik esnaf, koltukçu adı da verilen seyyar

¹⁵⁸ Ahmet Uğur, "Osmanlı Siyasetnamelerine Göre Düzendeki Bozukluğun Sebepleri –Bilhassa Esnaf ve San'atkar Yönünden", **Türk Kültürü Ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul: Ahilik ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, s. 214.

¹⁵⁹ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 152.

¹⁶⁰ Sahillioğlu, s. 36.

¹⁶¹ İbrahim Sivrikaya, "18. Yüzyılda İşportacılıkla İlk Mücadele", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.3, S.13, 1968, s. 69-70.

satıcıların rekabetini haksız olarak görmekteydi. Çünkü koltukçular, dükkânlardan ve pazar yerlerinden alınan vergilerin büyük bir kısmını vermekten kaçabiliyor ve aynı malı satan dükkânların önüne kendi mallarını serip ucuza satarak müşteri çekebiliyordu. Veresiye satış yapan koltukçular da mevcuttu.¹⁶²

İstanbul'a yapılan göçler sadece şehri değil aynı zamanda göç edildikten sonra boş bırakılan yerleri de olumsuz etkiliyordu. Kırsal alanların boş bırakılması buralardaki topraklarda tarımsal gelirlerle vergilerin azalması ve bölgenin ıssızlaşması anlamına geliyordu. Özellikle Lale Devri'nde (1718-1730) ve sonrasında bazı büyük şehirlerin yanı sıra İstanbul'a yönelen göçler, nüfusu çok fazla artırmıştı. 1710'lardan itibaren şehirlere göçün önlenmesi için sürekli olarak fermanlar çıkarılmıştır.¹⁶³ Yine belgelere göre 16. yüzyıldan itibaren zaman zaman taşradan İstanbul'a nüfus akınının durdurulması, şehre kefilsiz adam sokulmaması, işsiz-güçsüz ve dilencilerin toplanıp iade edilmeleri hakkında fermanlar bulunmaktadır. Bu fermanlarda İstanbul'a geleli beş yıl olmayanların geri gönderilmesi istenmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen taşradan İstanbul'a göçün önüne geçilememiştir. Nüfus göçü 17. yüzyılda biraz azalmış olmakla birlikte aynı yüzyılın sonlarında tekrar artmış ve özellikle 18. yüzyılda taşradan gelenlerin toplanması, hanlarda, hamamlarda, bahçe ve bostanlarda ikamet etmesi halkın zararına, kıtlığa, pahalılığa ve asayişin bozulmasına sebep olmuştur.¹⁶⁴

İstanbul'a gruplar halinde gelenler, mahalle, çarşı, pazar aralarında ve diğer yerlerdeki bekâr odaları, tahta evleri, kiracı odaları ve diğer yerleri seçmekte ve boşta gezmekteydiler. Bunun önüne geçmek için yeniden kârgîr ve tahta evler yapılmasına müsaade edilmemesi, mevcut evlere fazladan ilaveler yaptırılmaması, İstanbul'a bağlı çarşı ve pazar içlerinde, mahalle aralarında meçhul şahıslara esnaf dükkânlarının yaptırılmaması ve bunların satış yapmalarına müsaade edilmemesi, mevcut bekâr odaları sakinlerinden yasadışı harekette bulunanların cezalandırılmaları gibi çarelere de başvurulmuştu.¹⁶⁵ 1723 yılında İran ile yapılan savaş İstanbul'a mülteci akınına sebep

¹⁶² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), 3. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000, s. 344.

¹⁶³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 153.

¹⁶⁴ Rukiye Bulut, "18.Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.1, Sayı 3, 1967, s. 30-31.

¹⁶⁵ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIV, Sayı 25 (1981-1982), s. 184.

oldu. Buna Rumeli'den gelen göçler de eklendiğinde şehrin iâşesinde ve yeni sakinlere iş bulunmasında ciddi problemler ortaya çıktı. Bu savaş ayrıca vergilerin ve gıda fiyatlarının artmasına ve gıda tedarikinde problemlere yol açtı. Neticede olağanüstü vergiler tekrar konuldu. Bu vergiler esnafa ciddi yük getirmişti.¹⁶⁶

Padişah I. Mahmud, İstanbul'a dışardan göçleri engellemeye çalışmakla yetinmemiş, İstanbul ile civarında bulunan yabancıları ve özellikle taşradan yoğun göç eden Kürtler ile Arnavutları şehirden çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Buna istinaden 1735 yılı başlarında Üsküdar, Kadıköy, Kartal, Bostancı ve Pendik gibi sayfiye yerlerinde ikamet eden yabancıardan ve şüphelilerden bir kısmı çıkarılarak memleketlerine geri gönderilmişti.¹⁶⁷ 4 Cemaziyelevvel 1161 (2 Mayıs 1748) tarihinde Bedesten civarında Bitpazarı denilen çarşıda, memleketlerinde eşkıyalık yapmaktan suçlu olup kaçarak İstanbul'a gelen bir grup, dükkânlara hücum ederek Çarşı'yı kapatmak istemişler ve işsiz-güçsüz bazı gruplardan da taraftar bulmuşlardır. Zamanında alınan ciddi tedbirler sayesinde hadise bastırılmıştır.¹⁶⁸ Yine İstanbul'a dışardan göç eden özellikle zımmi ve Müslüman Arnavut taifesi, hanları kendilerine mesken edinerek gece ve gündüzleri evleri ve esnafa ait dükkânları basıyor ve bunlara ait malları yağma ediyorlardı.¹⁶⁹

Zaman zaman yapılan esnaf sayımlarının bir amacı da taşradan İstanbul'a göç edenlerin tespit edilmesiydi. 1166 (1753) tarihinde Üsküdar'da bulunan kayıkçıların ve kayıkların sayıları bölge bölge tahrir edilmişti. Ayrıca bu esnaf içinde Ekrad taifesinin ve üç seneden beri Üsküdar'a gelen kayıkçının olmadığı belirtilmişti. Bu sayıma göre Üsküdar ve çevresinde mevcut olan muhtelif cinste kayıkların toplamı 277, kayıkçılardan Müslümanların sayısı 744, Rum ve Yahudilerin sayısı ise 40 olmak üzere toplam 784 idi. Belgede ayrıca Üsküdar iskelesinde bulunan hamalların ve sakaların sayısı da verilmiş ve bu esnafların da birbirlerine kefil ve mutemet şahıslar olduğu

¹⁶⁶ Robert W. Olson, "The Esnaf and Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 17, No 3, Eylül 1974, s.333

¹⁶⁷ M. Münir Aktepe, "18.Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.IX, Sayı 13, 1958, s. 16-17.

¹⁶⁸ Aktepe, "18.Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", s. 25.

¹⁶⁹ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul, s. 110-112.

bildirilmişti. Buna göre sırik hamallarının sayısı 12, at hamallarının sayısı ise 14 adet olmak üzere toplam 26 idi. Üsküdar çeşmelerinde de 23 adet saka bulunmaktaydı.¹⁷⁰

Bütün bu tedbirlere rağmen İstanbul'a yapılan göçlerin önüne geçilememiştir. Yakın zamanlarda göç edenler arasında grup dayanışması günümüz İstanbul'unda bile hala gözlenebilen bir davranıştır. Bu kimseler şehrin sadece aynı mahallelerine yerleşmekle kalmamakta, diğer taraftan aynı meslek ve zenaatlerde uzmanlaşma eğiliminde olmaktadır.¹⁷¹

¹⁷⁰ BOA, Cevdet Belediye, No:3411

“ Medîne-i Üsküdar'da Büyük iskele ve Balaban iskele ve Salacak iskele ve Kuzguncuk karyesi iskelelerinde mevcûd olan kayık ve derûn-ı kayıkda işleyen kayıkcılar gereği gibi tefahhus ve kat'a ekrâd tâ'ife-i ve üç seneden beri gelmiş kayıkcı olmayub mu'temed ve cümlesinin ism ü resmleri ve vilâyetleri tasrîh ve keffilleri tahrîr ve defter olunmak bâbında ... hâlâ mevcûd olan kayıklar isimleri ve vilâyetleri tasrîhle kethüdaları ma'rifetiyle müstakillen tahrîr ve defter olunduktan sonra tahrîr olunan kayıkların adedi ve kayıkcıların adedi ve re'isleri defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur...”

Medîne-i mezbûrede hâlâ mevcûd olan at kayıkları Zikr olunan at kayıklarına mahsûs olan kayıkcılar
24 adet yalnız yirmi dört kayıkdır 114 adet yalnız on dört neferdir

medîne-i mezbûrede hâlâ mevcûd olan ateş kayıkları zikr olunan ateş kayıklarına mahsûs olan kayıkcılar
14 adet yalnız dört kayıkdır 64 adet yalnız altmış dört neferdir

.....

.....

zikr olunan kayıklar
cem'an 277

zikr olunan neferât
tâ'ife-i İslam 744
+ Rum ve Yahudi 40
784

Medine-i mesfure iskelesinde on iki adet sırik hamalları ve on dört adet at hamalları olmağla cümlesi mu'temed ve birbirlerine tekeffül itdikleri ve medîne-i mezbûre çeşmelerinde yirmi üç adet sakalar mu'temed ve birbirlerine tekeffül ve kethüdaları Mustafa bin Mehmed dahî cümlesine tekeffül eylediği bu mahalle şerh virildi. Fî 24 Receb 1166 (27 Mayıs 1753)”

¹⁷¹ Mehmet Mert Sunar, “When grocers, porters and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne”, s.189

3. İSTANBUL'UN İAŞESİYLE İLGİLİ SEKTÖRLER VE ESNAF GRUPLARI

İstanbul, barındırdığı geniş askeri ve bürokratik kadroların yanı sıra coğrafi konumunun kendisine sağladığı zengin hinterlandı sayesinde de büyük bir nüfus yoğunlaşmasına imkan veren dönemin birkaç metropolünden biriydi. Haiz olduğu önemden dolayı merkezi yönetimin iktisat politikası içinde müstesna bir yer ve öneme sahipti. Devlet politikası gereği bütün bölgelerin üretim fazlalarının öncelikle akması gereken bir hedef olarak gösterilmesi, İstanbul'u adeta imtiyazlı bir ticaret bölgesi haline getirmişti. Bu sebeple şehir, her zaman canlı bir üretim ve ticaret merkezi olmuştur.¹⁷² Yoğun bir nüfusun yanısıra saray ve merkezî ordu burada olduğu için halkın dışında ayrıca büyük bir yönetici ve askeri kitle mevcuttu. Bu sebeple iâşe meselesi en ince ayrıntısına kadar önceden planlanır ve hatta olağandışı zamanlar için de önceden hazırlıklı olmaya gayret edilirdi. Devlet, taşradan İstanbul'a mal akışının sürekliliğini sağlamaya dikkat eder ve bu sebeple sık sık müdahalelerde bulunurdu. Bu müdahaleler yasaklayıcı ve teşvik edici olmak üzere iki şekilde olurdu. Amaç, İstanbul halkı ile saray, ordu ve yüksek düzeydeki memurların temel ihtiyaçlarının kesintisiz ve uygun fiyatlarla teminiydi.

İstanbul'un iâşe problemi Bizans döneminde de mevcuttu. Osmanlı Devleti bu hususta Bizans tecrübesinden de istifade etmiş, fakat kendisine has bir iâşe politikası oluşturmuş ve bunu yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir.¹⁷³ İstanbul için gerekli olan hammaddeleri ve buğday başta olmak üzere temel gıda maddelerini tedarik etmek için sıkı bir kontrol uygulanmıştır.

18. yüzyıla kadar geleneksel iâşe politikaları devam etmiştir. Bu yüzyılın sonunda III. Selim döneminde, devlet-esnaf ilişkilerinin değişmeye başlamıştır. Devlet büyük şehirlerin iâşesinin büyük kısmını daha önce miri mübayaa yoluyla temin

¹⁷² Tevfik Güran, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793-1839)", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 44, S.14, 1988, s. 24

¹⁷³ Ahmet Uzun, **İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1753-1857**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 1-2.; Sabri F. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları**, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s. 54-55.

ederken bu dönemde piyasa şartları tüccarlar tarafından belirlenmeye ve geleneksel iaşeci anlayış terkedilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde, iaşeye verilen önemden dolayı, ithalat iç piyasalardaki malların arzını artırdığı için desteklenmiş ve özendirilmiş, buna mukabil ihracat sınırlı tutulmuş, ancak iç talep karşılandıktan sonra ihracata izin verilmiştir.¹⁷⁵ Yine bu çerçevede bazı malların ilke olarak dışarıya satılması yasaklanmıştır. Bunların başında hububat, pamuk, at, silah, deri, gön, balmumu gelmektedir. Bu yasaklamanın temel nedenleri üretimin yetersiz oluşu, içerdeki alım-satım-üretim dengesinin bozulması endişesi ve stratejik amaçlardır. Fakat bazen üretim bol olduğunda adı geçen ürünlerin ihracına izin verildiği de vakidir. Ancak bu mallar kanuna aykırı olmasına rağmen kaçak yollarla dışarı satılıyordu. Yasak kapsamının genişletilip daraltılmasında siyasi ilişkiler de rol oynayabiliyordu.¹⁷⁶

İstanbul, Karadeniz ve Akdeniz'den gemilerle; Trakya, Balkanlar ve Anadolu'dan kervanlarla gelen ve şehrin hayatı ve faaliyetleri için vazgeçilmez olan ürünlerin boşaltıldığı muazzam büyüklükte bir antrepo gibiydi. Bahçekapı'dan Balat'a kadar Haliç'in güney kıyıları boyunca belli ürünlerin yüzyıllar boyunca teslim edildiği iskeleler sıralanmaktaydı. Şehre ulaşan mallar, rastgele herhangi bir iskeleye boşaltılamazdı. Kural olarak devlet hesabına sefer yapan tekneler asıl İstanbul kıyılarına yanaşmaktaydılar. Diğer kıyı yani Galata kıyısı, daha çok Avrupa teknelerinin alanı olmasına rağmen Türk ve Rum tekneleri de bu kıyıya, Galata'daki devlet depolarına konulacak maddeleri bırakmak üzere geliyordu. Bunlar yağ kabanı, buğday antreposu, maden ve odun depolarıyla, Kasımpaşa ve Tophane tersane ve cephanelerine yönelik diğer malzemelerin konuldukları depolardı. İdari ve mali merkezleşme ilkesi malların belli noktalara boşaltılmasında etkili olmuştur. Gümrük denetim işlemleri ve vergilerin tahsilatını kolaylaştırmak gibi hususların yanı sıra ürünlerin ilgili esnaf loncaları arasındaki dağıtımını kolaylaştırmak da bu hedefler arasındadır.

¹⁷⁴ Yıldırım, *Osmanlı İaşeciliği ve Esnaf: Onsekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Debbağlar*, 2010, s. 133-136.

¹⁷⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 89

¹⁷⁶ Zeki Armağan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Bekir Kütükoğlu'na Armağan, 1991, s. 283; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 280-281.

Ürünlerin alım fiyatları yerinde belirlenmekteydi. Fakat mümkün olduğunca düşük tespit edilen fiyatlar üreticiyi memnun etmiyor ve özellikle buğdayda üreticiyi kaçakçılığa teşvik ediyordu. Devlet, savaş ve kıtlık zamanlarında daha sıkı denetleme yapıyor ve özellikle temel gıda maddeleriyle ilgili bazı olağanüstü tedbirler alıyordu. Mesela üreticilerin ürün teslim etme zorunluluğu, bazı hayatî ürünlere ihraç yasağı konulması, bunların zorunlu veya öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi şartı gibi hususlar zikredilebilir. Bu işe sistemi her şeyden önce merkezî hükümetin ve eyalet görevlilerinin çok güçlü bir otorite sahibi olmasını zorunlu kılmaktaydı. Buna ilave olarak idarî ve malî hizmetlerin hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasında ciddi bir uyum gerektirmekteydi. Çeşitli eyaletlerin üretim ve tüketimleriyle, İstanbul'un ihtiyaçları üzerinde sıkı bir denetim kurulması zaruriydi. Et ve buğday gibi başlıca ürünlere olan talep, geçmiş yılların arzı ve ihtiyaç ile değişimleri de göz önüne alınarak hesaplanmaktaydı. Yani ek ihtiyaçlar, arızî ihtiyaçlar veya söz konusu maddeleri gönderecek bölgelerdeki kötü hasat da hesaba katılmak zorundaydı.¹⁷⁷

İstanbul bürokrasisinin ve halkının talepleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz yoluyla rahatça ulaşılabilen bölgelerinde tarımsal üretimi ve hatta imalat sektörünü de geniş ölçüde etkilemiştir. Çünkü tahıl, demir ve benzeri mallar genellikle gemilerle uzun mesafeler kat edilerek ulaştırılabiliyordu. Hububat ve pirinç getiren gemiler Karadeniz'in batı sahilleriyle Mısır ve Ege Bölgesi'nden geliyordu. Fakat İstanbul'a kesimlik canlı hayvan Balkanlardan ve Anadolu karayolu üzerinden gönderilmekteydi.¹⁷⁸ Deniz, İstanbul için sadece uzak bölgelerden gerekli olan malların taşınması açısından değil, İstanbul'un Anadolu yakasıyla yolcu ve yük taşımacılığı yapılması bakımından da önemliydi. Bu amaçla birçok iskele oluşturulmuştu. Osmanlı döneminde İstanbul iskeleleri arasında işleyen deniz vasıtaları pereme, kayık ve mavnaydı. 16. yüzyılda ve 17. yüzyıl başlarında en çok kullanılan deniz vasıtası "peremeler"dir. Kayık ise 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul sahillerinde çok yoğun olarak kullanılan bir vasıtaydı. Kayıklarla yolcu taşındığı gibi zahire ve eşya taşındığı da olurdu. Mavna daha çok eşya ve zahire nakliyatı için kullanılırdı. İstanbul

¹⁷⁷ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 172-174.

¹⁷⁸ Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17.Yüzyıllar)", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, 1980, s. 139.

iskeleleri arasında sürekli olarak irtibat ve nakliyat olmakla birlikte en önemli trafik hatları şöyle idi:

1. Mudanya: Yolcu ve zahire nakli için İstanbul'un en uzun deniz yollarından biriydi. Bu hatta işleyen peremeler hem İstanbul hem de Mudanya iskelelerine bağlıydı. 1578'de işleyen peremelerin 10 tanesi İstanbul'a, 7 tanesi de Mudanya'ya bağlı olarak çalışmaktaydı. 17 adet peremedan fazlasına müsaade edilmezdi.

2. Üsküdar: 1565 yıllarında işleyen 2 hassa pereme vardı. Fakat özel olarak işletilen peremeler olma ihtimali yüksektir.

3. Galata-Eminönü: Bu iki iskele arası işlemekte olup İstanbul'un en işlek hatlarındandı.

4. Muhtesib Çardağı-Haliç

5. Muhtesib Çardağı-Boğaziçi

Bunlar ana hatlar olup bunların dışında ikinci dereceden birçok hat bulunmaktaydı.¹⁷⁹ 18. yüzyılın sonlarında İstanbul sur kapısı iskelelerindeki toplam kayıkçı sayısı 1100'e, kayık sayısı ise 600'e yakındı. İstanbul'da genel olarak kayık sayısı ise 1677'de 1366, 1728'de 2483, 1802 yılında ise 4245 idi.¹⁸⁰ İskelelerin getirilen mallara göre fonksiyonu vardı. Buna göre hangi iskeleye hangi kayık veya gemilerin yanaşabileceği belliydi. Buğday gemileri Unkapanı'na; pirinç ve arpa gemileri İhtisab İskelesi'ne yanaşabiliyordu. Fakat ihtiyaca binaen bazen bu kuralların dışına çıkılabiliyordu. Mesela İstanbul'daki meyve kıtlığının önlenmesi için meyve getiren gemilerin teamüllerin aksine Üsküdar, Tophane, Galata ve Eyüp iskelelerine yanaşmasına müsaade edildiği vakidir.¹⁸¹

Şehir hayatında pazar kayıklarının önemli rolü vardı. Bunlar büyükçe, sağlam yapılı ve sekiz-on sıra kürekçi oturağı bulunan, kimi zaman da bir-iki direği ve basit

¹⁷⁹ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, Sayı 21, 1966, s. 110-111.

¹⁸⁰ Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 202-203.

¹⁸¹ Ertuğ, s. 211.

yelken donanımı olan gemi türü idi. Pazar kayıkları Boğaz köylerinin ve Asya yakasında bulunan semtlerin İstanbul'un çarşı-pazarlarıyla bağlantısını sağlamaktaydı. Bu kayıkların bazıları o köylerde ikamet eden zenginler tarafından vakfedilmişti. Fakat kayıkların çoğu geçimini bunlardan sağlayan özel kişilere aitti. Pazar kayıkları 19. yüzyıl sonlarında bile Boğaz'da çalışmaya devam etmekteydi. Fakat ulaşımın sokağa yönelmesiyle birlikte pazar kayıkları da fonksiyonlarını yitirip ortadan kayboldular. 19. yüzyıl ortasından itibaren Şirket-i Hayriye ve Haliç şirketinin vapurları da binlerce kürekli teknenin sonunu getirmiştir.¹⁸²

Osmanlı ekonomisinde hakim unsur dış ticaret değildi. Her ne kadar yabancı tüccarlar büyük kârlar elde etse de 19. yüzyıla kadar en faal tüccarlar müslümanlardı. 18. yüzyılda İstanbul'dan yola çıkan gemilerin sadece % 8,5'u Avrupa'ya gider, kalanları ise imparatorluk sınırları içindeki limanlara yönelirdi. Yine 18. yüzyılda gemi kiralayanların % 71,5'u Müslümandı. (Müslümanların da % 87,5'u Türk, kalanları ise Arap idi.) % 24,5'u Hıristiyan, % 3,5'u da Yahudilerden oluşuyordu. İstanbul'un en önemli ticari faaliyeti olan gıda konusunda Türklerin hakimiyeti açıkça görülüyordu.¹⁸³

¹⁸² Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Erol Özbek (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988, s. 77.

¹⁸³ Philip Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir; Konstantinopolis 1453-1924*, Şerif Erol (çev.), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s. 108.
Raphaela Lewis, *Osmanlıda Gündelik Yaşam*, Adile Runa Orhunsoy (çev.), Ankara: Alter Yayıncılık, 2009, s. 140.

Tablo 4

18. yüzyılda İstanbul'da Gıda Sektörü İle İlgili Esnaf Grupları

Aşçı esnafı (Taifesi)
Attar Esnafı (Kahve)
Bağçevan Taifesi
Akideci Esnafı
Bağçevan Taifesi
Bakkal Esnafı (Taifesi, Hırfeti)
Balık Tutucu Esnafı
Balık Tuzlayıcı Esnafı
Balıkçı Esnafı (Taifesi)
Basdırmacı snafı
Börekci Esnafı
Buğday Döğici Esnafı
Celeb Taifesi
Çaryekçi Esnafı (Taifesi)
Çörekci Esnafı (Taifesi)
Değirmenci Esnafı
Etmekçi Esnafı (Taifesi)
Francalacı Taifesi
Furuncı Esnafı
Gözlemeci Taifesi
Habbaz Taifesi (Hırfeti)
Havyarcı Esnafı
Helvacı Esnafı (Taifesi, Hırfeti)

Hınta Döğici Esnafı
Hoşabacı Taifesi
İşkenbeci Taifesi
Kadayıfçı Taifesi
Kassab Esnafı (Taifesi)
Kaymakçı Taifesi
Kebabçı Esnafı
Küfeci Taifesi
Leblebici Esnafı
Mandıracı Taifesi
Manav Taifesi
Paçacı Esnafı (Taifesi)
Pirinççi Esnafı
Saka Taifesi
Sebzeci Taifesi
Sebzehane Esnafı
Sebzевatçı Hırfeti
Sermayeci Esnafı
Simitçi Esnafı (Taifesi)
Soğancı Esnafı
Sucukcu Taifesi
Sürekçi Taifesi
Sütçi Taifesi
Şeker şerbetçi Taifesi
Şerbet Satıcı Taifesi

Şerbetçi Esnafı (Taifesi)
Tavukcu Esnafı (Taifesi)
Turşıcı Esnafı
Tuzlayıcı Taifesi
Yoğurtcu Esnafı
Yaş Yemişçi Esnafı
Yumurtacı Esnafı
Zeytuncı Esnafı (taifesi)

Kaynak: Ahmet Kala (Proje ve Yayın Yönetmeni) **İstanbul Ahkâm Defterleri–İstanbul Esnaf Tarihi**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, Cilt I, 1997, Cilt II, 1998

3.1. Zahire İaşesi

İstanbul'un zahire iaşesi Osmanlı yönetiminin en hassas olduğu konuların başında gelmekteydi. Oldukça serbest bir şekilde yapılan bu iaşeyi temin etmekle görevli olan birim ise İstanbul Kadılığı idi.¹⁸⁴ Zahire ve et olmak üzere temel gıda maddelerinin önemli bir kısmı büyük oranda Rumeli bölgesinden karşılanmaktaydı.¹⁸⁵ Yiyecek, içecek ve sair asli ihtiyaçlarla ilgili ticaretin tamamı değilse bile tamamına yakını daha önce belirttiğimiz gibi Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı. Osman Nuri Ergin'e göre bunun en büyük sebebi gayri müslimlere karşı duyulan güvensizliktir.¹⁸⁶

İstanbul'a gelen hububatı tüketici gruplar açısından üç büyük gruba ayırabiliriz. Buna göre birinci grubu teşkil edenler İstanbul'da bulunan saray ahalisi ile Yeniçeriler ve bölükler olup iaşeleri doğrudan doğruya devlet tarafından idare edilen Has kiler ve Kiler-i Amire'den karşılanıyordu. İkinci grup, imaretlerde ve darüşşifalarda barınan insanlar olup bunların ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanıyordu. Üçüncü

¹⁸⁴ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 174.

¹⁸⁵ Uzun, a.e., s. 3.

¹⁸⁶ Ergin, C.2, s. 628.

grup ise geriye kalan İstanbul halkı olup ihtiyaçları devlet ve ilgili tüccarlar tarafından karşılanmaktaydı.¹⁸⁷

Zahire ticaretinin büyük bir kısmı kapan tüccarları tarafından gerçekleştirilmekteydi. Kesin olmamakla birlikte İstanbul'da kapan ilk olarak 1461 yılında tesis edilmişti. Kapanlar, Unkapanı, Yağkapanı, Balkapanı gibi satıldıkları malların isimleriyle anılırdı. Fatih devrindeki kanunnamelere göre satılacak nesnelere kapana getirilip burada satılması gerekiyordu. Kapanlar, önceleri kethüda ve eminler vasıtasıyla idare edilirdi. Daha sonra mukataa ve iltizama verilmiş ve son olarak da Şehremaneti'ne devredilmiştir.¹⁸⁸ Devlet, temel gıda maddeleri arasında olduğu için zahire teminine çok büyük önem veriyor ve piyasada darlık çekilmemesi için daha önceden belirlenmiş kuralları büyük bir titizlikle yürütmeye çalışıyordu. Piyasada sıkıntı çekilmemesi için zahirenin ülke dışına satışı ilke olarak yasaktı. Bununla birlikte zaruret halinde aksine, İstanbul'a zahire sevkiyatının yasaklandığı da olurdu. Mesela sefer öncesinde menzillerde sıkıntı çekilmemesi için Tuna taraflarından İstanbul'a buğday gönderilmesi yasaklanabiliyordu. Aksi halde ordunun zahire sıkıntısıyla karşı karşıya kalması muhtemeldi.¹⁸⁹ Yasaklanmadığı zamanlarda da İstanbul'a gönderilen zahire şehir için yeterli olmuyordu. Bu sebeple miri mübaya yapılması ve Akdeniz iskelelerinden kapan tüccarı marifetiyle zahire alınması isteniyordu.¹⁹⁰

18. yüzyılın ortalarında İstanbul'un iaşesine konu olan hububat ticaretinin %91.4'ü kapan tüccarları, %8.6'sı ise devlet tarafından yapılmaktaydı.¹⁹¹ Devletin

¹⁸⁷ Lütfi Güçer, "18. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Olan Hububatın Temini Meselesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.11, No: 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 398.

¹⁸⁸ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, C.1, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 445.

¹⁸⁹ Türkmen, s. 139.

¹⁹⁰ **İKS.**, İst, D.65, s. 69.

"İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Öteden berü Asitane-i sa'âdetin zahîresi Tuna ve Karadeniz iskelelerinden vürud idegelüb ancak sefer-i hümayûn takrîbiyle zikr olunan mahallere nüzûl iden zehâyir bir taraftan asâkir-i mansûre ta'yînâtına ve bir taraftan Dersa'âdet'e celb olunmak hasebiyle geçen sene İstanbul'a kâfi zehâyir mahall-i merkümeden isticlâb olunamadığından ibâdullâhın muzâyakasına bâdi olduğu zâhir ve el hâleti hâzihi işbu sene-i mübârekede dahî sefer-i hümayûn hasebiyle mahall-i merkümeden Dersa'âdet'e kifâyet mikdârı zehâyir celb olunamadığı hâlde ma'azallâhu te'âla sene-i sâbıka misillü kış içinde ibâdullâhın muzâyakası mülâhazası bertaraf kılınmak için mirî mübâya'atdan başka Akdeniz sâhillerinde vâki iskelelerden râyici üze kapan tüccârı ma'rifetleriyle külliyyetlü zahîre celb ve nakli mühim ve muktażî olub lâkin evvel emirde kapanlu ile bi'l-müzâkere bu huûsun bir taht-ı nizâma idhâli lâzımeden olmağla ... Fî 15 Şevvâl 1203 (9 Temmuz 1789)"

¹⁹¹ Güçer, s. 410.

hububat satın almasındaki amaç, herhangi bir kıtlık durumunda halkın sıkıntı çekmemesi için hububatın piyasaya arz edilmesiydi. Bu sebeple devlet, her sene belirli miktarda hububatı tersane ambarlarında stokluyor ve gereğinde kullanıyordu. Kapan tüccarlarını mübayaa yaptıkları zahire cinslerine göre

1-Unkapanı Tüccarları

2-Yağ ve Balkapanı Tüccarları

olmak üzere iki ana grupta toplayabiliriz.

3.1.1. Unkapanı Tüccarları

Unkapanı, İstanbul'un zahire temini için merkezi bir konumda idi. Bizans döneminde de şehrin önemli meydan ve geçitlerinden biriydi. Osmanlı döneminde de İstanbul'un un ve buğday ihtiyacını temin eden ambarların, değirmenlerin ve fırınların bulunduğu bölgeydi.¹⁹²

Unkapanı tüccarları, İstanbul'un ihtiyacı olan hububat türünden (buğday, arpa, pirinç vs.) zahireyi, zahire ticaret sistemi içinde mübayaa edip Unkapanı'na getiren tüccarlardı ve hububat haricinde zahire ticareti yapamazlardı. Unkapanı tüccarlarının en büyük yardımcıları yazıcıları. Kapan tüccarlarından gerekli sermayeyi alarak üretim bölgelerine giden yazıcılar, mübayaa edilecek hububat fiyatının belirlenmesinde tüccarları temsil ederlerdi. Ayrıca satın alınan hububatın gemilere yüklenerek İstanbul Unkapanı'na getirilmesinden de sorumluydular. Kapan tüccarlarının İstanbul'un iâşesi için önemini bilen devlet, mübayaa yapacakları bölgelerde kendilerine her türlü kolaylık ve yardımı yapmaktaydı. Özellikle kapan tüccarlarının sermaye sıkıntısı çektiği zamanlarda devlet, hububat alımında dolayısıyla da iâşe temininde problem çıkmaması için kapan tüccarlarını kredi vererek desteklemiştir.¹⁹³ Sermaye tedarikinin bir başka usulü de doğrudan doğruya kapan tüccarlarının gemi reislerine sermaye vermesi şeklinde idi. Kapan tüccarları bu sermayeyi bazen kendi mallarından veya borç alarak

¹⁹² Eremya Çelebi Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi—XVII. Asırda İstanbul** (Yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1988, s. 162.

¹⁹³ Salih Aynural, "18.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 80, 1992, s. 207-210.

karşılmak zorunda kalıyordu. Fakat gemi reisleri zaman zaman bu sermayeyi kendi şahısları için kullanıyor ve zahire tedarikini aksatıyorlardı. Bazı gemi reisleri de aldıkları sermaye ile zahire temin etmelerine rağmen bunları kapana getirmeyip kanuna aykırı olarak Anadolu'ya naklediyor ve orada satıyordu. Elde ettiği parayla eski borçlarını ödüyor ve kendi masraflarını karşılıyordu. Boş kalan gemisine de başkasının mallarını yükleyerek İstanbul'a geliyor veya kendisi gelmeyip gemiyi başka bir reisle İstanbul'a gönderiyordu. Bu hareketler neticesinde hem kapan tüccarı zarar görüyor ve hem de İstanbul'da zahire sıkıntısı çekiliyordu. Böyle yapan gemi reislerinin, İstanbul'daki gümrük emini ve reisler kethüdası tarafından borçlarına mukabil mallarına ve gemilerine el konularak satılması ve tüccara olan borçlarının ödenmesi isteniyordu. Ayrıca bu gibi gemi reislerinin şiddetle tazir ve hapsedilmeleri yönünde hükümler yayınlanıyordu.

Kapan tüccarları zahire naklini kendi gemileriyle yapmaktaydılar. Fakat çeşitli sebeplerle gemi sayıları azaldığında “*mutad-ı kadim*” üzere kendileri dışındaki gemi reislerine müracaat ederek zahireyi onlara getirtiyorlardı. Bu sebeplerin başında gemilerin fırtınalardan dolayı kazaya uğramaları geliyordu. Nitekim 1173 (1760) tarihli bir belgede belirtildiğine göre çeşitli bölgelerden İstanbul'a zahire getirmekle görevli 118 gemiden 40 tanesi fırtına sebebiyle kullanılamaz hale gelmiş ve zahirelerin nakli, kayıtlı olmayan başka gemiler vasıtasıyla yapılmıştır.¹⁹⁴ Belirttiğimiz gibi muhtelif bölgelerden İstanbul'a zahire getiren gemilerin çeşitli sebeplerle batması veya karaya oturması sık görülen hallerdendi. Böyle durumlarda tüccarın gemilerindeki mallar, İstanbul Gümrüğü Emini tarafından ve tüccarlardan tayin olunan şahıslar vasıtasıyla

¹⁹⁴ Ahmet Kala (Proje ve Yayın Yönetmeni), **İstanbul Ahkâm Defterleri-İstanbul Ticaret Tarihi**, C.1, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997, s.153-155, Hüküm No: 5/206/629

“... Kapan-ı dakik tüccârı kendü mâlik oldukları sefîneleri ile getürdükleri zahîre kifâyet itmeyüp âharun sefînesiyle dahî zahîre getürmeğe muhtâc olmalarıyla sefîne sâhibi olan re'islere dahî Tuna cânibinden vesâ'ir mahallerden Âstane-i aliyeme zahîre getürmek için kapan tüccârı kendü mallarından ve âhardan istidâne ile tedârük eyledükleri akçeyi re'is-i merkûma sermâye virüp zahîre mahallerine irsâl itdüklerinde zikr olunan re'islerden ba'zıları sermâye-i mezkûre ile mahallinde zahîre iştirâ ve sefînesine tahmîl ve Âstane'ye getürmeyüp memnû'atdan olan Anadolu cânibine nakl ve bey' ... bu tarîk-i hîle ile kapan tüccârının hezar zahmet ve meşakkat ve istidâne ile tedârük eylediği sermâyeyi ekl ü bel' ve Âstane'ye gelecek zahîreyi âhar mahallerde bey' ile itlâf ve sermâye viren tüccâra gadr ve Âstane'de ibâdullah için zahîrenin killetine bâ'is olmalarıyla bu makûle hilâf-ı emr-i âli hîle ile mâl-ı tüccârı itlâf iden re'isler buldukları mahalde ahz ve Âstane'ye ihzâr ve ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile habs ü ta'zîr ve te'addîsinden nâşi itlâf ve izâ'at eylediği sermâyeyi sâhibine edâ ve teslîm itmedükce itlâk olunmayup ve eğer edâda mu'attal ve te'annüd ider ise mevcûd olan mâl ve sefînesi bey' ve semeninden kendüye edâ-yı deyn itdürülmek bâbında ... Fî Evâ'il-i Şa'bân sene 1173 (19-28 Mart 1760)”

çıkartılarak teslim edilirdi.¹⁹⁵ Fakat devletin yardımlarına mukabil kapan tüccarlarının yerine getirmekle mükellef oldukları bazı yükümlülükleri vardı. Bunların en önemlisi tüccarların, teslimi için taahhütte buldukları asgari hububat miktarını, belirtilen üretim bölgelerinden Unkapanı'na getirmesiydi. Şayet tüccar, taahhütte bulunduğu miktarda hububatı getirmezse kapan tüccarı ve kapan naibi mahkeme olunurdu. Devlet, kapan tüccarlarına çok önem verdiği için gemilerle kapana yükünü getiren tüccarlardan mutad olan vergilerinin dışında herhangi bir aynî veya nakdî vergi alınmamasına ve kendilerine zorluk çıkarılmamasına dikkat ediyordu. Meselenin önemine binaen bu hususta zaman zaman hükümler gönderiliyordu. Bunlardan birinde Tekirdağ ve civarından Unkapanı'na gemilerle un getiren tüccarın normal vergisini ödediği halde fazladan vergi talebinde bulunan emin hakkındaki şikayetleri dile getiriliyor ve eminin bu faaliyetlerinin önlenmesi isteniyordu.¹⁹⁶ Diğer bir belgede de aynı şekilde Tuna vs. yerlerden İstanbul'a zahire nakledip üzerlerine düşen vergiyi veren kapan tüccarı ve gemi reislerinden fazladan vergi alınmasının engellenmesi emrediliyordu.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Kala, *İTT*, C.1, s.231, Hüküm No:7/241/732

“... Âstane-i sa’âdetümde vâki’ kapan tüccârı Südde-i saadetüme arz-ı hâl idüp bu def’a Varna iskelesinden şürekâlarıyla Tophaneli Ali Reis’ün sefinesine revgan-ı sâde ve eşyâ-yı sâ’ire tahmîl ve Âstane-i aliyeme gelür iken Terkos nâhiyesine tâbî’ Ormanlı karyesi kurbunda sefîne-i mezbûre bi kazâillahi te’âlâ karaya düşüb derûnından bir mikdâr yedekleri taşraya ihrâc olındığı tüccâr-ı mezkûr tarafına ihbâr olındığın bildirüp taşraya ihrâc olunan emvâl-i tüccâr mahall-i mezbûrdan İslambol gümrüğü emîni tarafından ve tüccâr câniblerinden ta’yîn ve irsâl olunan âdemleri ma’rifetiyle ashâbına teslim itdürilmek bâbında ...Fî Evâhir-i Rebû’l-evvel sene 1179 (7-16 Eylül 1765)”

¹⁹⁶ Kala, *İTT*, C.1, s. 289-291, Hüküm No:8/256/839

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Kapan-ı Dakîk’a sefineleriyle dakîk getüren Tekfurdağı tüccârı südde-i sa’âdetime arz-ı (hal) idüp bunlar sefineleriyle Tekfurdağı vesâ’ir mahallerden Kapan-ı Dakîk’a getirüb habbazâna bey’ idegeldükleri dakîkun ber mu’tad-ı kadîm îcâb iden resm-i kantariyyesini vezn mukâta’ası emînlerine tamâmen edâda kusurları yoğiken Kapan-ı Dakîk’da resm-i dakîk-i kantariyye emîni tarafından mültezimi olan Bostanî el-Hac Abdullah nâm kimesne tamâ’-ı hâmindan nâşi bu esnada resm-i kantariyyeyi almağa kanâ’at itmeyüb her bin vukiyye dakîkdan yedişer vukiyye dakîk mutâlebesiyle te’addî vü rencîdeleri tüccâr-ı merkûmuna mûcib-i gadr ve zahîrenin killetine bâ’is olduğın bildirüb ... kadime muğâyir ve emr-i şerîfimle muhâlif birbuçuk akçeden ziyâde mutâlebeden men’ olınmak bâbında ...” Fî Evâhir-i Safer sene 1189 (23 Nisan-1 Mayıs 1775)”

¹⁹⁷ Kala, *İTT*, C.1, s.327, Hüküm No:9/140/513

“Âsitane’de Kapan-ı Dakîk rü’esâsı südde-i sa’âdetime arz-ı hâl idüp bunlar sefinelerine navl-ı hamûlesiyle Bahr-ı Siyah cânibinde vâki’ Tuna vesâ’ir mahallerde tahmîl eyledikleri zehâyir ile Âsitane’ye vürûdlarında ber mu’tad-ı kadîm sefinelerine göre resmlerin edâ idüp bu âna dek resm-i refiyye nâmıyla müdâhale olındukları yoğiken bu evânda kadime muğâyir Kalafat ve Boğaziçi’nde Yeniköy ve Kavak nâm mahallerde hilâf-ı kâ’ide-i kadîm resm-i refiyye nâmıyla bilâ sened akçe mutâlebesiyle müdâhale ve te’addî olındukların ... merkûmün kadime muğâyir te’addîsi men’ u def’ olınmak bâbında ...Fî evasıt-ı Cemâziye’l-ahir sene 1191 (17-26 Haziran 1777)”

18. yüzyıl boyunca limandaki devlet memurlarının keyfi uygulamaları kronik bir nitelik kazanmıştır. Hatta tüccarlar çoğu defa şikayetlerini, kadılığı aşarak doğrudan doğruya Divan'a sunmaktaydı. Divan da tüccarlarla eminleri, naiblerle birlikte belli bir günde mahkemeye çağırıyordu. Divan'ın bu tür olaylara gayet aşına ve meselelerle ilgilenmede genel bir yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Şikayetlerde çoğunlukla tüccarlar haklı bulunuyor ve İstanbul kadısına meseleyle ilgilenmesi emrediliyordu.¹⁹⁸

19. yüzyıl başlarında Galata ve İstanbul kapanlarına tüccarların kendi içlerinden nazır seçildiği belirtilmektedir. 1218 (1803) tarihli bir belgede böyle bir uygulamaya geçilmesinin, tüccarların bir süredir itiyat haline getirdikleri kötülüklerin ortadan kaldırılması, İstanbul'a bol miktarda revgan celbedilmesi, belirlenen narhtan fazlasına satış yapanların tespit edilerek yetkililere bildirilmesi gibi zaruretlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.¹⁹⁹

İstanbul'a zahire getiren gemilerin Unkapanı dışında herhangi bir limana yanaşmalarına müsaade edilmiyordu. Yükünü İstanbul'da boşaltan gemilere zahire yüklenerek başka bölgelere götürülmesi ve satılması da yasaktı. Aksine davranışların önlenmesi için ilgililere tenbih ediliyordu.²⁰⁰ Zahire teminindeki en önemli problemlerden biri malların zamanında yollanmayışı idi. İstanbul'a zahirenin zamanında ya da hiç gönderilmemesi, fiziksel engellerin dışında fiyat düşüklüğünden veya zahireyi gönderen yörede mevcut zahirenin yetmemesinden kaynaklanmaktaydı.²⁰¹ Bunun

¹⁹⁸ Onur Yıldırım, "Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century", ERC Working Papers In Economics, 01/04 May 2002, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series01/0104.pdf>, (12 Nisan 2011) s.7

¹⁹⁹ BOA, Cevdet Belediye, No: 1100

²⁰⁰ İKS, Balat, D.111, s. 54.

"... izzetlü bostancıbaşı İstanbul'a gelen zahîre ve hinta sefîneleri kapana doğru gelüb çıkarub ândan ibâdullâha tevzî' ve Akdeniz'e getirülmek üzere bundan akdem fermân olunub ... olunmuşiken ba'zı muhtekirler çardak çorbacısı ve nâ'ibi ile Akdeniz'e giden sefînelere hufyeten buğday virdikleri ihbâr olunmağla çorbacı ve nâ'ibi ve bu makûle husûsa cesâret idenler iktizâsı üzere te'dîb olunmaları için izzetlü yençeri ağası hazretleri ve fazîletli İstanbul kâdisi olan ağaya fermân gönderilüb fimâ ba'd Akdeniz'e buğday virilmemek üzere muhkem tenbîh olunmuşdu. İmdi siz dahî basîret ve intibâh üzere olub gicelerde ve gündüzlerde Akdeniz'e giden sefîneleri yoklayub sefînesinde buğday bulunan re'is ahz ve sefînesin bağlayub kendüsünü huzûrumuza getiresiz ve Karadeniz'den küllî sefîneler Boğaz'dan içerüye geldiklerinde beride yanaşmayub doğru Unkapanı'na varub yanaşmak üzere Boğaz içerüsünde olan ustalara ve zâbıtlara muhkem tenbîh idüb husûs-ı mezbûre ziyâde tekayyüd ve ihtimâm idüb Akdeniz'e buğday nakl olunmasından begâyet ihtirâz eylesesiz deyü buyuruldu. Fî Gurre-i Şa'bân sene 1117 (18 Kasım 1759)"

²⁰¹ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 325.

yanısına kaçakçılık da bir başka önemli problemdi. Rumeli ve Tuna sahillerinde buğdaylar “*harbî kefere*” tabir edilen Avrupalılara satılmaktaydı. Devlet her ne kadar bunu önlemeye çalışıyorsa da kesin bir çözüm bulamıyor, yer yer bu faaliyetler devam ediyordu.²⁰² Bu tür kaçakçılığın yapıldığı bölgelerde zuyuf ve maksus para da kullanılmaktaydı. Bunun, kullanılan diğer sağlam paraların kıymetini fazlasıyla artırdığından bahisle mevcut sikke nizamının ihlaline sebebiyet verdiği ifade edilerek zayıf ve maksus para kullanımının önüne geçilmesi istenmektedir.²⁰³ Bazen de İstanbul’a gönderilmesi istenen zahire, kaçakçılar tarafından daha önce alınarak stoklanıyor ve Anadolu’ya satılıyordu. Mesela Keşan bölgesinde mukim bazı müslim ve zımmilerin bu şekilde buğdayı Anadolu’ya satmak istedikleri istihbar olunmuş ve anbarlarına yapılan baskınlar neticesinde bulunan buğdaylara el konularak İstanbul’a sevk edilmesi emredilmiştir. Bu cürmü işleyen şahıslar ise İnoz kalesine kalebent olarak gönderilmişlerdir.²⁰⁴ İstanbul’un iâşesi öncelikli olduğu için İstanbul’dan Akdeniz ve

²⁰² BOA, Cevdet İktisat, No: 2187

“... Tuna sevâhilinde Yerköyü, Rusçuk, Silistre ve sair tarafeyn sevâhilinde ba’zı ayân ve iktidâr sâhibleri ve zira’at erbâbı olanlar çiftliklerinde ve buldukları yerlerde olan zehâyiri berrânî sefînelere ziyade behâya fûruht için anbar ve mahzenlerinde cem’ ve iddihâr idüb mezbûrların kendü kâr ve kisbleriçün İstanbul’a gelecek zehâyiri İbrail’e indirtmeyüb ve kapan sefînelerine virdirtmeyüb ziyâde behâ ile berrânî sefînelerine bey’ için cem’ ve iddihâr ... Fî 29 Ramazan sene 1196 (7 Eylül 1782)”

BOA, Cevdet İktisat, No: 34

“Der devlet-i mekîne arz-ı da’î kemîne oldur ki:

Bu esnada taraf-ı saltanat-ı aliyyeden Boğazhisarlarından Anadolu sevâhili Sayda’ya varınca harbî kefereye zahîre bey’i memnu’ bu madde bi’d-defe’at evâmîr-i aliyye ile nehy ve mezbu olduğu cümlelerin ma’lûm ve meczûmu ve ba’zı çiftlik ve anbar ashâbı zehâ’ir-i mevcûdelerini ketm ü ihfâ ve ziyâde behâ ile müste’men tâ’ifesine bey’e ictirâ ve Der’aliyye’ye nakl olunacak zehâyirinin ve sâ’ir zahîrenin adem-i husûl ve vürûduna bâ’is ve fimâ ba’d fermân-ı hümayûna muhâlif harbî kefereye bir habbe zahîre virilmemeyi hâvi şerefîz sudûr iden emr-i şerîf-i âlişân ... Fî Evâ’il-i Muharrem Sene sitte ve tisin ve miete ve elf. (7- 16 Ekim 1755)”

²⁰³ BOA, Cevdet Maliye, No: 8640

“Arz-ı bendeleridir ki:

Akdeniz’in Rumili kıyılarında vâki’ iskelelerden kefereye bir habbe zahîre furuht olunmamak ve zuyûf ve maksûs para râyic ve câri olmayub ve sâ’ir ecnâs-ı nükûd dahî kıymet-i asliyelerinden ziyâde baş ile ahz ve i’tâ olunmamak ... kefereye zahîre fûruhtu ... kuttan-ı memleket ve fukarâ-yı ra’iyyetin mübtelâ-yı kaht ve gılâ olmasına bâdi bir hâlet olub ve zuyûf ve maksûs paranın dahî revâcı ile ecnâs-ı nükûd-ı sâ’irenin asıl kıymetlerinden ziyâde ile te’âtisi sikke-i hümayûn nizamının ihlâlîne ve mu’âmelât-ı nâsın revâbit-ı intizâmı inhilâlîne mü’eddî bir keyfiyyet olmağın fimâ ba’d o makûle mevadd-ı memnu’âdan elân hâletlere tesaddîden ictinâb eylemeleriçün mâru’z-zikr Yenişehir-i Fenar kazâsı ile nevâhi-i merkûme ahâlileri ... Fî 24 Şevvâl sene 1147 (19 Mart 1735)”

²⁰⁴ BOA, Cevdet Dâhiliye, No: 12061

“Bu defa Keşan cânibinden vârid olan tahrîrâtın hülâsâsıdır:

Keşan’da ... nâm kimesneler altı nefer ma’lûmu’l-esâmî zımmîler hilâf-ı emr-i âlî Anadolu tarafına zahîre fûruht eylediklerine binâ’en İnoz kal’asına kala’bend olunmaları bâbında sâdır olan emr-i âlişân ... cem’an yedi bin beş yüz İstanbulî kil hintaları olduğu ihbâr itmeleriyle ...

Karadeniz'e zahire gönderilmesi de yasaktı. Bu sebeple gemiler teftiş edilirdi.²⁰⁵ Kadıların ve zahire temin edilen bölgelerdeki görevlilerin yolsuzluk ve hilelerine de rastlanmaktaydı. Kadılar, İstanbul'a zahire getiren gemilerden iskelelere yanaştıklarında yasa dışı olarak cürm-i mahkeme, ilam ve hüccet akçeleri adları altında para almaktaydılar.²⁰⁶

Zahire temin edilen bölgelerdeki görevlilerin de zahirenin temini ve muhafazası konusunda dikkatli olması ve ihmalkâr davranmaması istenirdi. Konuyla ilgili bir belgede Karadeniz bölgesinden alınan hintanın, görevlilerin ihmal veya kasıtları sebebiyle bozulduğu iddia edilmekteydi. Bu sebeple satın alınan hintanın bölgede muhafaza edilen depo ve ambarlarda teftiş edilmesi, mübaşir, iskele eminleri, ve görevlilerin Köstence mahkemesine hinta numuneleri ile gitmeleri, yolsuzluğa karışan görevlilerin kollanmayarak teslim edilmesi ve hapisle cezalandırılması talep ediliyordu. Fakat mahkeme neticesinde görevlilerin herhangi bir kasıt veya kusurunun olmadığına karar verilmişti.²⁰⁷

Bundan akdem Keşan kazâsında memnu' olan mahalden gice ile seffineye tahmîl olunur iken ahz olunan yirmi üç aded araba hintanın Asitane-i sa'âdete nakli bâbında ... Fî 19 Muharrem sene 1164 (18 Aralık 1750)"

²⁰⁵ İKS., İst, D.25, S.227

"Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Bundan akdem Asitane-i sa'âdet-medârımdan Bahr-ı sefid ve siyâha bila fermân-ı âlişân piriñç ve kahve ve sabun ve dakîk ve revğan-ı sâde ve sâ'ir ecnâs-ı zehâ'irin mürûru men'-i küllî ile men' olunub ancak kumanyalarından ziyâde nesne sefâyinde bulunur ise gerek ashâb-ı sefâyin ve gerek tamâ'-ı hâma tebe'iyet birle cesâret iden kimesnelerin ve bu husûsun yoklamalarına me'mûr olanların ahz ve tedîbleriçün sâdır olan fermân-ı âlişâna adem-i itâ'atlerinden nâşi bu hilâlde ba'zı kimesneler bilâ fermân hinta ve şa'îr ve piriñç ve kahve ve sabun ve dakîk ve sâ'ir ecnâs-ı zehâyiri seffinelere hufyeten vaz' ve tahmîl ve nakline ictisâr eyledikleri ve giden sefâyinin yoklamalarına me'mûr olanların kâr ittihâzıyla müsâmahaları istimâ' olunmağla ... kapan-ı dakîk nâ'ibi efendiye ve çardak çorbacısına tenbîh eyleyesin ..." Fî 3 Rebû'l-âhir sene 1179 (19 Eylül 1765)"

²⁰⁶ Özkaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 326.

²⁰⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 40

"Der devlet-i mekîne arz-ı da'î kemîne budur ki:

Birkaç zamandan berü zehâyirin mağşûsiyeti kapan yazıcılarının aldıkları zehâyiri ayni ile sefâyine tahmîl itmeyüb ... ile mahlût kalmalarından neş'et eylediği ve ba'zı güne sebebi haber alındığı üzre tashîh ve iktizâ idenler te'dib olunmak irâdesine mebnî çukadar-ı sadr-ı a'zamîden ... Uzun Ali Ağa zide kadruhu tashîh ve husûs-ı mezbûr da sebebiyeti veyahud bi-nefsih cür'eti mütehakkık olanları çukadar-ı merkûm hufyeten tashîh ve zahîre ihrâc ve emr-i hümayûn ibrâz idüb habsi iktizâ iden kimesneleri bilâ tevakkuf ahz ve habsde ibkâ ... iskele-i mezbûrda vâki' el yevm der mahzen olan yazıcılar yedlerinde mevcûd olan zehâyirin numûneleri mübaşir-i mumâileyh ma'rifetiyle meclis-i şer'e getirüldükde ...

... merkûm Uzun Ali Ağa kulları yazıcıyan-ı merkûmânın anbar ve mahzenlerine bi'n-nefs varub mevcûd zahîrelerine nazar ve setren ve alenen teftiş eyledikde Bergos iskelesinde ol misüllü harekât-ı nâ

18. yüzyılda karşılaşılan problemlerden biri de çok sayıda kişinin piyasada bağımsız olarak faaliyette bulunmak üzere aldıkları resmi belgelerin kadı ve naiblerinin işini zorlaştırmasıdır. Bu belgeler, bu kimselere herhangi bir loncaya üye olmaksızın limandan zahire alma veya ekmek üretme izni veriyordu. Lonca üyeleri bu belgeleri hükümsüz kılmak için sık sık devlete başvuruyor ve belge sahiplerinin, işlerine müdahalesinin önlenmesi için tedbir alınmasını talep ediyordu. Resmi belgeler konusundaki bir başka karışıklık konusu da bir padişah döneminde verilen belgenin başka bir padişah döneminde tanınıp-tanınmaması problemiydi. Orijinal belgeler hükümsüz sayılmıyor ancak belge sahiplerinden bunu yenilemeleri isteniyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu tür olaylar artmıştır.²⁰⁸ Mahlut yani saman vb. yabancı maddelerle karışık olarak getirilen buğday, ekmeğin kalitesini olumsuz etkilediği için uygun bulunmazdı. Bu konuda problem çıkarsa gemi reisleri ve hatta buğdayın temin edildiği bölgeye kadar ilgili herkes soruşturulurdu. Hile yapılmasını önlemek için gemilere yüklenen zahireden numune istenirdi. Numune olarak alınan zahire, bölgenin kadıları ve mübaşirlerinin mühürleriyle mühürlenerek İstanbul'da kapana getirilir ve gemideki asıl zahire ile karşılaştırılarak ikisinin aynı zahire olup olmadığı kontrol edilirdi.²⁰⁹

18. yüzyıl ortalarında İstanbul'a dışardan gelen hububatın %85,8'i Karadeniz, %14,2'si ise Akdeniz bölgesinden tedarik ediliyordu. Karadeniz'den gelen yıllık hububatın %70'ini buğday, %23,6'sını arpa ve %6,3'ünü ise darı teşkil etmekteydi. Akdeniz'den gelen hububatta ise buğday %67,9, arpa %31,3, darı ise %0,8 oranında idi.

marziyyeye cür'et ider bir kimesne olmadığı ... tahiren Fi'l-yevmi's-sani ve'l-ışrin min şehr-i Cemaziye'l-evvel Sene semani ve tisin ve miete ve elf—12 Cemaziye'l-evvel 1198 (3 Nisan 1784)"

²⁰⁸ Yıldırım, *Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*, s.8

²⁰⁹ İKS, İst, D.32, S.95

"... Alçaklar ta'bir olunur mahallerden Kavarne ve Balcık iskelelerinden bu esnada kapan-ı dakîka vürüd iden birkaç sefîne derunlarında olan zahîre sâ'ir iskeleden gelen zehâyir misillü olmayub beher kilinde sülüsân mertebesi ve dahî ziyâde saman ile mahlût ve mağşûş olduğunu etmekçi tâ'ifesi meclis-i şer'de ihbâr ve irâ'et itmeleriyle hakîkât-i hâl ma'lûm olmak için fi'l-hakîka işbu meclis-i şer'de mu'âyene olunan hinta Kavarne ve Balcık iskelelerinde mukâyese mübâşirinin rencber tâ'ifesinden cem' ve tahsîl eylediği hinta olub mevâzi'-i mezkûrede sefâyin rü'esâsının ve yazıcılarının kat'a men' ve medhali yokdur deyü ihbâr itmeleriyle ba'de'l-yevm kapan-ı dakîk sefâyini rü'esâsı me'luf oldukları iskelelerden sefînelerine tahmîl eyledikleri zahîreyi esna-yı tahmilde sâbıkı üzre mahallerinde kâdıları ve mübâşirlerinden mühürleriyle memhûr numûne alub ve aldıkları numûneleri memhûr kapan-ı dakîka getirüb sefînelerinde olan zahîre numûneye mutâbık ve muvâfık olur ise fihâ ve eğer mutâbık olmaz ise mahallerinde aldıkları hintaya saman ve âhar nesne karışdırdıkları zâhir oldukda iktizâ iden ta'zîr ve te'dîfleri icrâ idilüb ... Fî Evâ'il-i Safer sene 1183 (6-15 Haziran 1769)"

Sayı olarak Karadeniz'den gelen yıllık toplam hububat miktarı 4.297.380,5 kile, Akdeniz'den gelen ise 712.094 kileydi. Getirilen un miktarı yıllık olarak Karadeniz için 2.190,6, Akdeniz için 2.181 çuvaldı.²¹⁰

Gemilerin limanlarda vakit kaybetmemesi için Unkapanı'nda yüklerin en kısa zamanda boşaltılmasına ve müteakip seferine gönderilmesine özen gösterilirdi. Buradaki amaç deniz yolunun sefere müsait olduğu zaman içinde İstanbul'un iaşesi için gereken hububatın temin edilmesiydi. Kapana gelen gemilerin yüklerini sırasıyla boşaltmaları esastı. Devlet, hilafına harekete müsaade etmiyor²¹¹ ve gemi sahiplerine hak ettikleri ödemenin yapılması hususunda hassas ve çabuk davranılmasını istiyordu.²¹²

Kapan Naibi Çardak denilen yerde ikamet ederdi. Zahire kapana geldiğinde dağıtımı için mutlaka Kapan Naibi, habbazan kethüdası ve kapan tüccarlarının bulunması gerekiyordu. Hatta esnafa tevziatın çabuk yapılması için tüccarlardan nöbet usulüne göre eleman bulundurmaları gerekiyordu.²¹³ Buna rağmen bazı gemiler zahireyi boşaltmıyor, habbazlar da zahirenin dağıtımında gevşeklik gösterince gemilerin

²¹⁰ Salih Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 64-65.

²¹¹ **İKS**, İst, D.53, s. 89.

“... esnâfa tevzi' olunmak murâdımızdır deyü takrîrleri sâdir olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen kapan tüccârlarından mevsûku'l-keâm vukûf-ı tâm olan kimesneler huzûr-ı şer'e celb ve husûs-ı mezkûr istintâk olundukda cevâblarında mezbûrünün tevzi' talepleriyle nevbetlerine tevakkuf ider mevâddan olmağla nevbetleri gelmedikce mezbûrların tevzi' talepleri hilâf-ı şurût-ı nizâm ve ihtilâle bâ'is hâlâtandır deyü her biri huzûr-ı şer'de inhâ itmeleriyle mezbûrların tevzi' talepleri hilâf-ı şurût-ı nizâm olmağın merâmlarına müsâ'ade olunmadığı ma'lûm-ı âsîfaneleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.” Fî 5 Rebiu'l-âhir sene 1200 (5 Şubat 1786)”

İKS, İst, D.29, S.102

“Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Lehü'l-hamd ve'l-minne bir kac gün zarfında zahîre külliyyetlüce vürüd idüb eyyâm-ı şitâda siklet çekmemek için gelen hıntalar bir gün evvel ale's-seviye habbâzlara tevzi' ve sefineler bir an akdem ihrâc ile mevsim-i şitâ hulûnden mukaddem sefinelerin birkaç sefer eylemeleri muktazî olub ... Fî 15 Cemâziye'l-evvel sene 1181 (9 Ekim 1769)”

²¹² Sadık Albayrak (Hazırlayan), **Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul** (3. Baskı), İstanbul: 2000, s. 114-115.

²¹³ **İKS**, İst, D.65, s. 33.

... imdi zahîre husûsu akdem-i umûr lâzımı'l-ihtimâmdan olduğuna binâ'en gelen zehâyirin bilâ te'hîr tevzi' ve taksîmi esbâbının istihsâline dikkat ve lâbüd olmağla kapan nâ'ibi efendinin ikâmet ideğeldiği Çardak nâm mahalde fîmâ ba'd habbazân kethüdâsıyla altı nefer bâlâda isimleri mastûr kapan tüccârının üç neferi bir hafta ve diğêr üç neferi dahî bir hafta ale'd-devâm münâvebe tarîkiyle ikâmet ile zehâyir-i mütevâridenin bilâ te'hîr sefâyinden ihrâc ve tevzi' emrine bi'l-ittifâk mezîd-i say ü gayret eylemelerini ... Fî 21 Cemâziye'l-âhir sene 1200 (21 Nisan 1786)”

mallarını boşaltıp başka bir sefer için İstanbul'dan ayrılması güçleşiyordu. Bu sebeple kış mevsimi içinde zahire sıkıntısı çekiliyordu. Gemilerle gelen zahirenin tevziatında ve tüccarlara ücretinin ödenmesinde ağır davranan ekmekçi esnafına “*ukûbât-ı siyâsiye*” icra edileceğinin bildirilmesi, gerçekten de bu hususta çekilen sıkıntının zaman zaman had safhaya geldiğini göstermektedir.²¹⁴

Habbazan esnafı bazen İstanbul'a gelen zahireyi bazı mazeretler öne sürerek düşük fiyata almaya çalışıyor, bu durum tüccarların sermayelerini ve çalışma tarzlarını olumsuz etkiliyordu.²¹⁵ 18. yüzyıl ortalarında herhangi bir loncaya mensup olmayan bazı kimselerin malın boşaltıldığı yere gelerek ashab-ı sefayinle zahireyi almak üzere pazarlık yapmaya başladığını görüyoruz. Devletin yetkilendirdiği ashab-ı sefayin, zahireyi habbazan loncasına teslim etmediği takdirde meydana gelebilecek zararlardan malî olarak gemiciler sorumlu tutuluyordu.²¹⁶ Zahire getiren tüccarlar zaman zaman ekmekçilerden alacaklarını bile tahsil edemiyorlardı. Nitekim konuyla ilgili bir belgede Karadeniz ve Tekirdağ'dan gemilerle zahire getiren tüccarların, ekmekçilerde olan alacaklarının birikmesiyle kış için gerekli olan buğday tedarikinin yapılamayacağı bildiriliyor ve bunun sorumlusu olarak da ekmekçiler gösteriliyordu. Bu sebeple

²¹⁴ İKS, İst, D.65, s.107.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

...bir taraftan gelen zahîre seffinelerinin boşaltmayub tâ'ife-i merkûmenin böyle rehâvet gûne hareketleri mevsimiyle seffineler avdet idemeyüb kış içinde kifâyet idecek zahîrenin İstanbul'a celb olunamamasıyla ibâdullâhın muzâyakalarına sebep olmak mel'ânetini îcâb ideceği mukarrer ve el-yevm habbazân tâ'ifesinden ekseri ittifâk sûretiyle ba'zı ilel ve izâr bast iderek merâm-ı fâsîdelerini tervîc dâ'iyesinde olub etmekçiler kethüdâsı ve nizâm ustaları nâmına olan müfsîdler dahî bunlara mu'ayyen oldukları muhakkak olmağla bundan sonra gerek mevcûd olan ve gerek bir taraftan gelen zahîre seffinelerini dakîka fevt itmeyerek tevzî' ve behâları tahsîl ve edâsında rehâvet misillü harekete cesâretleri ihsâs olunur ise bi rabbi'l-ka'be kethüdalârı ve nizâm ustaları ve içlerinden lazımu't-te'dîb olanlarıçün selâmet ve hayat mutasavver olmayub haklarında ukûbât-ı siyâsiye icrâ olunacağı ... Fî Rebiu'l-âhir 1207 (16 Kasım-14 Aralık 1792)

²¹⁵ İKS., İst, D.65, s. 6.

Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Öteden berü harman vaktinden mukaddem Alçaklar ta'bir olunur iskelelerle kapan tüccârî sermâye ile yazıcılarını göndermek lâzımden iken bundan mukaddem tüccâr tâ'ifesinin Alçaklar iskelelerinden Dersa'adet'e nakl eyledikleri zahîrelerini habbazân tâ'ifesi dürlü dürlü illet ve behâne îrâdiyla noksân behâya yedlerinden aldıklarına mebnî Bergos iskelesinden ma'âdasına sermâye ve yazıcı gönderilmekten imtinâ' üze oldukları sahîhan ma'lûm olmağla re'isler kethüdâsı ma'rifetiyle Bahr-ı Siyah tüccârından söz sâhiblerini ve ihtiyârlarını huzûrunuza ihzâr ve her bir iskeleye evvelkinden ziyâde sermâye ve yazıcı göndermeye dikkat ve ihtimâm eylemelerini tenbîh ve te'kîde mübâderet ... Fî 10 Receb 1195 (2 Temmuz 1781)”

²¹⁶ Yıldırım, *Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*,s.10

borçların bir an önce ödenmesi emrediliyordu.²¹⁷

Unkapanı'na getirilen hububat cinslerine göre ayrılır ve miktarları ile birlikte kapan defterlerine kaydedilirdi. Kaydedilen hububatın kapan naibinin izni olmaksızın kesinlikle kapandan dışarı çıkarılmasına müsaade edilmez ve esnafa dağıtımı yapılmazdı. Ekmekçiler ve uncuların kethüdaları ve yiğitbaşları vasıtasıyla ve Kapan Naibinin de izin tezkiresiyle hububatın gerekli yerlere dağıtımı yapılır²¹⁸ ve taşınması Unkapanı hamalları marifetiyle gerçekleştirilirdi. Fakat zaman zaman hamallar, önceden tespit edilerek kaydedilmiş olanın üzerinde bir ücret talep etmekteydiler. 1190 (1776) tarihli bir belgeye göre Kapan-ı Dakik (Unkapanı) iskelesinden mahallerine taşınması gereken hinta için hamallar daha önce belirlenmiş olan ücretten fazlasını istemişlerdi. Ayrıca belgede kilecilerin de hintanın ölçümü ile oynayarak kendilerine haksız kazanç sağladıkları belirtilmektedir. Bu durumda habbazan esnafının kethüdası ve ihtiyar

²¹⁷ İKS, İst, D.65, s. 106.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

... kapan tüccârının habbazân tâ'ifesi zimmetlerinde külliyyetlü matlûbları müctemi' olub ... imdi etmekçiler kethüdâsını ve nizâm ustalarını huzûrunuza celb idüb bundan böyle habbazândan külliyyetlü akçe tahsîl ve kapan tüccârına teslim itmekde ezâ ve bi vech rehâvet ve betâ'etleri zuhûr itmek ihtimâli olur ise vaktiyle İstanbul'a zehâyir-i kâffe celb olunmamasına kendüleri sebep olmuş olacaklarına binâ'en mazhar-ı eşedd-i ukûbet olacaklarını gûş-ı hûşlarına ilkâ idüb ber vech-i muharrer müddet-i kalîle zarfında tâ'ife-i habbazândan külliyyetlü akçe tahsîl ve Karadeniz ve Tekfurdağı tüccârına teslim eylemeleri husûsunu ber vech-i ekîd tenbîh ve siz dahî bu husûsa gereği gibi dikkat ve nezâret ... Fî 11 Rebî'ul-evvel sene 1207 (27 Ekim 1792)”

İKS, İst, D.65, s. 90.

“İstanbul kâdısı izzetlü fazîletlü efendi hazretleri ve hubûbat nâzırı fazîletlü efendi

Asitane-i sa'adetde kapan-ı dakîka zahîre nakl iden ashâb-ı alakâ ve tüccârın gettirdükleri zehâyiri bir taraftan habbazâna tevzî' ve bir taraftan akçelerini beyhûde imrâr-ı evkât olunmayub yerlü yerinden cem' ve ashâbına teslim birle gadr ve hasardan himâyet ve sıyânet lâzîmeden iken bir müddetden berü habbazân tâ'ifesi aldıkları zehâyirin akçesini edâda betâ'et ve zimmetlerinde külliyyetlü mebâliğ terâküm idüb vakt-i hasad dahî idrâk ve bu mevsimde habbazân tâ'ifesi ashâb-ı alakâ ve tüccâra külliyyetlü mebâliğ virmeleri mu'tâd olmağla tâ'ife-i mezbûre aldıkları zehâyirin behâsının öşrini edâ itmeyüb atîk zehâyirin esmâni cedîd zehâyirin esmânına tedâhül idüb giderek tekessür ve tecemmu' birle mümtenî'u'l-husûl olmak rütbelerine resîde olub bu keyfiyet ashâb-ı alakâ ve tüccârın zehâyir naklinden füturûna bâ'is ve mûcib-i gadr ve hasar olduğundan başka etrâfdan zahîrenin killet ve galasına bâdi ve mâzâllahi te'âla eyyâm-ı şitâda sekene-i dârü's-saltananın muzâyakasına mü'eddî olacağı zâhir ve âşikâr olmağla ... Fî 15 Rebî'u'l-evvel sene 1205 (22 Kasım 1790)”

²¹⁸ Aynural, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları*, s. 211

İKS, İst., D.65, s. 69-70

“... gelen etmeklik ve has ve irmik ta'bir olunan dakîkin bir dane ve bir kili sefâyin derûnunda ketm ü ihfâ olunmaksızın cümlesi kapan defterlerine sebt ve idhâl ve ne mahalle virilmek iktizâ ider ise etmekciler ve uncular kethüdâları ve yiğitbaşları ma'rifetleriyle ve kapan nâ'ibi efendi izin ve tezkiresiyle tevzî' ve itâ olunmak ve fîmâb'ad nişan ile ve etmekci ve uncu yedlerine bir habbe ve bir çuval zahire kapandan ve sefâyinden ihrâc itdirilmemek husûslarına ziyâde ihtimâm ve dikkat ve ... el yevm bazergân nişanıyla bir çuval ve bir habbe zehâyir çörekci ve simidci ve kadayıfçı ve bakkâl dükkânlarında ve eyâdi-i nâsda bulunmak lazım gelür ise cesâret iden beherhâl ahz ve te'dîb ve gûşmâl olunacağı iktizâ idenlere ber vech-i ekîd ifâde ve te'kid eylesin deyü buyruldu. Fî 18 Cemâziye'l-âhir Sene 1203 (16 Mart 1789)

ustaları şikayetçi olmuşlar ve mahkemeye intikal eden bu problem, hamalların ve kilecilerin nizama aykırı fazladan ücret talep etmeyecekleri, kilecilerin ölçümleri doğru yapacakları beyanı ve habbazan esnafının şikâyetlerinden vazgeçmeleriyle neticelenmiştir.²¹⁹

Hububatın telef ve zayi olmamasına ve gerçekten ihtiyaç olan mahallere dağıtımına çok özen gösteriliyor ve ilgili şahısların zaman zaman bu konuya dikkati çekiliyordu.²²⁰ Getirilen buğdayların istenilen kalitede olması da çok önemliydi. Kalitesiz buğday satan şahısların faaliyetlerinin önlenmesi istenirdi.²²¹

Zahire tedarikinde yaşanan problemlerden dolayı 1748 yılında bazı düzenlemeler yapılarak “mukayese usulü”ne geçildi. Buna göre kapan defterlerindeki

²¹⁹ İKS, İst, D.37, s. 85.

“... cerîdede isimleri mezkûr kimesneler muvâcehelerinde mezbûrlardan her birleri Kapan-ı Dakîk iskelesinden mahallerine meks ve te'hîr olunmaksızın nakl ve tesyîri elzem umûr-ı mühimmeden olan hintayı ucâlaten ve müsâra'atan İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Eyüb ve mahall-i sâ'ireye nakl ve tesyîr husûsunda tekâsül ve müsâmahalarından mâ'adâ kadîmisi olup sicillâtta mastûr ve mukayyed olan fiyata dahî râzılar olmayub kemâl-i ta'amlarından nâşî ziyâde ücret talep idüb ve her birleri üç beş günde bir kere mücedden ücret-i nakliye dâ'iyesiyle hintanın vaktiyle mahallerine vusûlü te'hîr-i maslahata bâ'is ve ibâdullâhî muzâyakaya bâdî olduğundan ... mavnacı ve hammâllardan her birleri dahî fîmâ ba'd sicillâtta mukayyed olan ücret-i nakliyeden ziyâde bazergân ve etmekçileri bir akçe ve bir hâbbe mütâlebe itmeyüb kileci tâ'ifesi dahî ziyâde ve noksân ölçmemek ve eğer esnâf-ı merkûmeden biri hilâf-ı şurût-ı mezkûr ... merkûme hareket ider ise hakkından gelinmek üzere meclis-i şer'de kavî-i ittifâk ve ahd-i misâk ittiklerinde habbazân tâ'ifesi dahî şikâyetlerinden fâriğler olub ... Fî 19 Muharrem sene 1190 (10 Mart 1776)”

²²⁰ İKS, İst, D.25, s. 176.

“... Kapan-ı Dakîk'a vürüd iden hintanın telef ve serefden sıyâneti ve lüzûmu olmayan mahallere sarfdan ve âhar mahalle naklden vikâyeti matlûb olduğuna binâ'en keyfiyyet-i tevzî'in tafsilî vech-i zâbitası ma'lûm olmak iktizâ itmekle nizâm ustalarının kol ve defterlerinin fehm olunacak vechile kapan nâ'ibi efendi ma'rifetiyle sûreti tahrîr ve beher yevm her değirmana mikdâr-ı hisse tarh ve tevzî' olunur ve mavnalar ile değirmanlara nakl olunan hintalar kac hisse olmak üzere her biri ism ü resmiyle beyân olunarak defteri tasîr iderdüb arz eylesin deyü Fî 5 Cemâziye'l-evvel sene 1180 (9 Ekim 1766)”

²²¹ AŞD, s. 174, Hüküm No: 73/221/3

“İstanbul kâimmakâmına ve İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mehmed nâm kimesne dergâh-ı mu'allâma gelüp mahrûse-i İstanbul'da Zeyrek'de vâki' etmekçi furununun müste'ciri olup furun-ı mezbûrda nân tabh eylemek için amele sâlih pâk ve güzîde buğday İstanbul'da Kapan-ı Dakîk'de vesâ'ir bulunan mahallerde narh-ı cârî üzere satanlardan akçesiyle iştirâ idüp ve nân tabh[ına] âhardan bir vechile müdâhale olunmak icâb itmez iken Kapan-ı Dakîk'de bazı navluncı tâ'ifesi ve tecâvüz makûlesi getirdükleri hüsn-i makall ve amele sâlih olmayup ve iştirâya tâlib zuhûr itmeyen alçak buğdayı mîr buğdayıdır diyü illet birle kimesnelere istinâd ile bir tarikle yedlerine buyrıldı alup diledükleri bahâ ile kendülerinin buğdaylarını cebren ve hilâf-ı şer'-i şerîf bunun üzerine birağup ol vechile ziyâde ta'cîz ve te'addî olduğun bildürüp mâdâmki sahîh mîr buğday olmadukça ol makûlelerin buğdayları ol bahâne ile cebren üzerlerine bırakılmayup dilediği yirden narh-ı cârî üzere buğday iştirâ itdürilüp mezbûrların ol vechile zâhir olan te'addîleri men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eyledüğü ecilden sen ki vezîr-i müşârun ileyh ve mevlânâ-yı mûmâ ileyhsin vech-i meşrûh üzere şer'le görölüp icrâ-yı hakk ve bir vechile te'addî vü rencîde itdürilmemek için yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel sene 1129 [13-22 Nisan 1717]”

kayıtlar incelenerek hangi bölgelerden ne kadar zahire temin edildiği çıkarılıyor ve sonraki senelerde de buna göre zahire satın alınıyordu. Fakat 1782’de bu uygulamalardan vazgeçilerek üreticilerin yemeklik ve tohumluk haricindeki zahirelerini İstanbul’a göndermeleri kararlaştırılmıştı. Bu son usulde iki türlü fiyat uygulanıyordu. Birincisi devlet tarafından tespit edilen mirî fiyattı ki bu çok düşüktü. İkincisi ise yine piyasa fiyatının altında verilen ve maktu olarak tespit edilen rayiç fiyattı.²²²

Zahire tedariki hususunda problemlerin arttığı alanlardan biri de Osmanlı Devleti’nin bu dönemdeki iltizam politikasıyla ilgisidir. Şehrin zahire iaşe politikası, 18. yüzyılda gelir kaynaklarını mukataaya dönüştürme şeklindeki resmî politikaların bir parçasıydı. Zahirenin alımı, vergilendirilmesi, yeniden dağıtımı ve nezaretiyle ilgili bir çok görev iltizam veya malikâne olarak şahsî müteşebbislere satılıyordu.²²³

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapan tüccarlarının özellikle kış aylarında zahire temin etmede yetersiz kalmalarından dolayı devlet daha aktif rol üstlenmiştir. Önceleri ihtiyaten satın alınan zahirenin devlet anbarlarında stoklanmasıyla başlayan süreç sonunda 1793 yılında Zahire Nezareti kurulmuştur. Söz konusu nezaret İstanbul’un iaşesi için kurulmuş ve başına da bir nazır atanmıştır. Zahire Nezareti’nin görevleri, ilgili bölgelerden zahirenin öncelikle İstanbul’a gönderilmesini sağlamak, kapanın ve diğer tüccarların işlerini denetlemek ve zahire getirmelerine yardımcı olmak, Rumeli ve Akdeniz’den büyük miktarlarda zahire getirerek depolarda stoklamak, zahirenin gerek mahallinde gerek İstanbul’da fırıncılara satış fiyatlarını takip ederek ekmek fiyatlarını belirlemek, fırınların çıkardığı ekmeğin fiyat ve kalitesini denetlemek, tüccarın ve nezaretin fırıncılardan alacaklarının takibini ve tahsilini yapmak, zahire taşıyan gemilerin sayısını artırmak ve zahire nakliyle ilgili deniz trafiğini düzenlemektir.²²⁴ Zahire Nezareti’nin kurulmasıyla birlikte zahire tedariki daha düzenli hale gelmiş ve her mevsim zahire temin edilmesi mümkün olmuştur.²²⁵

²²² Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 12.

²²³ Yıldırım, *Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*, s. 8-9

²²⁴ Güran, 1988, s. 247-248.

²²⁵ Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 139.

İstanbul'a zahire tedariki için sorumlu olan şahıslar ve bu şahısların nasıl çalışacağı tespit edilmiş olmasına rağmen sistemde aksaklıklar meydana geliyor ve çeşitli sebeplerle İstanbul'da zaman zaman zahire sıkıntısı çekilebiliyordu. Bu durumda esnafın yöneticileri sıkıntılarını bildiriyor ve gereken zahire, Tersane-i Âmire ambarlarından tedarik ediliyordu.²²⁶ Mesela konuyla ilgili bir belgede, zahire getiren gemilerin az olması, Ramazan ayında bulunulması ve yaklaşan kış mevsimi sebebiyle habbazan esnafı, hintanın az olmasından dolayı kendilerine elli bin kile hintanın tevzi edilmesi için müracaat etmişler ve bu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla harekete geçilmişti. Ambardan çıkarılarak esnafa tevzi edilen hintanın cinsleri ve fiyatları da belirtilerek deftere kaydedilmişti.²²⁷ Yine konuyla ilgili bir başka belgeden, Tersane-i Âmire ambarlarından habbazan esnafına zahire tevzi edildiğinde Kapan-ı Dakik veznedarı ile tahsildarının maaşları için bir miktar para alındığını öğreniyoruz. Buna göre habbazan taifesine tevzi olunan müretteb zahirenin her üç kilesi için birer akçe ve gayrı müretteb zahirenin her üç kilesi için yarımşar akçe alınmaktadır. Bu meblağ söz konusu görevlilere Zahire Hazinesi'nden ödenmektedir.²²⁸

İstanbul'a sevkedilen zahire, ihtiyaca göre şekilleniyordu. Bu, zahire olabileceği gibi bazen de doğrudan un olabiliyordu. Zahire ihtiyacının fazla olduğu dönemlerde un getirilmesine müsaade ediliyordu. Fakat aksi durumda un ithali

²²⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 225; BOA, Cevdet Belediye, No: 291; BOA, Cevdet Belediye, No: 201

²²⁷ BOA, Cevdet Belediye, No:941

“Âsitane-i aliyye ve bilâd-ı selâsede vâki‘ habbazân esnâfının kethüdâları ve nizâm ustaları mazbûtu'l-es-âmi kimesneler meclîs-i şer‘e gelüb el-yevm yedlerinde mevcûd zahîreleri ekall-i kalîl kalub şiddet-i şitâ takrîbiyle Bahr-ı sefid ve siyâhdan dahî sefâyin killet üzre vürûd idüb tevzî‘e eşedd ihtiyâc ile muhtâc olduklarını ifâde ve inhâ itmeleriyle sâye-i inâyetvâye-i hazret-i şehriyârîde mübârek Ramazan ma‘zeret-nişânda ibâdullâha hâs ve beyâz nân-ı azîz tenâvül itmeleriçün bu def‘a dahî mirî anbarlarından elli bin kîl hinta habbazân esnâfi mezbûrûna inâyet ve ihsân buyurulması için fermân-ı âlîleri sudûru iktizâ eylediği ma‘lûm-ı devlet-i aliyyeleri buyuruldukda ol bâbda emr hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi min şehri-Ramazânü'l-mübârek 1214 (27 Ocak-24 Şubat 1800)”

“sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen işbu telhîs mücebince bu def‘a mirî anbarlarından habbazân esnâfına tevzî‘ ve i‘tâ buyurulan elli bin kîl hintanın on bin kili Galos hintası ve on bin kili Orfan hintası ve on bin kili Tuna arnabudu hintası ve on bin kili Selanik hintası ve on bin kili Silivri hintası olub mecmû‘u elli bin kîl hintanın beher kîli yetmiş beşer pareye elyevm râyic olmağla zehâyir-i mezkûrenin ecnâs ve fiyatı minvâl-i muharrer üzre olduğu kapan tüccârî ma‘lûmu'l-esâmi kimesneler haber virdikleri İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu. Bâkiyu'l-emr men lehü'l-emrindir. Fî 18 Ramazan sene 1214 (18 Şubat 1800)”

²²⁸ BOA, Cevdet Belediye, No: 327

“... Tersane-i Âmire anbarlarından habbazân esnâfına tevzî‘ olunan zehâyirin îcâb iden behâsı ma‘rifet-i kullarıyla tahsîl ve Zahîre Hazînesi‘ne teslim olunduğuna binâ‘en tevzî‘ olunan zehâyirin mürettebâtından beher üç kilede bir akçe ve gayrı mürettebden beher üç kilede yarımşar akçe mübâşir-i kulları olub ... Fî 7 Zi‘lka‘de 1231 (29 Eylül 1816)”

sınırlandırılmaktaydı. Bunun iki önemli sebebi vardı. Birincisi İstanbul'daki değirmenlerin atıl kalmasını önlemek, diğeri ise düşük kalitede unun gelme ihtimali sebebiyle imal edilecek ekmeğin kalitesinin düşmesinin önüne geçmekti.²²⁹ İstanbul'a gelen ve gerek saray ve gerek ahali tarafından kullanılacak olan şaîr yani arpanın da uncu kethüdaları marifetiyle un değirmenlerine tevzi edilerek öğütülmesi temin edilirdi.²³⁰

3.1.2. Yağ ve Bal kapanı Tüccarları

İstanbul'da daha önce de bahsettiğimiz gibi üç kapan mevcuttu. Bunlardan birincisi Unkapanı, ikincisi Galata Yağkapanı ve üçüncüsü ise İstanbul Balkapanı idi. İstanbul'un ihtiyacı olan hububat cinsi haricindeki zahireyi (sade yağ, don, çerviş, bal, mum, pastırma, işkembe vs.) temin eden tüccarlar İstanbul Balkapanı ve Galata Yağkapanı'na bağlı olarak faaliyet gösterirlerdi.²³¹ Kapana getirilen yağlar tahrir olunarak mühürlenir ve depolanırdı. Daha sonra ihtiyaç duyuldukça piyasaya arz edilirdi. Yağlar, cinslerine göre ayrı ayrı defterlere kaydedilirdi. Tahrir esnasında bir mübaşir ve İstanbul kadısı tarafından tayin olunan mutemet bir kâtip bulunurdu.²³²

²²⁹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 36.

²³⁰ AŞD, s. 196, Hüküm No: 82/316/4

“İstanbul ve Galata mollalarına Üsküdar ve Hâslar nâ'iblerine hüküm ki: İstanbul ve Galata ve Üsküdar ve Hâslar kazâlarında vâki' uncu esnâfınun hâlâ berât-ı şerîfümle kethudâları olan Ahmed nâm kimesne südde-i sa'âdetüme gelüp kadîmü'l-eyyâmdan berü gerek sarây-ı âmirem ve gerek sâ'ir mahallere lüzümü olan şa'îr uncılar kethudâsı ma'rifetiyle zikr olunan kazâlarda olan dakîk değirmânlarına tevzî' olinagelmış iken değirmenciyle ba'zıları fermân ibrâziyla ol makûle tevzî' olunan şa'îri öggürddükde inâd ve muhâlefet ve her biri birer bahâne ile avk u te'hîrine bâ'is oldukların bildürüp kanûn-ı kadîme ve yed'inde olan berât-ı âlişânuma ve hüccet-i şer'iiyelere ve nizâm-ı kadîmlerine muhâlefet kimesneye muhâlefet itdürilmemek bâbında hükm-i humâyûnum recâ eyledüğü ecilden kadîmîsi üzre amel olunmak için yazılmışdır. Fî Evâil-i Şa'bân Sene [1]131 (19-28 Haziran 1719)”

²³¹ Aynural, *18.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları*, s. 211.

²³² İKS, İst, D.36, s. 108.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ashâb-ı arz-ı hâl tüccârânın der-mahzen ve temhîr olunan revganlarının ta'yîn olunan mübaşir ve tarafınızdan bir mu'temed kâtib ta'yîni ile cümle yedeklerini vesâ'irlerini tahrîr ve don yağını başka ve çerviş yağını başka defter eyledikden umûr-ı mühimme ve ibâdullâh için bulunan revgan-ı donun kapana nakli muktazî ve çervişin dahî nakl (?) iktizâ ider mi ve zikr olunan çerviş ashâbına niçün virilmemiştir ibâdullâh için mi muhâfaza olunur virilmesinde be'is ve mahzûr var mıdır yohsa yok mudur muktezâ bu vechile ise i'lâm ve defâtir-i mezbûreyi dahî arz eylesin deyü buyuruldu. Fî 9 Safer sene 1188 (21 Nisan 1774)”

“Ma'ruz

Mukaddemâ sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen kapan civârında vesâ'ir mahallerde el-yevm mevcûd der-mahzen olan yedek yağları tahrîr ve defter ve mahzenleri temhîr olunmuşidi. İşbu arz-ı hâl bâlâsına bu def'a dahî sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen kable's-şer'den Ali Efendi İbn Mehmed ve çukadarımız ve mübaşir ta'yîn olunan Hamza kulları ve erbâb-ı temyîzden bazarbaşı vekîli ve yiğitbaşısı ve bakkal ustaları vesâ'ir vukûfu olan mazbûtu'l-esâmî müslimîn ile kapan-ı mezbûra varub kapan

İstanbul'a gelen balmumları önce Galata gümrüğüne indirilir, mirî için satın alınanlar ayrıldıktan sonra kalanları için gümrük ödenir ve daha sonra Galata Yağ ve İstanbul Bal kapanlarına gönderilirdi. Don ve çerviş yağlarının İstanbul'a naklinde hayvan derisinden yapılan ve adına "yedik" denilen torbalar kullanılmaktaydı. Kapan tüccarları ihtiyaçları olan sade, don ve çerviş yağlarını "süreççi" denilen celeplerden temin ediyorlardı. Süreççiler, belirli mevsimlerde hayvanları keserek elde ettikleri yağları kapan tüccarlarına satıyorlardı. Kapan tüccarlarının, üretim bölgelerinden zahire alımlarında en büyük yardımcıları mübayaa işlerinden sorumlu olan ortaklarıydı.²³³

Yağ ve Balkapanı tüccarları, ticari faaliyetlerini ortakları vasıtasıyla yürütmekteydiler. Çünkü bunların Unkapanı tüccarları gibi mübayaa yapacak yazıcıları yoktu. Yağ ve Balkapanı tüccarlarının ortakları üretim merkezlerine giderek taahhüt ettikleri malları satın alıp gemilere yüklüyor ve İstanbul'a getiriyorlardı.²³⁴ 1775 yılında Galata Yağ Kapanı'nda 11, Balkapanı'nda 19 ve Unkapanı'nda ise 17 tüccar mevcuttu.²³⁵ Tarihsiz bir belgede ise 28 Galata tüccarı ve 20 de İstanbul Balkapanı tüccarı olduğu ifade edilmektedir. Belgede, Eflak ve Boğdan bölgeleri ve havalisinde hasıl olan asel, şem-i asel, revgan-ı don, çerviş, revgan-ı sade, peynir, bastırma, gön ve yapağı gibi malzemeleri İstanbul'a getiren bu tüccarlarla süreççi tabir edilen ve öküz, inek, tosun, dana, hergeleyi satın alarak bunlardan uygun olanları Tuna sahillerindeki selhanelerde keserek hasıl olan revgan-ı don, çerviş, gön ve basdırmalarını İstanbul'a getiren şahısların karşılaştığı zorluklar ifade edilmektedir. Buna göre Eflak ve Boğdan voyvodaları, İstanbul'un iâşesi için gerekli olan malların tedariki için ticaret yapan tüccarlara zorluk çıkarmakta ve işlerini yapmalarına engel olmaktadır. Bu sebeple söz konusu tüccarlar, ilgili voyvodalara, kadılara, gümrük ve iskele eminlerine, subaşlarına, ayanlara, serdarlara ve kethüdalara emir gönderilmesini talep etmişlerdir.²³⁶ Unkapanı

civârında vesâ'ir mahallerde ber-müceb-i defter-i müfredât mukaddemâ tahrîr olunan ... Fî 10 Safer sene 1188 (22 Nisan 1774)"

²³³ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırımları*, 68-69.

²³⁴ Aynural, *18. Yüzyılın İkinci Yarisında Kapan Tüccarları*, s. 212

²³⁵ Murat Çizakça, **İş Ortaklıkları Tarihi** Şehnaz Layikel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 104.

²³⁶ BOA, Cevdet İktisat, No: 1838

"... husûs-ı merkûm nehr-i Tuna sevâhilinin yemîn ve yesârında ve Eflak ve Boğdan memleketlerinden zehâyir iştirâ ve Asitane-i sa'adete nakl ve ibâdullâha fûruht iden yirmi sekiz nefer Galata tüccârı ve yirmi nefer İstanbul Balkapanı tüccârlarından istifsâr ve istintâk olundukda mâ tekaddemden berü Eflak ve Boğdan memleketlerinden ve etrâf-ı havâililerinden hâsıl olan asel ve şem'-i asel ve revgan-ı don ve

tüccarları gibi bu tüccarlar için de taahhüt sistemi geçerliydi. Hangi cins zahire getirecekleri bir nev'i ihtisaslaşma ve iş bölümü esasına göre önceden belirleniyordu. Kapan tüccarlarının hangi bölgelerden zahire mübayaa edecekleri de belirlenmişti. Bu esasa göre birbirlerinin bölgelerine giderek mübayaa yapmaları yasaktı. Osmanlı Devleti'nde, diğer esnaf gibi kapan tüccarları da birbirlerine kefalet sistemi ile bağlıydılar. Bunun yanısıra gönderecekleri reislerine de kefil olmak zorundaydılar.

Zahire ticareti bir nevi özel sektör tarafından gerçekleştirilmesine rağmen devlet, İstanbul'un iaşesinin nazik bir konu olması sebebiyle ciddi şekilde denetim yapmaktaydı. Bu denetimler üretim bölgelerinde de sürdürülmekteydi. Zahire ihracının yasak olması ve İstanbul'a tahsis edilen zahirenin başka bir bölgeye satılamaması, zahire fiyatlarının karaborsada çok fazla yükselmesine sebep oluyordu. Bu sebeple bazı tüccarlar fazla kâr edebilmek amacıyla zahirenin bir kısmını karaborsa fiyatlarla yollarda satıyorlar ve İstanbul'a da gemilerinin fırtınaya yakalanıp yüklerinin telef olduğu gibi bahaneler öne sürüyorlardı. Devlet buna karşı önlem olarak şöyle bir sistem kurmuştu. Kapan tüccarı zahireyi mübayaa ettiği bölgenin voyvodasına veya ilgili memurlarına mübayaa miktarı ve fiyatını ihtiva eden bir belge göstermek zorundaydı. Voyvoda ile ilgili memurlar da belgede belirtilen miktar ve tespit edilen fiyatları İstanbul'a gönderirler ve böylece kapanlara gelen zahire miktarları ile belgeler karşılaştırılırdı. Herhangi bir uyuşmazlık durumunda gerekli soruşturma yapılırdı.²³⁷

Kapana gelen yağlar, kaydedildikten sonra esnafa tevzi edilene kadar mahzene konularak bekletilirdi. Tevzi işlemi sırasıyla yapılırdı. Yani kapana malları ilk getiren ve kaydolunan tüccarın malları önce tevzi edilir ve bunu diğerleri takip ederdi. Zaman zaman bu usulü bozma girişimlerine de rastlanıyordu. Kapana gelen mallar sırayla tevzi edilirken nizamın ihlali üzerine konu mahkemeye intikal etmiş ve eskiden beri yapılan

çerviş ve revgan-ı sade ve peynir ve basdırma ve gön ve yapağı ve eşyâ-yı sâ'ire ki her ne olur ise olsun ve hayvanâtdan dahî sürekcî ta'bîr olunan tâcirân öküz ve inek ve tosun ve dana ve hergeleyi iştirâ ve Tuna sevâhiline haml ve anda olan selhânelerde zebhe lâyıq olanlarını zebh idüb hâsıl itdikleri revgan-ı don ve çerviş ve gön ve basdırmalarını ...Asitâne-i sa'adete getirüb bir dürlü zarûretleri olmaz iken şimdi birkaç seneden berü Eflak ve Boğdan voyvodaları Asitâne-i sa'adet tarafından gidüb ve gelan tüccâr tâ'ifesini nice dürlü hîl ve ilel ile tahvîf ve tecrîm ve tağrim ve habs ve hall itdirmekle tard ve ihrâc ve memleketleri tüccârından men' ü def..." Tarihsiz

²³⁷ Aynural, *18.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları*, s. 211-214.

uygulamanın devam edilmesi istenmiştir.²³⁸ İKS'deki 1210 (1795) tarihli bir belgeye göre tüccardan Molla Ahmed isimli bir şahıs, sırası gelmediği halde kendisinin getirmiş olduğu yağların önce tevzi edilmesini talep etmiş fakat bu talebi nizama aykırı olduğu için meslektaşlarının şikayeti neticesinde reddedilmişti.²³⁹ İstanbul'a yağ getiren gemilerin yüklerini kapana boşalttıktan sonra beklemeyip tekrar denize açılması ve mal alacağı iskelelere giderek seyr ü sefaine devam etmesi gerekiyordu. Aksi halde bu durumun hem mal arzını hem de fiyatları etkilemesi kaçınılmazdı. Midilli'den zeytinyağını İstanbul'a getiren ve fakat İstanbul'da zeytinyağını yüksek fiyata satmak amacıyla gemilerini İstanbul'da bekleten bazı tüccarların gerek İstanbul'da gerek Midilli'de bekleme yapmaksızın faaliyetlerine devam etmeleri emredilmişti.²⁴⁰ Kapana

²³⁸ İKS., İst, D.65, s. 28-29.

“... öteden berü yağ ve bal kapanlarına tüccâr tâ'ifesinin getürdükleri zahîre nevbet ile esnâfa tevzî' olunub kâ'ide-i i'tidâle ri'âyet olunur iken bu esnada nevbet ile tevzî' olmayub ba'zularının zahîreleri ba'zularından mukaddem ve mu'ahhar tevzî' olunarak nizâm-ı kadîmlerine hâlel gelüb ve bu vechile tüccâr beyninde resm-i i'tidâl bulunmadığından kıl ü kâli mücib olduğu tahkîk olunmağla öteden berü tüccâr tâ'ifesinin bal ve yağ kapanlarına getürdükleri zahîreleri ne vechile tevzî' olunagelmış ise bundan böyle gadr ve himâye olunmayarak nizâm-ı sâbıkı üzere tevzî' itdirilüb hilâfî hareketden mübâ'adet olunmasını iktizâ idenlere tenbîh ve te'kid ile ... Fî 4 Safer sene 1200 (7 Aralık 1785)”

²³⁹ İKS., İst, 64, s. 8.

“Ma'rûz

... kimesneler meclîs-i şer'e getürdülüb mezbûr Molla Ahmed muvâcehesinde istintâk olunduklarında kadîmü'l-eyyâmdan berü Âstâne-i aliyyeye vürüd iden don ve çerviş yağları kapana dâhil olduğu gün sâhibinin ismiyle deftere kayd ve mahzene vaz' olunub tevzî' vakti geldikde ila kadem ... kadem kâ'idesine ri'âyet olunarak ibtidâ kayd olunan esâme sâhibinin yağlarından bed olunagelüb geçen sene rûz-ı kasımdan tevzî'a mübâderet olundukda kâ'ide-i mezkûre üzere virilür iken nevbet-i mezbûr Molla Ahmed'e geldikde kâ'ide üzere yağları tevzî'a dâhil ve esnâfa virilmiştir. Şimdi ... kapana dâhil olalı yirmi gün olub henüz beş altı ay mukaddem gelmiş tüccâr yağları durur iken mezbûr Molla Ahmed iltimâs ve istid'âsı muğâyir-i nizâm-ı kadîm olduğunu bi'l-muvâcehe haber virdiklerinde mezbûr Molla Ahmed tüccâr-ı merkûmânın vech-i muharrer üzere îrâd eyledikleri kelâmlarını tasdik idüb lâkin benim yağlarım bu defa tevzî' olunsun dimesi hilâf-ı nizâm-ı kadîm olmağla ... hilâfına iltifât olunmayub nevbeti geldikde tevzî'a idhâl eylemelerigün tüccâr-ı merkûma tenbîh olunduğu İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 20 Muharrem sene 1210 (6 Ağustos 1795)”

²⁴⁰ İKS., İst, D.65, S.5

“Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ve İstanbul gümrüğü emîni ağaya

Revgan-ı zeyt tüccârı bu esnada muktezâ-yı tamâ'-ı hâmları üzere Der aliyye'de revgan-ı zeyti ziyâde behâ ile fûruht eylemek için Midillü ve sair zeytun yağı vürüd idegelen mahallerde haberler irsâl eylediklerinden başka revgan-ı zeyt tahmîl olunan sefâyin tüccârın kendü mülkleri olmakdan nâşi Asitane'ye ba'de'l-vürüd sefinelerini rabt ile ba'zı güne i'zâr irâd iderek ubûr ve ric'at itmeyecekleri muktezâ-yı tamâ' ve hîlelerinden ... idüğü muhakkak olmağla imdi Midillü vesâ'ir etrâfdan revgan-ı zeyt hamûlesiyle tevârüd iden sefâyin mu'tâd üzere derhâl hamûlelerini ihrâc eylediklerinde sefâyin-i merkûme kat'an iskelelerde vesâ'ir mahallerde tevakkuf itdirmeyüb kumanyalarını derhâl aldırub ser'ân ve âcilen i'âde ve ircâ'larına dikkat ve vardıkları an Midillü'de dahî eğlendirilmeyüb mevcûd olan revganı tahmîl ile Dersa'adet'e azîmet ve bu vechile ve vücûh-ı sâ'ire ile kesret ve vefret üzere revgan-ı zeyt nakl itdirilmesi emrinin iktizâ iden eşyânın istihsâlî husûsuna dikkat ve vârid olan zeytun yağı kayıkları hamûlelerini ba'de'l-ihrac bu tarafda eğlendirilmemesinin taht-ı râbıtaya idhâline müsâra'at ... Fî Gurre-i Cemaziye'l-ahir sene 1195 (25 Mayıs 1781)”

zahire getirerek limana boşaltan tüccarlara, paralarının hemen teslim edilmesi üzerinde hassasiyetle durulan konulardan biriydi. Belgelerden, bu kuralın zaman zaman ihlal edildiği ve mükerrer defalar hüküm gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁴¹

Balkapanı'na gelen zahireyi taşımakla sorumlu olanlar Balkapanı hamallarıydı. Diğer esnaf grupları gibi hamal esnafının da sayısı belirliydi ve hariçten bu esnafa katılan kimseler tespit edilerek tard ediliyordu. Konuyla ilgili bir belgeye göre Balkapanı tüccarları ve hancıları, hamal bölükbaşısının, ahvali meçhul olan şahıslardan para alıp onları hamal yapmaları üzerine şikâyetçi olmuşlar ve bunun önüne geçilmesi için hüküm yazılmıştı. Ayrıca Balkapanı Hanı mültezimlerinin hamal seçimini iyi yapması ve hamal olacak kişilerin tüccar taifesi nazarında ahvali malum ve kefilli şahıslardan seçilmesi gerektiği bildiriliyordu.²⁴² 1747 senesinde İstanbul Balkapanı'na giren ve kapandan çıkan zahireleri taşımak için görev yapan hamal sayısı 42 idi. Belirttiğimiz gibi bu hamalların haricinde başka bölgelerde çalışan hamalların burada çalışması yasaktı.²⁴³

1758 yılında Balkapanı hamallarının çoğu asker oldukları iddiasıyla ücretlerinin yetmediğinden şikâyetçi olmuşlardı. Üstelik tüccarlara eza ve cefa veren, mallarını başka mahallere taşıyan ve telef eden bu şahıslar şikâyete konu olmuşlardı. Konuyla ilgili olarak İstanbul kadılığına yazılan hükümde söz konusu şahısların hamallık mesleğinden uzaklaştırılarak yerlerine askerlikle ilgisi olmayan müslüman ve zümmilerden kefilli ve mutemet kişilerin getirilmeleri ve böylelikle tüccarların getirdiği

²⁴¹ İKS, İst, D.65, s. 6.

“Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Vürûd iden zahîre seffinelerinden hamûlelerini boşaldanların bilâ tereddüd velâ noksân akçelerini tahsîl ve tüccâr yedlerine teslîm ve bi'd-defa'at emr ve tenbîh olunduğu üzre nezâret ve vakit olarak bilâ tevakkuf yine zahîre getürmek için eskilere tescîl olunub boş seffine kat'an eğlendirilmemesine ve zahîre akçesiçün tüccâra kat'an eziyet olunmamasına sa'y ü gayret ve bu husûsu iktizâ idenlere ekîden tenbîh ve tahrîr ve hilâfî hareket zuhûr idenleri i'lâm ve tefhîme mübâderet eyleyesiz deyü 5 Cemaziye'l-âhir sene 1195 (29 Mayıs 1781)”

²⁴² Kala, *İET*, C.1, s. 51-52, Hüküm No: 2/222/754

“... hâlâ mevcûd olan hân-ı mezkûr hammâlları ve bölükbaşları mezbûrûna tâ'ife-i tüccârın i'timâdları kalmayup tüccâr tâ'ifesi hân-ı mezkûra emti'asını vaz'a havf üzre olup kapan nizâmına ihtilâl ve ibâdullâha ızrâr ve kapan meta' si'rîne dahî ihtilâl virir hâlâtandır diyü teşekkî ve fimâ ba'd ol makûle bulunan hammâllar hân-ı mezkûrden ihrâc olunup hân-ı mezkûr mültezimleri olan kimesneler tâ'ife-i tüccârın indinde ahvâli ma'lûm mu'temedün aleyh kefilli alınan kimesneleri hammalbaş ma'rifetiyle iktizâsı mertebe hân-ı mezbûra hammâl ta'yîn olunmak için ... Fî Evâhir-i Cemaziye'l-ahir sene 1160 (30 Haziran-8 Temmuz 1747)”

²⁴³ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 69-70.

zahirenin gereken mahallere naklinde zorluk çıkarılmaması istenmiştir.²⁴⁴ Osmanlı Devleti, İstanbul'un iase meselesi çok hassas bir konu olduğu için şehir dışından zahire getiren tüccarlara önem verdiği gibi, getirilen malların herhangi bir zarara uğramadan toptancı ve perakendecilere ulaşmasına da azami gayret sarfediyordu. Malların taşınmasında ve taşınırken bu malların muhafaza edilerek zayi edilmemesi hususunda hamalların ciddi sorumlulukları vardı. Malın zayi olması durumunda ilgili hamal mahkemeye şikâyet konusu olabiliyordu. Mesela Balkapanı tüccarlarından birinin altmışar kuruş değeri üzerinden üç fiçı aseli kaybolmuş ve sorumlu tutulan hamal mahkemeye şikâyet edilmişti. Neticede suçlu bulunan hamalın bir daha gelmemek üzere, memleketi olan Kastamonu'ya nefyine karar verilmişti.²⁴⁵ Hamalların ihmali ile ilgili başka bir hükümde de Galata'da mirî erzakın ve tüccarların gümrükle menziller ve mahzenler arasında getirip götördükleri metaların nakilleri gümrük hamallarına mahsus iken civar iskelelerde çalışan hamalların müdahalesinden bahsedilmektedir. Bunun

²⁴⁴ Kala, *İET*, C.1, s. 166-167, Hüküm No:4/248/758

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

İstanbul'da vâki' Balkapanı hâncıları olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân el-Hâcc Süleymân ve el-Hâcc Mustafâ zîde kadruhümâ Südde-i sa'âdet'üme arz-ı hâl idüp Balkapanı'nda olan hammâlların ekserî askerîlik iddi'âsında olmağla mu'tâd olan ücretlerine kanâ'at itmeyüp kapan-ı mezbûra eşyâ getiren tüccâra cevri ü ezâ ve mâllarının dahî ba'zı mertebe itlâfına sebep olmalarıyla husûs-ı mezbûrun keyfiyeti ve nizâmları suâl için kıbel-i şer'den mürsel ayak nâibi Ahmed zîde ilmuhû İstanbul'da Yağkapanı'na varup kapan-ı merkûm tüccârı muvâcehelerinde akd-i meclis-i şer' ve husûs-ı mezbûrun keyfiyetini suâl eyledükde fi'l-hakîka kapan-ı merkûm hammâllarının ba'zıları askerîlik iddi'âsında olduğuna binâen ücret-i mu'tâdelerine kanâ'at itmeyüp ve istedikleri mikdâr ücret vermeyenlere envâ'-ı cevri ü ezâ ve hıfzı mu'tâd olan zahîr[e]yi dahî hilâf-ı emri-âli âhar mahalle nakl [ve] fi'l-hakîka kapan-ı merkûm hammâlları askerîlikde alâkası olmayan rençber makûlesi müslim ve zimmi mu'temed kimesneler olmak ibâdullâha enfa' ve kapanda zahîre hıfzında suhûlet ve nizâm-ı kadîm üzre harekete evfâk olmağla husûs-ı merkûm için ber minvâl-i muharrer mukaddemâ emri-âli sâdir olduğun elli neferden mütecâviz tüccârdan ve kapan-ı merkûm ahâlîsinden sikât-i müslimîn haber virüp ve vech-i meşrûh üzre emri-âli şerîf-i mezbûrun tevdîdin recâ eyledüklerini nâib-i merkûm mahallinde tahrîr u inhâ idüp ve fi'l-hakîka tüccârın iltimâsına müsâ'ade emri-âli savâb idüğün sen ki İstanbul kâdîsı mevlânâ Mehmed zîdet fezâiluhûsun i'lâm itmenle Dîvân-ı hümâyûn'umda mahfûz ahkâm kuyûdâtına mürâca'at olındukda vech-i meşrûh üzre emri-âli şerîf virildüğü mastûr u mukayyed bulunmağın i'lâmın ve mukaddemâ sâdir olan emri-âli mücebince amel ve hareket olup hilâfından be gâyet ittikâ ve mücânebet olinmak bâbında fermân-ı âli sâdir olmuşdur. Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel sene 1171 (11-20 Ocak 1758)”

²⁴⁵ İKS, İst, D.25, s.250

“... derûn-ı takrîrde mezkûr hamal Bekir'in da'vâcısı Balkapanı tüccârından El-Hac Ali mezbûr Bekir mahzarında ... mezbûr Bekir mâlımdan Hasircılar zokakında olan altmışar guruş kıymetli üç fiçı aselimi mahall-i merkûmdan kaldırub ve istihlâk itmekle tazmîn olunmak matlûbumdur deyü da'vâ ol dahî inkâr itmekle şâhîde havâle olunmuşidi ... mezbûr Bekir beş güne dek vilâyeti olan Kastamonu kazâsında ... nâm karyeye gidüb bir dahî İslambol'a gelmemek üzere ta'ahhüd ve bu minvâl üzre beş güne dek azimetine ve bir dahî gelmemek üzere nef'ine gümrük hamallarından Ali Bin İbrahim ve İbrahim Bin Mehmed kefil ... Fî 5 Ramazan sene 1178 (26 Şubat 1765)”

üzerine iskele hamallarının bu faaliyetlerinin önlenmesi için hüküm yazılmıştır.²⁴⁶ At hamallarına, mal taşınmasında zahireye öncelik vermeleri kuraldı. Bunun aksine zahire varken başka malların taşınmasına müssade edilmiyordu.²⁴⁷

Yağ tedarikinde karşılaşılan önemli problemlerden biri de Karadeniz'den getirilen yağların mahlut olmasıydı. Sade yağ olarak satılan yağlar muhtelif yağlarla karıştırılıp halka satılmaktaydı. Bu sebeple getirilen yağların ne çeşit yağ olduğunun açık bir şekilde belirtilmesi ve mahlut adı altında bu yağların satışlarının yapılmaması istenirdi.²⁴⁸

Birçok üründe olduğu gibi zaman zaman zahire için de devlet fiyatları tespit ediyordu. Selh-i Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790) tarihinde yani yıl sonunda İstanbul kadılığından, İstanbul ve havalisinde alım-satımı yapılan hububat ve sairenin narh fiyatı defterinin takdimi istenmiş ve kadılık da 13 Muharrem 1205 (22 Eylül 1790) tarihinde hazırlayarak vermiştir.²⁴⁹

²⁴⁶ Kala, *İET*, C.2, s. 177-178, Hüküm No: 8/229/744

“... ma’ru’z-zikr gümrük iskelesine taşradan gelen tüccâr emti’asını gümrükden menzillere ve mahzenlere ve menâzil ve mahzenlerden yine gümrüğe nakl itmek gümrük hammâllarına mahsûs olup sâ’ir iskelenün hammâlları dahl ü ta’arruz itmekden men’ olunmak iktizâ eyledüğün ... Fî Evâhir-i Zilka’de sene 1188 (23 Ocak-1 Şubat 1775)”

²⁴⁷ İKS, İst, D.40, s. 95.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

İstanbul Haseki ebvâbından Bağçekapusu ve Hasır iskelesi ve Ayazma ve Eyyüb El Ensâri vesâ’ire iskelelerinde vâki’ at hamalları ihmâl eyledikleri bargirlere yevm-i Cuma ibâdullâhın akvât-ı yevmiyeleri olan hintadan gayrı hatab ve kömür ve keraste vesâ’ir meyve makûlesi asla yük yüklenmeyüb ... yevm-i Cuma’da ve eyyâm-ı sâ’irede ba’de’l-asr hintadan gayrı yük tahmîl olunmayub ... bi’l-cümle iskeleler kethüdâlarına tenbîh-i ekîde mübâderet ... Fî 20 Cemâziye’l-evvel sene 1191 (26 Haziran 1777)”

²⁴⁸ İKS, İst, D:40, s. 95.

“... İstanbul ve Galata kapan tüccârı meclis-i şer’ e varub İbrail ve Kalas ve İsmail iskelelerinden mahlut nâmıyla vürüd idüb revgan-ı sade olmak üzere ibâdullâha bey’ olunan yağların bazısı don yağıyla ve bazısı peynir yağıyla mahlut olub ve tüccârımızın erbâb-ı tamâ’dan olanları zikr olunan mahlutu bu tarafa revgan-ı sade olmak üzere bey’ itmeleri ibâdullâhı ızzara bâdi olduğundan mâ’adâ hilâf-ı rızâ’ullâh olmağla tüccârın dahî dürlü dürlü hasârete giriftar olmalarına bâ’is olduğu ... iştirâ idenlere bey’ olundukda her birinin nev’i tasrîhiyle bey’ ve Asitâne’ye irsâl ve Galata kapalı sâ’irede bey’ idenler dahî kezâlik nev’-i tasrîhiyle bey’ idüb mahlut nâmıyla bey’ men’ olunub ... İbrail ve İsmail ve Kalas iskelelerinde Eflak ve Boğdan memleketlerinde mevcûd olan defterlü şerâk ve ademleri o misillü mahlut yağ almayub pak ve sâfi revgan-ı sade iştirâsına dikkat ve ... Fî Evâsıt-ı Rebû’l-ahir sene 1191 (18-27 Mayıs 1777)”

²⁴⁹ BOA, Cevdet Belediye, No:5274

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Mâh-ı Zi’l-hicce-i şerîfede İstanbul ve havâlisinde bey’ ve şirâ olunan hubûbât ve zehâ’ir-i sâ’ire fiyatı defterini sicillâtdan ihrâc ve huzûrumuza takdîm eylesin deyü Fî Selh-i Zi’l-hicce sene 1204 (9 Eylül 1790) Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen işbu sene-i mübârekeke Zi’l-hicce-i şerîfesinde bey’ ve şirâ

Tablo 5

13 Muharrem 1205 (22 Eylül 1790) tarihinde İstanbul ve havalisinde hububat ve zahire fiyatları

Erz 1 kıyye 435 Yalnız dört yüz otuzbeş akçedir	Revgan-ı sade 1 kıyye 190 Yalnız yüz doksan akçedir	Asel 1 kıyye 78 Yalnız yetmiş sekiz akçedir
Şeker 1 kıyye 190 Yalnız yüz yüz yirmi akçedir	Behar 1 kıyye 285 Yalnız iki yüz seksen beş akçedir	Badem 1 kıyye 120 Yalnız yüz yüz yirmi akçedir
Kahve 1 kıyye 255 Yalnız iki yüz elli beş akçedir	Nohud 1 kıyye 29 Yalnız yirmi dokuz akçedir	Mercimek 1 kıyye 27 Yalnız yirmi yedi akçedir
Tuz 1 kıyye 18 Yalnız on sekiz akçedir	Nişasta 1 kıyye 54 Yalnız elli dört akçedir	Nişasta mermer 1 kıyye 75 Yalnız yetmiş beş akçedir
Şehriye 1 kıyye 60 Yalnız altmış akçedir	Revgan-ı zeyt su 1 kıyye 66 Yalnız altmış altı akçedir	Kalı 1 kıyye 180 Yalnız yüz seksen akçedir
Nişadır 1 kıyye 468 Yalnız dört yüz altmış sekiz akçedir	Ebverd 1 kıyye 120 Yalnız yüz yirmi akçedir	Sabun 1 kıyye 66 Yalnız altmış altı akçedir
Sirke 1 kıyye 15 Yalnız on beş akçedir	Şair 1 kesr 204 Yalnız iki yüz dört akçedir	Saman 1 kantar 204 Yalnız iki yüz dört akçedir

Kaynak: BOA, Cevdet Belediye, No: 5274

olunan hubûbât ve ecnâs-ı zehâ'irin fiyat-ı râyicesi zeyl-i emr-i âlfide tahrîr ve defter olunan minvâl üzredir. Bâki emr hazret-i men lehü'l-emrindir. Baş muhâsebede hıfz oluna. Fi 13 Muharrem sene 1205 (22 Eylül 1290)''

3.1.3. Değirmenci Esnafı

Ekmek, asırlar boyunca insanoğlunun asli ihtiyaçlarından biri olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde de ekmeğin hammaddesi olan buğdayın temini, İstanbul'a getirilmesi, ilgili esnafa dağıtılması, değirmenlerde öğütölüp fırınlarda imal edilerek halka satılması, ekmeğin piyasada ucuz ve bol olarak bulundurulması, kalitesinin ve fiyat istikrarının sürekliliğinin sağlanması ve denetimlerinin yapılması gibi hususlar ve dönemin şartları göz önüne alındığında bu faaliyetlerin planlama ve uygulanmasının zorluğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu sebeple söz konusu faaliyetlerin, aracılarda birlikte devletin ve müteselsilen resmi görevlilerle ilgili esnafın en önemli görevleri arasında olduğunu belirtmek gereklidir.

İstanbul için ihtiyaç duyulan buğday daha çok Rumeli bölgesinden temin edilirdi. Buğdayın çok az bir kısmı karayoluyla İstanbul'a getirilir, büyük kısmı ise önce Rumeli bölgesindeki limanlara taşınır ve gemilere yüklenerak İstanbul'a ulaştırılırdı. Unkaparı'na gelen buğday, burada yöneticileri tarafından ilgili esnafa dağıtılır ve değirmenlerde öğütölerek un haline getirilirdi. Değirmenler fonksiyonları açısından ekmekçi ve uncu değirmenleri olarak iki gruba ayrılmıştı. Ekmekçi değirmenleri, kendi ekmek fırınları ve tayinat vermek durumunda olduğu fırınlar için faaliyette bulunuyordu. Bu değirmenler, çoğunlukla ekmek fırınlarıyla birlikte bulunurdu ve sahipleri aynı kişi ya da kişilerdi.²⁵⁰

Ekmekçi değirmenleri ile uncu değirmenleri ihtisaslaşma ve faaliyet alanı olarak birbirlerinden farklı olduğu için ayrı esnaf birliklerine mensuptular. Ekmekçi değirmenlerinde öğütölün un ile ekmek yapılır ve halka satılırdı. Uncu değirmenlerinde öğütölün un ise çörekçi, börekçi ve gözlemeci esnafına satılırdı. Kara simit tabir edilen kepekli un da bu değirmenlerin tezgahlarında ve pazarlarda ahaliye, Unkaparı haricinde bulunan üç-dört dükkânda devecilere, hayvanları için köylerinden gelenlere ve gemicilere düşük fiyatla satılırdı. Hem uncular hem de ekmekçiler farklı esnaf grubunda yer aldıkları gibi kendi içlerinde de İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kazalarında müstakil teşkilatlar halinde faaliyet gösterdikleri için buğday tahsisatında bu hususa özen gösterilmesi istenirdi.

²⁵⁰ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s.91

1178 (1764) yılındaki bir belgeye göre bu nizama riayet edilmemesi sebebiyle konu mahkemeye intikal etmiş ve yürürlükte olan nizama uyulması istenmiştir.²⁵¹ İKS’de birçok belgede değirmenci ve uncu esnafının nizamına dair açıklayıcı bilgiler verilmektedir.²⁵² Mesela bunlardan birinde belirtildiğine göre değirmenci ve uncu esnafının en az altı aylık hububat stoku yapması, narh-ı ruzisi üzerinden satış yapması, standart kalite ve ağırlıkta ekmek imal etmesi, mutasarrıf oldukları fırın değirmenlerini kapatmamaları, gediklerini başka birine satmak veya kiralamak istediklerinde bu işlemi kethüdarları ve nizam ustaları vasıtasıyla yapmaları zorunluymuştu. Değirmen satın alacak veya kiralayacak şahısların da bu işi yapabilecek düzeyde ve mutemet kişiler olması gerekiyordu. Satış veya kiralama işlemi esnasında esnaf yetkililerinin kefaleti İstanbul kadılarının huzurunda tescil olunduktan sonra Divan-ı Âlî’ye ilam ve baş muhasebeye kaydolunup bir suretinin verilmesi, esnafın devletten veya kapan tüccarından aldıkları zahirenin ücretini zamanında ödeyebilmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde nizama aykırı hareket edenlerin fırın ve değirmen gediklerinin başka birine verileceği bildiriliyordu. Ayrıca belgede bir değirmenin satışından da bahsedilmektedir. İstanbul’da Lütü Paşa

²⁵¹ BOA, Cevdet Belediye, No: 5399

“Asitâne-i aliyyede ... ez kadîm etmekçi esnâfı başka ve uncu esnâfı olub ... etmekçi ve uncu tâ’ifesi meclis-i şer’ e ihzâr ve değirmeni olmayan etmekçi furunlarına ta’yîn olunan değirmenlerde tahan eyledikleri dakîkin hâssını ifrâz itmeyüb bir kimesneye bir vukiyye dakîk-i hâs virmeksizin mecmu’ hâsıl eyledikleri dakîki etmekçi furunlarına ta’yîn ve tahsîs olunan ve bâki kalanı uncu değirmenlerinde dahî tahan eyledikleri dakîkin hâssını ifrâz ve destgâhlarında ibâdullâha ve çörekçi ve börekçi ve gözlemecilere narh-ı râzi üzere bey’ idüb bâki kalanı kara simid ta’bîr olunan kepekli dakîki dahî nizâm-ı kadîmleri üzere destgâhlarında ve bazarlarda ve Unkapanı hâricinde ez kadîm mu’ayyen ve mahsûs olan dükkânlarda devciler ve hayvanât için taşradan gelen kurâ ahâlîsine ve gemicilere birer ve ikişer kil rahîs behâ ile bey’ ve dakîk-i hâssa karışdırmayub ve ba’d-e’l- yevm uncu değirmenlerinden etmekçilere ta’yîn olunan değirmenler bir kimesneye birer vukiyye dakîk-i hâs virmeyüb hâssı ile ma’an etmekçiye virüb ve müstakil uncu değirmenleri dahî etmekçiye bir vukiyye dakîk virmeyüb ol vechile her biri başka ve müstakil olmak üzere ber müceb-i emr-i âlî bi’l-ittifâk müceddeden nizâm virildikten sonra Kapan-ı Dakîk’de uncu ve etmekçi tâ’ifesine hinta tevzî’ olundukda İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Eyüb kazâlarında olan etmekçi ve uncu mahsûs ve müstakil tevzî’ olunmak iktizâ ider iken Üsküdar ve Eyüb ve Galata’ya tevzî’ olunan hinta İstanbul etmekçileri ve uncuları ile mahlûtan tevzî’ olunmakdan nâşi ba’zularına gadr ve bazı hileyi dahî mutazammın olmağla fimabad İstanbul’da olan uncular başka ve etmekçiler başka ve Galata ve Üsküdar ve Eyüb’de olan uncular başka ve etmekçiler dahî başka kol ve her biri ... ahar ile mahlut olmayub her bir kazanın tevzii müstakil olmak üzere bu hususa dahî nizam virilüb ... husus-ı merkum fimabad düsturul-amel olub hilafıyla hareket idenler esnafdân tard ve ibad ve nizam-ı merkumu havi mümza ve mahtum defter baş muhasebeye kayd ve tuğralı emr-i alışani ihsanbuyrulmak bâbında ferman hazret-i veyyül-emrindir. Fi 16 Saferü’l-hayr sene 1178 (15 Ağustos 1764)

İ’lâmı mücebince nizâm-ı mezbûr fimâ ba’d düstûru’l-amel tutulub ale’d-devâm muhâfaza ve temşiyetine ri’âyet ve hilâfından begâyet hazer olunmak için ... Fi 3 Rebiu’l-evvel 1178 (31 Ağustos 1764)”

²⁵² İKS, D. 40, s. 29; İKS, D.40, s. 26; İKS, D.32, s. 24

çarşısında bulunan ve 12 hisse üzerinden 8 hisse birine, kalan 4 hissesi de diğerine ait olan iki ortaklı, dört horoslu değirmen gediği sahipleri ortadan kaybolmuşlardı. Bu şahıslar devletten, kapan tüccarından ve müstemen tüccardan almış oldukları hintanın borcunu ödememişlerdi. Buna ilave olarak değirmen bir sene atıl bırakılmış ve değirmenin kirası da sahibine ödenmemişti. Neticede değirmen gediğinden olan bargirleri ve sair alet ve eşyaları borçlarının karşılanması için Kapan-ı Dakik'te müzayede ile satılmıştı. Bu satış için Uncular kethüdası vasî ve kayyım tayin edilmişti. Söz konusu gedik için 2000 kuruş bedel biçilmişti. Bu fiyat belgede belirtildiğine göre normalde gediğin bedelinin üzerinde bir rakamdı. Belgede ayrıca gedik satışından elde edilen paranın eski borçların kapatılmasında kullanılacağı, şayet ortadan kaybolan şahıslar ortaya çıkarsa söz konusu değirmen üzerinde hiç bir haklarının olmayacağı bildiriliyordu.²⁵³ Aynı şekilde 1198 (1784) tarihli bir belgeye göre İstanbul'da Avret Pazarı denilen mahalde bulunan Sultan Çolak fırını ve ona merbut yirmi dört sehm itibar olunan altı horoslu bir bab değirmen ve aletleri, sahipleri olan kişilerin firarı neticesinde müzayede yapılarak 1100 kuruşa başkalarına satılmış ve devlete olan

²⁵³ İKS, İst. D.37, s. 5

“Ma'rûz

İstanbul ve tevâbi'inde vâki' etmekci ve uncu esnâfı vakt ü zamanlarıyla altı aylık zahîre der anbar ve narh-ı rûzi üzre dakîk bey' ve tâmü'l-vezn tabh nisâbında nân-ı azîz işleyüb ve mutasarrıf oldukları fırın değirmenlerini kapamamak ve gediklerini âhara bey' ve îcâr ve i'âde murâd eylediklerinde kethüdâları ve nizâm ustaları ma'rifetiyle fırın değirmeni idâreye kâdir mu'temed ve metbûl olub ve ber minvâl-i muharrer bey' ve îcârları cümle ma'rifetiyle ve nizâm ustaları kefâletiyle İslambol kâdıları huzûrunda tescîl olunduktan sonra dîvân-ı âliye i'lâm ve baş muhâsebeye kayd ve sûreti i'tâ ve cânib-i mîrîden ve kapan tüccârından aldıkları zahîrenin akçesini edâda cefâ ve te'hîr itmemele nizâm-ı kadîmden olub ve işbu şurût-ı nizâm üzre hareket itmeyenlerin fırın ve değirmen gedikleri âhara virilmek dahî şurût-ı nizâmılarından olmağla İslambol'da Lütî Paşa çarşusunda vâki' dört horoslu değirmen gediğinin oniki sehm i'tibârıyla dört sehm Vartan ve sekiz sehmî İstefan nam zımmîlerin yedlerinde mülkleri iken mersûmân Vartan ve İstefan firâr-ı gaybet ve hinta behâsından cânib-i mîrîye ve müste'men tüccârına ve kapan tüccârına düyûn-ı kesîreleri olub ve bir seneden berü zikr olunan değirmen kapalı kalub kirası ashâbına virilmeyüb mu'attal kalmağla gâ'ibân-ı mezbûrânın zikr olunan değirmende gediği ta'bîr olunur mâlikler oldukları bargirleri vesâ'ir âlât-ı lâzîme ve eşyâ-yı ma'lûmeleri düyûnlarını edâ için semen misilleriyle bey'e kable'ş-şer'den vâsi ve kayyım nasb olunan uncular kethüdâsı Mustafa Ağa İbn-i Ahmed nizâm ustaları ma'rifetiyle zikr olunan değirmen gediği kapan-ı dakîkde müzâyede oldukda... nâm karındaşları üzerlerinde ikibin gurusda kâra ve ziyâde ile tâlib-i âhara zuhûr itmeyüb ve meblâğ-ı mezkûr el-yevm semen-i mislinden ezyed olduğu ihbâr olunmağla ... mezkûr ikibin gurusu mezbûrûn ... bi'l-vesâye kabz ve gâ'ibân-ı mersûmânın ber minvâl-i muharrer cânib-i mîrîye ve müste'men tüccârına ve kapan tüccârına olan deynlerini değirmenin kirasını ashâbına edâya vâsi-i mezbûr Mustafa Ağa ta'ahhüd idüb eğer mersûmân Vartan ve İstefan ba'de'z- zamân zuhûr ve değirmen-i mezkûr gediğini talep ve da'vâ iderler ise da'vâlarına i'tibâr olunmayub da'vâlarında ısrâr iderler ise haklarından gelinmek üzre baş muhâsebeye kayd ve mezbûrûn yedlerine başka başka sûret virilmek bâbında ... Fi'l-yevmi'l- hamis-i aşer min şevvali'l-mükerrem Seman ve semanın ve miete ve elf -15 Şevval 1188 (19 Aralık 1774)”

borçları bu satıştan tahsil edilmişti.²⁵⁴ Devlet böyle yapmakla değirmen ve fırınların atıl kalmasının önüne geçmek istemekte, diğer taraftan da halkın en temel gıda maddesi olan ekmeğin buğday olarak getirilişinden mamul hale gelene kadar olan süreçteki ilgili tüccar ve esnafın mağduriyetine engel olmak istemektedir. 1194 (1780) tarihli bir belgede yine habbaz ve uncu esnafının uyması gereken kurallar tekrarlanıyor ve nizama aykırı uygulamaların arttığından şikâyet ediliyordu. Ayrıca belgeden müslüman veya hristiyan esnafın fırın ve değirmenlerini şayet iflas, taşınma veya başka bir sebeple satmak isterlerse yine kendi milletlerinden birine satmalarının kural olduğunu öğreniyoruz. Belgeden anlaşıldığına göre Ermeni milletinden bazıları bu kurala uymayarak nizamı ihlal etmekte ve bu sebeple engellenmeleri istenmektedir.²⁵⁵

Altı aylık hububatın stoklanması mecburiyeti, sermaye sıkıntısı çeken fırıncı ve değirmenleri zor durumda bırakıyordu. Devlet, değirmen ve fırın açmak isteyen şahısların zengin kimselerden olmasına dikkat edilmesini ve şayet zengin şahıslar bulunmayıp sarraflardan bu işe istekliler varsa bunlara imkan tanınmasını daha uygun buluyordu.²⁵⁶ Buğday tevziinde karşılaşılan güçlüklerden dolayı bazı bölgelere değirmen yapılmasına izin veriliyordu. Mesela Adalar nahiyesine bağlı Kartal karyesinde yaşayan ahalinin ekmeğin ihtiyacının karşılanması sekiz adet fırına tahsis edilmişti. Buna binaen ihtiyaç hasıl olduğu için bir adet değirmenin açılmasına da izin

²⁵⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 5518

²⁵⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 1047

“... tâ’ife-i mezbûrdan biri sıla-i rahim veyahud bir husûsla diyâr-ı âhara gitmek irâdesiyle mutasarrıf olduğu fırın ve değirmenini îcâr veyahud i’âde ve yerine bir kimesneyi ikâme veyahud gediğini bey’ murâd eyledikde gerek müslim ve gerek nasârî kendü cinslerinden gayrı fûruht ve îcâr ve i’âde itdirilmeyüb kendü cinslerinden mâlı olub cem’-i zehâyire kâdir kimesneye bey’ itdirilmek nizâm-ı kadîmlerinden ... iken ri’âyet olunmayub Ermeni tâ’ifesinden ba’zıları hasbe’l-iktizâ fırın ve değirmenlerini bey’ murâd itdiklerinde kendü cinsine bey’ itmeyüb kemâl-i huşûnet ve tamâ’ından hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i şurût-ı nizâm âhar cinse bey’ ve ba’zılarına iflâs-târî olmağla firâr ve ... 15 Cemâziye’l-ahir sene 1194 (19 Mayıs 1780)”

BOA, Cevdet Belediye, No: 739

“... mutasarrıf olduğu fırın ve değirmeni îcâr veyahud i’âde veyahud gediğini bey’ murâd eyledikde gerek müslîm ve gerek nasârî ... kendü cinslerinden gayrıya fûruht ve îcâr itdirilmeyüb kendü cinslerinden olub cem’-i zehâ’ire kâdir kimesneye bey’ itdirilmek dahî nizâm-ı kadîmlerinden iken bu nizâmına ri’âyet olunmadığından nâşi Ermeni tâ’ifesinden ba’zıları hasbe’l-iktizâ fırın gediklerini kendü cinslerinden gayrıya bey’ ve ... Fî 22 Receb sene 1205 (27 Mart 1791)”

²⁵⁶ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 114.

verilmişti. Ayrıca diğer değirmenlere olduğu gibi gibi söz konusu değirmene de gerekli olan hintanın tevzi edilmesi istenmişti.²⁵⁷

Değirmenler çoğunlukla vakıflar tarafından inşa edilmişti.²⁵⁸ Ekmek imali için gerekli olan buğdayın öğütüldüğü değirmenler, iş görebilmek için kullandıkları enerji türlerine göre 3 gruba ayrılmaktaydı. Bunlar, at değirmenleri, su değirmenleri ve yel değirmenleriydi. 18. yüzyılda en çok kullanılanlar at değirmenleri idi. At değirmenleri diğerlerine göre daha maliyetli olmasına rağmen su ve rüzgar gücüyle çalışan değirmenlerin faaliyetlerinin tabiat şartlarına bağlı olması sebebiyle daha istikrarlıydı.²⁵⁹ Değirmenlerde kendilerinden istifade edilen atların ihtiyacı olan saman, İstanbul civarındaki çiftliklerden ve Büyük ve Küçük Çekmece'lerden temin edilmekteydi. Konuyla ilgili bir belgede samanın tedarik edildiği bu bölgelerde mevsim şartlarından dolayı samanı pahalı fiyata satmak isteyen şahısların, hayvanlarına yetecek miktarının kendilerine bırakılarak kalanlarının alınması emrediliyordu. Şayet samanlarını gizlemeye kalkışanlar olursa onların da cezalandırılmak üzere kimliklerinin kaydedilmesi isteniyordu.²⁶⁰

²⁵⁷ Kala, *İTT*, C.1, s. 19-20, Hüküm No: 1/98/439

“... Üsküdar kazası muzâfâtından Adalar nâhiyesine tâbi Kartal nâm karyede vâki' değirmanun müste'ciri ... nâm zımmî gelüp karye-i mezbûre hüccâc-ı müslimîn vesâ'ir ebnâ-yı sebîlin güzergâhı olmağın gerek müsâfirin ve gerek sükkânun muhtâc olduğu nân-ı azîz karye-i mezbûrede olan sekiz aded furunlara münhasır olmağla bundan akdem zikr olunan furunlara beher yevm dörder kil dakîk kapan nâ'ibi tezkiresiyle ta'yîn ve irsâl olunup ancak vakt-i şitâda nakli müte'assir olduğına binâ'en cümle ittifâkıyla karye-i mezbûrede bir değirmen binâ ve hâlâ bu müste'ciri İstanbul ve tevâbi'âtında olan değirmanlara bu minvâl üzere hinta tevzî' olinagelmîş ise icâresinde olan değirman-ı mezkûra dahî anlar misillü beher yevm hinta ta'yîn olunmak bâbında ... Fî Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel sene 1156 (5-14 Mayıs 1743)”

²⁵⁸ Özcan, s. 319-320.

²⁵⁹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 85-86

²⁶⁰ *İET*, C.3, s. 320-322, Hüküm No:16/88/175

“Çekmece-i kebîr ve sağîr ve Silivri ve Ereğli nâhiyeleri nâ'iblerine ve hademe-i Devlet-i aliyemden Silivri mübâya'acısı Ahmed ve hâssa hasekileründen sürsat mübâşiri Mustafâ Haseki ve a'yân ve zâbitân zîde kadruhuma hüküm:

Âsitâne-i sa'âdetümde kâ'in habbâzân esnâfinun tabh ve i'mâl eyledükleri nân-ı azîze muktazî olan dakîkun tahn emrinde değirmânlarında istihdâm eyledükleri bârgîrlerinün me'kûlâtleriçün iktizâ iden saman öteden berü civâr-ı Âsitâne-i aliyemde kâ'in çiftlikân ve Çekmece-i kebîr ve sağîr nâhiyelerinde vâki' ashâb-ı anbâr taraflarından nakl [ü] iştirâ olinugelmîşiken bu sene-i mübâreke havâlfî-i merkûmede vâki' saman ashâbının ekserîsi bundan böyle şiddet-i şitâda ğâlî behâ ile fûrûht itmek niyyet-i fâsidesiyle tedârik ve istih[s]âl eyledükleri samanı iddihâr u ihfâya cesâret ile ... imdi nevâhî-i merkûme etrâfında ve kurb u civârlarında kâ'in çiftlik ve anbâr ve samanlıklarda vesâ'ir mahallerde ne mikdâr saman bulunur ise ashâbının ve gerek hayvânâtlarının me'kûlâtlarına kifâyet idecek mikdârdan mâ'adâsını ketm ü ihfâ itdürmeksizin yirlü yirinden ihrâc ve bârgîr ve arabalara tahmîlen li ecli'l-bey' serî'an ve âcilen Der-sa'âdetüme sevk u tisyâr ile şu aralıkda Der-alıyyeme külliyyetlü saman irişdürilmesi esbâbının istihsâline mezîd-i sa'y u gayret ve saman ashâbının mevcûd olan samanını ketm

Değirmenlerin büyüklükleri değirmen taşlarının çokluğuna göre değerlendiriliyordu. Değirmen taşlarına büyüklüklerine göre “horos” veya “çarh/çark” denilmekteydi. Normal durumda yasak olmasına rağmen geçerli sebep olduğu takdirde değirmen taşlarının başka bir değirmene nakledilmesine müsaade ediliyordu. Değirmenciler, değirmen taşı ilave etmek istediklerinde öncelikle başka yerlerde atıl kalan değirmenlerin taşlarını almak zorundaydılar.²⁶¹ Horos nakli için geçerli sebeplerin başında yangın geliyordu. Şayet yanan veya yıkılan değirmenin yerine yenisinin yapılması imkanı yoksa bu değirmenin taşlarının başka bir değirmene taşınmasına müsaade ediliyordu. Fakat 1241 (1826) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre 19. yüzyılda horos nakli daha serbest hale gelmiştir. Söz konusu belgeye göre Edirnekapı dahilinde Abacılar çarşısında Koyunoğlu değirmeni adındaki dört horoslu uncu değirmenin bir horos tabir olunan dört adet bargir ve buna muadil gediğine mutasarrıf olan iki zımmi, bu hisselerini ve gediklerini Balat'ta Köprübaşı adında bir horoslu uncu değirmeni olan bir başka zımmiye satmışlardı. Satın alan kişi satın aldığı horos ve gediği, sahip olduğu değirmene ilave etmek istemiş ve buna müsaade edilmişti. Belgede bu tarz horos naklinin “*esnaf-ı merkūmenin mer'î ve m'uteber şurût-ı nizâmlarından*” olduğu uncular kethüdasıyla ustalar tarafından da bildirildiği ifade edilmektedir.²⁶² Değirmen taşlarının belirli standartları vardı. Bunlardan büyük horos taşlarının çevresinin uzunluğu oniki karış, kalınlığı ise sekiz parmak olup bir çift büyük değirmen

ü ihfâya cesâret ider olur ise o makûlelerin ukûbât-ı şedîde ile te'dibât-ı lâyıkaları icrâ kılınmak için ism ü şöhratlarıyla keyfiyetlerini Der-aliyyeme tahrîr ve iş'âra mübâderet eylemenüz matlûb-ı kat'î-i mülûkânem olduğu ve bu bâbda ser-mû kusûr u rehâvet gûne vaz'a bir vechile rızâ-yı şâhânem olmadığı ma'lûminuz olduğda ber vech-i meşrûh amel ve harekete bi'l-ittifâk ikdâm ve mübâderet ve hilâf-ı fermân vaz'ı tecvîzden ziyâde tehâşî ve mücânebet eylemenüz bâbında.” Fî Evâsıt-ı Şa'bân Sene [1]220 [4-13 Kasım 1805]”

²⁶¹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 86-87.

²⁶² BOA, Cevdet Belediye, No: 2432

“Arz-ı bendeleridir ki:

İstanbul'da Edirnekapusu dâhilinde Abacılar sükunda kâ'in Koyunoğlu değirmeni demekle arîf dört horoslu bir bâb uncu değirmeni derûnunda mevcûd beyne'l-esnaf gedik ta'bîr olunur on altı res bargir ve ana isâbet iden sâ'ir âlât-ı lâzıme-i ma'lûmenin bir horos ta'bîr olunur dört re's bargir hissesine mutasarrıf olan uncu esnâfından ... nâm zımmîler hisse-i mezkûreyi hüsn-i rızâlarıyla ... esnâf-ı merkūmeden Mikayil Veled-i Kiğork'a bey' ve temlîk ve ol dahî ... iştirâ eylediği sâlifü'z-zikr bir horos ta'bîr olunan dört re's bargir ve ana isâbet iden âlât-ı sâ'ireyi Balat dâhilinde Köprübaşı nâm mahalde kâ'in ... kendü tasarrufunda olan bir horoslu bir bâb uncu değirmenine nakl ve ismine tashâhan kalemine kayd ile yed'ine sûret i'tâsını istid'â idüb bu makûle horos nakli ve ismine tashîhi esnâf-ı merkūmenin mer'î ve mu'teber şurût-ı nizâmlarından olduğunu uncular kethüdası ... vesâ'ir ustalar ihbâr itmiş olduklarından ... Fî 21 Cemâziye'l-evvel 1241 (1 Ocak 1826)”

taşının fiyatı otuzbeş guruşdu. Küçük horos taşlarının çevresi sekiz karış, kalınlıkları da sekiz parmaktı. Bunların çiftinin fiyatı da yirmi guruşdu.²⁶³

1210 (1796) tarihinde Havass-ı Refia kazasına tâbi olan Hasköy'de habbaz fırınlarına bağlı olan ekmekçi ve uncu değirmenlerinin toplam otuz adet horosu vardı ve bunlar gedik grubuna dahildi. Bölgede bu horosları çevirebilmek için aynı sayıda da yine gedik grubuna dahil edilen bargirler bulunmaktaydı. Bu bargirleri işleten şahıslar “şirket-i inan” usulünde ortaklık kurmuşlardı ve tamamı gayrı müslim idi. Daha sonra bu ortaklık bozulmuş, bargirler ayrılarak paylaşım yapılmış ve ayrıca yeniden bina ve inşa edilen bazı değirmenlere horos nakli talepleri de kabul edilmişti.²⁶⁴

Değirmenlerin ne kadarının faal olduğunu tespit etmeye yönelik sayımlar yapıldığı gibi bazen çalışan amelelerin sayısı da sorgulanırdı. Bundan maksat çalışan eleman sayısını yeterli seviyede tutmaktı. Eleman eksikliği sebebiyle değirmenin atıl kalacağı veya çalışmaları sekteye uğrayacağı için buna müsaade edilmemesi isteniyordu. Değirmende çalışan amelelerin birbirlerine kefil olması gerekiyordu ve uncular başka bir mahalle yerleşmek veya çalışmak amacıyla gitmek isterse yerine çalışacak başka başka biri bulunmadıkça gitmesine izin verilmiyordu.²⁶⁵ Fakat bu

²⁶³ İKS, İst., D. 42, s. 72

²⁶⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 653

“Ma'rûz-ı da'i-i devlet-i aliyeleridir ki:

Asitâne-i aliyede vâki' habbazân esnâfının kethüdâları ... ve müslim nizâm ustaları ... ve zimmîlerden ... ve sâ'irleri meclis-i şer'-i münîrde Havass-ı Refi'a kazâsına muzâfâ Hasköy kasabasında vâki' habbaz fırınlarına merbût etmekçi ve uncu değirmenlerinin gedik ta'bîr olunan otuz adet horosları yüzirmi sehm i'tibâriyle ol mikdâr bargirden ibaret ve ol mikdâr bargir ashâbı olub şirket-i inan ile şerîkler olan işbu hâzîrûn bi'l-meclis ... zimmîler beynlerinde câri olan hesablarını âhar şerîkleri ... zimmîler ile ru'yet ve fesh-i akd-i şirket itmeleriyle yedlerinde olub gedik ta'bîr olunan bargirlerini tefrîk iktizâ idüb ... Fî 2 Zi'l-hicce sene 1210 (8 Haziran 1796)”

²⁶⁵ İKS, İst, D.26, s. 37.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Asitâne-i aliyye ve muzâfâtı olan Eyüb ve Galata ve Üsküdar'da vâki' değirmenlerde işleyen amele ne mikdârdır ve her bir değirmende işleyen amele mikdâr-ı kifâyeden dûn olmamak üzere başka başka mikdârlarını tahrîr ve rakkâm idüb birbirlerine kefile rabt ve içlerinden biri diyâr-ı âhara veya sılaya azîmet yahud kâra sülûka niyet eyledikde yerine değirmenlere işlemek üzere bir âharını bulmadıkca izin ve ruhsât virilmemek üzere taht-ı zâbitaya idhâlleri muktazî olmağla ... Fî 15 Saferi'l-hayr sene 1179 (3 Ağustos 1765)”

İKS, İst, D.43, s. 25.

“Ma'rûz

...Asitâne-i aliyye ve tevâbi'i olan Eyüb ve Galata ve Üsküdar'da kâ'in habbâz ve uncu değirmenlerinde işleyen amele işbu arzuhâl hâmişine derkenâr olunan i'lâm mantuku üzere yetmiş dokuz senesinde taht-ı zâbitaya idhâl için her bir değirmenin ameleleri başka başka tahrîr ve birbirlerine kefil ve hüsn-i nizâma ifrâğ olunmuşiken amele-i mezkûrenin şurût-ı kadîmeye adem-i ri'âyetleri değirmenlerin ihtilâl-i nizâmına bâ'is ve vakt ü zemâniyle dakîkin tahan olunmamasına sebep ve değirmenlerde tahan olunan

hükme rağmen fırın ve değirmen işçilerinin çalıştıkları değirmenleri, kurala aykırı olarak terkettikleri ve böylece esnafı ve halkı zor durumda bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple 1201 (1787) tarihinde bu konuda başka bir hüküm yayınlanmış ve işçilerin bu hareketlerinin men edilmesi istenmiştir.²⁶⁶ Değirmen sayımlarının başka sebepleri de vardı. Bunlardan biri hangi değirmenlerin hangi fırınlara ne kadar un verdiğinin tespit edilmesi diğeri ise gizli olarak değirmen taşı ilave edilip edilmediğini öğrenmekti. Yapılan sayımla değirmenciler kethüdasının defteri karşılaştırılır ve durum tespit edilirdi. 1763 yılında İstanbul’da bulunan 126 fırıncı değirmeninin sahiplerinden 43’ü Müslüman, 49’u ise gayri müslimdi.²⁶⁷

İstanbul ve havalisinde bulunan selatin-i izam vakıflarının ve imaret-i amirelerin uncuları farklıydı. Söz konusu uncular kefilli ve sermayeli olmak ve imarethanelere temiz ve kaliteli un temin etmek zorundaydılar. Unkapanı’na buğday geldiğinde üç-dört aylık buğday satın alırlar ve Değirmenderesi ve Kazaklı’ya götürürlerdi. Burada bulunan su değirmenlerinde öğütülen buğday, kapanda muayyen büyük mahzende depolanarak saklanırdı. Kaymakamın mütevellilerinin unculara verilecek parayı zamanında teslim ederek onları zor durumda bırakmaması önemli bir husustu. Ekmekçiler, imaret-i âmirelerin un ve buğdaylarına karışamazdı.²⁶⁸ Bu

dakîk vaktiyle merbût olduğu fırınlara vâsıl olmamağla habbazânın meşakk-ı azîmeye giriftâr olmalarına bâdi olmağla Asitâne-i aliyye ve tevâbi’inde olan habbâz ve uncu değirmenlerinde işleyen amele ma’rifet-i şer’le yegân yegân müceddeden tahrîr ... Fî 17 Safer sene 1193 (6 Mart 1779)”

²⁶⁶ İKS, İst, D.65, s. 57.

“... İstanbul ve tevâbi’inde vâki’ firun değirmenlerimizde işçilerimiz olan kimesnelere bilâ cevri ücretlerini tamamen kendülere edâ ve teslimde kat’an kusurumuz yoğiken bu esnada amelemizin ekserisi firun ve değirmenlerimizi terk ve vilâyetlerine râhî olmak üzere her biri hareket idüb yerlerine âhar amele tedarükü dahî mümkin olmamağla alâ hâle terk olunurlar ise firun ve değirmenlerimiz mua’ttal kalacağı ihtimâl-i gâlib olduğundan mâ’adâ ber vech-i meşrûh hareket eyledikleri sûrette cümle ibâdullâhın muzâyakalarına ve bizim vesâ’ir tüccârın hasâret-i azîmemize bâdi olacağı emr-i bedîhi ve bu husâs emr-i mühîm olmağın ... imdi ber minvâl-i meşrûh sâbku’l-beyân firun ve değirmenlerde olan ameleden sefer-i hümayûnuma azîmet idenlerden gayri gerek müslîm ve gerek zımmî amele kemâ kân hizmetlerinde mukîm olub yerine âhar işçi tedârük olunmadıkça vilâyetlerine gitmelerine ruhsât ve cevâz gösterilmeyüb men’-i küllî ile men’ ve ref’leri emrine mezîd-i inâyet ve dikkat ve eğer yerine âharı tedârük olunmaksızın gideri olur ise te’dîb olunacaklarını dahî gereği gibi tenbîh ve te’kîde mübâderet ve hilâf-ı fermân hareket idenleri i’lâma ihtimâm ve dikkat eylemek bâbında ... Fî Evasıt-ı Şehr-i Zi’l-hicce sene 1201 (24 Eylül-3 Ekim 1787)”

²⁶⁷ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 91-92.

²⁶⁸ İKS, İst, D.26, s. 35-36.

“... İstanbul ve havâlisinde kâ’in evkâf-ı selâtin-i izâm ve imâret-i âmirelerinin vech-i kadîmisi üzere başka uncuları olub kapan-ı dakîka vefret üzere hinta vürûd eyledikde üç dört aylık hintalarını iştirâ ve Değirmendere ve Kazaklı nâm mahallerde vâki’ su değirmenlerinde tahan ve kadîmden bunlar için kapanda mu’ayyen ve muhât ve mesbûk mahzen-i kebîre vaz’ ve hinta ale’d-devâm yetiştirmek üzere kefill ve sermayeli uncular tedârük olunub ve kâimmekâm mütevellîler dahî fimâ ba’d unculara virilecek

imaretler içinde birçok gayrı müslim uncu mevcuttu.²⁶⁹ Söz konusu imaretlerde fakirler ve talebeler için ekmeğ pişirilirdi.²⁷⁰

Tablo 6

1176 (1763) Senesinde İstanbul'da Bulunan Ekmekçi Değirmenleri ve Taş Sayıları

Bulunduğu mahal	Kadimi	Yeni horos	Tayinat Verdiği
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	5	1	Valide Hanı
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	4	1	Yanıdaki
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	4	1	Yanıdaki
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	7	1	Vezneciler
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	4	1	Payzen Hanı
Kurb-1 bab-1 Kapan-1 Dakik	2	1	Simkeşhane
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	4	-	Azebler
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	4	-	Mahmud Paşa
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	3	2	Karman-1 Kebir
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	5	-	Simkeşhane
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	9	3	Okçularbaşı
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	4	-	Topkapı
Der Dahil-i kapan-1 Dakik	4	-	Vefa
Der Kurb-1 Küçükpazar	5	-	Yanıdaki
Der Kurb-1 Arabacılar	4	-	Yanıdaki
Der Kurb-1 Arabacılar	2	1	-
Der Kurb-1 Arabacılar	2	1	Kadırgalimanı

akçeyi vakt ü zemânıyla tarh ve nizâmı üzere virüb tesvîk ve te'hîr ile unculara ezâ ve cefâ eylememek ve uncular dahî ber vech-i muharrer imâretlere pak ve munakkah un yetiştirmekde tehâvün ve tekâsül eylememek üzere her biri ta'ahhüd eyleyüb ve bundan sonra etmekçi tâ'ifesi imâret-i âmirelerin hinta ve dakîkleri husûsuna karışmamak üzere te'kîd ve kadîmisi üzere nizâm-ı kaviyye zabt olunmak bâbında ... Fi Gurre-i Receb sene 1176 (16 Ocak 1763)"

²⁶⁹ İKS, İst., D.26, s. 35.

²⁷⁰ İKS, İst., D.26, s. 37

Der Kurb-1 Arabacılar	5	-	-
Der Kurb-1 Zeyrekayağı	4	-	Çavuş Mescidi
Der Vasat-1 Zeyrek	8	-	Yanındaki
Der Zeyrekbaşı	6	-	Nuruosmaniye
Der Kurb-1 Kırkçeşme	6	-	Yanındaki
Der Kurb-1 Çinilihamam	3	1	Yeniodalar
Saraçhane	5	-	Yanındaki
Kıztaşı	4	-	Yanındaki
Der Kurb-1 Yeniodalar	5	-	Yanındaki
Der Kurb-1 Sarıgez	5	-	Yanındaki
Der Kurb-1 Sarıgez	-	9	Yanındaki
Kanlıfırın	5	-	Yanındaki
Debbağzade	4	-	Yanındaki
Kurb-1 Mehmed Ağa Camii	4	1	Yanındaki
Kurb-1 Çarşamba Pazarı	5	-	Yanındaki
Kurb-1 Sultan Selim	5	-	Yanındaki
Kurb-1 Sultan Selim	4	-	Yanındaki
Kurb-1 Yeniodalar	5	-	Yanındaki
Kurb-1 Ayazma	5	1	Yanındaki
Kurb-1 Tahtakale	7	2	Yanındaki
Kurb-1 Süleymaniye	5	(Kadimi çarh)	Yanındaki
Yenicami	4	-	Yanındaki
Balkpazarı	5	1	Yanındaki
Haric-i Bab-1 Bağçe	5	-	Yanındaki
Sakaçeşmesi	4	(Çarh) 2	Yanındaki

Alacahamam	4	-	Yanındaki
Mercan	5	(Kadimi çarh) 2	Yanındaki
Hocapaşa	9	-	Yanındaki
Acıhamam	3	(kadimi çarh) 3	Firuzaga
Dikilitaş	6	(kadimi çarh) 1	Yanındaki
Vezerhanı	6	-	Yanındaki
Ali Paşa-yı Atik	3	-	Yanındaki
Kuşbazlar	4	(kadimi çarh) 2	Yanındaki
Hasan Paşa Hanı	3	-	Kırkdörtkapısı
Gedikpaşa	6	-	Yanındaki
Balipaşa	6	-	Yanındaki
Çardaklı	4	-	Çatal
Atmeydanı	4	-	Nahlbend
Bayrampaşa	6	-	Ayasofya
Haric-i Bab-ı Kum	5	-	Yanındaki
Kumkapı Nişanca	6	-	Yanındaki
Muşlı	4	2	?
Langa	5	-	Yanındaki
Deniz Hamamı	5	-	Yanındaki
Deniz Hamamı	4	-	Bozdoğan Kemerı
Haric-i Osmaniye	3	-	Nişancahamam
Hacıkadın	5	-	Yanındaki
Mirahor	7	-	Yanındaki
Irgadpazarı	4	2	Yanındaki
Kavakdibi	3	1	Malta

Kaliçeciler Köşkü	4	-	Aksaray
Sıçanlı	3	(Çarh) 2	Yanındaki
Hüsrevpaşa	3	1	Karşısında
Kiçeciler	4	1	Yanındaki
Alipaşa	5	1	Yanındaki
Perşembepazarı	4	1	Yanındaki
Bıçakçılar	5	-	Yanındaki
Çukurbostan	2	-	Yanındaki
Eğrikapı	3	1	Müftihamamı
Edirnekapı	4	-	Selvi
Edirnekapı	6	-	Yanındaki
Sultanhamam	6	-	Yanındaki
Salmatomruk	3	1	Drağman
Kesmekaya	6	2	Şehzadebaşı
Tokmakfırın	4	1	Yanındaki
Tokmakfırın	4	1	Mirahorhamamı
Balat	4	1	Odunkapısı
Balat	2	-	Yanındaki
Balat	4	-	Mevlevihanekapısı
Mahkeme-i balat	4	-	Karagümrük
Lonca	6	-	Yanındaki
Ayvansaray	4	2	Balat Mahkemesi
Ayvansaray	3	-	Südllice
Ayvanasaray	5	1	Yanındaki
Balat Kemerciler İçi	3	1	Sultan Selim

Balatkapısı Harici	-	6	Yanıdaki
Fenerkapısı	5	-	Yanıdaki
Havuzlukapı	7	3	Yanıdaki
Küçükmustafapaşa	7	3	Yanıdaki
Müftihamamı	6	-	Nişancı
Topkapı	4	1	Yanıdaki
Topkapı Yağhane Dibi	2	1	Nakkaşpaşa
Bab-1 Havuzlu	4	1	Esküli
Topkapı	3	-	Salmatomruk
Şehremini	6	-	Yanıdaki
Valde	7	1	Yanıdaki
Mimar Mehmed	5	1	Yanıdaki
Suk-1 Odabaşı	3	1	Yanıdaki
Altımermer	6	-	Yanıdaki
Silivrikapı	3	2	Yanıdaki
Kocamustafapaşa	4	(Çarh) 1	Yanıdaki
Kocamustafapaşa	4	-	Hamam kurbunda
Çınardibi	5	-	Yanıdaki
Davudpaşa Camii	5	-	Yanıdaki
Avretpazarı	5	-	Yanıdaki
Avretpazarı	4	2	Yanıdaki
Avretpazarı	4	-	Yanıdaki
Bayrampaşa	7	-	Yanıdaki
Yusufpaşa Çeşmesi	6	-	Yanıdaki
Etmeydanı	4	-	Kumkapı Nişanca

Etmeydanı	5	-	Cağaloğlu
Sofilar	4	-	Yanındaki
Aksaray Dörtüol Ağzı	5	1	Koska
Kızıllaslak	5	-	Yanındaki
Laleleşme	3	-	Yanındaki
Koska	4	1	Tavukpazarı
Eskiodalar Çukurleşme	5	1	Yanındaki
Kantarcılar	5	-	Acımaslak
Unkapanı	9	1	Saray-ı Hümayun

Kaynak: Salih Aynural, İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, S. 93-95

3.1.4. Fırıncı Esnafı

İstanbul'da ekmek fırınlarını çıkardıkları ekmek çeşidine göre has ekmek ve harcî ekmek fırınları olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Has ekmek harcî ekmekten daha kaliteli olup üretiminde kaliteli beyaz un kullanılırdı. Harcî ekmeğin kalitesi has ekmeğe göre daha düşük fakat kullanımı daha yaygındı. Üçüncü olarak ilave edebilebileceğimiz francala ekmeğini imal eden Francala fırınlarının sayısı çok azdı. Genellikle Galata ve Tophane'de bulunan bu fırınlarda kaliteli beyaz ekmek üretilirdi. Francala ekmeğine narh uygulanmadığı için fiyatı çok yüksek olabiliyordu. Has ekmeğin gramajı harci ekmekten on dirhem noksandı.²⁷¹ Daha önce harcî ekmek imal edilen fırınlarda ahalinin talebi üzerine has ekmek imal edilmesine müsaade edilebiliyordu.²⁷² Francalacılar da diğer ekmekçiler gibi francalarını tezgâhlarında

²⁷¹ Mehmet Demirtaş, **Osmanlıda Fırıncılık**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 71-72.

²⁷² AŞD, Hüküm No: 401/223

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahmiyye-i İstanbul'da Gül câmi'i kurbında Küçük Mustafâ Paşa mahallesi ahâlîsi südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl sunup mahalle-i mezbûrda vâki' etmekci furunında ikişerlik nân-ı harcî tabh olagelüp lâkin

satarlar, yanısıra bunlara bağlı olan küfeciler vasıtasıyla çarşıda, pazarda da satış yapabilirlerdi. 1195 (1781) yılında İstanbul'da bulunan her bir francala fırınına yirmibeşer, bilad-ı selase ve civarında ise her birine on birer adet küfeci tayin ve tahsis edilmişti. Bunların sayısının artırılması yasaktı. Ayrıca hem ekmeğin ağırlık ve kalitesine uymak zorundaydılar, hem de dört adet bakkal dükkânı haricinde başka mesleklerin icra edildiği dükkânlarda satış yapamazlardı.²⁷³

1723 tarihinde İstanbul'da bulunan ekmeğe fırınlarının sayısı 66, çörekçi fırınlarının sayısı ise 67 idi.²⁷⁴ İstanbul ve çevresinde bulunan ekmeğe fırınlarının çoğunun kendilerine ait değirmenleri vardı. Pişirdikleri ekmeğin ununu bu değirmenlerde öğütürlerdi. Değirmeni olmayan diğer ekmeğe fırınları ise muhtelif değirmenlerden un temin ederdi. Bunlar unlarını Başmuhasebe kalemindeki kayıtlara

mahalle ahâlîsi mezbûre nân-ı hâssu'l-hâssa eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmalarıyla furun-ı mezbûrda sâ'ir nân-ı hâssu'l-hâss tabh idenler işledükleri narh-ı rûzî nân-ı hâssu'l-l hâss işlenmek fukarâya her vechile enfâ' olmağla vech-i meşrûh üzre nân-ı hâssu'l-hâss tabh olınmak için hudâvendigâr-ı sâbık karındaşum Sultân Mustafâ Hân zemânında hatt-ı hümâyûn ile mu'anven emr-i şerîf virildüğün bildürüp tecdîdin recâ eyledükleri ecilden vech-i meşrûh üzre amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâhir-i Cemaziye'l-ahir sene 1115 (2-11 Ekim 1703)"

²⁷³ İKS, İst, D.47, s. 97.

"Ma'rûz

... Asitâne-i aliyye ve Eyüb ve Galata ve Üsküdar ve tevâbi'lerinde kâ'in francalacı tâ'ifesi tabh eyledikleri francalayı habbâz misillü destgâhlarında bey' eylediklerinden mâ'adâ esvâk ve bazarda dahî bey' için her bir fırına ma'dûd küfeci ta'yîn ile râbita-yı nizâm virilmekle Asitâne'de vâki' francalacı fırınlarının her birisine yirmibeşer aded ve bilâd-ı selâse ve tevâbi'inde vâki' fırınlarının her birine onbir aded küfeci ta'yîn ve tahsis ve mikdâr-ı mezbûrdan ziyâde ihdâs olunmamak üzre nizâma rabt ve mücebince emr-i âlişâni sâdır olmuşiken birkaç eyyâmdır ki her bir francalacı fırınında otuzar kırkar küfeci ihdâs ve peyda ve esvâk ve bazarda ve mahallatda geşt ü güzar ve francaladan peksimad vesâ'ir gûna gûn sûretde nâksü'l-vezn îcâd eyledikleri envâ' francalayı bey' ve buna dahî kana'at itmeyüb gerek Asitâne'de ve bilâd-ı selâse ve tevâbi'inde etmekçi iskemlesi gibi bakkâl ... ve südcü ve yoğurthane ve şerbetçi dükkânlarına francala vaz' ve fûruht itirdüb mezbûrunun bu misillü hareketleri sâ'ir çörekçi ve börekçi ve simidçi esnâfa dahî sirâyet ile anlar dahî me'lûf oldukları envâ'-ı ma'dûdeden mâ'adâ peynirli pide ve şam halkası ve peksimad ve has etmek vesâ'ire bunlar emsâli narhdan hâric envâ' matbûhât peyda ve ihdâsa destgâh ve tablekârlarında fûruht eylediklerinden kendülere ta'yîn olunan dakîk kifâyet itmemele narh-ı rûzisinden ziyâdeye dakîk-i hâs mübâya'asıyla uncu ve etmekçi tâ'ifesini itmâ' anlar dahî değirmenlerde tahan eyledikleri dakâkin bi'l-küllîye hâssını tefrîk ve tâ'ife-i mezbûrâna bey' itmeleriyle tabh eyledikleri nân-ı azîzin kerastesi mağşûş ve unu müteğayyir olduğundan ... esnâf-ı mezbûrdan hilâf-ı harekete müsâra'at ideri olur ise müslîm olanları haklarından ba'de'l-ihrac bilâ ta'yîn nefy ü iclâ ve ehl-i zimmet olanları dahî ba'de'l-ihrac sefâyin-i sultâniyede vaz'-ı kürek birle te'dib ve ta'zîr buyrulmak bâbında ... Fî 7 Şaban sene 1195 (29 Mayıs 1781)"

²⁷⁴ AŞD, s.237, Hüküm No: 96/51/2

"... mahmiyye-i İstanbul'da vâki' altmış altı aded kebîr etmekçi furunları müste'cirlerinin kethudâları başka ve çörekçi furunlarının dahî kethudâları başka ve her biri âharun kethudalığı umûrına müdâhale idelmeyüp ve hâlâ tahrîr olunan nizâm-ı cedîdde altmış yedi aded sağîr çörekçi furunları sayf u şitâda ibâdullâha zarûret göstermemek üzre kebîr etmekçi furunlarına bâ-fermân-ı âlî mu'temed kefilleri ile zamm ü ilhâk ve Başmuhâsebe'ye kayd olup mecmû'ü yüz otuz üç aded furun olmağla ... Fî Evâil-i Receb Sene [1]135 (7-16 Nisan 1723)"

göre hangi değirmene bağlı ise o değirmenlerden alırlardı. Ekmek fırınları Başmuhasebe kalemine kayıtlı olduğu gibi çörekçi, börekçi, simitçi, gözlemeci ve kadayıfçı fırınlarının da kaydı vardı. Söz konusu esnaf da unları bu kayıtlara göre hangi değirmene bağlı iseler oradan alıyordu. Müstakil değirmeni olmayan fırınların, bağlı oldukları değirmenlerin haricinden un alması yasaktı.²⁷⁵

Ekmek imal edilen fırınlar şahsi mülk olabilecekleri gibi²⁷⁶ vakıf mülkü de olabiliyor, hatta ortaklaşa işletilebiliyordu. İkinci durumda fırını işletenler sadece tasarruf hakkına sahipti.²⁷⁷ Fırına mutasarrıf olan şahıs, fırını kendisi işletmeyip isterse başka birine kiraya verebiliyordu. Fakat fırında gereken herhangi bir tadilat için

mutasarrıf olan şahsın bilgisi olması ve müsaadesi gerekiyordu.²⁷⁸ Mülk olan fırınların başka birine satışı da yapılabilirdi. 1218 (1803) tarihinde Eyüp'de Kızıl Mescid

²⁷⁵ İKS, İst, D.65, s. 43.

“... İstanbul ve Galata ve Eyüb ve Üsküdar'da vâki' habbazân fırınlarından ekserinin kendülere mahsûs ve müstakil değirmenleri olup tabh olunan nân-ı azîzin dakîki kendü değirmenlerinden isti'mâl idüb değirmeni olmayan fırınlar dahî dakîklerini baş muhâsebe kaleminden virilen sûret mücebince kangı değirmene merbût ise andan ahz idüb mâ'adâ bi'l-cümle dakîk değirmenlerinden dahî kezâlik baş muhâsebede mukayyed ve merbût olan fırınlar ve çörekçi ve börekçi ve gözlemeci ve kadayıfçı ve simidci esnafları ahz idüb ... Fi yevmissani min Saferülhayr sene ihda ve mieteyn ve elf -2 Safer 1201 (24 Kasım 1796)”

²⁷⁶ AŞD, s.121, Hüküm No:40/160/813

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mehmed Paşa kerfemesi Emine Hanım gelüp İstanbul'da Ayazma kapısı dâhilinde Sartimürçi mahallesinde vâki' mülkiyyet üzere mutasarrıfe olduğu etmekci furununda nân-ı hâss tabh olunmak için bundan akdem sâdır olan emr-i şerîf mücebince cânib-i şer'eden virilen hüccet-i şer'iyye mahalline kayd ve hıfz ve fîmâ ba'd furun-ı mezkûrda nân-ı hâss tabhına mümâna'at olunmamak üzere ... Fî Evâhir-i Ramazan sene 1115 (28 Ocak-4 Şubat 1704)”

²⁷⁷ AŞD, s.46, Hüküm No:17/44/211

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Müteveffâ Süleymân Efendi'nün etbâ'ı dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl idüp İstanbul'da Mahmûdpaşa Câmi'-i şerîfi kurbunda vâki' vakf-ı merkûm akarlarından icâre-i mu'accele ve müeccele ile ber vech-i iştirâk mutasarrıf oldukları etmekci ücretiyle mu'âdil icârelerin virmeğe râzılar iken vakf-ı merkûm mütevellisi icâre nâmına ziyâde akçelerin almağla te'addî olduğunu ve bu bâbda şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfe virildiğün bildürüp mücebince amel olup furun-ı mezkûr şer'le keşf olup ecr-i mislinden ziyâde icâre talebiyle te'addî ve rencîde olmaya diyü hüküm yazılmışdır. Fî Evâ'il-i Receb Sene [1]105 (26 Şubat - 7 Mart 1694)”

²⁷⁸ AŞD, s. 72, Hüküm No:28/91/343

“İstanbul kâ'immakâmına ve kâdısına hüküm ki:

Fahrü'l-muhadderât (boş) nâm hatun gelüp bunun Altımermer'de vâki' mutasarrıfe olduğu ekmekci furununun müste'ciri olan (boş) nâm zimmî zimmetinde bin yüz (boş) senesinde furun-ı merkûmun icâresinden bir mikdâr hakkı olup hâlâ tarafından vekîli (boş) nâm kimesne talep eyledükde ben furun-ı mezbûru ta'mîr eyledüm diyü te'allül bu ve tarafından vekîli ta'mîrine emr itmiş değil iken edâda muhâlefet eylediğün bildürüp mahallinde şer'le görölüp ihkak-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ itmeğün şer'le görölmek için yazılmışdır.” Fî Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahir Sene[1]109 (25 Aralık1697 -3 Ocak1698)”

yakınında 12 sene boyunca atıl duran ekmek fırınına habbazan esnafı da rağbet etmemişti. Bu fırına talip olan bir kadın, fırını 5500 kuruşa satın almış ve fırının faaliyetine de müsaade edilmişti.²⁷⁹ Yangın tehlikesi göz önüne alınarak fırınlarda yakacak olarak çalı, çırpı ve talaşın kullanılmaması, genellikle odun kullanılması isteniyordu.²⁸⁰

Çörekçi fırınlarının ekmek üretmesi yasak olmasına rağmen darlık zamanlarında bu yasak kalkabiliyordu. Mesela 1787 tarihinde çekilen sıkıntıdan dolayı Galata ve bağlı bölgelerde çörekçi fırınlarına ekmek üretimi için müsaade edilmişti.²⁸¹ Francalacıların da francala ekmeği dışında satış yapamazken Ramazan ayında halkın sıkıntı çekmemesi için francala dışında ekmek satışı yapmalarına müsaade ediliyordu.²⁸² İhtiyaç duyulmadığı halde resmi izin almaksızın fırın açarak ekmek satışı yapmak yasaklanmıştı. Devlet bu kanuna aykırı davranan şahısların ekmek fırınlarını kapatmaktaydı.²⁸³ İmal edilen ekmeğin kaliteli olmasına dikkat ediliyordu. Tespit

²⁷⁹ BOA, Cevdet Belediye, No: 760

²⁸⁰ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 112-113.

İKS, Galata, D.489, s. 97.

“Galata kâdısı fazîletlü efendi

Galata ve havâlisinde olan çörekçi ve simidci tâ’ifesi furunlarında külliyetlü talaş cem’ ve iddihâr eylediklerinden gayrı muhâfaza ve muhâresesine adem-i ihtimâm ve mübâderet itmeleriyle bu keyfiyet mâzallâhu te’ala harîk vukû’una bâdi olacağı melhûz olduğu cihetden fimâ ba’d zikrolunan furunlarda bir günlükden ziyâde talaş cem’ itmeyüb anlar dahî gereği gibi muhâfaza ve muhâresesine ihtimâm ve dikkat eylemeleri fermân olmağla imdi çörekçi ve simidci esnâfi kethüdâlarını huzûr-ı şer’a ihzâr idüb fimâ ba’d hilâf-ı emr-i âlî hareket idenler te’dîb olunacaklarını esnâf-ı merkûmenin ... ilkâ ile fermân olunduğu vechile bir günlükden ziyâde talaş iddihâr eylemeyüb lüzûmu mikdârını gereği gibi muhâfaza ve muhâreseye ihtimâm ve dikkat eylemek üzere her birine tenbîh ve te’kîd eylemelerini ifâde eylesiz deyü. Fî 9 Şa’bân 1202 (15 Mayıs 1788)”

²⁸¹ İKS, İst, D.65, S.46

... mahrusa-i Galata ve tevâbi’inde vâki’ onaltı bâb çörekçi furunlarında muzâyaka-i vakte binâ’en mahlût çörek ve börek ve simid ve nân-ı aziz tabh olunmak üzere bin ikiyüz doksan bir senesi ... sicill-i mahfûzunda dahî mukayyed olub lâkin zikr olunan mahlût furunların on bâbı vüs’at-i vakt husûlüyle mukaddemâ men’ ü terk olunub ... Fî selh-i Rebiu’l-evvel sene ihda ve mieteyn ve elf – 29 Rebiu’l-evvel 1201 (19 Ocak 1787)

²⁸² İKS, İST, D.97, s. 47.

“Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ve zahîre nâzırı efendi

... şu eyyâm-ı mübârekeke furunlarda cem’iyet olmamak ve ibâdullâha zahmet çekmemek için francalacı dükkânlarına dahî tevzî’ virilüb nân tabh itirilmesine irâde-i aliye ta’alluk itmekle imdi kapan nâ’ibi efendiyi dahî celb birle işbu eyyâm-ı mübârekeke francala yerine nân-ı azîz tabh itmek üzere bunlara başkaca hesâbıyla tevzî’ vormeyi iktizâ ider ne vechile iktizâ ider ise bi’l- müzâkere serî’an tanzîm ve suret-i nizâmını bâ takrîr ifâde eylesiz deyü buyruldu Fî Gurre-i Ramazan sene 1220 (23 Kasım 1205)”

²⁸³ Kala, *İET*, C.1, s. 193-194, Hüküm No:4/319/950

“Çekmece-i Kebîr nâhiyesi nâ’ibine hüküm ki:

edilmiş olan standartların dışında ekmek üretenler cezalandırılıyordu. İKS'ndeki bir belgeye göre nizam ustaları, habbazan taifesi, kapan sahipleri ve kethüdarları ekmek imali hususundaki problemler için mahkemede bir araya getirilmişti. Standart hale getirilmiş olan ekmek numunesi burada kendilerine gösterilmiş ve üretirken bunu esas kabul etmeleri istenmişti. Mecliste bulunan şahıslar da bu esasa göre üretimde bulunacakları sözünü vermiş ve daha önce standartların dışında üretimde buldukları için hapis cezası verilen meslektaşlarının affedilmeleri talebinde bulunmuşlardı.²⁸⁴ Bir başka belgeye göre ise standart ağırlıktan eksik ekmek üreten etmekçinin “*ıslah-ı nefis*” edinceye kadar Çanakkale’de kalebentlikle cezalandırılması isteniyordu.²⁸⁵ Yine Kasımpaşa’nın muhtelif bölgelerinde yapılan denetimler neticesinde noksan ekmek imal eden dört kişinin ıslah-ı nefis edinceye kadar Seddülbahr’de kalebent yapılmasına hükmedilmişti. Belgede bu dört kişinin isimlerinin altında ürettikleri ekmeklerde eksik olan gramaj miktarı ve isimlerinin üzerinde ise yeniçeri oldukları belirtilmektedir.²⁸⁶ Üretilen ve satışa sunulan ürünlerde olduğu gibi ekmeğe fiyat verilirken de çarşısı tutulurdu. Ekmeğin noksan olmaması ve ununun tespit edilmiş olan kalitesi üzere imal edilmesi istenirdi. Aykırı hareket edenler uyarılır ve kalebentlik ve küreğe vaz edilme

Kapan-ı Dakık habbazân ustaları gelüp nân-ı azîz firâvân olmak üzere işleyüp killet-i vaktlerde dahî cümleye ve ebnâ-yı sebîle muzâyaka çekdirmeyüp muhdes furun iktizâ itmez iken etmekçilikde alâkası olmayan Apostol nam zımmî malidar (?) ... (?) sebebiyle beş altı seneden berü muhdes furun peyda ve nizâm-ı kadîmlerine muğâyir te’addîden hâlî olmamağla bundan akdem murâfa’a-yı şer’ olduklarında te’addîsi men’ birle tenbih olunmuşiken ... mesfûr Apostol’un bilâ fermân ve muğâyir-i nizâm ihdâs eylediği habbâz furunını mübâşir ma’rifetiyle hedm ve ol vechile te’addîsi men’ ü def’ olınmak emri müstahsen ve ... Fî Evâhir-i Şevvâl sene 1171 (28 Haziran – 6 Temmuz 1758)“

²⁸⁴ İKS, İst, D.53, s. 129.

“... iştirâ eylediğimiz zahîre yed’imizde bulunmağla hala Dersa’âdet’e gelan zahîreye mezc ve halt itmişidik. Ol vechile tabh olunan nân-ı azîzin esmer olmasına sebep olmağla bu def’a cürmümüz afvolunub ba’de’l-yevm bu misüllü harekete tesaddî iderimiz olur ise tertîb-i cezâyâ râzı olduk deyü istid’â-yı inâyet ve kapan sâhibleri bâ-cem’ihim habbazân tâ’ifesinin cürmlerinin afvlarını ilticâ ve her biri ber minvâl-i muharrer ta’ahhüd ve zikr olunan eksik altun husûsu fermân-ı âlîşânın sudûrundan onbeş gün mukaddem olmağla ba’de’l-yevm hilâf-ı fermân noksânü’l-vezn altun ahz olunmayub... Fî 10 Receb sene 1200 (9 Mayıs 1786)“

²⁸⁵ Aynural, 2002, s. 85-87.

İKS., İst, D.25, s. 262.

“Ma’rûz

“Elli bir bölük yoldaşlarından İsmail Sultan Selim furunu etmekçisi olub bundan akdem yirmi dirhem noksân ile ahz ve on gün habisle tehdîd ve ba’dehu itlâk olundukdan sonra mütenebbih olmayub yine otuz dirhem noksân ile ahz ve orta çavuş kulları ma’rifetiyle ta’zîr ve beş gün habsden sonra sebîlî tahliye olunmuşiken mütenebbih olmayub bu defa dahî on dirhem noksân ile ahz olunmağla ... ısrâr eylediği zâhir ve gereği gibi ta’zîr olunmak muhtâc olmağla Seddü’l-bahr kal’asında li ecli’t-te’dîb kal’abend olunmak üzere huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Fî 7 Şevvâl sene 1179 (19 Mart 1766)“

²⁸⁶ BOA, Cevdet Belediye, No:64

gibi cezalara çarptırılabilirdi. Kendilerine bu tür cezalar verilenlerin gediği elinden alınır ve başkasına satılırdı.²⁸⁷

Hububat sıkıntısı çekildiğinde Tersane-i Amire anbarlarında bulunan stoklar çıkarılarak fırınlara dağıtılıyordu. Dağıtım, Nüzul Emîni ve esnaf kethüdaları vasıtasıyla yapılıyordu. 1124 (1713) tarihli bir belgeye göre söz konusu tarihte İstanbul'da 15 günlük ihtiyaca yetecek miktarda unun Tersane-i Amire anbarlarından çıkarılarak fırınlara dağıtılması için emir verilmişti. Devlet, bir kile dakîke karşılık elli sağ akçe istiyordu.²⁸⁸ Bu sebeple İstanbul'da ekmek tabh eden fırınların adetlerinin ve her biri için gereken günlük hinta miktarının tespiti için çalışma yapılması isteniyordu. Çalışma neticesinde fırınların sayısı 49 ve çarkların sayısı ise 114 adet olarak tespit edilmişti. Bu fırınlardan Ayasofya Çarşısı, Alacahamam, Balıkpazarı, Balat Mahkemesi, Bahçekapı, Gedikpaşa ve Valide Cami fırınlarının değirmeni bulunmamaktaydı. Bu sebeple söz konusu fırınlar ihtiyaçları olan unu başka yerlerden tedarik etmekteydiler. Çarkları olan değirmenlerin günlük olarak her çarkı için yirmişer kile toplam çarklar için ise 2280 kile hinta gerekiyordu. Çark sayıları farklı olduğu için alınan un miktarı da değirmene göre değişebilmekteydi. Her çark için tahsis edilen hinta miktarı 20'şer kile idi.²⁸⁹

²⁸⁷ İKS, İst. D.65. s. 83.

“İstanbul kâdısı faziletli efendi

Etmeklerin çaşnisi tutulub numûne-i muktezâsı üzere bir pareliği seksan dirhem olmak ve kerastesi aynıyle tutulan çaşni gibi olmak ve eğer dirhemleri noksân ve unu bozan olur ise cesâret idenler te'dîb olunmak sûretiyle takdîm olunan mefâdı üzere rabîta virildiği ma'lûmdur bu vechile virilen nizâma muğâyir hareket idenlerin tertîb-i cezâ ve nefy ü kal'abend ve vaz' u kürek misüllü mu'âmele cürmlerine göre haklarında icrâ olunacağı eğerçe mukarrer olub lâkin bundan mâ'adâ o makûle mazhar-ı te'dîb olanların gedikleri dahî cânib-i mirîden zabt ve âhara fûruht ve idâre itdirilmek üzere râbîta virilmekle sonra gediklerimiz niçün zabt olundu denilmemek için keyfiyetin peşince etmekçi esnâfına bildirilmesi lâzım olmağın imdi etmekçiler kethüdâsı ve nizâm ustaları vesâ'ir lâzım gelen cezâ icrâ ve te'dîbin icrâsında başka gedüğü dahî mirîden zabt olunacağını ve peşince bilmelerini ve ana göre hareket eylemelerini ifâde ve tefhîm birle dâ'ima etmeklere nezâret ve hilâf-ı nizâm hareket idenleri min gayrı himâye i'lâma müsâra'at eyleyesiz deyi Fî 28 Zilka'de sene 1204 (9 Ağustos 1790)”

²⁸⁸ BOA, Cevdet Belediye, No: 1207

“Arz-ı bendeleridir ki

Fermân-ı âlîleri buyurulduğu üzere İstanbul'da nân tabh iden etmekçi furunlarına dahî Tersane-i Âmire'de vâki' mirî dakîkden on beş günlük dakîk virilmek üzere iktizâ iden dakîk hesâb itdirildikde İstanbul kâdısı efendi da'îlerinin virdikleri işbu müzmâ ve müfredât defteri mücebince mecmû'u İstanbul furunları kırkûç aded furun ve etmekçi kethüdâsı ve yiğitbaşlarının haber virdikleri üzere zikr olunan furunlarda yevmiye iki bin iki yüz seksan kile hinta masrûf olub hesâb-ı merkûmdan on beş günlükleri yalnız otuz dört bin iki yüz kil İstanbulî hinta eylediği mevkûfâtından hesâb itdirilmiştir. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda nüzûl emîni ve kethüdâları ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tevzî' olunub ve her bir kile dakîkin ellişer sağ akçeden lâzım gelen behâsı tahsîl ve teslîm-i hazîne olunmak üzere mahalline kayd ve tevzî' ve tahsîli bâbında fermân devletli sultanım hazretlerindir. Fî Selh-i Zi'l-hicce sene 1124 (27 Ocak 1713)”

²⁸⁹ BOA, Cevdet Belediye, No: 1207

Tablo 7

29 Rebiülahir 1124 (5 Haziran 1712) Tarihinde İstanbul'da Bulunan Ekmek Fırınları ve Çarklarının Sayıları

İSTANBUL EKMEK FIRINLARI		ÇARK SAYISI
1	Ahırkapı kurbunda Bayrampaşa fırını	2
2	At Meydanı'nda Firuz Ağa fırını	3
3	Dikilitaş kurbunda Köprülü fırını	3
4	Cağaloğlu sarayı kurbunda	4
5	Mercan çarşısında	4
6	Tavuk Pazarı'nda	3
7	Mercan kurbunda Baba Ali fırını	3
8	Darphane kurbunda fırın	2
9	Koska fırını	3
10	Kumkapı kurbunda Nişancı Paşa fırını	3
11	Kumkapı kurbunda İncirdibi fırını	3
12	Kadırga limanı kurbunda Çardaklı fırını	3
13	Yedikule fırını	3
14	Yenikapı kurbunda Valide Atik fırını	4
15	Macuncu kurbunda Odabaşı fırını	3
16	Cebeali kapısında Küçük Mustafa Paşa fırını	2
17	Avrat Pazarı kurbunda Nalçacı fırını	3
18	Aksaray kurbunda Dört Yol Ağzı fırını	3
19	Sarıgez fırını	3

“Mahmiye-i İstanbul'da etmek tabh iden furunların adedi ne mikdârdır ve beher yevm her bir furuna ne mikdâr hinta iktizâ ider mufassalan defter olunub irsâl oluna deyü Hamza çavuş kullarına ... fermân-ı şerîf buyurulmağla imtisâlen-leh bâlâda tahrîr olunan çarhlı furunun mecmû'u kırk üç ve çarhları dahî yüz on dört olub beher çarha külli yevm yirmiştir kil hinta iktizâ ider ol takdîrce mecmû' furuna beher yevm iki bin iki yüz seksen kil hinta iktizâ ider deyü yedlerinde olan defterleri mücebince kethüdâları İbrahim ve yiğitbaşları Ömer ve salıcıları Mustafa haber verdikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 29 Rebî'u'l-ahir Sene 1124 (5 Haziran 1712)”

20	Ali Paşa-yı Atik fırını	3
21	Edirnekapısı fırını	3
22	Mehmed Ağa Cami kurbunda	3
23	Fenarkapısı kurbunda	3
24	Ayvansaray kurbunda Boyacı fırını	3
25	Yenikapı dâhilinde ... fırın	2
26	Zeyrek fırını	4
27	Kırkçeşme fırını	3
28	Ayazmakapısı kurbunda	2
29	Saraçhane fırını	3
30	Çukureşme fırını	3
31	Kocamustafapaşa fırını	1
32	Sultanhamamı fırını	2
33	Çarşamba Pazarı kurbunda	2
34	Samatya kurbunda Mirahor fırını	2
35	Ayasofya çarşısında vaki fırın	-
36	Yenikapı kurbunda Lanka fırını	3
37	Kumkapı kurbunda Balipaşa fırını	2
38	Tahtakale kurbunda vaki fırın	1
39	Halıcılar Köşkü kurbunda Sıçanlı fırını	3
40	Ağakapısı kurbunda Muradpaşa fırını	3
41	Hocapaşa kurbunda vaki fırın	3
42	Salma Tomruk fırını	1
43	Kuşbazlar fırını	2
44	Alacahamam fırını	-
45	Balık Pazarı fırını	-
46	Balat mahkemesi kurbunda fırın	-
47	Bağçekapısı kurbunda fırın	-

48	Gedikpaşa fırını	-
49	Valide Cami fırını	-
TOPLAM: 49 FIRIN		Toplam: 114 Çark

Kaynak: BOA, Cevdet Belediye, No: 1207

Yine aynı tarihte Üsküdar'da hinta hususunda muzayaka çekilmesi karşısında bir naib tayin edilerek Üsküdar'da bulunan ekmekçi fırınlarının sayısının tespit edilip deftere kaydedilmesi istenmişti. Ayrıca her fırının günlük ne kadar ekmek ürettiğinin de tespiti isteniyordu. Bundan maksat fırınlara yapılacak buğday tevziinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesiydi. Yapılan araştırmada Üsküdar'da bulunan ekmek fırınlarının adedi 17 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Üsküdar'ın ihtiyacı olan günlük buğday 303 kile olarak görülmektedir. Belgenin sonunda ise “*beher yevm yirmi bir bin sekiz yüz akçelik etmek fırın-ı mezbûrlarda tabh olunduğu sikât-ı haber virmişlerdir*”

ifadesi yer almaktadır. Buna göre üretilen günlük ekmek sayısı toplam 21.800 akçeliktir.²⁹⁰ Aynural'ın bildirdiğine göre o dönemde ekmeğin fiyatının bir akçe olduğu²⁹¹ göz önüne alınırsa Üsküdar'da üretilen günlük ekmek miktarı 21.800'dür. İstanbul için günlük tahsis edilen hinta 2280 kile yani Üsküdar için tahsis edilenin 7,5 katı olduğuna göre İstanbul'da 18. yüzyılın başlarında fırınlarda üretilen günlük ekmek miktarının 163.500 civarında olduğunu düşünebiliriz.

²⁹⁰ **BOA**, Cevdet Belediye, No: 1208

“Defter oldur ki:

Üsküdar'da ne mikdâr etmekçi furunu var ise bir nâ'ib ta'yîn ve defter olunub beher furun yevmiye ne mikdâr etmek tabh ider tahrîr olunub defteriyle Defterdâr efendi hazretlerine irsâl idesin deyü bu dâ'îlerine sâdır olan fermân-ı âlişânîleri dîvân-ı âlî çavuşlarından Halil çavuş yediyle vâsıl oldukda savb-ı şer'den Hüseyin Efendi dâ'îleri irsâl olunub ol dahî Üsküdar'da vâki' etmek tabh olunan furunlara virüb beher furunun destgâhdarlarından su'âl eyledikden sonra ba'de't-tahrîr meclîs-i şer'e gelüb alâ vukû'a haber virdiklerinin defteridir ki ber vech-i âtî zikr olunur...

Çatal fırın demekle ma'rûf etmekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek 2200	dakik 30 kile	Şatır Ahmed'in etmekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek 1800 dakik 25 kile	Balaban karyesinde etmekçi tabh olunan yevmiye etmek 2200	dakik 30
---	---------------	---	---	----------

[...]

Beher yevm yirmi bin sekiz yüz akçalık etmek furun-ı mezkûrlarda tabh olunduğunu ... haber virmişlerdir. Fî selh-i Zi'l-hicce sene 1124 (27 Ocak 1713)”

²⁹¹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 117.

Tablo 8

Selh-i Zilhicce 1124 (27 Ocak 1713) Tarihinde Üsküdar'da Bulunan Ekmek

Fırınları ve Çarklarının Sayıları

Çatal furunu dimekle ma'rif Ekmekçi furununda tabh olunan Yevmiye etmek Dakik-30 2200	Şatır Ahmed'in etmekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-25 1800	Balaban kurbunda etmekçi furununda tabh olunan Yevmiye etmek Dakik-30 2200
Eski Hamam kurbunda Etmekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-32 2350	Doğancılar'da Kara Mustafa'nın etmekçi Furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-14 1000	Çavuş deresinde etmekçi Furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-11 800
Hüseyin Ağa'nın etmekçi furununda tabh olunan Yevmiye etmek Dakik-11 800	El-Hac İbrahim'in etmekçi Furununda tabh olunan Yevmiye etmek Dakik-11 800	Çavuşbaşı'nın etmekçi Furununda tabh olunan Yevmiye etmek Dakik-22 1600
Yeniçeşme'de etmekçi Furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-25 1800	... furunu dimekle maruf etmekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-38 2700	Moralı Mustafa'nın çörekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-2 150
... mahallesinde Kara Mustafa'nın çörekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-3 200	Küçük mahkeme kurbunda Çörekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-9 600	Çinili hamam kurbunda Çörekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-11 800
Şeyh Selami Efendi Mahallesinde çörekçi Furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-11 800	Ağa Hamamı kurbunda Çörekçi furununda tabh olunan yevmiye etmek Dakik-18 1200	

Kaynak: BOA, Cevdet Belediye, No: 1208

Habbazan yani ekmekçiler özellikle kış aylarının yaklaşması ile zahire sıkıntısı çekerlerdi. Mevsim şartlarının, gemilerin Akdeniz ve Karadeniz'e seyre çıkışını

zorlaştırması sebebiyle İstanbul'a zahire getiren gemilerin sayılarında azalma görülürdü. Bu sebeple habbazan esnafı önceden tedbir alarak devlete müracaat eder ve devlete ait ambarlardan zahire tevzi edilmesini talep ederlerdi.²⁹² Bu tür dağıtımlarda devlet tarafından zahirenin türü ve fiyatı da genellikle belirtilirdi.²⁹³

Suriçi, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunan ekmek fırınlarının çoğunun aynı zamanda kendilerine ait değirmenleri bulunmaktaydı. Kapandan veya devlet anbarından getirilen hububat bu değirmenlerde öğütülerek un haline getirilir ve fırınlara verilerek ekmek üretilirdi. Kendilerine ait değirmeni olmayan fırınların ise nerelerden un tedarik edeceği önceden belirlenmişti. Bunlar hangi değirmenlere bağlı ise o değirmenlerden ve tespit edilmiş olan miktarda un alabilmekteydiler. Nizama aykırı olarak gizlice fazladan un alarak haksız kazanç elde etmek isteyenlere meslekten uzaklaştırma cezası verilebiliyordu. İstanbul'da Tekfursaray'ında francalacı olan ve uncu taifesinin uncularını kandırarak fazladan un alan iki kişi şikâyet edilmiş ve esnafıktan tard edilme cezası verilmişti. Fakat esnafın şikâyetinden vazgeçmesi neticesinde bu ceza uygulanmamıştı.²⁹⁴ Benzer şekilde ekmekçi esnafı içinde fitne ve fesat çıkaran kişiler Magosa'ya, yine aynı esnaftan ekmeğin içindeki unu eksilten ve ekmeğin ağırlığıyla

²⁹² BOA, Cevdet Belediye, No: 103

“Asitâne-i aliyye ve bilâd-ı selâsede vâki' habbazân esnâfının kethüdâ ve yiğitbaşı ve nizâm ustaları ma'lûmu'l-esâmi kimesneler meclis-i şer'a gelüb elyevm yedlerinde mevcûd zahîreleri killet ve şiddet-i şitâ takrîbiyle Bahr-ı sefid ve siyâh câniblerinden vürûd iden sefâyin-i zehâyir nedret üzre olub tevzî'a muhtâc oldukların ifâde ve inhâ itmeleriyle ibâdullah nân-ı azîz husûsunda muzâyaka çekmemek için bu def'a dahî mîrî anbarlarından habbazân esnâfı mezbûrûna kırk bin kil zehâyir tevzî' ve i'tâ buyurulmasıçün fermân-ı âlileri sudûru iktizâ eylediği ma'lûm-ı devlet-i aliyyeleri buyuruldukda ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 3 Zilka'de sene 1218 (14 Şubat 1804)”

“... Dersa'âdet'de kâ'in habbazân tâ'ifesinin yedlerinde mevcûd zahîreleri kalmadığından Zahire Nazırı efendi bendeleri ma'rifetiyle mîrî anbarlarından kırk bin kile zahîre ifrâz ve i'tâ ile ... 3 Zi'lka'de sene 1218 (14 Şubat 1804)”

²⁹³ BOA, Cevdet Belediye, No: 103

BOA, Cevdet Belediye, No: 160

“... bu def'a mîrî anbarlarından habbazân esnâfı mezbûrûna tevzî' ve i'tâ buyurulan elli bin kil zehâyirin beş bin kili Arnabud-ı cedîd hıntası olub beher kili doksan dörder paraya ve otuz bin kili Alçaklar ve ... hıntası olub beher kili yetmişer paraya ve beşbin kili Arnabud-ı atık hıntası olub beher kili kezâlik yetmişer paraya ve on bin kili şair olub beher kili altmışar paraya râyic olmağla ... 4 Saferü'l-hayr 1220 (4 Mayıs 1805)”

BOA, Cevdet Belediye, No: 436

²⁹⁴ İKS, İst, D.36, s. 33.

“Ma'rûz

Âstâne-i aliyyede vâki' habbâz tâ'ifesinin kethüdâları Ali Ağa Bin Abdurrahman ve nizâm ustalarından meclis-i şer'de İstanbul'da Takfursaray'ında vâki' firancalacı Yorgi veled-i Nikola ve Mihâl veled-i Yorgi nâm zımmîler muvâcehelerinde bundan akdem merkûmân uncu tâ'ifesinin işçilerini iğfâl ve

oyunan bazı kişiler Kıbrıs'a sürülmüşlerdi.²⁹⁵

Ekmek fiyatı çok hassas dengelere bağlıydı. Buğday fiyatlarındaki hareketlenmeler ekmek fiyatlarını da etkilemekteydi. Kuraklık, aşırı yağış, don, çekirge ve fare istilaları, savaşlar, abulukalar ve doğal afetler sebebiyle nakliyenin deniz yerine karayoluyla yapılması gibi etkenler fiyatları yükseltiyor ve başkentte ekmek sıkıntısına sebebiyet verebiliyordu. Neticede böyle durumlarda tekrar narh tespit ediliyor ve fiyatlar yükseliyordu.²⁹⁶

Mağuş ve zuyuf akçe kullanımını bazen zahire alımından ekmek satışına kadar esnaf arasında ciddi bir problem teşkil ettiğini görüyoruz. Konuyla ilgili bir belgede Kapan-ı Dakik tüccarlarının Karadeniz'den getirdikleri zahireyi tam ayar para ile satın alıp getirdiği halde İstanbul'daki habbaz taifesinin satın alırken tüccarlara eksik ayarlı para verdiği belirtiliyordu. Bu sebeple tüccarlar %15-20 oranında zarar ettiklerinden bahisle bu problemin giderilmesini talep etmişlerdi.²⁹⁷ Benzer durum ekmekçi taifesi

değirmanlarından bi gayrı hak ahz itdikleri dakıkları hufyeten iştirâ idüb ihbâr eylediklerinden mâ'adâ dâ'ima hilâf-ı nizâm-ı kadîm hareket ile bizi rencide iderler deyü teşekkî ve kesb-i âhara şurû'-birle firancalıcılıktan tard ve ib'âdlarını iltimâslarımız ile i'lâm olunmuşidi ... bizler dahî teşekkîlerimizden fâriğler olduk didiklerinde merkûman hilâf-ı nizâm-ı kadîm bu misüllü hareketde bulunmamak üzre nizâm ustalarından Vartan veled-i Tomas ve firancalacı tâ'ifesinden Nikola veled-i Suri nâm zimmîler kefilleri oldukları İstanbul mahkemesinde tescil ve huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu. Fî 27 Zi'l-hicce sene 1186 (21 Mart 1773)"

²⁹⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 5243

"Etmekçi esnâfından nizâm ustalarından ... ustalar tâ'ife-i habbazânın beynlerinde ilkâ-yı fitne ve fesâd ve ba'zı Arnavud ve Ermeni ustalarını ba'zı değirmenlerde ve hânelerinde cem' idüb nizâm-ı habbazânı ifsâd ve rikâb-ı hümayûn ve bâb-ı âli vesâ'ir mahallere arzuhâl virüb tasdîf ve ta'cîz misüllü keyfiyatı Arnavud ustalarına ve Ermeni müfsîdlerine ta'îm ve ilkâ itmek ve esnâf içine ihtilâl bırakmak âdetleri olduğu tasâm ve tahkik olunub ... işbu dört nefer kulları ... Magosa kal'asına nefy ü iclâ olunmuşlar idi ve yine ... nânın ununu tağyîr ve ifsâd ve anbar-ı âmireden virilen ecnâs-ı zahîrenin sikkesine mutâbik işlemeyüb ibâdullâhı ızrâr itmeleriyle bunlar dahî Kıbrıs'a nefy ü iclâ olunmuşlar idi. Fî 10 Muharrem sene 1210 (27 Temmuz 1795)"

²⁹⁶ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 159.

²⁹⁷ Kala, *İET*, C.1, s. 349, Hüküm No:6/272/780

"İstanbul kâdısına hüküm ki:

Kapan-ı dakik tüccârî rikâb-ı hümayûnuna arz-ı hâl sunup Bahr-ı siyah cânibinden tâmmü'l-vezn altun ve beyaz akçe ile iştirâ ve sefâyin ile Âstâne-i aliyyeme getürdükleri zahîreyi habbâz tâ'ifesine fûruht eyledüklerinde virdükleri akçe nâkîsu'l vezn altun olduğundan tebdîl eyledüklerinde küllî zarar terettüb ve bu vechile gadr olduğun bildirüp ol bâbda istid'â-yı merhâmet ve esnâf umûru ez kadîm İstanbul kâdısı ma'rifetiyle olageldükde darphâne-i âmirem emîni olan ... i'lâm ve sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen i'lâma nazar ve Kapan-ı dakik tüccârından olan hâlâ re'isler kethüdası ... ve navluncu tâ'ifesinden ... vesâ'ir mazbutu'l-esâmi kırk neferden mütecâviz kimesneler istintâk olındukda bizler ashâb-ı sefâyinden olup ibâdullâh için Âstâne-i aliyyeye getürdüğümüz hıntayı Tuna sevâhilinde vâki' ... câniblerinden iştirâ idüb lâkin zikr olunan mahallerde züyûf ve nâkîsu'l-vezn altun râyic olmayup sâfi beyaz akçe ile hınta iştirâ idüb bu sûrette Âstâne-i aliyyede habbazân tâ'ifesinin bize virdükleri Macar ve Yıldız ve Tunus ve bunun emsâli altunun ekseri nâkîsu'l-vezn olmağla beyaz akçeye tebdîl sûretinde her yüz guruşda on

için de geçerliydi. Ekmekçiler de sattıkları ekmeği cebren zuyuf ve mağşuş akçe ile alanlardan şikâyetle satış karşılığı aldıkları akçeleri, kendilerinden buğday satın aldıkları şahısların kabul etmemesi sebebiyle mağdur olduklarını bildirmişlerdi.²⁹⁸

İhtiyaç olmadığı halde ekmek fırını açarak ekmek satışı yapılması, fırıncıların kendi dükkânlarında ürettikleri ekmeği kendilerine tahsis edilmeyen başka mekânlara götürerek satmaları da yasaktı. Kendi bölgesi dışındaki bölgelerde ekmek satılması, bir başka fırının veya fırınların satış alanına tecavüz etmek demektir.²⁹⁹ Buna mukabil ihtiyaca binaen bazı fırınlara yer tahsis edilerek tabla ve iskemle ile satış yapmalarına müsaade ediliyordu. Mesela 1176 (1763) senesine ait bir belgeye göre Haseki'deki Bayrampaşa fırınında üretilen ekmeklerin bir kısmı 30 seneden beri Langa Yenikapısı'ndaki basmacılar kârhanesine gönderilip burada satışı yapılıyor ve fakat ekmeğin satılması için müstakil bir mekân bulunmuyordu. Fırının ustası olan zımmî, söz konusu kârhanede ekmek satışını daha rahat yapabilmek için kendilerine bir yer tahsis edilmesini talep ediyordu. Neticede kârhanenin bağlı olduğu Ayasofya vakfına, fırının günlük üç akçe mukataa vermesi şartıyla yer tahsisine müsaade edilmiş ve ekmek satışına herhangi bir müdahalede bulunulmamasına karar verilmişti.³⁰⁰ Fırınlar dışında

beşer ve yiğirmişer gurus zarar terettüb itmeğle bu vechile bize gadr-ı küllî olduğu nümâyân olmağla ... Fî Evâhir-i Muharrem sene 1177 (1-10 Ağustos 1763)"

Yıldırım, *Bread and Empire: The workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*, s. 23

Olson, *The Esnaf and Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, s. 335

²⁹⁸ AŞD, s.94, Hüküm No:35/49/200

"İstanbul kâimmakâmına ve kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' etmekci tâ'ifesi Dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl idüp bunlar furunlarında bey' eyledükleri nâmı iştirâ idenler cebren züyûf ve mağşûş(?) akçe teklîf idüp aldıkları akçeyi buğday iştirâ eyledükleri kimesneler bunlardan almayup ol vechile fukarâyâ küllî gadr u te'addî olunduğın bildürüp sen ki vezîr-i müşârû'n-ileyhsin râyicü'l-vakt olan akçe aldırılıp züyûf ve mağşûş(?) akçe teklîf ile rencide olmamak için yazılmışdır. Fî Evâsıt-ı Rebû'l-ahir Sene [1]114 (4-13 Eylül 1702)"

²⁹⁹ Kala, *İET*, C.1, s. 32-33, Hüküm No:1/217/977

"Haslar kazâsı nâ'ibine hüküm ki

Eyyûb-i Ensâri'de altı aded nân-ı azîz furunlarının müste'cir ve ustaları arz-ı hâl idüp bunlar ibâdullâhın refâh-ı hâlleriçün furunlarında tabh eyledikleri nân-ı azîzi Eyyûb ve kurâlarına gönderüp harc u mesârif çekerler iken Arnavud tâ'ifeleri vesâ'irleri tabla ve tekne ve sepet ve bârgîrler ile Kala kapusundan taşraya nân çıkarup kurâlara götürüp ve sınırlarında bey' ve kesblerine mâni' ve hilâf-ı nizâm hareket üzere oldukların bildürüp ol makûlelerin te'addîleri men' ü def' olmak bâbında ... İstanbul etmekçileri medîne-i mezbûre kurâlarına etmek irsâl itmeme üzere fermân-ı âlî virilmek bâbında ... Fî Evâ'il-i Cemaziye'l-ahir sene 1157 (12-21 Temmuz 1744)"

³⁰⁰ Kala, *İET*, C.1, s. 345-346, Hüküm No:6/242/678

"İstanbul kâdısına ve Ayasofya-i kebîr vakfı mütevellîsi ... zîde mecdehuya hüküm ki:

habbâz tâ'ifesinden İslambol'da Haseki kurbunda Bayrampaşa furunı ustası olan Ohan nâm zımmî gelüp otuz seneden mütecâviz furun-ı mezbûrda tabh olunan nân-ı azîzden Langa Yenikapusu hâricinde

ekmek satışı yapabilen bakkal ve manavlar, bazen ekmek satışından ellerine geçen kâr paylarını az bularak artırılması için fırıncılara baskı yapıyor fakat buna müsaade edilmemesi yönünde hükümler yayınlanıyordu. Nitekim Hasköy’de bulunan bakkallar ve manavlar ekmek satışlarından kendilerine bırakılan %10 kâr payını az bularak bunun artırılmasını talep etmişler, fakat fırıncıların aksi yöndeki şikâyetleri haklı bulunarak kâr payının artırılmaması istenmiştir.³⁰¹ Benzer şekilde Boğaziçi’nde ekmekçi esnafından olan bir şahıs da satış yapmaları için kendilerine ekmek verdiği bazı bakkal ve aşçı esnafının fazla kâr etmek amacıyla nizama aykırı hareket ettiklerinden şikâyetle kendilerinden emniyeti olmadığını ve sürekli tacize maruz kaldığını belirtmektedir. Buna göre ekmek satan şahıslara beher kuruşta iki para ondalık verilegelirken bu şahıslar beher kuruşta dörder para verilmesini teklif etmişlerdir. Bu sebeple söz konusu ekmekçi olan şahıs, kanuna aykırı hareket eden bakkal ve aşçı esnafının mahkemeye celbini istemiş ve neticede bu durumun önüne geçilmesini talep etmiştir.³⁰²

Basmacılar kârhanesine nân-ı azîz nakl ve basmacılara fûruht idegelüp lâkin zikrolunan kârhanede nân-ı azîz fûruhtuna müstakil bir mahal vaz’ u ta’yinine muhtâc olmağla kârhane-i mezbûre derûnunda bir mahalle iskemle vaz’ ve nân-ı azîz getirüp fûruht olunmasını kethüdâ ve cümle ustaları bi’l-ittifâk re’y-i müstahsen gördüklerin bildirüp Ayasofya-i kebîr vakfına beher yevm üçer akçe mukâta’a virmek şartıyla kârhane-i mezbûre derûnunda ta’yîn ve tahsîs eyledükleri bir mahalle iskemle vaz’ ve furun-ı mezbûrda tabh olunan nân-ı azîzden bargir ile kifâyet mikdârı nân-ı azîz nakl ve iskemleye vaz’ ve fûruht olunup âhardan ta’arruz ve mümâna’at olunmamak için ... vakf-ı mezbûra beher yevm üçer akçe mukâta’a virmek şartıyla basmacı kârhanesi derûnunda ta’yîn ve tahsîs eyledükleri bir mahalle iskemle vaz’ ve furun-ı mezbûrda tabh olunan nân-ı azîzden bârgîr ile kifâyet mikdârı nân-ı azîz nakl ve iskemleye vaz’ ve fûruht itdürüp âharların müdâhale ve mu’arazalarını men’ u def’ ... zikr olındığı üzre beher yevm üç akçe mukâta’ayı dahî mesfûrun üzerine defter-i vakfa kayd ve yed’ine taraf-ı vakfden mühürlü tezkire virmek bâbında fermân sâdir olmuştur.” Fî Evâhir-i Şa’bân sene 1176 (7-15 Mart 1763)”

³⁰¹ İKS, Hasköy, D.20, s. 159.

“ ... kasaba-i Hasköy’de vâki’ etmekçi tâ’ifesi südde-i sa’âdetime arzuhâl idüb bunlar kadîmden furunlarında tabh olunan nân-ı azîzi bey’ idenlere virilegelen ücreti virmeğe râzılar iken ba’zıları kanâ’at itmeyüb ziyâde talebiyle rencîde eyledüklerin bildirüb men’ ü def’ olunmak bâbında emr-i şerîfîm ricâ ve kasaba-i Hasköy’de vâki’ iskemlede nân-ı azîz bey’ iden bakkâl tâ’ifesinden yehud ve rum mübâşir çavuş ma’rifetiyle huzûr-ı ma’kûd-ı meclis-i şer’e kasaba-i mezbûrda vâki’ etmekçi ustalarıyla ba’de’t-terâfu’ tarafeyn yedlerinde olan senedâtları görüldükde nân-ı azîz bey’ iden bakkâl ve manav dükkânlarında bey’ eyledükleri nân-ı azîzin on akçede bir akçesini ücret viregelmeleriyle yine kadîmîsi üzre on akçede bir akçe ücret taleb iderler ... ve nizâm-ı mezkûr el-yevm karardâde nân-ı azîz bey’ idenlerin da’vâlarına min ba’d iltifât olunmayub mukaddemâ ve hâlâ sâdir olan müte’addid evâmîr-i aliyelere muğâyir te’addileri men’ ü def’ ve vech-i meşrûh üzre amel olunmasıçün ... tahrîfen Fî Evâ’il-i Saferü’l-hayr Sene seb’a ve erba’in ve mi’ete ve elf-1-10 Safer 1147 (3-13 Temmuz 1734)”

³⁰² BOA, Cevdet Belediye, No: 7055

“ Devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun

Bu kulları Boğaziçi’nde etmekçi esnâfı fukarâlarından olub ber mu’tâd furunlarımızdan nân-ı azîz ahz ve bey’ iden bakkâlân ve aşçı vesâ’ir kimesnelere beher guruşda iki para ondalık virilegelür iken Kuru Çeşme sâkinlerinden bakkâl Kostanta ve Yani nâmunda zımmîlere nân-ı azîz virmede henüz emniyetlerimiz yoğiken mesfûr zımmîler şirrete sülûk ve zımmetlerimizde olan mâl-ı mîrîyi ekl ü bel’ itmek için furunlarımızdan kadîmesi üzre nân-ı azîz ahz eyledikden sonra ondalık nâmıyla beher guruşda

Sur içinde üretilen ekmeğin sur dışındaki mahallere satılmasına prensip olarak müsaade edilmiyordu. Ancak Silivrikapı dahilinde bir ekmek fırını daha önce bu hakkı elde etmiş olduğu için engellenmemesi istenmişti.³⁰³ Yangın sebebiyle kullanılmayacak hale gelen ve yenisi yapılamaz durumda olan fırın ve değirmenin yerine şayet yenisini yapacak kimse bulunamazsa fırın hali ve muattal kalıyor; bu durumdaki fırına tasarruf eden şahsın gediği mahfuz tutularak ihtiyaç duyulan bir başka mahalle fırın açmasına müsaade ediliyordu.³⁰⁴ Hatta yanan bir fırın değirmenin yerine yenisinin yapılamadığı için gediğin başkasına satıldığını ve alan şahsın, yanan fırın arsasını başka bir şekilde kullanılmasına müsaade edildiğini görüyoruz.³⁰⁵ Fakat 1185

dörder paranızı alurum deyü ba'zı mahallere istinâden bu kullarını ta'ciz ve tekdîr ve cebren ve kahren nân-ı azîz ahz ve ekl itmek murâd ve mîrî hinta mâlını ekl ve ibtâlîne bâdî mîrî ve bu kullarına gadr-ı küllî sevdâsında olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercû'dur ki İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ve etmekçiler kethüdâ ve yiğitbaşı ve nizâm ustaları ma'rifetleriyle murâfa'a olunmak için mesfûrûn zımmîler ihzâr ve terâfu'-ı şer' ... olunduğuna binâ'en taraf-ı kullarından nân-ı azîz mübâya'asıçün vâki' olan bî vech müdâhalesi men'î bâbında fermân devletlü inâyetlü ve merhametlü sultânım hazretlerindir. Fî 28 Rebû'l-evvel 1191 (6 Mayıs 1777)"

³⁰³ İKS, İst., D.36, s. 94.

"Etmekçi tâ'ifesinden arzuhâl iden ... Silivrikapusu dâhilinde vâki' tasarrufumda olan etmekçi fırınında tabh olunan nân-ı azîzden bâb-ı mezbûr hâricinde Makarhode ve Taşçılar ve İncirli ve Soğanlı karyelerde ahâlîlerine kadîmü'l-eyyamdan berü küllî yevm ba-tezkire ile nân-ı azîz ... gelürken bu esnâda sur-ı kal'adan taşraya nân-ı azîz vesâ'ir zehâyire makûlesi eşya naklolunmak ba emr-i âlî memnu'dur deyü mümâna'at olunmağla etmekçi tâ'ifesi hâzırûn-ı mezbûrundan su'âl olunub mahall-i mezkûre kadîmi üzre fırın-ı mezkûrdan nân-ı azîz irsâlîne mümâna'at olunmamak bâbında yed'ime emr-i âlî i'tâ buyurulmak matlûbumdur didikde ... nân-ı azîzden zikr olunan Taşçılar ve İncirli ve Soğanlı karyeleri ahâlîlerine küllî yevm bârgîr ile kadîmden berü nân-ı azîz gidegelmişdir deyü her birleri meclîs-i şer'de ihbâr ve kadîmi üzre fırın-ı mezkûrdan mahall-i mezkûra nân-ı azîz irsâlîne mümâna'at olunmamak bâbında sâhib-i arzuhâl mersûm zımmî yed'ine fermân-ı âlî i'tâ buyurulmasını istid'â eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 29 Rebî'u'lâhîr sene 1188 (9 Temmuz 1774)"

³⁰⁴ İKS, İst, D.53, s. 116.

"Marûz

Âstane-i aliyye'de vâki' habbazân esnâfının kethüdâsı İsmail Ağa ve El-Hac Ahmed Ağa ve Esseyyid Ahmed Ağa ve meclîs-i şer'-i münîrde takrîr-i kelâm idüb mahmiye-i mezbûrede Kumkapu Nişancı'sında Lonkor fırını demekle ma'ruf bir bâb fırın bundan akdem vuku bulan harîkde muhterik olub ve mülk sâhibinin dahâ binâya kudreti olmadığından fırın-ı mezbûr hâlî ve mu'attal kalmağla bu misüllü mülk sâhibleri binâya iktidârı olmadığından gediği âhar mahalle nakl-birle mahalline âhar akar binâ olunub müceb-i şurût-ı nizâm zikr olunan fırın arsası üzerine fîmâ ba'd fırın binâ olunmayub âhar akara tebdîl olmak üzre gedik kaydı ref' ve terkîn ve gedik-i mezbûr dahî bilâ-ta'yîn bir münâsib muhtâc olan mahalle nakl olunmak üzre izn-i âlîleri erzânî buyurulub baş muhâsebe kalemine kayd ve gedik sâhibleri Kirkor veled-i Kiğork ve şeriki Ovannes veled-i Kaspar nâm zımmîler yedlerine ber vech-i meşrûh sûret i'tâ olunmak ba-cem'ihim istîrhâm eyledikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî Selh-i Cemâziye'l-evvel sene 1200 (31 Mart 1786)"

İKS, İst, D.40, s. 33.

"... etmekçiler kethüdâsı ve bi'l-cümle nizâm ustaları ve esnâfın musîn ve ihtiyârları fi'l-hakîka hasbe'l-iktizâ sâhibi terk veyahud muhterik ve münhedim olub sâhibi binâ itmediği fırın ve değirmenin beynimizde mu'teber olan gediği ... olmak üzre ber mu'tâd-ı kadim mahall-i âhara nakl olunmak nizâm-ı kadîmlerinden olduğunu ve gedik-i mezkûrun nakli emr-i savâb eylediğini haber virmeleriyle ... Fî 20 Safer sene 1191 (30 Mart 1777)"

³⁰⁵ İKS, İst, D.47, s. 52.

(1771) tarihli bir belgede bunun aksine, yanan fırını yapmaya gücü yetmeyen şahsın söz konusu fırını yapmaya malî gücü yeten bir başkasına satmak zorunda olduğu bildirilmektedir.³⁰⁶ 1218 (1803) yılında Fatih Malta çarşısında uzun süredir harap ve kapalı olan bir ekmek fırınının açılması istenmişti. Eski mutasarrıfının fırını inşaya kudreti olmadığından dolayı bu fırının değirmeni de başka bir fırına bağlanmıştı. Böylece söz konusu fırın değirmensiz kalmıştı. Bu sebeple emsallerine kıyasla fırının kıyyelik francalacı fırınlarına ilhak olunarak bu şekilde faaliyet göstermesi talebi uygun görülmüştü.³⁰⁷ Bu konuda zaman zaman farklı uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Tamire muhtaç olup tekrar faaliyete geçecek ekmek fırınlarının tamiri süresince daha önce bu fırınlara tevzi edilen un, söz konusu fırının yakınlarındaki diğer fırınlarda pişiriliyor ve tekrar tamiri devam eden fırınlara getirilerek halka satılmaya devam ediliyordu.³⁰⁸ Tabii afetlerde zarar gören fırınların tamir ve inşasının öncelikli olduğu bildirilerek en kısa zamanda tamir işlerinin tamamlanması emrediliyordu. Böyle durumlarda fırınlarını tamir etmede gevşeklik gösterenlerin fırınlarının bir başka şahsa

“Mar’ûz

... han-ı mezkûrun tahtında kâ’in bundan akdem bi kazâillâhi te’âlâ muhterik olan bir bâb habbâz fırınının müsta’ciri olub beyne’l-hırfede gedik ta’bîr olunur âlât-ı lâzimeye mutasarrıf olan arzuhâlde ismi mezkûr Ali Beşe arsa-i mezkûrenin el-yevm fırın olmağa salâhiyeti yokdur deyü habbâz fırını binâ olunmasından âbâ ve imtinâ’ ve gedik-i mezkûru dilediği kimesneye bey’ idüb iştirâ iden kimesne dahî âhar akâra tebdîl itmek üzere müsâ’ade-i aliyyeleri erzânî buyrulmak bâbında bâ i’lâm istid’â itdikde bâ fermân-ı âlî müsâ’ade buyrulmuşidi ... Fî 15 Safer sene 1195 (10 Şubat 1781)”

³⁰⁶ İKS, İst, D.34, s. 80.

“Ma’rûz

... zikr olunan fırın değirmeni bundan akdem bi’l-küllîye muhterik olmağla bu misillü fırın ve değirmen muhterik oldukda binâ olunması lâzime-i hâlden olduğuna binâ’en ashâbı binâ veyahud binâyâ iktidârı olmadığı takdîrce âhara fûruht itmeleri nizâm-ı kadîmimizden olmağla ... Fî 10 Şa’bân sene 1185 (18 Kasım 1771)”

³⁰⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 226

Ma’rûz-ı da’î-i devlet-i aliyyeleridir ki:

Hadice Sultan ...hazretlerinin mutasarrıfe oldukları İstanbul’da Fatih Sultan Mehmed Han câmi’-i şerîfi kurbunda Malta çarşusu nâm mahalde vâki’ bir bâb etmekçi firununda emsâline kıyâsen ibâdullâha fûruht olunmak üzere kıyyelik has francala tabh ve i’ mâlî husûsunun tanzîmiçün ... firun-ı mezkûr müddet-i vefîreden berü harab ve mesdûd olub sâbıka mutasarrıfı olan kimesnenin binâyâ kudreti olmadığına binâ’en firun-ı mezkûra merbût olan değirmeni dahî âhar firuna rabt olunmuş olub ol vechile firun-ı mezkûrun değirmeni olmayub mu’attal kalmağla el hâleti hâzihî mutasarrıfesi Sultanım müşârû’n-ileyhâ hazretlerinin istid’âları üzere francalacı firunu olmasında küşâdına vesâle olduğundan mâ’adâ alîl ve maraziye vesâ’ir ibâdullâha menfa’atı olduğundan habbazân kethüdâsı ve nizâm ustaları vesâ’ir erbâb-ı vukûf ihbâr itmeleriyle ... emsâlî üzere kıyyelik francalacı firunlarına ilhâk olunduğu baş muhâsebeye kayd ... Fî 25 Cemâziye’l-evvel sene 1218 (12 Eylül 1803)

³⁰⁸ İKS, İst, D.32, s. 8.

Asitâne-i aliyyede vâkî etmekçi fırınlarından ta’ mîr ve termîme muhtâc olan fırın ashâbı fırınlarına ta’ mîr idinceye dek fırın-ı merkûmun ta’yîn olan dakîk karîb ve civârlarında olan etmek fırınlarına tevzî’ ve kel-evvel tabh olunan mikdâr nân-ı azîz tabh ve fırın-ı merkûme nakl ve etrâfında olan ibâdullâha bey’ idüb vel-hâsıl ta’ mîre muhtâc olan fırın ashâbı fırınlarına nân-ı azîzden hâlî ve ibâdullâhın muzâyakasına bâdî hareketleri memnû’ olub ... Fî Selh-i Şevvâl sene 1182 (8 Mart 1769)”

satılacağı ifade ediliyordu.³⁰⁹ Ekmeklerin üretildikleri fırınlarda satışlarının yapılabilmesinin yanısıra kadimden kendilerine tahsis edilmiş olan başka bölgelerde de satış yapabiliyordu.³¹⁰ Öte yandan bütün fırınlarda istenilen her mamulün üretilmesine müsaade edilmiyordu. Ekmekçilerle, çörekçi ve simitçiler birbirlerinin imalatına karışmıyor ve fırınlarda sadece kendilerine tahsis edilmiş olan mamulleri üretebiliyorlardı. Zaman zaman çörekçi ve simitçi esnafı kanuna mugayir olarak, kendilerine tahsis edilmiş olan un miktarının üzerinde un alıyor ve kenar mahallelerde ihdas ettikleri küçük fırınlarda ekmeği üreterek çarşı, pazar ve mahalle aralarında tablada, hayvan üzerinde veya sepette satıyorlardı. Fakat bunun tespiti halinde söz konusu şahısların faaliyetlerinin önlenmesi isteniyordu.³¹¹ Konuyla ilgili 1219 (1804) tarihli bir belgeye göre kendilerine yasak olduğu halde firancala ekmeği üreten çörekçi ve simitçi esnafı ile ekmeği esnafı problemi çözmek üzere bir araya gelmişlerdi. Neticede nizama aykırı olarak firancala ekmeği üretiminin tekrarı halinde simitçi ve

³⁰⁹ İKS, İst, D.25, s. 55.

“Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Vukû‘ bulan zelzele takrîbiyle nân-ı azîz tabh olunan firunlardan münhedim ve rıhnedâr olanların binâ ve ta‘mîrleri sâ‘ir ebniyeye takdîm olunmak mühîm olduğuna binâ‘en bir an evvel binâ ve ta‘mîr eylemeleri ashâbına muhkem tenbîh ve her kim mütenebbih olmayub te‘hîr kasdında olur ise âhar tâlibine fûruht itdirilmek üzere isim ve resimleriyle i‘lâm eylesin deyü Fî 15 Rebû‘l-ahir sene 1179 (1 Ekim 1765)

³¹⁰ AŞD, s. 117-118, Hüküm No: 40/62/346

[Derkenar] Emr-i şerîfüm mücebince amel olına diyü unvânına hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn sâdır olmuştur.

İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul‘da Topkapusu dâhilinde vâki‘ merhûm ve mağfûrun leh Beyhân Sultân tâbet serâhânun hîn-i vefâtına deġin mutasarrife olduğu Vâlide-i Atîk furunı dimeġle ma‘rûf kadîmden nân-ı hâss tabh olunan furunun kadîmî iskemlelerinden ... olan on sekiz mahalde birer aded kadîmî iskemleleri olup kadîmî‘l-eyyâmdan berü nân-ı hâss fûrûht olmagelmiş iken etmeciler kethudâsı tarafından Silivri kapusu dâhilinde İbrâhîm Paşa çârşûsında bâzarcı dükkânına muttasıl olan iskemlede nân bey‘ine mümâna‘at ve te‘addî olunduġı i‘lâm olındukda furun-ı mezkûrun kadîmî iskemlelerinde kadîmîsi üzere nân-ı hâss bey‘ine mümâna‘at olunmamak üzere hudâvendigâr-ı sâbık karındaşum Sultân Mustafâ Hân zemânında emr-i şerîf virilmeġle vech-i meşrûh üzere amel olına diyü yazılmışdır. Fî Evâ‘il-i Receb sene 1115 (10-19 Kasım 1703)”

İKS, İst, D.40, s. 66; İKS, İst, D.40, s. 79.

³¹¹ Kala, İET, C.1, s. 295-296, Hüküm No: 5/340/1007

“İstanbul ve Üsküdar ve Galata kâdılarına ve Haslar kazâsı nâ‘ibine hüküm ki:

Âstâne-i aliyemde etmekci tâ‘ifesinün kethüdâ ve yiġitbaşları ve nizâm ustaları ve ihtiyârları meclîs-i şer‘-i enverde İstanbul ve Galata ve Eyyüb ve Üsküdar‘da sâkin çörekci ve simidci esnâfinun kethüdâ ve yiġitbaşı vesâ‘ir ihtiyârları muvâcehelerinde Âstâne-i aliyeye ve tevâbi‘inde olan etmekci esnâfi başka ve çörekci ve simidci dahî başka ve her biri müstakil ve furunları başka esnâf olup etmekci esnâfi çörek ve simid işlemeyüp ve çörekci ve simidci dahî nân-ı azîz tabh itmeyüp nân-ı azîz tabhı için ancak etmekci esnâfına mahsûs ve Başmuhâsebe kaleminde mukayyed olan furunlarda tabh olunup âhar mahallerde tabh olunmayup ve etmekci esnâfi dahî işlediġi nân-ı azîz tâmmu‘l-vezn hâs ve beyaz işleyüp ve vakt ü zemânıyla zahîresin der-anbar itmek üzere mukaddemâ nizâm virilüp ...” Fî Evâ‘il-i Zilka‘de sene 1174 (4-13 Haziran 1761)”

çörekçi esnafına mensup bu şahıslardan müslüman olanların kalebentlik, gayrı müslim olanların ise kürek cezasına çarptırılmalarına razı olmaları hususunda söz birliği edilmiştir.³¹² Simitçi ve çörekçi fırınlarında has ekmek üretimi ve satışı da yasaktı. Buna dikkat etmelerine, aksi halde cezalandırılacaklarına dair birçok defa hüküm yayınlanmıştı.³¹³ Benzer şekilde Davud Paşa'da bulunan fırınlarda ekmek imal ederek satma faaliyeti ekmekçi fırınlarına tahsis edilmişken, Davud Paşa sarayında fırın ihdas ederek ekmek üreten ve satan şahsın engellenmesi emredilmişti. Söz konusu şahıs aynı zamanda ekmeği standartların altında noksan ağırlıkta üretiyor ve çarşı-pazarda ve mahalle aralarında tabla ve at üzerine yükleyerek satıyordu.³¹⁴

³¹² İKS, İst. D.64, s. 9.

“Âstâne-i aliyyede ve tevâbi’ olan bilâd-ı selâsede vâki’ etmekci esnâfı başka ve çörekçi ve simidci esnâfı başka ve her birinin tabh ve i’ mâli esnâf-ı sülûse-i mezkûre beynlerinde nizâ’ ve mücâdeleye bâdî halât-ı reddiyeden iken esnâfımızdan ba’zıları tabh ve i’ mâli memnu’ olan firancala misillü nân-ı azîzi tabh eylediklerinden lonca tabir olunur meclîsimizi tertîb ve ... bu misillü harekât-ı nâ marziyyeye cesâret ile âhara mahsûs olan meta’ tabh ve i’ mâline ve bâ-husûs memnu’ olan firancala misillü nân-ı azîz tabh ider olur ise müslîm olan kal’aya zımmî olan küreğe vaz’ olunmak üzere her biri râzı olub bu vechile ahd ü mîsâk ve kavî ü ittifâk eyledik dedikleri İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i’ lâm olundu Fî 19 Muharrem sene 1219 (30 Nisan 1804)”

İKS, İst. D.40, s.66; İKS, İst. D.40, s. 79.

³¹³ İKS, İst. D:65, s. 77.

“İstanbul kadısı faziletli efendi

Çörekçi ve simidci firunlarında has etmek tabh ve fûruhtu memnû’ olub bi’ d-defa’at evamir-i aliyye ile tenbîh ve te’kîd olunmuşiken el hâleti hâzihî yine çörekçi ve simidci firunlarında has etmek tabh olduğu meşhûd ve mesmû’ olub bu makûle hilâf-ı emr-i âlî harekete cesâret idenlerin tarafınızdan bâ taharrî te’ dîbleri i’ lâm olunmak ... Fî 15 Rebîu’l-evvel sene 1204 (3 Aralık 1789)”

³¹⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 2187

“ Ma’rûz-ı dâ’î-i devlet-i aliyyeleridir ki

... firancalacı tâ’ifesi ve habbâzân nizâm ustaları ve ihtiyârları meclîs-i şer’-i münîrde hâlâ Davud Paşa sarayı ustası Es-Seyyîd Mehmed Ağa muvâcehesinde işbu yedimizde olub meclîs-i şer’de mu’âyene olunan emr-i âlişânda zikr ü beyân ve tasrîh ü a’yan kılındığı üzere Âsitâne-i aliyye ve tevâbi’inde olan etmekçi esnâfı başka çörekçi ve simidci esnâfı başka ve her biri müstakil ve fırınları başka esnâf olub etmekçi esnâfı çörek ve simid çörekçi ve simidçi esnâfı nân-ı azîz tabh itmeyüb ve nân-ı azîz tabhı ancak etmekçi esnâfına mahsûs ve baş muhâsebe kaleminde mukayyed olan fırınlarda tabh olunub âhar mahallerde tabh olunmayub ve etmekçi esnâfı işlediği nan-ı azîzi tâmmü’l-vezn hâs ve beyâz işleyüb ve zahîresin der anbar ve hilâfıyla hareket olunmamak üzere evâmîr-i aliyye şeref-yâfte-i sudûr idüb Eyyüb-i Ensârî’de vâki’ Kağdhane karyesinde ve Ali Bey karyesinde Davud Paşa’da olan fırınlarda nân-ı azîz tabh olunmak etmekçi tâ’ifesinin ihtilâl-i nizâmına bâ’is va narh-ı ruzîden noksân olmağla ibâdullâha ... bâdî olmağla memnû’âtdan iken işbu Es-Seyyîd Mehmed Ağa Davud Paşa sarayında ihdâs itdiği fırınına dakîkin hâssını alub üzerine bir mikdâr ... çalub İstanbul ve Eyüb ve mahall-i sâ’irede yetmiş yetmiş beş dirhem işlediği nân-ı azîzi tabla ve bargir ile hâs ve beyaz ve Davud Paşa etmeği deyü bey’ itdirmesi hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i şurût-ı nizâm-ı kadîm olmağla merkûm Es-Seyyîd Mehmed Ağa’ya bu misillü hareket itmemek üzere tenbîh olunmak murâdımızdır deyü teşekkî itdiklerinde mezbûr Es-Seyyîd Mehmed Ağa zikr olunan fırında iktizâ itdikçe ancak nefis-i nefis-i hümayun için nân-ı azîz tabh idüb fîmâ ba’d hilâf-ı emr-i âlî tabla ve bargir ile esvâk ve bazar ve mahallât aralarında gezdürmemek üzere ta’ahhüd itdükde esnâf-ı merkûme iktizâ itdükçe nefis-i nefis-i hümayûn için nân-ı azîz tabh itmesine bi’l-ittifâk râzılar olub du’â-yı devâm-ı devlet-i hazret-i pâdişahîye muvâzebet birle kat’-ı nizâ’ eyledikleri İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i’ lâm olundu ... Fî 17 Rebîu’l-âhir sene 1190 (5 Haziran 1779)”

Ekmek, halkın temel gıda maddeleri içinde yer aldığı için haksız şekilde gelir elde edenler cezalandırılırdı. Gerektiğinde esnafın yetkilileri de cezaya maruz kalabiliyordu. Mesela daha önce ekmekçiler kethüdası vekili olduğu halde esnafın haksız bir şekilde paralarını alarak zulmeden şahsın tasarruf ettiği fırınlar elinden alınarak başkasına satılmıştı. Fakat buna rağmen nizama aykırı faaliyetlerine devam eden bu şahsın başka bir yere sürgüne gönderilmesi talep edilmişti.³¹⁵ Ekmek üzerinden yapılan yolsuzlukların en önemlileri, ekmeğin kalitesiz üretilmesi ve ağırlığının eksiltilerek imal edilmesi ve satılmasıydı. Bu sebeple söz konusu suçları işleyen şahıslar tespit edildiğinde cezalandırılması istenirdi. Tarihsiz bir belgede bildirildiğine göre ekmekle ilgili bozuk üretim yapan ve ekmeğin ağırlığına riayet etmeyen yedi kişinin Seddülbahir kalesi ile Limni adasına kalebent olarak gönderilmesi emri verilmişti. Belgede söz konusu yedi kişinin tamamının Arnavud olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁶ Nizama aykırı olmasına rağmen askeri zümre zaman zaman ekmek satışı yapıyordu. Konuyla ilgili bir belgede Galata fırıncıları ile yaptıkları işbirliği neticesinde Galata'da üretilen ekmekleri İstanbul'a getirerek satışını yapan topçu ve kalyoncuların ve söz konusu fırıncıların bu faaliyetlerinin önlenmesi istenmişti.³¹⁷

³¹⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 1017

“Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridir ki

Kapan-ı dakîk tûccârından yirmiyedi nefer müslimîn ile etmekçi esnâfından yüz neferden mütecâviz zımmîler meclîs-i şer' de sâbika etmekçi kethüdâsı olan Kebeci oğlu Hacı Mustafa muvâcehesinde mezbûr mukaddemâ etmekçiler kethüdâsı vekîli olup vekâleti halinde esnâfımıza cevr ü ezâ zulm ü te'addi idüb bi gayrı hak akçelerini almağla mezbûrdan bundan akdem teşekkî eylediğimiz mezbûrdan tasarrufunda olan furun değirmenleri âhara furuht olunub fîmâba'd san'atımıza karışmamak üzere vekâletden ihrâc olunmuşiken yine mezbûr mütenebbih olmayub iki furun değirmeni peyda idüb da'ima Kapan-ı dakîka gelüb umûrumuza karışmağla nizâmımızın ihtilâlîne bâ'is olup her birimiz mutazarrır olmuşuzdur. Mezbûrdan bir vecihle emniyetimiz yokdur san'atımıza muzırdır tenbîh ile mütenebbih olmak makûlesinden değildir hâlâ yed'inde mevcûd olan furun değirmenlerine kemâ fi'l-evvel âhara bey' itdirilüb san'atlarımızdan tard ve ib'âd ve nizâm-ı hâlimiz için li ecli't-tedîb diyar-ı âhara nefy ü iclâ olunmasını iltimâs eyledikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Bâkî emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 22 Zilka'de sene 1145 (6 Mayıs 1733)”

³¹⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 145

³¹⁷ AŞD, s. 121, Hüküm No: 40/193/954

İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' etmekci tâ'ifesi arz-ı hâl idüp Galata etrâfında olan etmekcilerin İstanbul'da iskemleleri olmayub kadîmü'l-eyyâmdan berü İstanbul'da etmekleri fûrûht olmagelmış değil iken Galata etmekcileri ba'zı topcu ve kalyoncu levendâtıyla İstanbul'a sepet ile etmek gönderüp bunların furunları ve iskemleleri kurbında fûrûht idüp bunların furunlarında tabh olunan nânun kesrlerine bâ'is olup te'addîleri itmeleriyle ahvâlleri görölüp kadîme muğâyir ol vechile te'addîleri men' u def' olınmak bâbında merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mustafâ Hân zemânında emr-i şerîf virilmeğle mâni' yogîse vech-i meşrûh üzere amel olınmak için tecdîd olınmışdır. Fî Evâ'il-i Zilka'de Sene [1]115 (6-15 Nisan 1704)”

Tarihini tam olarak tespit edememekle birlikte muhtemelen 3. Selim dönemine ait olan bir hatt-ı hümayuna göre ekmekçilerin çalışma disiplininin bozulmasına sebep olarak bu sektörde çalışan Arnavudların sayılarının fazlalığı gösterilmektedir. Bunun önüne geçilmesi için Ermenilerin gedikleri mahlul olduğunda Arnavudlara verilmemesi, Arnavud gedikleri mahlul olduğunda ise Ermenilere verilmesi kuralının eskiden olduğu gibi işletilmesi emredilmektedir.³¹⁸

İmal edilen ekmek, francala, simit ve benzeri unlu mamuller fırınlarda satıldığı gibi bu fırınlara bağlı ve sayıları belirli olan iskemleci ve tablekârlar aracılığı ile de satılabilmekteydi. Bu satışlar, iskemleler, bakkal, kebabçı vb. dükkânlarda yapılabileceği gibi tezgahlarda da yapılabiliirdi. Fakat bunların sayıları nizamlarla belirlenmişti ve tespit edilmiş olan yerlerin dışında iskemle açılmazdı. 1211/ 1796 yılında İstanbul'da 547, Eyüp'de 34, Üsküdar'da 55 ve Galata'da 132 olmak üzere ekmek fırınlarına bağlı olarak faaliyet gösteren toplam 768 tablekâr bulunmaktaydı.³¹⁹ Tablekârların hangi fırınlara bağlı olduğu ve nerelerde satış yapabilecekleri belirlenmişti. Bunun aksine tablekârların kendilerine tahsis edilmiş olan alanların dışında satış yapmalarına müsaade edilmiyordu.³²⁰ 1139 (1726) tarihli bir belgede Kuşbazlar çarşısında bulunan büyük ekmek fırınına bağlı olarak faaliyet gösteren iskemlelerin sayısı belirtiliyordu. Buna göre toplam sayı on idi. Bunun hilafına sonradan

³¹⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun No:16066

“Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni ‘metim efendim

Etmekçilerin fesâdı Arnavud etmekçilerin kesretinden neş’et idüb bunların fesâdları öteden berü zâhir olduğundan fîmâba’d Ermeni gedikleri Arnavuda virilmemek ve Arnavud gedüğü mahlûl oldukda Ermeniye virilmek nizâmılarından idi refte refte nizâmına bakılmayarak bu derecelerde kesret gelmiş mîrî anbarlardan aldıkları zahireden hisselerini tahsilde me’murlar azîm zahmet çekerler bir nizâm-ı idâre olunsa bunlar ihtilâl virirler. Bu suretde bunların def’leri lâzım lâkin def’aten olamayub tedricî tanzîme muhtâc idüğü ve tedricî nizâmı dahî şöyle hâtıra gelür ki çünkü bu def’a numûne tutulub dirhemlere nizam virildi. Eksik ve mağşûş işleyenlerin beherhâl te’dibleri lâzım olmağla fîmâba’d te’dibi lâzım gelenlerin ibtidâ gedikleri ref’ ve mîrîden zabt ve ba’dehu nefy ü kalebend ve tertûb-i cezâ olunmak üzere râbîta virilüb evvel emrde buyuruldu isdârıyla tenbîh ve ba’dehu yakayı ele virenlerin cezâları mukâbili gedikleri ref’ ve mîrîden zabt ve Ermeniye furuht olunduğu suretde refte refte Arnavuda killet gelüb iş yoluna gireceği ma’lûm-ı âlîleri buyuruldukda bu vehile nizâmı tahsinkerde-i şahaneleri ise fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni ‘metim efendim padişahım hazretlerindir.

Kaimmakâm Paşa

Bu nizâm gayet güzel böyle tanzîm oluna benim hâtırına dahî böyle gelür ki Arnavud ekserî yeniçeridir anları sefer behânesiyle sefere gönderüb Ermenilere virilse def’i bu sûret ile de hâtıra gelür.” Tarihsiz

³¹⁹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 129-130.

³²⁰ İKS, İst, D.43, s. 12.

“Ma’rûz

ihdas edilen iskemlelerin kaldırılması isteniyordu.³²¹ İskemle açma önerisi ya fırıncı ya da diğer lonca mensupları tarafından lonca idaresine sunulurdu. Son karar şayet fırın vakıf ise mütevellisine aitti.³²²

Ekmeğin istenen kalitede olması her zaman dikkat edilmesi istenen bir husustu. Renginin beyaz olması ve çığ bırakılmayarak pişkin halde satılması ekmeğin kalitesini gösteren unsurlardı.³²³ Fakat özellikle Ramazan ayı yaklaştığında gerek sur içi İstanbul’unda gerek civar semtlerde ilgili esnafın hem ekmek ve francala ve hem de çörek imalinde kaliteye gereken önemi vermesi için hükümler yayınlanırdı.³²⁴

... mezbûr Veli Beşe ve İlya zımmî zikr olunan fırınlardan tablalarına vaz‘ eyledikleri nân-ı azîzi gezdirdikleri mahallerde bey‘a kanâ‘at itmeyüb tablalarını hilâf-ı şurût-ı nizâm benim fırınım önüne vaz‘ itmeleriyle mezbûrların bu misillü hilâf-ı nizâm hareketleri men‘ ü def‘ olunmak murâdıdır deyü teşekkî itdiklerine ... her bir fırında tabh olunan nân-ı azîz fırınına merbût olub mu‘ayyen ve mahsûs olan iskemle ve peşkunilere vaz‘ olunub satıcıların tablaya vaz‘ itdikleri nân-ı azîzi esvâk ve bazar ve mahallât aralarında gezdirilüb âhar ustanın fırını önüne ve karîb ve civârında olan iskemle ve peşkunileri olan mahalle vaz‘ olunmamak habbazân beyninde olan şurût-ı mer‘iyye ve nizâm-ı mu‘teberelerinden olmağla ... Fî 18 Zi‘l-hicce sene 1193 (27 Aralık 1779)

³²¹ BOA, Cevdet Belediye, No: 1562

“Ma‘rûz-ı dâ‘î-i devletleridir ki

Kuşbazlar içinde vâki‘ kebîr ekmekçi fırınının kadimî iskemleleri ekmekçiler kethüdâsı Mehmed Ağa ve yiğitbaşları Ömer Çelebi ve Salcı Ali Çelebi nâm kimesneler ihzârları üzre ... cem‘an on iskemlede fırın-ı mezkûrun ekmeği bey‘ olunub ... Fî Gurre-i Rebî‘u‘l-evvel sene 1139 (27 Ekim 1726)”

³²² Yıldırım, *Bread and Empire: The workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*, s. 15

³²³ İKS, İst, D.65, s. 5.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Nân-ı azîzin levni müteğayyir ve çığ olmayub beyaz ve pişkin olması husûsuna dikkat olunması bir kaç def‘âdır ki lisânen tenbîh olunur iken tâ‘ife-i habbazân fırsattır deyü mütenebbih olmadıkları âşikar ve beynlerinden muğayir-i tenbîhe ısrâr idenleri fimâ ba‘d te‘dîb ile sâ‘ire ibret eylemek lazım geldiği bedîdar olub ... Fî 2 Cemâziye‘l-ahir sene 1195 (26 Mayıs 1781)”

³²⁴ İKS, İst, D.65, s. 7.

“Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Karîban hulûlu muntazır olan mâh-ı Ramazan-ı kesîrü‘l-farîzanın sıyâm ile meşgûl olan ehl-i İslâmın terfîh-i hâl ve tasfiye-i ballarına dikkat ve ihtimâm lâzıme-i hâlden olmağla mâh-ı mezkûrun ibtidâsından âharına varıncaya değin küllî yevm tabh olunan nân-ı azîzin hâlis hınta ve dakîkden beyaz ve ta‘âmı lezîz olarak tabh ve kezâlik çörek ve francalanın dahî evsâf-ı mezkûre ile tabh itdirilmesi matlûb olmakdan nâşi ... Fî 25 Şa‘bân sene 1195 (16 Ağustos 1781)

“Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Mâh-ı mübârek-i Ramazan mağfîret ünvanda Asitâne-i sa‘âdetde mukîm olan ehl-i İslâmın me‘kûlatlarından olan nân-ı azîz ve francala ve çöreklerin has ve beyaz ve lezîz tabh itdirilmesi emrine ihtimâm ve i‘tinâ olunduğu gibi Boğaziçi ve Kadıköyü ve Eyüb vesâ‘ir mahallerde vâki‘ fırınlarda tabh olunan nân-ı azîz ve me‘kûlât-ı sâ‘irenin dahî hâlis ve ceyyed olarak tabh-ı i‘mâl itdirilmesi matlûb olmağla imdi Kadıköyü’nden Anadolu kavağı ve Galata’dan Rumili kavağına varıncaya değin Boğaziçi’nin yemîn ve yesârında vâki‘ karyelerde tabh olunan nân-ı azîz hâlis hınta ve dakîkden beyaz ve latîf ve lezîz olarak tabh ve kezâlik francala ve çörekler dahî evsâf-ı mezkûre ile tabh itdirilmesi

Diğer fırınların aksine francala fırınlarının sayısı 18. yüzyıl boyunca değişkenlik arz etmiştir. 1769 yılında 25 olan francalacı fırını sayısı 1789'da 15, 1803'de 32, 1808'de 7 ve 1814'den önce ise 69 olmuştur.³²⁵ 19. yüzyılın ortalarına doğru francalacı fırınlarının sayısının haddinden fazla arttığı düşünülmüş ve yapılan sayımda İstanbul ve bilad-ı selasede bulunan francalacı fırınlarının sayısı 70 olarak tespit edilmiştir. Bunun üzerine bunlardan 32 tanesi kadimî fırınlardan kabul edilerek açık tutulmasına karar verilirken diğerlerinin kapanması için emir verilmiştir.³²⁶

Ekmek fiyatları 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir. Yüzyılın sonlarında ise had safhaya ulaşarak yaklaşık %40 oranında zamlanmıştır. Yüzyıllık dönemdeki zam oranı ise %25 civarındadır. Bu durum özellikle ekonominin bozulmasından ve uzun süreli savaşların ortaya çıkardığı sıkıntılardan kaynaklanmıştır.³²⁷ Her ne kadar 18. yüzyılın ortalarında ciddi bir artış olmamışsa da 1776 yılı fiyatlarına bakıldığında %60 oranında bir artış görülmektedir. 1766-1788 arasında bir istikrar söz konusu ise de savaşa girilmesiyle birlikte İstanbul'da ekmek fiyatları 1790'lara kadar tekrar artmaya başlamış, birkaç yıllık bir düşüşten sonra 1793 yılından 1809 yılına kadar normal fiyat artışları devam etmiştir. 18. yüzyılın ortalarından 1845 yılına kadarki dönemde ekmek fiyatlarında 22 katlık bir artış gözlemlenmiştir.³²⁸

habbazân kethüdâsı ve nizâm ustalarına vesâ'ir iktizâ idenlere gereği gibi tenbîh ve te'kîde dikkat ... Fî 25 Şa'bân 1195 Sene (16 Ağustos 1781)"

³²⁵ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s.121

³²⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 1741

"Muhdes francalacı furunlarının taharrî ve tahkîkine dâ'ir sâdır olan fermân-ı âlî mücebince İstanbul kâdısı efendi ma'rifetiyle İstanbul ve bilâd-ı selâsede kâ'in kadimî ve muhdes bi'l-cümle francalacı dükkânlarının keyfiyetini alâ vechi's-sihha taharrî ve tahkîk ve ... otuz iki aded furunlar ibkâ olunub mâ'adâsı men'-i küllî ile men' oluna ve fimâ ba'd küşâdına cesâret ideri olur ise tertîb-i cezâdan gayrı mu'âmele itmem ... "Fî 21 Receb sene 1245 (16 Ocak 1830)"

³²⁷ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 132-135.

³²⁸ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 151-152.

Tablo 9

21 Receb 1245 (16 Ocak 1830) tarihinde İstanbul'da bulunan Francalacı Fırımları

Asitâne-i âliyyede Bağçekapusu haricinde firun 1 bâb	Simkeşhane kurbunda firun 1 bâb	Sarıgez'de Sekban değirmenine merbût firun 1 bâb
Eyüb'de Taşlıca Burun'da firun 1 bâb	Tophane'de Aşağı Hendek firunu 1 bâb	Üsküdar'da Ayazma firunu 1 bâb
Galata'da Asmaaltı nâm mahalde İngiltere tercümanı Anton firunu 1 bâb	Mahall-i merkûmede Rusyalu firunu 1 bâb	Dobre Venedik sarayı ittisâlinde firun 1 bâb
Mahall-i merkûmede Yüksek kaldırımında Fransalu firunu 1 bâb	Mahall-i merkûmede İsveç firunu 1 bâb	Büyükdere'de Fransa ve Nemçe ve Büyük İspanya firun 1 bâb
Arnavud karyesinde vâki' francalacı firunu 1 bâb	Beylerbeyi ve Mirgun oğlunda vâki' francalacı firunları 2 bâb	Kumkapı hâricinde vâki' francalacı firunu 1 bâb

Hasköy’de Humbarahane kışlasında vâki‘ merhum Valide Sultan vakfından francalacı firunu 1 bâb	Langa Yenikapusu hâricinde hüdâvendigâr-1 esbak cennet-mekân Sultan Mustafa Hân Hazretleri’nin evkâf-1 şerîfelerinden francalacı firunu 1 bâb	Kasımpaşa’da vâki‘ Hasan Paşa evkâfı francala firunu 1 bâb
Büyükdere’de vâki‘ francalacı firunu 1 bâb	Tekfur sarayında vâki‘ francalacı firunu 1 bâb	Üsküdar’da vâki‘ Hüdayi Mahmud Efendi kuddise sırruhu hânkâhında vâki‘ nân-1 has firunu 1 bâb
Galata’da Karanlık çarşıda francalacı firunu 1 bâb	İncirli çiftliğinde vâki‘ francalacı firunu 1 bâb	Üsküdar’da Selimiye arazisinde vâki‘ hüdâvendigâr-1 esbak cennet-mekân Sultan Selim Han evkâf-1 şerîfelerinden francalacı firunu 1 bâb
Yedikule hâricinde vâki‘ kadîm simitçi firunu ve hâlen francalacı firunu 1 bâb	Eyüb Kâğıdhânesi’nde has etmek firunu 1 bâb	Beykoz Kâğıdhânesi’nde vâki‘ francalacı firunu 1 bâb
Kasımpaşa’da Kulaksız nâm mahalde vâki‘ nân-1 has firunu 1 bâb	İncir köyünde Paşabağçesi firunu 1 bâb	Rami çiftliğinde has etmek firunu 1 bâb

Beyoğlu'nda Vîrâne nâm mahalde Corici zımmî menzîlinde firunu 1 bâb	Üsküdar'da Büyük Çamlıca'da simitçi firunu 1 bâb	
Galata'da Asmaaltı nâm mahalde Fransalu firunu 1 bâb	Fransa sarayı karşısında ref' Fransalu firunu 1 bâb	Taksim kurbunda Fransalu Esteban firunu 1 bâb
Şehremini nâm mahalde vâki' francalacı firunu 1 bâb	Gümrükçü çiftliğinde vâki' francalacı firunu 1 bâb	Üsküdar'da Mirahor hamamında vâki' francalacı firunu 1 bâb
Galata'da Kireç kuyusunda vâki' francalacı firunu 1 bâb	Davutpaşa Samatya'da vâki' francalacı firunu 1 bâb	Valide Hanı kurbunda vâki' francalacı firunu 1 bâb
Sultan Mehmed kurbunda Malta çarşısında vâki' francalacı firunu 1 bâb	Tavuk pazarında vâki' francalacı firunu 1 bâb	Eyyub Ensârî'de Kızıl Mescid'de vâki' francalacı firunu 1 bâb

Galata'da Beyoğlu'nda vâki' Terazudibi nâm mahalde firun 1 bâb	Bâb-ı Asafî kurbundahamamı civarında francalacı firunu 1 bâb	Üsküdar'da Kara Kethüda Bağında has etmek firunu 1 bâb
Maçka sarayında vâki' francalacı firunu 1 bâb	Mevlevîhâne kapsu hâricinde vâki' nân-ı has firunu 1 bâb	Eyüb'de Nişanca nâm mahalde vâki' francalacı firunu 1 bâb
Hasköy'de Yahudi simitçi firunu 1 bâb	Tatavla'da zımmî menzîlinde 1 bâb	Beyoğlu'nda Taksim kurbunda 1 bâb
Beyoğlu'nda Demirkapı nâm mahalde 1 bâb	Galata'da Katolik kilisesi ittisâlinde 1 bâb	Kuruçeşme'de zımmî menzîlinde 1 bâb
Yine Kuruçeşme'de zımmî menzîlinde 1 bâb	Yine Kuruçeşme'de konağında 1 bâb	Ortaköy'de Yahudi simitçi firunu 1 bâb

Tarabya'da üç bâb konak derûnlarında 3 bâb	Sarıyer'de simitçi fırunu 1 bâb	Ayvansaray'da simitçi fırunu 1 bâb
Yayla'da çörekçi fırunu 1 bâb	Balat'ta köprü başında simitçi fırunu 1 bâb	Büyükdere'de üç mahalde menzîl derûnlarında 3 bâb

Kaynak: BOA, Cevdet Belediye, No: 1741

3.1.5. Çörekçi Ve Börekçi Esnafı

Çörekçi ve börekçi esnafının sayısı Evliya Çelebi'nin bildirdiği rakamları göz önüne alırsak oldukça büyük bir yekun teşkil etmektedir. Evliya Çelebi, çörekçiler esnafının sayısını 2000, dükkân sayısını 200; börekçi esnafının sayısını ise 4000 ve dükkân sayısını ise 200 olarak belirtmektedir. Gerçekten de bu rakamlara bakılarak çörekçi ve börekçi esnafının sayı bakımından gıda sektöründe çok ciddi bir yere sahip olduğu söylenebilir.³²⁹

Çörekçi dükkânları bu mesleği icra eden dükkân sahipleri tarafından işletilebileceği gibi bir başkasına kiraya da verilebiliyordu. Fakat mülk sahipleri, dükkânlarında mesleklerini icra eden çörekçileri ihraç etmek veya dükkânlarını başkasına kiraya vermek istediklerinde bu meslekte usta olan birine ve kethüdarları ile yiğitbaşlarının marifetleriyle bu işi yapmak zorundaydılar. Mesela, 1125 (1713) tarihli bir hükümde belirtildiğine göre Ayşe adında bir kadın, tasarruf ettiği çörekçi dükkânını birine kiraya vermiş, fakat 14 ay sonra kirayı feshetmişti. Aralarındaki hesabın

³²⁹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** C.II, Zuhuri Danışman (çev.), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, s. 233.

yiğitbaşları ve ihtiyarları tarafından görülmesi yönünde hüküm verilmişti.³³⁰ 1189 (1776) yılında bunun aksine daha fazla kazanç sağlamak amacıyla dükkânlarını bu meslekle alakası olmayan şahıslara kiraya vermek isteyen dükkân sahiplerine engel olunması için İstanbul kadısına hüküm yazılmış ve genel esaslar beyan edilmişti. Böylece çörekçi esnafına ham-dest ve ehil olmayan şahısların karışmasının önüne geçilmesi istenmiştir.³³¹ 18. yüzyılın başında bir çörekçi fırını içindeki odun ve eşyalarla birlikte iki yüz kuruşa satılmıştı. Satış esnasında çörekçi esnafının kethüda ve ihtiyarları da hazır bulunmuştu. Daha sonra dükkânı, yeni sahibinden zorla ucuza almak isteyen şahsa engel olunması istenmişti.³³²

İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da faaliyet gösteren çörekçi, somuncu ve simitçilerin ortak bir kethüdası vardı. Konuyla ilgili bir belgede söz konusu esnaf gruplarının ileri gelenleri, kethüdalarının hilaf-ı nizam-ı kadîme mugayir

³³⁰ AŞD, s.159, Hüküm No:63/42/2

“Âstâne kâimmakâmına ve mollasına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul sükkânından Çörekçi İbrâhîm nâm yeniçeri gelüp mahrûse-i İstanbul'da Silivri kapısı dâhilinde Âyişe nâm hâtûn mutasarrife olduğu bir bâb çörekçi dükkânın bin yüz yigirmi iki Cumâde'l-ülâsı ibtidâsından buna icâr ve ba'dehû bin yüz yigirmi üç Receb'inde fesh-i icâre ve bunı furun-ı mezbûrdan ihrâc itmeğle on dört ay müste'ciri olup icâresin virüp ba'dehû ma'rifet-i şer'le ve ustaları ve yiğitbaşları ma'rifetiyle hisâbları görölüp zimmetinde bir nesne kalmamakla mezbûre âmme-i da'vâdan bunun zimmetin ibrâ itmişiken mezbûre hâlâ şirrete sâlik ve ol ibrâya muğâyir ve bunı te'addî vü rencideden hâlî olmaduğın ve bu bâbda fetvâ-yı şerîfesi olduğın bildürüp mücebince amel olunup te'addîsi men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görölmek için yazılmışdur. Fî Evâsıt-ı Şa'bân sene 1125 (2-11 Eylül 1713)”

³³¹ Kala, *İET*, C.2, s. 121-122, Hüküm No. 8/348/1144

‘İslâmbol kâdisına hüküm:

Taht-ı âlî baht-ı Osmânî üzre cülûs-i hümâyûn-i sa'âdet-makrûnum vâki' olup umûmen tecdîd-i ahkâm fermânım olmağın İslâmbol'da vâki' çörekçi esnafınun kethudâ ve yiğitbaşları vesâ'ir bi'l-cümle ihtiyârları İslâmbol'da vâki' çörekçi dükkânlarının mâlikleri müste'cirinden birini ihrâc ve idhâl murâd eyledüklerinde beynlerinde üstâda hıdmet itmiş san'atında mâhir kimesneye yi[ğit]başı ve kethudâ ve ihtiyârları ma'rifetleriyle icâr olunmak örf-i belde olup kadîmden berü bu vechile olagelmışiken hâlâ ashâb-i dekâkînden ba'zıları tama'-ı hâmlarından nâşî ücretlerin artırmak sevdâsıyla biz dükkânımızı murâd eylediğimiz kimesneye icâr iderüz diyü hâm-dest ve nâ-ehil eşhâsa virüp örf-i belde ve nizâm-ı kadîmlerine muhâlefet idüp ihtilâle bâdî olduklarına binâen ... merhûm ve mağfiret-nişân Sultân Mustafâ Hân tâbe serâhu zemânında dahî tecdîden emr-i şerîf virildiğın bildürüp tekrâr tecdîdin recâ itmeleriyle hilâfına emr virilmemiş ise vech-i meşrûh üzre amel olunmak bâbında emr-i şerîf yazılmışdur. Nâfiz Fî Evâhir-i Zilka'de Sene [1]189 (13-22 Ocak 1776)

³³² AŞD, s.92, Hüküm No:33/719/2

“İstanbul kâdisına hüküm ki:

Mehmed nâm kimesne gelüp mahrûse-i İstanbul'da Uzunçarşû'da vâki' çörekçi dükkânını Seyyid Ahmed nâm kimesneden bin yüz senesinde kethudâ ve ihtiyârları ma'rifetiyle içinde olan hatab ve eşyâsıyla iki yüz guruşa iştirâ eyleyüp mutasarrıf iken yine mahrûse-i mezbûr sükkânından Yağlıkcı el-Hâcc Mehmed nâm kimesne hevâsına tâbi' ba'zı müteğallibeye istinâd ile cebren üzerine otuz beş guruş birağup benim çörekçi âdemüm vardır diyü hilâf-ı şer'-i şerîf eşyâsıyla dükkânın yedinden alup ziyâde gadr u te'addî eylediğın bildürüp şer'le görölüp alvirilmek bâbında emr-i şerîfüm recâ itmeğın şer'le görölmek için yazılmışdur. Fî Evâi'l-i Cemâziye'l-âhir sene 1113 (3-12 Kasım 1701)”

hareketlerinden dolayı azlını ve yerine bir başkasının kethüda olarak tayinini istemiş ve bu teklif kabul görmüştü.³³³ 1202 (1787) Galata bölgesi için tanzim edilen bir narh defterine göre bir dirhem firancala ekmeği 75 para, normal ekmeğin 150 para iken yağlı çöreğin dirhemi 50, simidin dirhemi ise 75 para idi. Bu narh defterinde ayrıca muhtelif börek, çörek, poğaç ve tatlı çeşitlerinin fiyatları da belirtiliyordu.³³⁴ BOA’nde bulunan bir belge daha önce söylediğimiz gibi çörekçi esnafının kethüdalarının aynı zamanda somuncu ve simitçilerin de kethüdası olduğunu teyit ediyordu. Belgede ayrıca bu esnafların ortak kethüdalığı için önerilen şahsın göreve getirilmesi devlet tarafından kabul ediliyordu.³³⁵

Başmuhasebe’ye kayıtlı olan nizamları gereğince defterde kayıtlı olanların dışında çörekçi ve börekçi fırınları açılmasına da müsaade edilmiyordu. Bu doğrultuda fazladan çörekçi ve börekçi fırını yapmaya çalışan şahısların faaliyetlerinin önlenmesi istenmiştir. 1807 yılında Kumkapı ve Küçük Karaman’da iki adet çörekçi fırını ihdas etmek isteyen şahısların faaliyetlerinin önlenmesi için hüküm yazılmıştı.³³⁶ Çörekçi

³³³ BOA, Cevdet Belediye, 568

“Nişân-ı hümayûn yazıla ki

İstanbul ve Galata ve Eyüb ve Üsküdar’da çörekçi esnâfi ihtiyârlarından ... bâ berât-ı âlişân bilâ ta’yîn çörekçiyân ve somuncuyân ve simidciyân kethüdâlığı El-Hac Ali Bin Mustafa hâzır olduğu hâlde her birleri kethüdâ-yı mezbûrûn hilâf-ı nizâm-ı kadîme vaz’ u hareketinden teşekkî ve ref’ini iltimâs ve yine esnâf-ı mezbûre ihtiyârlarından ve erbâb-ı istihkâktan El-Hac Mustafa zîde kadruhu muhtârları olmağla cümlesi mezbûr Mustafa zîde kadruhunun kethüdâ ta’yîn olunmasını recâ itmeleriyle kethüdâlık-ı mezbûr merkâm El-Hac Ali’nin ref’inden mezkûr El-Hac Mustafa’ya tevcîh ve yedine berât-ı âlişân ihsân buyrulmak bâbında ... Fî 3 Şa’bân sene 1172 (1 Nisan 1759) “

³³⁴ İKS, Galata, Defter No: 489, s. 1.

“Medîne-i Galata

Bâ hatt-ı hümayûn şevketmakrûn tanzîm olunan es’âr beyân olunur

Nân-ı azîz pâre	nân-ı firancala	yağlı çörek	simid
Dirhem	dirhem	dirhem	dirhem
150	75	50	75

kaba çörek	şam halkası	kaba boğaç	yağlı gâhi
dirhem	dirhem	dirhem	dirhem
75	75	75	

Bâlâda mezkûr zehâyirin vaz’ olunan es’ârî üzere ibâdullâha bey’ olunmak üzere iktizâ idenlere tenbîh buyurmaları me’ mûldür. Fî 10 Rebîu’l-evvel sene 1202 (20 Aralık 1787)”

³³⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 2199

“İstanbul ve Galata ve Eyüb ve Üsküdar’da vâki’ çörekçiyân ve somuncuyân ve simidciyân esnafının bilâ ta’yîn kethüdâlığı sâbika İstanbul kâdısı Mehmed Atif Efendi’nin i’lâmı ve târih-i merkûmede sâdir olan ru’us-ı hümayûn mücebince ibkâ ve istihkâkan merkûm Osman’a berât-ı âlişân ile üzerinde olduğu mukayyedir. Fermân devletlü izzetlü sultânım hazretlerindir. Fî 10 Şa’bân sene 1199 (18 Haziran 1785)”

³³⁶ AŞD, s.80-81, Hüküm No:4/119/367

dükkânlarının da ekmek fırınlarında olduğu gibi tablekârları vardı. Bunlar, mensup oldukları çörek fırınlarının çöreklerini çarşı ve pazarlarda satardı. Bir çörekçi fırınına mensup olan tablekârlar diğer fırınların önünde satış yapamazdı.³³⁷ 180 (1771) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre uncu ve değirmenci esnafı, kapandan aldıkları unun hasını çörekçi ve simitçi esnafına vermek zorundaydı. Uncu ve değirmenci esnafının buna riayet etmemesi üzerine çörekçi ve simitçi esnafı şikâyetçi olmuş, kadimî üzere has un verilmesi için ilgili esnafa uyarıda bulunması istenmişti.³³⁸

Çörekçi ve simitçi esnafı, tabh ve imal ettikleri simitler için kullandıkları malzemelere ve bu malzemelerin ağırlık ve oranlarına dikkat etmek zorunda idi. Kendilerine birçok defa tenbih edilmesine rağmen, ağırlık ve oranlara uygun olarak ürettikleri çok az sayıda simidi dükkânlarında teşhir eden fakat çarşı ve pazarda sattıkları simitleri eskisi gibi eksik olarak tabh ve imal eden esnafa bir kez daha uyarıda bulunulmuştu.³³⁹ Harap ve atıl duruma gelen çörekçi dükkânları şayet onarılmıyorsa

İstanbul kâdisına hüküm ki:

Mahmiyye-i İstanbul'da vâki' çörekçi ve börekçi esnâfı fukarâsı gelüp bundan akdem bâ fermân-ı âlî etmekci tâ'ifesine nizâm virildükde mahmiyye-i mezbûrede çörekçi ve börekçi furunları vefret üzere olup tekrâr muhdes çörekçi furunı binâ olunmak virilen nizâmun ihtilâlîne bâ'is keyfiyyetden olmağla fimâ ba'd çörekçi ve gerek börekçi furunı binâ ve ihdâs olunmayup her kim muhdes furun binâsına mübâşeret ider ise men'-i küllî ile men' olunmak üzere fermân-ı âlî sâdır olup ve Sultân Mehmed Hân câmi'-i şerîfi kurbında Karaman-ı sağır sükında vâki' iki üç aded kadimî çörekçi ve börekçi furunları var iken Hüseyin ve Alî ve Mustafâ nâm kimesneler âhar mahalde olan furunlarına kanâ'at itmeyüp adem-i itâ'atlarından nâşî zikr olunan Karaman sükında müceddeden çörekçi ve börekçi furunı binâsına ve ihdâsına mübâşeret ve ihtilâlîne bâ'is oldukların bildürüp men' olunmak bâbında ... vech-i meşrûh üzere amel olunmak için yazılmışdır. Fî Evâi'l-i Muharrem sene 1170 (26 Eylül 5 Ekim 1756)

³³⁷ İKS, İst, D.32, s. 21.

“Ma'rûz

İslambol'da Bağçekapusu hâricinde vâki' çörekçi olan Mehmed Usta meclis-i şer'-i enverde Hoca Paşa'da çörekçi El-Hac Ahmed muvâcehesinde çörekçi esnâfının esvâk ve bazarda çörek bey' iden tablekârları âhar çörekçi fırını önünde tevakkuf ve çörek bey' itmek kadîmden berü memnu' ve nizâmımıza dahî vech-i muharrer üzere iken merkûm El-Hac Ahmed kendi fırını tablekârlarını hilâf-ı nizâm-ı kadîm Bağçekapusu hâricinde vâki' fırınım önüne ve civârına irsâl ve çörek bey' itdirmekle men' ü def' olunmak matlûbumdur didikde merkûm El-Hac Ahmed dahî nizâm-ı kadîmeleri vech-i muharrer üzere olduğunu ikrâr itmekle ba'de'l-yevm fırınından merkûm Mehmed Usta'nın Bağçekapusu hâricinde vâki' fırın önüne ve civârına tablekâr irsâl itmeyüb hilâf-ı nizâm hareket itmemek üzere merkûm El-Hac Ahmed'e tenbîh olunduğu huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 17 Safer sene 1183 (22 Haziran 1769)”

³³⁸ İKS, İst, D.34, s. 84.

“... uncu ve değirmenci tâ'ifesi kapandan aldıkları hinta ve dakîkin dakîk-i hâssı baş muhâsebede mukayyed bâ fermân-ı âlî virilen nizâm-ı kadîm üzere çörekçi ve simidçi tâ'ifesine mahsûs ve her bir değirmende hâsıl olan dakîk-i has ta'yîn olunan çörekçi ve simidçi fırınları ashâbına nizâm-ı kadîm üzere virilegelmiş iken ... ber muktezâ-yı nizâm-ı kadîm ve bâ emr-i âlî çörekçi ve simidçi tâ'ifesine viregeldikleri dakîk-i hası virmek üzere uncu ve değirmenci tâ'ifesine tenbîh olundukda anlar dahî fimâ ba'd viregeldikleri dakîk-i hası virüb rencîde itmemek üzere ta'ahhüd itmeleriyle ... Fî 21 Şa'bân sene 1185 (29 Kasım 1771)”

³³⁹ İKS, İst, D.97, s. 48.

ihtiyaç duyulan bir başka mesleğin icra edilmesine izin verilebiliyordu. Nitekim 1110 (1698) yılında, daha önce çörekçi fırını olarak kullanılan fakat zamanla işlemez hale gelip harap duruma gelen fırının başçı ve paçacı dükkânına dönüştürülmesinin talep edilmesi üzerine teklif uygun bulunmuştu.³⁴⁰ Zaman zaman ekmek fırınları ile çörek fırınları arasında problemler çıkıyordu. Konuyla ilgili bir belgeye göre Kulaksız'da bir habbaz fırınının kiracısı olan bazı zımmîler, aynı mahalde has somun imal eden çörekçi fırınına ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardı. Yapılan tahkikat neticesinde diğer fırının kadimî bir fırın olduğu ve gerçekten de ahalinin ihtiyaçlarını karşıladığı sonucuna varılarak faaliyetinin devamına müsaade edilmişti.³⁴¹ Kendilerine her ne kadar

“Ba sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Asitâne-i sa'âdet ve civârında olan bilâd-ı selâse ve tevâbi'inde vâki' çörekçi ve simidçi tâ'ifesinin tabh ve i'mâl eyledikleri simid has ve tabhı nisâbında ve pişkin olmak üzere vakt ü zemânına göre nân-ı azîzin nisfî vezninde tabh ve i'mâl olmak kâ'ide-i kadîmeden ve beher kilesine üç vukiyye yağ vaz'ıyla tabh olunan yağlı çörek ve yağlı simid dahî nân-ı azîzin sülüsü vezninde has ve yağlı ve tabhı nisâbında tâmmü'l-vezn olmak muktezâ-yı şurûtundan iken bu esnada çörekçi ve simidçi tâ'ifesi tabh ve i'mâl eyledikleri simidlere bir mikdâr ziyâdece sisam vaz'ıyla yağlı simid diyerek nân-ı azîzin sülüsü vezninde olan yağlı çörek ve yağlı simide kıyâsen ... noksânıyla tabh ve i'mâl iclisâr ve ol vecihle ızrâr-ı ibâde mücib hâlâta ibtidârları meşhûd olmakdan nâşî bi'd-defa'at iktizâ idenlere tenbîh ve tehdîd olmuşken bu esnada ancak beşer onar simid dükkânlarında ve destgâhlarında vaz' için tâmmü'l-vezn olarak tabh ve i'mâl ve mâ'adâ tabla ve küfeler ile esvâk ve bazarda ibâdullâha bey' eyledikleri simidleri mücerred noksân işlemeye vesile olmak için bir mikdâr ziyâdece sisam vaz'ı hîlesiyle yağlı simide kıyâs iderek nân-ı azîzin sülüsü vezninde tabh ve i'mâl ile her bir parelikde onbir dirhem noksân işlemeye ısrârları ızrâr-ı ibâdî mücib olmağla imdî tâ'ife-i merkûmenin fîmâ ba'd bu makûle yağlı simid şeklinde nâkîsu'l-vezn simid işlemeyüb kadimî olan sisamlıca has tabhı nisâbında pişkin olarak vakt ü zemânına göre nân-ı azîzin nisfî olmak üzere tâmmü'l-vezn tabh ve i'mâl eylemelerini tenbîh ve içlerinden ba'dezîn hilâf-ı rızâ harekete müteccâsir olanların te'dîbât-ı lâyıkası icrâ olunacağını gereği gibi tefhîm birle tanzîme mübâderet eylesin deyü buyruldu Fî 16 Zi'l-hicce sene 1220 (7 Mart 1806)”

³⁴⁰ AŞD, s.81, Hüküm No:30/31/140

İstanbul kâ'immakâmına ve kâdısına hüküm ki:

... arz-ı hâl sunulup mahmiyye-i İstanbul'da Karaca Mustafa Paşa câmi'-i şerîfi kurbunda müceddeden binâ eylediği medresesine akâr olmak üzere taht-ı tasarrufunda olup mahall-i mezbûrda hammâmı kurbunda mukaddemâ çörekçi furunu olup hâlâ harâb ve mu'attal olan dükkânı başhâne ve paçacı dükkânı binâ itdürmek murâd idüp ol havâlfide başhâne ve paçacı dükkânı olmayup ahâlîsi usret üzere olup kimesneye zarârı dahî olmamağla mahall-i mezbûrda başhâne ve paçacı dükkânı binâ olundukda kimesneye zararı olmaduğun keşf olunmak üzere bundan akdem emr-i şerîfüm virilüp kibel-i şer'den üzerine varilüp ba'de'l-keşf ve'l-mu'âyene mahalle-i mezbûre ve civârında olan mahallât ahâlîsinden istihbâr olundukda mukaddemâ çörekçi furunu olup mürûr-ı eyyâm ile harâb ve mu'attal olup ba'de'l-yevm başhâne ve paçacı dükkânı binâ olunsa kat'â kimesneye zararı olmayup ol havâlfide sâkin ibâdullâha enfa' ve evlâ olduğu zâhir ve müte'ayyin olmağla kibel-i şer'den hüccet-i şer'iyye virilmeğle müceddeden binâsına izn virilüp sâ'ir başhâne ve paçacı dükkânlarına selhânededen hisse virildiği minvâl üzere dükkân-ı mezbûra dahî bir başhane hissisi ta'yîn olup beher yevm selhânededen baş ve paça virilmek bâbında hükm-i hümayûnum recâ itmeğün sen ki vezîr-i müşârunileyh ve mevlânâ-yı mûmâileyhsin yedinde olan hücceti mücebince vech-i meşrûh üzere amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Rebû'l-âhir sene [1]110 (7-16 Ekim 1698)

³⁴¹ AŞD, s.32-33, Hüküm No: 87/213/3

Galata monlâsına hüküm ki:

tabla ile börek, poğaç vb. satışı izni verilmiş olsa da bu şahıslar satışlarını çörekçi dükkânları hizasında ve yakınında yapamıyorlardı. Galata'da, çarşılarda, mahalle aralarında ve iskele başlarında satmaları gerektiği halde çörekçi fırınlarının önlerinde ve yakınlarında tablalarını bırakarak börek ve poğaç satan şahısların engellenmesi istenmişti.³⁴² Çörekçi esnafı 1778'de Divan'a yaptığı toplu müracaatta bazı kimselerin loncanın bilgisi haricinde çörekçi dükkânı açtığını ve bu bölgelerin böyle dükkânların kurulmasına uygun olmadığını belirterek şikayetçi olmuşlardı. Bununla ilgili daha önce de başvurularına rağmen bir sonuç alamadıkları için bu defa Divan'a başvuru yapmışlardı. Gerekçe olarak bu tür dükkânların açılmasının yangın riski taşıması gösterilmiş ve aynı zamanda loncanın ilkelerine aykırı olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak çörekçi dükkânların açılmasının zahire kıtlığına ve ekmek fiyatlarının artmasına sebebiyet vereceği bildirilmiştir.³⁴³

Kazâ-i mezbûra tâbî' Kasım Paşa'da Kulaksız nâm mahallede vâki' çörekci furununun müste'ciri olan el-Hâcc Halîl nâm kimesne gelüp furun-ı mezbûrda hâss somun tabh ve muzâyaka çekdürmemek üzere şer'-i cârî ile ibâdullâha bey' idüp ahâl-i mahalle râzı ve şükran üzere olup şer'le dahl olunmak icâb itmez iken yine mahalle-i mezbûrda vâki' habbâz furununun müste'cirleri olan zımmîler furun ashâbları ile yekdîl olmağla mücerred furun-ı mezbûru ibtâl için furun-ı mezbûr müceddede ve lüzûmu yokdur diyü muhâlefet ve te'addî üzere oldukların bildürüp hükm recâ itmek Kasım Paşa'da Kulaksız mahallesinde vâki' kadîmî çörekci furununun müste'ciri el-Hâcc ... Halîl'ün mahalle-i mezbûrda vâki' furunu kadîm olup ve bu âna gelince furun-ı mezbûrda hâss somun tabh olunagelüp bu furun-ı mezbûrda kadîmî narh-ı cârî üzere hâss somun tabh olunup bey' olunmak âme-i ibâdullâha hayr ve nâfi'dür ve her vechile iktizâ ve lüzûmu vardır diyü otuz neferden mütecâviz bîgaraz ehl-i vukûf müslimîn haber virtüp ve furun-ı mezbûrda kadîmî narh-ı rûzî üzere hâss somun tabh ve bey' olunması iltimâs iderler diyü Bâb nâ'ibün mevlânâ Seyyid Ahmed i'lâm itmeğın i'lâmı mücebince kadîmîsi üzere furun-ı mezbûrda hâss somun tabh olunup âhardan mûmâna'at olunmamak için yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Zilka'de sene 1132 [4-13 Eylül 1720]

³⁴² AŞD, s.41, Hüküm No:92/137/1

Galata kâdısına hüküm ki:

Galata'da Azebkapusu'nun iç yüzünde olan çörekci esnâfundan el-Hâcc Mehmed vesâ'irleri arz-ı hâl idüp ba'zı kimesneler tablalar ile çörek vesâ'ir şeyler fûrûht eyleyüp bunların dükkânları önünde ve kurbunda bey' idüp kadîme muğâyir te'addî ve nizâmına halel virmeleriyle ol bâbda hükm-i hümâyûnum recâ eyledükleri ecilden Galata ve tevâbi'inde tabla ile gâhî ve poğaç ve börek bey' idenler çörekci tâ'ifesinin nizâm-ı kadîmleri üzere çörekci furunları hizasında ve kurbunda bey' eylemeyüp esvâk ve mahallât aralarında ve iskele başlarında bey' idegelmişler iken tablakârlardan İbrahim ve Ahmed nâm kimesneler tâ'ife-i mezbûrenün nizâmına muğâyir furunları önünde ve kurbunda tablalarını vaz' ve âhara poğaç ve gâhî ve börek bey' eyledükleri ihbâr olmağla mezbûrân İbrahim ve Ahmed çörekci tâ'ifesinin nizâm-ı kadîmlerine muğâyir vaz' u hareket itmemek üzere mezbûr İbrahim ve Ahmed tenbîh olunduğu sen ki mevlânâ-yı mûmâileyhsin tarafundan i'lâm olunmağın i'lâmın mücebince amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Rebî'u'l-âhir sene 1134 (19-28 Ocak 1722)

³⁴³ Yıldırım, *Bread and Empire: The workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century*, s. 21

3.2. Et İaşesi

3.2.1. Kasap Esnafı

İstanbul'un iaşesinde et, balık ve ilgili ürünler önemli yer tutmaktaydı. Devlet, hububat ve zahirede olduğu gibi et temininde de üreticiden satın alınmasından kesimine ve şehirdeki kasaplara dağıtımından tüketiciye ulaşımına kadar çok büyük bir denetim sistemi kurmuştu. Toptancıların, bu ürünlerin temininde ve getirilmesinde çok önemli bir yeri vardı. İstanbul'a et tedarik edilmesinde en önemli sorumluluk kadı ve koyun emininin idi.

Kasaplar, koyun ve sığır kasapları olmak üzere ikiye ayrılarak teşkilatlanmışlardı.³⁴⁴ Koyun eti, İstanbul'un iaşesinde zahireden sonra ikinci önceliği olan temel ihtiyaç maddesiydi. Koyunların toplanmasından tüketiciye ulaştırılmasına kadar bütün süreçlere devlet nezaret ederdi. Böylece istenen miktarda et arzının gerçekleşmesi ve fiyatların makul bir düzeyde olması hedeflenirdi.³⁴⁵ İstanbul'a büyük ve küçükbaş hayvanlar, celep veya celepkeşan denilen, malını çoğunlukla İstanbul kasaplarına pazarlayan ve sermayesi ile dikkat çeken tüccarlar tarafından getirilirdi. Celepler her sene sayılarak celepkeşan defterleri düzenlenirdi. Padişahın celep fermanı ile sayım hazırlığı başlar ve bir koyun emini tayin edilirdi. Koyun emininin görevlendirdiği kişiler de kazalara koyun emini-sayım memuru olarak gönderilirdi. İstanbul koyun emininin görevlerinden biri de İstanbul kasaplarının tayini idi. Zengin olan kasapların koyun kasabı olmasına dikkat edilirdi. Hatta bazen zengin sığır kasapları koyun kasaplığına geçirilirdi. Sayım memurlarından hem devleti hem de celep ve koyun yetiştiricisini zarara sokmayacak şekilde uygulama yapması istenirdi. Celep yazılmanın birinci şartı varlıklı olmaktı. Celep yazılacak kişilerin başka bir kuruma bağlı olmaması da gerekiyordu. Fakat bazen voynuklar, derbentçiler, çeltikçiler, koyun erleri, hisar erleri, sipahiler koyun eminini razı ederek celep yazılıyorlardı. Celep yazımı sırasında yazılan kişilerin sermayelerinin iyi incelenmesi gerekiyordu. Yazılan koyun sayısı ile celebin sermayesinin uygun olmasına da dikkat ediliyordu.³⁴⁶ Celeplerin ve

³⁴⁴ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, s. 85.

³⁴⁵ Uzun, s. 4-8.

³⁴⁶ Halime Doğru, "Rumeli'de Celepkeşanlar", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 2002, s. 1675-1677.

kasapların çoğunun gayri müslim olmasında muhtemelen sermayelerinin fazla miktarda olması etkili olmuştur.³⁴⁷ Ayrıca celep tayin edilen kişilerin, stokçuluk yapan, faizle para kazanan ve malını yüksek fiyata satan tüccarlar arasından seçildiğini görüyoruz.³⁴⁸ Zengin taşralıların da zorla İstanbul'a kasap olarak tayin edildiği görülmektedir. Bu saptamada en önemli kıstas zenginliktir. Faroqhi'nin 16. yüzyılın sonlarına ait incelediği bir belgeye göre taşradan İstanbul'a zorla kasap yapılan şahısların- kendisi genelleştirme yapmaktan çekinmekle birlikte- %40'ı müslüman, % 60'ı gayri müslimdir.³⁴⁹ 1681 yılında yapılan dükkân sayımında İstanbul'da yahudi kasaplara ait dükkânların sayısı 46, zımmilere ait olanların sayısı 70 ve müslümanlara ait olanlar ise 215 idi.³⁵⁰ 1682 tarihli esnaf defterine göre İstanbul'da 171 adet sığır kasabı dükkânı bulunmaktaydı. Bu dükkânlardan 121 adedi müslümanlara, 50 tanesi ise yahudilere aitti. Yine aynı deftere göre 181 adet koyun kasabı dükkânı bulunmaktadır. Bunların 105 tanesi müslümanlara, 76 tanesi de zımmilere aittir.³⁵¹

Celeplerin yanı sıra sayıcılar da et tedarikinde önemli bir fonksiyona sahipti. Bunlar da devlet tarafından önceden tespit edilirdi. Fakat statü olarak celeplerden farklıydılar. Sayıcılar devlette uzun süre memurluk yapan ve bu işe talip olanlardan seçilirdi. Buradan sayıcıların belirli ölçüde kazanç sağlayabildikleri düşünülebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda sayıcı vasıtasıyla yapılan alımlar daha çok tayinat sahibi olan ordu, saray ve yüksek tabakadan memurların et ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Halkın iâşesi ise daha çok piyasa şartlarına göre cereyan ediyordu.³⁵² Koyun için toplama merkezleri öncelikle Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Eflak ve Boğdan'ı içine alan Balkanlar bölgesiydi. İkinci olarak Orta Anadolu (Karaman) ve Kilikya Toroslarının sınır bölgeleriydi (Zülkadiriye-Türkmen koyunları). Taşıma kolaylıklarının çok fazla olmasından dolayı İstanbul'a en çok koyun yollayan bölge Balkanlar'dı. Az miktarda tüketilen sığır ise Trakya'dan getirilmekteydi. İstanbul'a gönderilecek koyun sayısı,

³⁴⁷ Gedikli, s. 106.

³⁴⁸ Antony Greenwood, "Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İâşesi", **Türk Tarihçiliğinde Dört Sima**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2006, s. 115.

³⁴⁹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 280; Mansel, s. 110.

³⁵⁰ **1092/1681 Tarihli Esnaf Defteri, Atatürk** (Belediye) Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, No: B.2, s. 16.

³⁵¹ Kazıcı, *1093 (1682) Yılında Çeşitlerine Göre İstanbul'daki Dükkânlar*, s. 244-249.

³⁵² Uzun, s. 9-11.

şehirde tespit edilerek kazalara paylaştırılmakta ve sonunda kadılar tarafından muhtelif yerlere dağıtılmaktaydı. Köylerden koyun alımı, resmi olarak kayıtları tutulan ve daha önce de belirttiğimiz gibi belli miktarda servet sahibi olmak zorunda olan celepkeşanlar tarafından yapılmaktaydı. Celepkeşanlar üzerine düşen görevi yerine getirmediklerinde belli bir para cezası ödemek zorundaydılar. Koyun ve kuzu taban fiyatları her ne kadar devlet tarafından tespit ediliyor olsa da celepkeşanlar da kendi fiyatlarını küçükbaş hayvan sahiplerine kabul ettiriyorlardı.³⁵³ Kimi zaman da koyun temini için hassa kasapbaşı tarafından gönderilen şahıslar fazla ücret talebi ile karşılaşılıyorlardı. 1794 yılında İstanbul'da et sıkıntısının çekildiği bir dönemde Çatalca tarafına koyun temini için gönderilen şahıslar koyun sahiplerinden birinin, anlaşma yapıldıktan sonra fazla ücret talebi ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu talebini gerçekleştirmek amacıyla koyunlarını zorla geri alan şahsın küreğe vaz'ı için İstanbul'a getirilmesi istenmişti.³⁵⁴ 1194 (1780) tarihli bir belgeye göre et temininde sıkıntı çekilmemesi için yapılması gerekenler tavsiye ediliyordu. İstanbul'da et konusunda sıkıntı duyulduğu ve bunun sebepleri sorulduğunda Topçular'da bulunan Gümrükçü çiftliğinin kethüdası kanaatlerini belirtmişti. Buna göre önceki kasapbaşı, selefleri gibi bu göreve gelmemiş, tamahkârlığından dolayı koyun iştirasını kendisine tahsis etmişti. Koyunlar getirildiğinde kasap zümresinden hiç kimseye koyun aldırılmamış ve kendisi de şehir ahalisine ve bürokrasiye yeterli olmayacak kadar koyun tedarik etmişti. Kendi aldığı koyunların bedelinin yarısını "zuyuf" ve "kemrevac" altın olarak teklif etmiş ve böylece celep taifesinin zarar etmesine sebep olmuştu. Bu sebeple celepçiler, koyun getirmekten kaçınır hale gelmişler ve dolayısıyla et sıkıntısı çekilmeye başlanmıştı. Daha önceleri

³⁵³ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 180-182.

³⁵⁴ İET, C.3, s. 22-23, Hüküm No:12/114/344

"Çatalca kazâsına tâbi' zikr-i âtî zimmînün bulunduğî mahallün kâdısına ve Çatalca ustası ve serdârı ve zimmî-i mesfûrun bulunduğî mahallün zâbitine hüküm:

Âstâne-i aliyem sekenesinün bu hengâmda def'-i müzâyakaları zımnında etrâf kazâlardan Dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından olup hâlâ Kassâbbaşı olan el-Hâcc Alî dâme mecduhû ma'rifetiyle bâ fermân-ı âlf ağnâm celbine me'mûr olan âdem ve satıcısı Çatalca kazâsında duhûl ve kazâ-i mezbûr mütemekkinlerinden Laskooğlı nâm zimmînün ma'lûmu'l-mikdâr ağnâmını iştirâ [ve] celbi [ve] Der-alıyyeme sevk ve isrâ üzereler iken mesfûr emr-i şerîfûme adem-i itâ'at birle ağnâm-ı mezkûrun önüne çıkup âlet-i harb ile satıcıları yedinden cebren ahz ve ben ağnâmımı ziyâde behâya fûruht iderüm diyü nâhemvâre ictisâr olmalarında sâire süvâre ideceğî bedîdâr olduğına binâen zimmî-i mesfûr bulunduğî mahallde ahz ve vaz'-ı kürek olunmak için alâ eyyi hâl Der-alıyyeme ihzârî bâbında emr-i şerîfüm sudûrını kassâbbaşı-i mûmâileyh bâ takrîr istid'â itmeğle vech-i meşrûh [üzre] amel olunmak fermânım olmağın imdi siz ki mevlânâ vesâir mûmâileyhimsiz zimmî-i mesfûr taht-ı hükûmet ve kazânuзда bulunduğî mahallde alâ eyyi hâl ahz ve Der-alıyyeme irsâl ve ihzârına mübâderet ve adem-i ihzârını mûcib hâlât vuku'undan hazer ve mücânebet olunmak bâbında. Fî Evâ'il-i Receb sene 1208 (2-11 Şubat 1794)"

bazı kasapbaşılar, kasapların koyun satın alabilmelerine müsaade etmiş, bunun üzerine kasapların bizzat kendileri koyun satın alarak saklamışlar ve et sıkıntısı çekildiğinde bunları keserek halka satmışlardır. Kasapbaşılar da akçe hususunda sıkıntı çektirmeyip safi beyaz akçe vererek koyun getirilmesini teşvik etmişlerdir. Et sıkıntısının önlenmesi için yapılan tekliflerden biri de şöyledir: Kasapbaşı tarafından koyun tedariki için adamlar gönderilmeli, bunlar da koyun satan şahıslarla hemen pazarlık yaparak uygun fiyata koyun tedarik etmeli ve İstanbul'a göndermelidir. Böylece et arzı artacak ve celepler de koyun getirmeğe teşvik edilmiş olacaklardır.³⁵⁵

17. ve 18. yüzyıllarda devlet, genel olarak İstanbul halkının ihtiyaçlarını piyasa şartlarına daha fazla bırakmış görülmektedir. Zaman zaman Anadolu'dan ve daha çok Eflak ve Boğdan bölgesinden İstanbul'a koyunların getirilmesi için geçit vergilerinin alınmaması ve darlık zamanlarında aşiretlerden çok fazla sayıda koyun temin edilmesi için özel önlemler almak gibi teşvik edici uygulamalar da yapmıştır. Bazen kıtlık dönemlerinde koyunların İstanbul'a gönderilmesinin zorunlu hale getirilmesi ve başka yerlerde satılmasının yasaklanması gibi kurallar da koyulurdu. Fakat bunun piyasa fiyatlarında yapılmasına çalışılırdı.³⁵⁶ Anadolu'dan İstanbul'a getirilen koyunların emr-i

³⁵⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 4059

"Topçular'da vâki' Gümrükçü çiftliğinin kethüdâsı olan Feyzulah Ağa kullarının takrîridir

Merkûm kullarından bu esnada Devlet-i aliyyede lahmın nedret ve kılletin keyfiyetinden istifsâr buyurulmuş olduğuna binâ'en bu vechile takrîr ve beyân ider ki:

Sâbika kassâbbaşı olan Mehmed Ağa selefde geçen kassâbbaşılardan tarîkine sâlik olmayub tama'-ı hâma tebe'iyetle ganem iştirâsını kendüye tahsîs ve ganem vürûdunda kasab zümresinden kimesneye ağnâm mübâya'a itdürmeyüb kendüsü dahî ahâlî-i şehir ve cânib-i miriye kifâyet itmeyecek rütbelerde ganem tedârük ve ashâb-ı ağnâma kemâl-i hırsından nâşî ahz eylediği ağnâmın behâsından nısfını zuyûf ve kemrevâc altun teklîf ve mezîd hîlesinden ... cebren i'tâ itdirerek celeb ta'ifesini ızrâr misüllü hâlâta ictisâr idüb bu sûretle tâ'ife-i mezkûre dahî zarar ve ziyândan ictinâben koyun getürmekden imtinâ' eyledikleri ecilden bu vakitlerde böyle luhûm-ı ağnâmda nedret zâhir olduğu ve mukaddemlerde sâ'ir kassâbbaşılar kasâb tâ'ifesine mübâya'a-i ağnâm için ruhsat virüb her bir kasâb beşer ve altışar ve sekizer yüz koyun iştirâ ve kışlalarında ihfâ ile bu gûne killet zuhûrunda derhâl ağnâm-ı mezkûreden zebh ve dükkânlarında ta'lîk ve ibâdullâha fûruht eyledikleri ve kassâbbaşı tarafından kat'a akçe husûsunda cevri ezâ olunmayub sâfi beyaz akçe i'tâsıyla ağnâm getürmeye teşvîk idegeldikleri hasebiyle asla bunun gibi luhûmda kaht-ı gılâ ve killet vâki' olmadığı

Ve tiz elden isticlâb-ı ağnâmın vech-i esheli cedîden nasb olunan kassâbbaşı ağa kulları tarafından etrâfa koyun iştirâsı için irsâl olunan âdemleri ağnâm buldukları yerde ashâbıyla ayakdan bazar ya'ni bir koyunu behâ-yı ehveniyle mübâya'a idüb ceste ceste Âsitane'ye sevk ve bu cihetle celeb tâ'ifesini koyun getürmeye teşvîk iderek ağnâm kesret ile vürûd eylemeye başladıkda refte refte kâ'ide-i kadîme üzre çaşni tutub iktizâ iden meblağı kassâbbaşı ağa ma'rifetiyle ashâbına virildiği takdirce hem tiz elden koyun tedârükü mümkün ve hem taraf taraf koyun vürûd eylemesi mukarrer idüğü takrîr ider. Fî 21 Safer sene 1194 (27 Şubat 1780)"

³⁵⁶ Greenwood, s. 119.

şerif hilafına Bursa, İzmir ve başka bölgelere götürülüp satılmasına karşı tedbir alınması istenirdi.³⁵⁷

Muhtelif bölgelerden İstanbul ve civarındaki koyun kasapları ile Anadolu bölgesinden tüccarlar vasıtasıyla getirilen koyunlar, koyun kasapları kethüdası marifetiyle kaydedilir ve her kasabın hisselerine göre kethüdarları ve kasap ustaları tarafından tevzi edilirdi. Çayrekçi kasaplarının hisseleri de çayrekçi kethüdası tarafından kasaplar kethüdası defterlerindeki kayıtlara göre dağıtılırdı.³⁵⁸ Zaman zaman faaliyetleri yasaklanmış olsa bile çayrekçilere mesleklerini icra etmeleri için müsaade edilmekteydi.³⁵⁹ Çayrekçiler, İstanbul'daki kasapların dışında Fatih, Bayezid ve Yeni Cami önleriyle Haslar kazasında uygun yerlerde ucuza et satan şahıslardı. Bunlar, diğer mahallerdeki kasapların sattığı etten daha kaliteli ve tespit edilmiş olan fiyattan da bir akçe noksanına satış yapıyorlardı. Çayrekçi esnafı kendisine güvenilebilecek şahıslardan kefil göstermek zorundaydı.³⁶⁰ Diğer esnaf grupları gibi kasap ve çayrekçi ustalarının da isimleri ve dükkânları tahrir ediliyor ve birbirlerine kefaletleri tescil

³⁵⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 174

³⁵⁸ AŞD, s. 172, Hüküm No: 72/221/3

Âstâne-i sa'âdetde sekbânbaşıya hüküm ki:

İstanbul'da koyun kassâbları kethudâsı olan Hattât Mehmed zîde kadruhû gelüp İstanbul ve tevâbi'i koyun kassâbları ile ve Anadolu taraflarından tüccâr tâ'ifesinün getürdükleri ağnâmı kayd idüp cümlesinün ma'rifetleriyle her kassâbun hisselerine lâzım gelen koyunları ustalar ve kethudâlarınun ma'rifetiyle tevzi' u taksîm itdürülüp eğer koyun hâricinde olan çâyrekci kassâblarına dahî hisseleri Çâyrekci kethudâsı Alî'ye ve kassâblar kethudâsı defterleriyle virilegelüp rençber fukarâsına gadr olunmak üzere virilüp nizâmı virilüp bir vechile câbî iken Çâyrekciyân kethudâsı Alî kassâblarınun nizâm-ı kadîmlerin mahall-i Rûmilî ve Anadolu taraflarından İstanbul tüccârınun zebh için getürdükleri koyunların önlerine alup beynlerinde kayd ile tevzi' olıcak ağnâmı bir tarikle yedlerinden alup mezkûrun nizâmınınun hilâfına hareket ve rençber fukarâsinun mahallinde akçelerin virmeyüp ve Yedikulle tevzi' hisâbına râzî olmaduğundan cümlesi tezallüm itmeleriyle ol makûle mahall hedm olmaksın üzerleri ve kassâblar kethudâsı bu âna gelince hırfet-i mezkûre beynlerinde nizâmınun bozmayup nizâm kadîmü'l-eyyâmdan Yedikulle kassâbları ve çâyrekciyân âdemin koyunlarına mahallinde ve ne vechile hisse eyleyüp tevzi' idegelmişler ise ol vechile tevzi' u taksîm idüp beynlerinde kat'an bir tüccâr tâ'ifesini bir dürlü rencide itdürilmeyüp ve nizâmınun halel gelmemek üzere cümlesi tenbîh ve te'kîd idesiz diyü bi'l-fi'l Dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri olan (boş) dâme uluvvuhû tarafından memhûr mektûb gelüp vech-i meşrûh üzere amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-âhir Sene [1]129 (13-22 Mayıs 1717)"

³⁵⁹ AŞD, s. 160, Hüküm No: 61/684/2

"İstanbul monlâsına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' çeyrekci tâ'ifesi ... vaz' u ta'yîn olınan mahallerde koyun zebh ve fûruht iderler iken kassâb tâ'ifesi mücerred ta'cîz için bunlarınun olageldiği üzere lahm-ı ganem zebh ve fûrûhtına muhâlefet itmeleriyle bundan akdem İstanbul'da murâfa'a-i şer' olduklarında lahm-ı ganem zebh ve fûrûhtına bî vech muhâlefet olunmamak üzere yed'lerine i'lâm dahî virilmişiken ... ol vechile te'addîleri men' u def' olunmak için emr-i şerîfüm ısdâr idüp varduklarında kassâb tâ'ifesi kanâ'at itmeyüp ol emr-i şerîfe muğâyir vech-i meşrûh üzere muhâlefet ve te'addî eyledüklerin bildürüp ... olunmak için emr-i şerîf yazılmışdur. Fî Evâhir-i Şa'bân sene 1125 (12-20 Eylül 1713)"

³⁶⁰ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 73.

olunuyordu.³⁶¹ Zaman zaman çayrekçi esnafı, halka satmak için satın aldıkları koyun etlerinin bedelini ödemekte gevşeklik göstermekteydi. Konuyla ilgili 1170 (1757) tarihli bir belgede İstanbul'da Yeni Cami ve Bayezid Cami avlularında, Tophane ve Üsküdar'da bu şekilde davranan çayrekçi kasaplarının içlerinden güvenilir birinin kethüda tayin edilerek bu işlerden sorumlu tutulması istenmiştir. Bu kethüdalığın ise dergâh-ı mu'allâ Yeniçerileri ağasına tevcih edilmesi kararlaştırılmıştır. Belgede ayrıca İstanbul Haseki ebvabından Eğrikapı haricindeki Eba Eyyub El Ensari vakfından, çayrekçi kasap ustalarının kethüdalığının, daha önce senelik yirmi bin akçe karşılığında tevdi edildiği bildirilmektedir.³⁶² Çayrekçilere getirilen koyunların kasapbaşılar, kethüda ve ihtiyar ustalar marifetiyle çarşısının tutulması yani masrafları göz önüne alınarak fiyatlandırılması gerekiyordu. Aksine davranarak çarşısını tutmadan üç yüz koyunu Rumeli'den getirip çayrekçilere tevdi eden çayrekçi celebini ceza olarak Boğazkesen'e gönderilmesi istenmişti.³⁶³

Celeplerin kâr edebilmeleri için İstanbul için belirlenen fiyatların, hayvanların satın alındığı bölgelerdeki fiyatından yüksek tutulması gerekiyordu. Şayet bu yapılmazsa sürü sahipleri ve celeplerin hayvanları satması, İstanbul'a getirmesi ve kasaplarca kesilip satılması kârlı olmaktan çıkıyor ve onları zarara uğratiyordu. Sürülerin düşük fiyata satın alınması da canlı hayvan teminini güçleştiriyor, sürü sahipleri bu defa mallarını celeplere değil daha yüksek fiyat veren başka tüccarlara satıyorlardı. Bu durumda devlet, İstanbul'a et temini için fiyatları yükseltmek yerine

³⁶¹ İKS, İst, D.37, s. 65.

“İstanbul ve Eyüb ve Galata ve Üsküdar ve muzâfâtlarında lahm-ı ganem fûruht ider kasâb ve çayrekci ustalarının tefahhus-ı hâllerichün şeref sudûr bulan fermân-ı âlî mûcebince kasâb ve çayrekci ustaları meclis-i şer'e ihzâr ve mefhûm-ı emr-i âlî her birine tefhîm olundukda esnâf-ı mezbûre cümlemiz kasâb ibn kasab ve her birlerimiz sâhib-i iktidâr ve celeb tâ'ifesinin getürdükleri ağnâmı rencîde itmeksizin ashâbından iştirâ ve... hıfza kâdir ve cümlemiz dirlik ve gedik ashâblarıyuz deyü huzûr-ı şer'de ihbâr ve takrîr itmeğin zikr olunan kassâbân ve çayrekci ustalarının ve dükkânlarının esâmî ve defteridir. Fî 5 Şa'bân 1189 (1 Ekim 1775)”

³⁶² BOA, Cevdet Belediye, No: 3008

³⁶³ İKS, İst, D.25, s. 83.

“Ma'rûz

Yeni câmi'-i şerîf havlusu çayrekçileri celeblerinden ... El-Hac Hasan kendü hâlinde olmayub nizâm-ı kadîme muğâyir hareketde olmağla öteden berü kasâbbaşılara ve kethüdâ ve ihtiyâr ustalar ma'rifetleriyle gelen koyunların beher sürüsünden çarşını tutulub kimesneye gadr ve himâyet olunmayarak bâ fermân-ı âlî tevzî' olunagelmışiken mezbûr El-Hac Hasan bir gün mukaddem Rumili cânibinden getürdüğü üç yüz re's koyunları çayrekçilere tevzî' idüb bu makûle muğâyir-i nizâm ve hilâf-ı fermân-ı âlî hareketi ... sâ'ire mûcib-i ibret için mezbûr El-Hac Hasan Boğazkesen kal'asında izzetlü yeniçeri ağası ma'rifetiyle te'dîb olunmak bâbında ... Fî 21 Muharrem sene 1180 (29 Haziran 1766)”

celep ve kasapları zor kullanarak bu göreve tayin etme yolunu seçiyordu. Celep ve kasap yazılacak kişilerde aranan en önemli özellik büyük sermayeye sahip olmalarıydı. Bu sermaye celep adayları için 100.000 akçe, kasap adaylarında ise 200.000-300.000 akçeydi. Fakat celeplik ve kasaplık için zarar ve hatta iflas etmek çok sık rastlanılan bir durumdur. Bu sebeple taşradaki zenginler bu yükümlülüklerden kaçabilmek için devlete büyük meblağlar ödeme veya başka hizmetlerde bulunma yollarını arıyorlardı.³⁶⁴

Celep, İstanbul'a getirdikleri kasaplık hayvanları iki şekilde satmaktaydılar. Birincisi, getirttikleri koyunları canlı olarak İstanbul kasaplarına satmaları, ikincisi ise getirttikleri koyunları kendilerine tahsis edilen selhanelerde kesip yine kendilerine tahsis edilen kasap dükkânlarında et olarak cari fiyat üzerinden satmaları şeklindeydi. Celeplere bu iki usülden herhangi birini tercih için zorlama söz konusu olmayıp istedikleri usulü uygulayabilirdi. Celepler temin ettikleri hayvanları kasaplara peşin veya ücreti daha sonra ödenmek suretiyle satış yapabiliyorlardı. Fakat vadeli satışta ücretin zamanında ödenmemesinden dolayı problemler çıkabiliyordu. Nitekim 1209 (1795) yılına ait bir belgeye göre zımmî bir celep daha önce teslim ettiği ağnamın bedelinden 733 kuruş alacağı olan kasaptan şikâyetçi olmuştu. Bunun üzerine borçlu olan kasabın İstanbul'dan kaçarak gittiği Silivri'de yakalanarak getirilmesi isteniyordu.³⁶⁵ Celepler zaman zaman teftiş edilirdi. Özellikle koyun sürülerinin İstanbul'a ulaşamadığı ve et sıkıntısının ortaya çıktığı zamanlarda teftişler gündeme gelirdi. Celepler kendileri için tespit edilmiş sayıda koyunları İstanbul'a eksiksiz olarak getirmek zorundaydılar. Bunu yapamadıklarında koyunun şiddetli kış sebebiyle kırılması, koyunun kaçmış olması veya sürünün canavar tarafından imha edilmesi gibi gerekçeler öne sürmekteydiler. Görevden kaçmak isteyen celepler çeşitli hilelere başvuruyordu. Bunların başında da özellikle iflas ve ölüm ilanları geliyordu. Celeplerin

³⁶⁴ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış*, s. 93.

³⁶⁵ İET, C.3, s. 68-69, Hüküm No:12/238/703

“Silivri nâ'ibine hüküm:

Celeb tâ'ifesinden Yorgi nâm zımmî südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp mersûmun fi'l-asl Âstâne-i aliyemde vâkı' Eğrikapu sükkânından kassâb tâ'ifesinden Emîn nâm kimesne zimmetinde bin iki yüz (boş) senesinden berü ağnâm behâsından yedi yüz otuz üç gurus alacak hakkı olup meblağ-ı mezbûrı bundan akdem taleb ve almak üzere iken kable'l-edâ mezbûr Emîn firâr ve hâlâ Silivri kasabasında ikâmet üzere olduğın inhâ ve çâvûş mübâşeretiyile mahallinde ihkâk-ı hakk mümkin olmaz ise Der-aliyyeye ihzârı bâbında emr-i şerîfüm sudûrımı istid'â eylediği ecilden çâvûş mübâşeretiyile mahallinde ihkâk-ı hakk mümkin olmaz ise Der-aliyyeme ihzâr olunmak bâbında. Fî Evâ'il-i Zilka'de Sene [1]209 (20-29 Mayıs 1795)”

ölümü veya iflası tespit edildiğinde celep yamakları bu görevi ifa ediyor, böyle hallerde voynukların da bu işi yapmalarına rıza gösteriliyordu. Hatta bu tür durumlarda yahudi ve çingeneler de celep yazılabiliyordu. Fakat bu tür kişiler sürekli olarak problem çıkarıyordu. Bazen celepler, derbentlerde baskına uğradıklarını, bu sebeple kendilerinin ve sürülerinin can emniyeti olmadığını gerekçe göstererek İstanbul'a gelmiyorlardı. Devlet, celeplerin göreve gelmedikleri takdirde kendilerinin; şayet şikâyet gerçek ise sorumluların cezalandırılacağını ilan ediyordu. Fakat celepler gerçekten de derbentlerde ve geçitlerde saldırı ve yağmaya uğradıklarında dağılan sürülerini toplamakta güçlük çekiyordu.³⁶⁶ Celepler için bir başka problem de Balkanlardan topladıkları hayvanları İstanbul'a getirirken yol boyunca uğradıkları bölgelerde kendilerinden toprak bastı, otlak hakkı, gümrük, bac vb. adlar altında vergi istenmesiydi. Bu sebeple 1181 (1767) tarihli bir belgede 5 zimmî celeb şikâyette bulunmuşlar ve konu, kadimî uğrak yerleri olan otlaklara uğrayarak 3 gün boyunca kalan celep koyunları için herhangi bir vergi alınmaması yönünde Eflak, Boğdan ve bu bölgelerle İstanbul arasındaki yöneticilere daha önce verilmiş olan emrin tekrarı ile neticelenmiştir.³⁶⁷ Benzer şekilde Erzurum ve Van'dan bol miktarda koyun getiren Türkmen taifesinden yollarda herhangi bir bac alınmaması ve bu şahısların koyunları getirdiği mahalde istediği fiyata satmalarına izin verilmesi isteniyordu. Bu sebeple Erzurum Kaimmakamlığı'na haber verilmişti.³⁶⁸ Bazen de celepler fiyatı az buldukları için hayvanlarını geri götürmek istiyorlardı. Fakat buna müsaade edilmeyip hayvanların İstanbul'a getirilerek daha önce tespit edilmiş olan fiyat üzerinden satışının yapılması emrediliyordu.³⁶⁹

Celepler tarafından toplanarak İstanbul'a getirilen koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar için İstanbul dışında pazarlar kurulurdu. Belirli bir düzene tâbi olan bu

³⁶⁶ Doğru, s. 1677-1679.

³⁶⁷ BOA, Cevdet İktisat, No: 37

³⁶⁸ BOA, Cevdet İktisat, No: 188

... işbu sene-i mübâreke de Erzurum ve Van'dan Asitâne-i sa'âdete kesret ü vefret üzere koyun nakl iden Türkmen tâ'ifelerine gereği gibi tenbîh ve yollarda bac alınmasına ve getürdüğü mahalde dilediği behâya fûruht ve müntefî' olmalarını kendülerine tefhîm ve ... Fi'l-yevmi'l-hâmîs min şehr-i Şevvâl-i mükerrrem sene selâse ve mi'eteyn ve elf-15 Şevval 1203 (9 Temmuz 1789)"

³⁶⁹ BOA, Cevdet Belediye, No: 76

... kasâb esnâfı fukarâsından olub bundan çend gün mukaddem lühûma râbîta virilmezden mukaddem ... celebân yedlerinde mevcûd dokuz bin re's mikdârı ağnâmlarını tahrîr ve tevdî' esnasında iken lühûm-ı mezkûrları fiyat ve râyici tenzîl olduğundan ağnâmlarını tevdî'e virmeyüb her birleri gerüye getürdükleri derkâr olub ...

Ağnâm-ı mezkûrenin buldukları mahalden Der sa'âdet'e sevk olunmasıçün ... Edirne bostancıbaşısına vesâ'ire hitâben ... Fî 29 Cemâziye'l-âhir sene 1229 (18 Haziran 1814)

pazarlarda hayvan satışları sabahtan başlayıp öğlene kadar devam eder, öğleden sonra ise kasaplar aldıkları hayvanları bağlayıp kesim için kendilerine tahsis edilmiş olan selhaneye sevk ederlerdi. Kurbanlık koyunlar haricinde İstanbul kasaplarından başkasına diri koyun satmak yasaktı. Kasaplık hayvan satışının sadece İstanbul kasaplarına yapılıp İstanbul içinde hayvan kesiminin kasaplara da dahil olmak üzere yasak oluşunun bazı sebepleri vardı. Kasaplık hayvanlar canlı olarak İstanbul kasaplarına satılıp kasabın bağlı olduğu selhanede kesilerek tüketiciye yine kasap tarafından satılmaktaydı. Böylece kasaplık hayvanın canlı olarak alıcıya satılmasına kıyasla daha geniş bir kesimin et alması sağlanmaktaydı. Ayrıca tespit edilmiş olan fiyatların etkili bir şekilde kontrolü ve denetimi için narha tâbi tutulan ürünlerin şehre girişinden tüketiciye ulaşmasına kadar geçireceği her aşamanın denetim altında bulundurulması zaruri idi. Bu sebeple et narhının satış fiyatı olarak uygulanabilmesi için kasaplık hayvanların nerelerde kesilip satılacağından önceden belirlenmiş olması gerekiyordu. Aksi takdirde kontrol sağlanamayıp problemlerin çıkması kaçınılmaz hale gelirdi. Kasaplık hayvanların selhanelerde kesilmesinin tüketiciyi koruma ve et fiyatının denetimini sağlama dışında da çok önemli faydaları vardı. Kesilen hayvanların organları ilgili diğer esnafa (mesela başları başçıya, derisi debbağlara ve yağı mum işleyenlere) dağıtıldığı için aynı zamanda başçı, derici ve mumcu narhlarının da kontrolü sağlanabilmekteydi.³⁷⁰ Kasaplarda kuzunun baş ve ciğeri ayrılır ve o şekilde halka satılırdı.³⁷¹

Kesimlerin önceden tahsis edilmiş olan yerlerde yapılması, kasap, başçı, debbağ, mumcu, paçacı, işkembeci gibi esnafın hangi selhanelere tâbi oldukları, kesilen hayvandan kendilerine ne kadar hisse düştüğü önceden belli olduğundan arz-talep dengesi ve fiyat istikrarı sağlanmış oluyordu. Kesilen hayvanın bütün organlarının ve yan ürünlerinin eksiksiz olarak kullanımını sağladığından bu uygulama, israfı

³⁷⁰ Ahmet Kala, “19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul: Otuzyedinci-Otuzsekizinci Kitaplar, 1992, s. 113-114.

³⁷¹ İKS, İst, D.65, s. 6.

“Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Beher sene rûz-ı hızır on beş gün mürûr eyledikten sonra zebh olunan kuzunun baş ve ciğerleri tefrîk olunmak mu’tâd-ı kadîm olmağla kasâbbaşı ağayı çağırdu işbu günden sonra zebh ve fûruht olunacak kuzunun baş ve ciğerleri tefrîk ve ibâdullâha öylece fûruht eylemek üzre ağa-yı mumâileyhe ifâde ve keyfiyet i’lâm eyleyesiz deyü. 6 Cemâziye’l-âhir sene 1195 (30 Mayıs 1781)”

önlemekte ve verimi artırmaktaydı.³⁷² Kesim işlerinin titizlikle yürütülmesi istenirdi. Kurban bayramında kesilen hayvanların sakatat tabir edilen organlarının da şehir içinde kirliliğe ve kötü koku yaymasına izin verilmemesi istenirdi. Buna sebep olanların tedip edilecekleri ve bu durumun mahalle imamı vasıtasıyla halka bildirilmesi emredilirdi.³⁷³

³⁷² AŞD, s. 116-117, Hüküm No: 40/59/332

“İstanbul mollasına ve yeniçeri ağası ve muhtesib ağası ve subaşı ve koyun emîni ve Ayasofya-i kebîr mütevellîsi ve debbâğlar ve kassâblar kethudâsı zîde kadruhuma hüküm ki:

... Sultân Mehmed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân İstanbul'lî feth idüp mahmiyye-i mezbûre makarr-ı ehl-i İslâm oldukda şehir içinde koyun ve sığır boğazlanması ma'kül ve münâsib görilmeyüp Yedikulle'nün taşrasında leb-i deryâda kârgîr binâ ile otuz üç bâb selhâne binâ ve basdırma için gelen sığırlara dahî Tokat ta'yîn olindükdan sonra Ayasofya-i kebîr câmi'ine vakf idüp cümle İstanbul'un koyun ve sığırı mahall-i mezbûrda boğazlanup ve sığır dahî ânda Tokad'da fûrûht ve kassâb tâ'ifesi dahî ism ü resmleriyle defter olınup cümlesi bir yirde mazbût olmağla başcılar baş ve debbâğlar derilerin ve mûmcılar yağın alup bir nesnesi hârice gitmemeğe zarûret ve muzâyaka çekilmediğinden mâ'adâ şehir [ve] günde ne mikdâr koyun kifâyet eylediği ma'lûm ve muzâyaka zemânlarında müte'ayyen olan kassâblar vakt ü zemânıyla koyun tedârük ve şehre et yetiştirüp bu vech üzere amel ve bu kânûn ve kâ'ideye muğâyir ba'zı ebvâb-ı kal'a hâricinde ve İstanbul içinde ve kasaba-i Ebî Eyyûb-i Ensârî'de ihdâs olan selhânelerün ref'î ve bu üslûb-ı merğûbun istikrârîcün evâmîr-i münîfe sâdır olmuşken yine kassâb tâifesi kânûn-ı kadîme muğâyir Yedikulle selhânelerün terk ve her biri İstanbul'da vâki mahallât ve çârşû aralarında selhâne ihdâs idüp şehir içinde koyun ve sığır zebh itmeleriyle revâiyih-i kerîheden şehir halkı müte'ezzi olduğundan gayri fezâlât-ı müntehesinden mütekevven ufûnet-i hevâdan emr-i hakla vebâ ve hummâ gibi nice illet ve emrâz mütevellîd ve bunun emsâli kabâiyih-i kesîresi beyne'n-nâs zâhir ve müte'ayyen olmağla fimâ ba'd zebh olınan koyun ve sığır kemâ fi'l-evvel Yedikulle'de zebh olınup muhdes olan selhânelerün cümelesi vâlid-i mâcidüm merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mehmed Hân tâbe serâhunun zemân-ı sa'âdet-iktirânlarında hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnlarıyla ref' ve müşârunileyh Mustafâ Paşa'nun Yedikulle hâricinde leb-i deryâda müceddeden binâ ve vakf eylediği otuz üç bâb selhânelerine nakl ve basdırma için zebh olınan sığırlara dahî Tokat ta'yîn ve Ayasofya-i kebîr vakfına dahî yigirmi bin akçe mukâta'a bağlanup zikr olınan selhânelerden on dokuz bâb selhâne koyun kassâblarına ve on iki bâb selhâne dahî sığır kassâblarına tahsis ve her bir selhânelerün hisseleri ta'yîn ve kassâblar ale'l-esâmî tahrîr olmışken aralarına ecânib karışıp birbirlerinin hisselerine ta'arruz itmeleriyle her bir selhânenün hissesi ve kassâb üstâdlarından kaç neferün uhdesinde olduğu mücedden tahrîr ve defter ve vakfa kayd ve herbirine mütevellî-i vakf tarafından ma'mûlün bih temessük virilmek üzere sâdır olan emr-i âlî mücebinde bin doksan iki senesinde Anadolu muhâsebesine dahî kayd olmışken husûs-ı mezbûrda sâdır olan hatt-ı hümâyûn ve evâmîr-i aliyye ve vaz'-ı kadîme muğâyir Edirnekapısı ve Kumkapu ve Samadya ve Balat ve Fener ve (boş) kapuları hâricinde ve Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabasında ba'zı selhâneler ihdâs ve İstanbul'da dükkânlarda dahî boğazlanup mahrûse-i mezbûrenün ba'zı hevâsına ve ahâlîsinün zacret(?) ve ızdırâblarına bâ'is olduklarından mâ'adâ vakfun ve Ayasofya-i kebîrün yigirmi bin akçe mâl-ı maktû'ınun ibtâlîne bâdî olmalarıyla umûmem muhdes olan selhâneler ref' ve ... Yedikulle'den gayri yirde koyun ve sığır boğazlanmayup fermân-ı hümâyûna ve vaz'-ı kadîme muhâlif hareket idenlerin haklarından gelinüp ber üslûb-ı sâbık amel olınmak üzere hudâvendigâr-ı sâbık karındaşum Sultân Mustafa Hân zemânında sâdır olan hatt-ı hümâyûn mücebinde emr-i şerîf virildiğün bildürüp tecdîdin recâ itmeğün vech-i meşrûh üzere amel olına diyü yazılmışdur. Fî Evâ'il-i Receb sene 1115 (10-19 Kasım 1703)“

³⁷³ İKS, İst, D.65, s. 39.

“Ba sahh

İstanbul kâdısı izzetlü fazîletlü efendi hazretleri

İşbu ıyd-ü ezhâ-yı behcet-i fermân zebh olunacak kurbânın baş ve ayak ve ciğer ve fazlâtı meyân-ı esvâk ve kuçe ve bucaklara ilkâ ile râyiha-yı kerîhe hudûsuna sebep ve illet olanların ... men' ü def'î mühâm ve muktazî olmağla imdi mahallât imamlarını meclis-i şer'e da'vet ... husûslarını tenbîh ve

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflara verilen önemden dolayı devletin altın çağını yaşadığı 16. yüzyılda selhanelerin hemen hemen tamamı İstanbul'un büyük camilerine gelir temin etmek için kurulmuş ve cami vakfına dahil edilmiştir. İstanbul'un birçok yerinde selhaneler bulunmasının yanı sıra asıl selhaneler üç merkezde toplanmıştı. Biri Üsküdar'da kurulmuş olup Üsküdar Valide Atik Cami'ne, diğeri Eyüb'de kurulmuş olup Eyüb Cami'ne vakfedilmişti. Üçüncüsü ise Yedikule haricinde olan selhaneler olup Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuş ve Ayasofya Cami'ne vakfedilmiştir.³⁷⁴ Selhaneler 18. yüzyılda mukataaya dönüştürüldü. Bu mukataalar malikâne yani ömür boyunca olmak üzere özel şahıslar tarafından işletiliyordu.³⁷⁵ Eyüp'de bulunan ve Eyyub-i Ensari vakfındaki selhaneye bağlı olarak 83 adet kasap dükkânı faaliyette bulunmaktaydı. Vakfa senelik kira olarak 24.000 akçe ödenmekte ve ayrıca kesilen hayvan başına yine vakfa birer akçe bac-ı mürde verilmekteydi. Anadolu ve Rumeli'den gelen bin koyundan yüz seksen adedi Eyüp kasaplarına getiriliyor, onlar da bunun bir kısmını Hasköy'deki kasaplara aktarıyordu.³⁷⁶

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kasap esnafının, tespit edilmiş olan bölgelerin dışında selhane ihdas edip mesleğini icra etmelerine³⁷⁷ veya belirlenmiş selhanelerin

te'kîde mübâderet ve her kim hilâf-ı fermân-ı âlî cür'et ider ise gereği gibi te'dîb olunacakları muhakkak idüğün her bir imam başka başka mahalleleri ahâlîlerine ifade ... Fî 7 Zi'l-hicce sene 1200 (1 Ekim 1786)"

³⁷⁴ Kala, 19. *Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu*, s. 116.

³⁷⁵ Yıldırım, *Osmanlı İaşeciliği ve Esnaf: Onsekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Debbâğlar*, s. 149.

³⁷⁶ AŞD, s. 116-123, Hüküm No: 13/104/379

"... Eyyüb-i Ensârî vakf-ı şerîf[in]e bâ hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn hâsıl kayd olunan ganem selhânelerine merbût ve hîn-i tahrîrde kemâ kân ibkâ olunan seksen üç adet kassâb dükkânlarından luhûmî ibâdullâha bey' u fûruht olunan ha[y]vânât şikemlerinden ihrâc olunan bağırsak vakf-ı mezkûrun kirişçilerine ve revganı mûmcılarına ve cildleri debbâğlarına virilüp senevî yigirmi dört bin akçe icâreleri vakfa edâ olunmak ve Eyyüb-i Ensârî vakfından olan kassâblar hâsıl eyledükleri davarlarını Eyyüb-i Ensârî vakfından olan selhânelerde zebh idüp birer akçe bâc-ı mürdelerin cânib-i vakfa edâ idüp derilerini ve iç yağlarını ve şikemlerinden ihrâc olunan eşyâ-yı mezkûre bâ hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn Eyyüb-i Ensârî vakfına hâsıl kayd olunmuş olduğundan ... Yedikulle debbâğları mezbûrlar Anadolu ve Rûmili tarafından vürûd iden bin aded ağnâmdan Eyyüb-i Ensârî kassâbları hissesine yüz seksen adet koyun virilüp ve yüz seksen aded ağnâmdan Hâsköy hissesine virilüp ..." Fî Evâ'il-i Rebû'l-evvel Sene [1]212 (24 Ağustos-2 Eylül 1797)"

³⁷⁷ Kala, *İET*, C.1, s. 58-59, Hüküm No: 2/308/1027

"Dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ağası el-Hac Hasan Ağa'ya hüküm ki:

Debbâğ ve mumcu ustaları arz-ı hâl idüp Ebi Eyyüb-i Ansari aleyhi'r-rahmetü'l Bâri evkâf-ı şerîfeleri hudûdi dâhilinde selhânelerde zebh olunan ağnâmun derileri vakfun debbâğhânesine ve iç yağları şemhânesine ve icarâtı taraf-ı vakfa beher mâh edâ olunmak üzere bundan akdem bâ hatt-ı hümâyûn vakf-ı şerîfe hâsıl kayd ve bu vechile nizâm virilmişiken mâru'z-zikr selhâne ashâbından usta ... kassâblar muğâyir-i nizâm kadimî selhânelerin terk ve Eyyüb ve Eğrikapu dâhilllerinde selhâne ihdâs ider debbâğ ve mumcu esnâfı fukarâlarına gadr eyledüklerin bildürüp vakf-ı şerîfi sıyâneten ve ahvâl-i fukarâya merhameten kadimî selhânelerde işleyüp nizâma muğâyir hareket ittirilmemek bâbında emr-i şerîfüm recâ

dışındaki bölgelerde kesim yapılmasına müsaade edilmiyordu. Nitekim Eyyub-i Ensari vakfına bağlı olan Eyüp civarındaki selhanelerde kesim yapılması gerekirken İstanbul içinde Karagümrük'de kesim yapan bir zımmî şikâyet edilmiş ve kendisine ihtarda bulunulmuştu. Eyyub-i Ensari vakfına bağlı olan Eğrikapı'daki selhanede kesilen hayvanların etleri Eyüp veya İstanbul içindeki kasaplara satılıyordu. İç organları ise ilgili esnafa satıldığı için dengenin bozulması istenmiyordu. Bu sebeple İstanbul içinde kesim yapan zımmî, Eyüp'deki derici esnafı tarafından şikâyet edilmişti.³⁷⁸ Benzer şekilde mahalle arasında selhane ihdas ederek koyun kesen bir kasap şikâyete konu olmuş ve faaliyeti men edilmiştir.³⁷⁹ Konuyla ilgili bir başka belgede Leventlerin, Tersane-i Amire civarında ayrıca selhaneler açarak dışardan gelen sürüleri karşıladığı belirtilmektedir. Leventlerin satın aldıkları bu sürüleri kendi selhanelerine getirerek kesmeye ve tespit edilmiş olan fiyatların üzerinde satmalarıyla Yedikule haricinde bulunan selhaneler işlevsiz kalarak eski fonksiyonlarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Fakat kasapların Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaatları neticesinde devlet, Leventlerin bu faaliyetlerini sona erdirmiştir.³⁸⁰

Yedikule haricindeki selhanelerin önemini yitirmeleriyle birlikte 18. yüzyıl sonlarına ait bir belgede İstanbul ve Eyüp civarında eskiden beri kullanıldığı halde kaldırılan selhanelerin Yedikule'ye uzak olmasından ötürü halkın sıkıntı çekmesi

ve sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen ... herkes kendüye mahsûs olan selhânelerde zebh ve tevâbi'inden olan dükkânlarda bey' idüp her biri âharun dükkânına ta'arruz itmek üzere mezbûrına tenbîh eylediğün ... Fî Evâhir-i Şa'bân sene 1161 (16-24 Ağustos 1748)"

³⁷⁸ BOA, Cevdet Belediye, No: 2587

"... kasab tâ'ifesinden Karagümrük'de Londari nâm zımmî muvâcehesinde Eğrikapu hâricinde iki adet ve Eyüp iskelesinde bir ve Defterdar iskelesinde bir cem'an dört koyun selhânesi ile yine Eğrikapu hâricinde bir adet sığır selhânesi Hazret-i Ebu Eyübü'l -Ensari radiyallâhu te'âla hazretleri vakf-ı şerîfine hâsıl kayd olunmağla zikr olunan selhânelerde zebh olunan ağnâmın luhûmu medîne-i mezbûre ve İslambol dâhilinde taht-ı icârelerinde olan kasâb dükkânlarına Ayvansaray kapusundan idhâl ve dükkânlarında narh-ı rûzisi üzere ibâdullâha bey' ve derilerini Eyüb'de vâki' vakf-ı mezbûr debbağhanelerine mutasarrıf olan debbağ ustalarına ve yağlarını dahî Eyüb mumcularına bey' eyleyüb ve İslambol dâhilinde ağnâm zebh olunmak mu'tâd hatt-ı hümâyûn ve fermân-ı âli mantuklarınca memnu'âtdan iken ... Fî16 Cemâziye'l-âhir sene 1178 (11 Kasım 1764)"

³⁷⁹ İKS, İst, D.25, s. 257-258.

"... mezbûr İbrahim kolluk karşusunda mü'ezzin vakfı olan ma'lûmu'l-hudûd arsada hilâf-ı mu'tâd mahalle içinde bir selhâne binâ ve ihdâs ve koyun zebh itmekle râyiha-yı kerîhesinde müte'ezzi olduğumuzdan mâ'adâ içinde kanaracı zımmîler sâkin olmağla emiyetimiz yokdur deyü men' olunmasını iltimâs eylediklerinde merkûm İbrahim cevâblarında ber vech-i muharrer mahall-i mezkûrda hilâf-ı mu'tâd selhâne ihdâs ve müte'ezzi olduklarını ikrâr ve mücebiyle men' için ba'de't-tenbîh mezbûr İbrahim dahî zikr olunan selhâneyi mahall-i mezkûrdan nakle ta'ahhüd eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 25 Ramazan sene 1179 (7 Mart 1776)"

³⁸⁰ Ahmet Refik, **Eski İstanbul Manzaraları** (Sadeleştiren Dursun Gürlek), İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 73.

sebebiyle bahsi geçen eski selhanelerin tekrar kullanımına müsaade edildiği anlaşılmaktadır.³⁸¹

Kural olarak Galata, Eyüp ve Üsküdar'da kesilen hayvanların masraflarının Yedikule'de kesilen hayvanların masraflarından fazla olduğu kabul ediliyordu. Bu sebeple Yedikule ve diğer bölgelerde kasaplar, hayvan derilerini debbağlara farklı fiyata satabiliyordu. Yedikule'deki selhanelere bağlı olan debbağ esnafı buna itiraz ederek derileri diğer selhanelerdeki fiyattan satmak istemişlerse de bu itirazları kabul edilmemişti.³⁸² Selhanede kesilen koyun başına iki akçe, selhanenin bağlı bulunduğu vakfa veriliyordu.³⁸³ Her ne kadar koyun, keçi, sığır, kuzu ve camış etlerinin satış fiyatları arasında belirli bir oran bulunmaktaysa da³⁸⁴ bu oran ve fiyatlar hayvanların sayısına ve semizliğine göre bazen değişiklik arz edebiliyordu. Mesela 1180 (1766) tarihinde İstanbul'a getirilen kuzuların bir önceki seneye göre daha fazla ve kuzuların et ve iç yağı cinsinden koyuna denk olması sebebiyle koyun ve kuzunun kıyyesi için fiyatı 18'er akçe olarak tespit edilmişti.³⁸⁵ Kasap dükkânlarında yeterince et buldurulmasına ve narh üzerinden satılmasına özen gösteriliyor ve dükkânlar kontrol ediliyordu. Üsküdar'da bir kasap dükkânında yapılan kontrolde narh defteri gelmeden önce dükkânında sığır eti bulunduğu ve narh defteri geldikten sonra da olmadığı gerekçesiyle mahkemeye celbedilmişti. Söz konusu kasap, o mevsimde Tokat'ın kapalı olduğu ve yine o mevsimde sığır kesilmediği için dükkânında sığır eti bulunmadığını

³⁸¹ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 230.

³⁸² Kala, *İET*, C.1, s. 303-304, Hüküm No: 6/38/108

“Galata ve Üsküdar kâdılarına Haslar kazâsı nâ'ibine hüküm ki:

Galata kazâsı muzâfâtından Kasım paşa'da vâki' debbağ tâ'ifesi fukarâları gelüp kadîmü'l-eyyâmdan berü kassâb tâ'ifesinin zebh eyledükleri koyun ve sığır derilerinin behâları Yedikulle'de kat' ve ol vechile râyici üzre debbağ esnâfı iştirâ idüp bazar-ı maktû'aya muğâyir bu âna dek mu'âraza olındığı yoğiken şimdi sığır kassâbı tâ'ifeleri kanâ'at itmeyüp debbağ tâ'ifesine mahsûs olan sığır derilerini hilâf-ı emr-i âlî ziyâde behâ ile âhara bey' ... Fî Eva'il-i Safer sene 1175 (1-10 Eylül 1761)”

³⁸³ Kala, *İET*, C.1, s. 9-10, Hüküm No. 1/38/169

“... Galata ve Tophane ve Kasım Paşa ve Beşiktaş ve tevâbi'i mahallerinin kassâbları arz-ı hâl iderler mahall-i mezkûrenün kassâb ustalarından sâdır olan fermân-ı âliye binâ'en tefahhus olındukda mezbûrların zikr olunan mahallerde yedi aded selhâneleri olup zebh eyledükleri ganemün beher re'sinden ikişer akce bâc-ı mürde cânib-i vakf-ı şerife hâsıl kayd ve serbestiyyet üzre kâr ü kışb ve ibâdullâha sayf u şitâda zarûret çekdürmemek üzre kassâb ustaları ta'ahhüd itmişler iken ... Fî Evâsıt-ı Şa'bân sene 1155 (11-20 Ekim 1742)”

³⁸⁴ Abdullah Uysal, *Zanaatkârlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.1982, s. 95.

³⁸⁵ Albayrak, İstanbul, s. 46-47.

beyan etmişti.³⁸⁶ 1147 (1784) yılında Üsküdar'da sığır kasabı olan bir şahıs, dükkânında sığır eti bulunmadığı için sıkıntı çekilmesine sebep olmuş ve tedib için Seddülbahr kalesine gönderilmişti.³⁸⁷

Kesimlik için alınacak ve İstanbul'a getirilerek kasaplara satılacak hayvanlarda belirli özellikler aranıyordu. Buna göre gebe, sağmal ve damızlık koyunların kesim için alınarak İstanbul'a getirilmesi yasaklanmıştı. 1805 yılında gönderilen bir hükümdede Çekmece ve Silivri'nin İstanbul'un kileri olarak görüldüğü ifade edilmekte ve bölgenin Rumeli bölgesi gibi erkek ve kısır hayvanlara sahip olmadığı bildirilmektedir. Buna binaen sayıcıların kesimlik olarak Çekmece ve kazalarından gebe, sağmal ve damızlık hayvan ayırmalarının önüne geçilmesi istenmektedir. Bunun yerine Silivri, Çatalca, Ereğli ve Terkos'dan kısır marya, toklu ve keçi alınması emredilmektedir.³⁸⁸

³⁸⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 3077

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyyeleridir ki

Üsküdar'da sığır kasâbı olan Ahmed'in Üsküdar'da olan dükkânında narh defteri gelmezden mukaddem dükkânında lahm-ı bakar bulunub narh defteri gelüb tenbîh olnudukda mezbûr Ahmed'in dükkânında lahm-ı bakar bulunmayub ihzâr-ı şer' olundukda cevabında hâlâ tokat kapalı olmağla bu mevsimde lahm-ı bakar zebh olunmaz ânın için dükkânında bulunmamışdır deyü takrîr ve muzâyakaya bâ'is olmağla mezbûr Ahmed i'lâmıyla huzûr-ı âlîlerine irsâl olundu. Fermân men lehü'l-emrindir. Fî 9 Zilka'de sene 1146 (13 Mayıs 1734)"

³⁸⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 4653

"... Üsküdar'da sığır kasabı olan Ahmed'in dükkânında lahm-ı bakar bulunmadığından muzâyakaya bâ'is olduğu da'î-i devletleri tarafından i'lâmıyla mezbûr Ahmed bundan akdem huzûr-ı âlîlerine irsâl olundukda te'dîb için sâdır buyurulan fermân-ı âlîleri üzere mezbûr Ahmed Seddülbahr kal'asına irsâl olunmuşıdi. ... Fî 22 Zilka'de sene 1146 (26 Nisan 1734)"

³⁸⁸ İET, C.3, s. 291-294, Hüküm No:16/4/7

"Dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından hâssa kassâbbaşı olan Mustafâ dâme mecduhû[ya] hüküm:

Çekmece-i kebîr ve sağîr ve Silivri ve Ereğli ve Terkos ve Çatalca ahâlîleri taraflarından mürsel Mandracılar kethudâsı ... vesâ'irleri bi'l-fi'l sadr-ı a'zâmum kethudâsı olan İbrâhîm Nesîm dâme ulüvvuhû huzûrında akd olunan meclis-i şer'-i kavîmde sen ki kapucubaşı-i mûmâileyhsin senün muvâcehede kazâhâ-i mezkûrenün kurâ ve çiftliklerinden arâzî ve mer'âları vâsi' olmadığından Rûmili misillü erkek ve kısır ve damuzluk ağnâmları olmayup birer mikdâr sağmalları(?) olup Çekmece ve Silivri ve havâfîlerinden olan kasabât ve kurâ Âstâne-i aliyyemün kilârı mesâbesinden olduğundan hâsıl olan kuzuları ve südleri ibâdullâha ve bulınan ağnâmdan vakt-i muzâyakada râyic-i vakt üzere virmekde kusûrları yoğiken tarafundan ta'yîn olunan beher (...) sayıcıları bu esnâda kazâ ve firârlarında çeküp yedlerinde bulunan gebe ve sağmal ve damuzluk beher koyunlarını on re'sde bir re'si otuz dokuz pâreye yedlerinden cebren ve kahren iştirâ ve der'akab âhara sekizer dokuzar guruşa fûruht birle kazâ-i merkûme ahâlîlerini ızrâr ve mukaddemâ sâdır olan evâmir-i aliyye mücebberince bu misillü gebe ve sağmal ve damuzluk ağnâmdan mübâya'a memnû' olmağla ... mâru'z-zikr Çekmeceler kazâsı ve kurâlarından kat'â ağnâm almak ve Silivri ve Ereğli ve Terkos ve Çatalca kazâlarından mevcûd gerek gebe ve sağmal ve kısır ve keçi cümlesi sayıcılar ma'rifetleriyle ta'dâd ve defter olındukdan sonra sağmal ve gebeden alınmayup anlarun yirine kısır ve toklu ve erkek ve keçi alınmak gebelerinün kuzılması rûz-ı hızıra dek tekmîl olmağla rûz-ı hızırdan sonra gebe kalmayup mübâya'asına şurû' ve kuzılı sağmalından almayup yirine kısır marya ve toklu ve keçilerinden alup gebe ve sağmal ve kuzılı ve damuzluk ağnâmlarından

Taşradan gelen kasaplık hayvanların mahalline varmadan karşılanarak satın alınması yasaktı. Taşradan gelen sığır, inek ve manda sürüleri Yedikule'de Tokad denilen yere getirilerek her yüz sığırın onbeşi yahudi taifesine tahsis ediliyordu. Sucukçular da kendileri için gereken eti kasap esnafından alıyorlardı. Buna riayet etmeyerek taşradan gelen sığırları yolda karşılayıp satın alan şahısların faaliyetlerinin önlenmesi için hüküm yayınlanmıştı.³⁸⁹ 1184 (1770) tarihinde yine Rumeli'de Eflak, İslimye, Filibe, Zağra-yı Atik, Yanbolu ve sair yerlerden gelen inek, öküz ve sığırın doğrudan İstanbul'a getirilmesi gerekirken bir kaç seneden beri Edirne'de pastırmacı ve muhtekir taifesinin bu hayvanları yollarda karşılayarak fazla paraya satın aldıklarından ve bunun İstanbul halkının sıkıntı çekmesine sebep olmasından bahisle sığır kasabı kethüdası, yiğitbaşı ve ihtiyar ustaları tarafından şikâyet konusu olmuştur. Neticede Edirne kadısı, bostancıbaşı ve belde ayanlarına hitaben bunun önlenmesi için emir yazılması istenmiştir.³⁹⁰ Benzer şekilde, 1221 (1806) tarihinde bu defa İstanbul'a kadar getirildiği halde yine Yedikule'de Tokad'a teslim edilmesi gereken yüz altmış adet ineği

iştirâ ve ahz olunmak ... ma'lûmun oldukda ber vech-i meşrûh amel ve hareket ve hilâfından gâyetü'l-gâye tehâşî ve mücânebet eylemek bâbında. Fî Evâhir-i Zilk'ade Sene [1]219 [21 Şubat-2 Mart 1805]"

³⁸⁹ Kala, *İET*, C.1, s. 120, Hüküm No: 4/31/85

"İstanbul kâdısına hüküm ki:

İstanbul sığır kasabı kethüdâsı ve yiğitbaşısı vesâ'ir ustaları gelüp kadimü'l-eyyâmdan berü taşradan gelen sığır ve inek ve manda sürekları Yedikulle hâricinde Tokad ta'bîr olunur mevzi'e gelüp tevzi' ü taksîm olınagelmîşiken sucukcî tâ'ifesi kadîme muğâyir hufyeten birer ve ikişer ve beşer karşı varup alup ve nice ibâdullâhın zarûret ve muzâyakalarına bâ'is oldukların bildürüp ... her yüz sığırdâ on beş re'sin Yehud tâ'ifesine ve mâ'adâsı kassâb tâ'ifesi beynlerinde tevzi' ve anlar dahî zebh ve ibâdullâha bey' idüp sucukcî tâ'ifesi dahî sucuk ve basdırma için iktizâ iden lahmı kassâb tâ'ifesinden alup ve kadîmden dahî nizâm bu vechile olup hilâfıyla hareket ba fermân-ı âlî memnu' iken sucukcî esnâfı merkûmün hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i nizâm-ı kadîm taşradan gelen sürekları bir iki konak ilerü karşılayup istedikleri hayvanâtı hufyeten boğazlayup nizâm-ı kadîmin ihtilâline bâdi olundu diyü teşekkî ... içlerinden ba'zıları hilâfıyla hareket itmeyüp ve taşradan sürekları karşılamayup iktizâ iden lahmı kassâb tâ'ifesinden almağa râzı ve ta'ahhüd itmeleriyle ..." Fî Evâhir-i Muharrem sene 1169 (27 Ekim-5 Kasım 1756)"

BOA, Cevdet Belediye, No: 7062

"... Âsitane-i sa'âdete gelan sığır ineği ve manda sürekları ibtidâ Yedikulle hâricinde vâki Tokad nâm mahalle getürdülüb cümle ma'rifetiyle yüz sığırdâ on beş sığır yehudi tâ'ifesine ifrâz ve mâ'adâsı sığır kasablarına tevzi' olunagelmîşiken ..." Fî 8 Rebî'u'l-evvel sene 1189 (9 Mayıs 1775)"

³⁹⁰ **İKS**, İst, D.34, s. 27.

"Ma'rûz

... Rumili cânibinden diyar-ı Eflak'da İslimye ve Filibe ve Zağra-yı Atik ve Yanbolu arasında vesâ'ir ... havâflerde hâsıl olan sığır ve öküz ve inek kadîmden doğru Âsitane-i aliyeye gelüb Yedikulle hâricinde kasâb ustaları beynlerinde tevzi' ve zebh ve ibâdullâha narh-ı rûzisi üzre bey' olunmak nizâm-ı kadîmi iken birkaç seneden berü Edirne'de basdırmacı ve muhtekir tâ'ifesinden bazı kimesneler zuhûr ve zî kudret olanlara istinâde ile Asitane-i aliyeye gelecek hayvanâtı mesâfe mahallerden karşılayub ziyâde behâ ile iştirâ ve ihdâs eyledikleri kârhanelerinde basdırma için ekserin zebh ve bir mikdârını dahî diyar-ı âhara bey' için nakl ve yapıkları basdırmayı dahî murâd eyledikleri diyarlarda ziyâde behâ ile bey' idüb ... kadîmden Asitane-i aliyeye gelecek sığır ve öküz ve ineği ashab-ı ihtikâr ve basdırmacı tâ'ifesi ol tarafda iştirâdan men' olunmalarıçün Edirne kâdısına ve bostancıbaşı ağaya ve a'yân-ı beldeye hitâben ... Fî 3 Cemâziye'l-evvel sene 1184 (9 Ağustos 1770)

Kâğıthane'ye sevk ederek Kâğıthane, Ortaköy ve Galata taraflarında İstanbul kasabı olmayan Ermenilere satmak isteyen şahıs şikâyet edilmiş ve şikâyet haklı bulunarak söz konusu hayvanların Yedikule'deki Tokad'a getirilmesi istenmiştir.³⁹¹ 1805 yılına ait bir belgede İstanbul'un ve bağlı yerlerin kasap kethüdalığının “*ba mukābele-i nân ve ber-vech-i te'yîd*” şeklinde bir şahsa deruhte edildiğinden bahsedilmektedir. Fakat söz konusu şahıs bu görevi gerektiği şekilde yerine getirememiş ve bu görev, hayatı boyunca olmak şartıyla yıllık üç bin beş yüz kuruşa bir başkasına verilmiştir. Bu paranın da vakf-ı hümayundan karşılanacağı ve mahlûlünde ise kimseye tevcih edilmeyerek “*vakf-mânde*“ olunmak şartıyla vakf-ı hümayundan zabt ve idare olunacağı bildirilmiştir. Belgede ayrıca taşradan getirilen hayvanların muhtekirler tarafından yollarda karşılanarak alınmasının ve belirlenen selhanelerin dışında kesim yapılmasının önüne geçilmesi istenmekte, bu durumda hem halkın et sıkıntısı çekeceğine ve hem de vergi gelirlerinin düşeceğine işaret edilmektedir.³⁹²

³⁹¹ İKS, İst, D.92, s. 23.

“... Rumili cânibinden tevârid iden hayvanâtıdan yüz altmış re's inek mahall-i tevzî' olan Tokad'a gelmeksizin hufyeten iştirâ ve Kağıthane ve Ortaköy ve Galata taraflarında Ermeni tâ'ifelerine bey' için Kağıthane tarafına sevk eylediği zâhir ve âşikâr olmağla yed'imizde olan emr-i âlî mücebince zikr olunan inekleri Tokad nâm mahall-i mahsûsamıza getürdüb kethüdâmız ma'rifetiyle esnâfımıza tevzî' ve taksîm itdirilmesi murâdımızdır deyü ... zikr olunan ineklerin ber müceb-i emr-i âlî Tokad ta'bîr olunur mahall-i mahsûsa getürmesi muktezâ-yı şurût-ı nizâm-ı kadîm olduğu ...Fî 17 Şevvâl sene 1221 (28 Aralık 1806)”

³⁹² İET, C.3, s. 310-313, Hüküm No:16/35/73

Çorlu ve Silivri nâhiyeleri nâ'ibleriyle zikr-i âtî kesânun buldukları mahallerün kuzât ve nüvvâbına ve a'yân ve zâbitâna ve ocak tarafından mahsûs mübâşir ta'yîn olunan (boş) zîde kadruhüya hüküm:

İstanbul ve tevâbi'i sığır kassâbânı kethudâlığına bâ mukābele-i nân ve ber vech-i te'yîd mutasarrif olan cânib-i hilâfet-meâb musâhiblerümden(?) Mustafâ zîde mecduhû adem-i idâresine mebnî kethudâlık-ı mezbûr vakf-ı hümayûn-ı mülûkânemden zabt u idâre olunmak niyâzıyla mübârek rikâb-ı kamer-tâb-ı husrevâneme arz-ı hâl takdîmiyle lede'l-istid'â hayâtda oldukca kendüsüne vakf-ı hümayûnumdan sene be sene üçer bin beşer yüz guruş i'tâ ve mahlûli vukû'unda kimesneye tevcih olunmayup vakf-mânde olunmak şartıyla kethudâlık-ı mezbûr vakf-ı hümayûnumdan zabt u idâre olunmak bâbında ... çend seneden ve kethudâlık-ı mezbûrun rüsûmât-ı mu'tâdesi kıyâs(?) telef ve hedm ve esnâfdan ba'zıları idâre-i rüsûmın(?) ve mu'tâd üzre hisse-i mu'ayyenesinün edâsına te'allül ü muhâlefet ve öteden berü Rûmili kurâlarından(?) vürüd iden sürek ta'bîr olunur inek ve gâv sığır vesâ'ir zebh eyledükleri hayvânât mahall-i mahsûsaları olan Tokad'a gelüp beynlerinde tevzî' olunması şurût-ı nizâmılarından iken ba'zıları nizâmı muğâyiri harekete ibtidâr ve ol vechile nizâmılarınun ihtilâline bâdî oldukların ve kethudâlık-ı mezbûr vakf-ı hümayûnumdan idâre olunmak mülâbesesiyle vâridât ve rüsûmât-ı mu'ayyenesinün ve hîn-i tevzî'de ez kadîm kethudâlığa mahsûs hissenün tahsilî mühîm ve muktezâ olmağla öteden berü şurût-ı kadîmeleri üzre hayvânât-ı mezkûre doğru Tokad nâm mahalle gelüp kethudâları ve cümle esnâf ma'rifetleriyle tevzî' u taksîm ve kethudâlık-ı mezbûra mahsûs rüsûmât ve â'idât ve tayyârâtı hîn-i tevzî'de kethudâlığa mahsûs hissesi kadîmîsi üzre tahsil ve ahz ü kabz itdürülüp muğâyir-i hatt-ı hümayûn vâridât ve rüsûmât-ı mu'ayyenesinün ve hîn-i tevzî'de lâzım gelen hissesinün edâsında muhâlefet ve mümâna'at veyahud Tokad'a gelmeksizin hufyeten hayvânât iştirâsına cesâret ider olur ise bu makûlelerin esnâf ve gerek sâ'ir her kim olur ise olsun te'dîb ve gûş-mâl olunarak kethudâlık-ı mezbûr ber vech-i serbestiyet taraf-ı vakf-ı hümayûnumdan ta'yîn olunan el-Hâcc Mehmed Emîn tarafından zabt u idâre olunmak hilâfi kimesne tarafından müdâhale vü ta'arruz olunmamak bâbında ... Acı Nikola vesâ'ir

Yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak amacıyla kendilerine de et tahsis edilmişti. Bunun için Et Meydanı'nda sekiz kasap dükkânı vardı. İhtiyaç duyulan etler bu dükkânlarda faaliyet gösteren kasap ustaları marifetiyle tevzi olunurdu. Bu dükkânlardan birinin çeşitli sebeplerle boşalması veya devredilmesi durumunda söz konusu ustanın yerine evladı, kardeşi veya akrabalarından bu işi yapabilecek birinin getirilmesi usuldendi. Ayrıca işe başlayacak olan şahıstan ocak caizesi alınıyordu.³⁹³

İstanbul ihtisabı mukataaya konu olduğu için senede bir defa celepler tarafından İstanbul'da Yedikule'de Tokad denilen yere getirilen pastırmalık sığırlar da bu mukataaya dahildiler. Bunun için 1718 yılı itibarıyla 22.000 akçe ödeniyordu. Fakat kasap ustaları kesim esnasında üzerlerine düşen resmi ödememek için bazen Yedikule'deki selhanenin dışında Kâğıthane, Eyüp, Beyoğlu ve sair mahallere giderek bu bölgelerde gizlice kesim yapıyorlardı. Bu sebeple selhaneden elde edilecek gelir düşüyor ve mukataa sahibi zor durumda kalabiliyordu.³⁹⁴ Yedikule'ye getirilen

ma'lûmu'l-esâmî kimesneler muğâyir-i emr-i âlî harekete cesâret ile İnöz ve Bene(?) ve Üsküb nâm mahallerde selhâneler ihdâs ve peydâ eylemeleriyle Kırkkilise kazâsında kadîmî olan celebleri tazyik ve yedlerinden hayvânâtı ahz ve mahâll-i mezkûrede zebh ve luhûmını basdırma ve iç yağlarını ve cildlerini oralara(?) ve mahâll-i sâirelere gönderüp istedikleri minvâl üzre fûruht ve celb-i mâl eyledükleri hasebiyle öküz ve inek ve câmûs süreklere Der-aliyyeme adem-i vürûd sebebiyle akvât-ı yevmiyye-i ibâda killet târî olduğundan muhtekir-i mezbûrların hareketleri âhara dahî sirâyet ile Der-aliyyeme vürûd idegelen celebân gürûhunun adem-i vürûdına bâ'is ü bâdî oldukları beyânıyla mübâşir ma'rifetiyle mezbûrân yedlerinde mevcûd bulunan hayvânât ahz ve Tokad nâm mahalle celb ve muhâlefet ve adem-i itâ'at idenler Der-aliyyeme ihzâr olunmak ... bâbında.

Fî Evâhir-i Safer sene 1220 [21-29 Mayıs 1805]"

³⁹³ İET, C.3, s. 112-113, Hüküm No:13/76/246

Bi'l-fî'l Dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ağası Mustafâ Ağa dâme ulüvvuhûya hüküm:

Dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerine ez kadîm tahsîs olunan luhûmun Meydân-ı lahmında vâkı' sekiz adet tomruğına bâ berât mutasarrıf olan sekiz nefer kassâb ustaları ma'rifetiyle tevzî' ve virilügelüp mahlûlleri ve hasbe'l-iktizâ kasr-ı yedleri vukû'unda de'b-i ocağa âşinâ olmayan sâtırcı ve meygedeci ve kürkci makûleleri zımmîler almak murâd eylemeleriyle nizâm-ı mer'iyelerine hâlel tatarruk ideceği mülâhazadan ba'îd olmadığı beyânıyla fîmâ ba'd mahlûl ve kasr-ı yedleri zuhûrında o makûle hilâf-ı cinse virilmeyüp ustaları ma'rifetiyle kemâ fi's-sâbık cevâ'izât-ı ocak edâ olunarak evlâd ve karındaş ve akrabâlarından hîdemâtı edâya istihkâkı olanlara tevcîh olunmak üzre zikr olunan kassâb ustaları bu def'a bâ arz-ı hâl istid'â-yı inâyet itmeleriyle istid'âlarına müsâ'ade-i aliyyem erzânî kılınması husûsın sen ki ağa-yı mûmâileyhsin i'lâm eylediğine binâen i'lâmın mûcebince amel ve hareket olunmak fermânım olmağın imdi fîmâ ba'd mahlûl ve kasr-ı yedleri zuhûrında o makûle hilâf-ı cinse virilmeyüp ustaları ma'rifetiyle kemâ fi's-sâbık cevâ'izât-ı ocak ba'de'l-edâ evlâd ve karındaş ve akrabâlarından edâ-yı hizmete istihkâkı olanlara tevcîh olunmak ve muğâyir-i kâ'ide ve nizâm hâlât tevcîz olunmamak bâbında. Fî Evâsıt-ı Şa'bân ene 1211 [9-18 Şubat 1797]"

³⁹⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 770

"Devletlü, merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun.

İstanbul ihtisabı mukâta'ası bu kullarının uhdesinde olup mukâta'a-i mezbûrun mülhekâtından Yedikule hâricinde Tokad nâm mahalle gelan basdırırmalık sığır için yirmi iki bin akçe mîrî olup rûz-ı Kasımında kırk bir gün mürûrundan sonra defterde mevcud olan ... kadîmî Tokad'a gelüb mîrîleri temâmen edâ ba'de hu kassâb ustaları selhânelerde zebh ile izin virilmek üzre fermân-ı âlî sâdır olmuşiken kasâb kanadamları

sığırlardan esnafa hisse verildiği gibi sığır kasabı kethüdalarına da bir hisse veriliyordu. Bu hisseye bağlı olarak ayrıca dört adet dükkânın mutasarrıflığı kendilerine tevcih ediliyordu. Bunların kayıtları Başmuhasebe kaleminde tutuluyordu. Konuyla ilgili belgede kasap esnafından bazılarının ittifak ederek kethüdalarının bu hakkını gaspetmesi üzerine kethüda şikâyetçi olmuş ve haklı görülmüştü.³⁹⁵

Kasaplık sığırlar, sığır kasapları kethüdarları ve yiğitbaşları tarafından kontrol edilir, kesimlik olanlar ayrılır ve ziraatte kullanılmaya müsait olanlar ise geri bırakılırdı.³⁹⁶ Kasaplar, sığırların kesiminden sonra etlerini vukiyye ile halka satması gerekirken bazen bu kuralın hilafına sığır etlerini pastırma ve sucuk yapan hristiyan taifesine üstelik pahalı olarak satıyorlardı. Böyle yaparak etin gereğinden fazlasının

mukaddemâ ref' olunan baltacı tâ'ifeleri ve yehudi kasâblar vesâ'ir hâricden celeblerden bey' ü şîrâ ile basdırmalık sığırları ... mîrîlerin virmemek için Tokad'a getirmeyüb Eyüb'de ve Kağıdhane semtlerinde ve Beyoğlu'nda vesâ'ir mahallerde hufyeten zebh itmeleriyle mîrî telef olub bu kullarına küllî gadr olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercû'dur ki ağa kapusundan bir mumcu kulları ta'yîn olunub Düздаğ'da vesâ'ir mahallerde bulunan basdırmalık sığırları kadîmden mu'ayyen olan Tokad'a getürüb bu kulları ve kasâb kethüdâsı ma'rifetleriyle kasâb ustalarına tevzî' ve taksîm ve mukaddemâ sâdır olan fermân mücebince selhânelerde zebh olunub mîrîsi tahsîl için âhar yerlerde zebh olunmamak bâbında emr ü fermân devletlü merhametlü sultanım hazretlerindir.

"Vech-i meşrûh üzere ibâdullâha zahîre olunmak üzere senede bir def'a celeblerin Yedikule'ye getürdükleri basdırmalık sığır kuleden hâric selhâne zebh olunub İstanbul'un içine lahmı getürölmek lâzım iken İstanbul ihtisâbına basdırma baltalığı hâsıl kayd olunmağla rüsûm-ı baltayı almak için İstanbul içinde zebhe izn virüb lâkin İstanbul içinde basdırmalık sığırının zebhi ve iç yağının ... olmağla İstanbul ihtisâbına hâsıl kayd olunan yirmi bir bin akçe baltalık rüsûmu alınmak üzere ref' ve iltizâmından aşağı varılıb ... İstanbul içine ancak lahmı ve mumu getürölüb İstanbul içinde zebh olunmamak üzere arz ve telhîs olundukda imdi telhîs mücebince amel ve mahalline kayd olunmak fermân-ı âlî sâdır olmağın vech-i meşrûh üzere mahalline kayd olunduğın defterde mastûrdur fermân-ı âlî sultânımındır. Fî 2 Safer 1131 (25 Aralık 1718)"

³⁹⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 195

"... sığır kasabları kethüdalığıyla çerağ buyurulub kadîmü'l-eyyâmdan eslâfımızdaki kethüdâ kullarına Yedikulle'de Tokad'a çekilüb esnâfa tevzî' olunan sığırlardan esnâf misillü kethüdâ kullarına birer hisse virilegelüb ve hisse-i mezkûreye merbût dört dekâkîn dahî kethüdâ bulunan bâ fermân-ı âlî mutasarrıf olageldikleri hâlâ baş muhâsebe kaleminde mastûr ve mukayyed iken kethüdâlık bu bendelerine tevcih buyurulduğı târihten bu âna değın esnâf makûlelerinin güzîdelerinden ba'zı kimesneler yekdîl ve yekcihet olub gerek hisse-i mezbûr ve gerek dekâkîn-i mezkûrları bu bendelerinden ketm ü ihfâ ve bu âna kadar beynlerinde ekl ü bel' ve merkûmlar ile bir dürlü mukâvemete iktidârım olmayub vücûhla bu kullarına gadr-ı küllî olmağla merâhim-i aliyye-i hürevânelerinden mercû' ve mutazarrırdır ki bâ fermân-ı âlî kaleminden derkenar buyurulub ma'lûm-ı mülûkâneleri buyuruldukda kadîmü'l-eyyâmdan kethüdâ kulları mutasarrıf olageldikleri üzere hisse-i mezbûr ile dört adet dekâkîni bâ hatt-ı hümayûn mehabet-makrûn bu kullarına tevcih ve inâyet ve ihsân buyurulması bâbında emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kerâmetlü azâmetlü kudretlü padişâh-ı âlempenâh efendimindir. Fî 20 Zi'l-hicce sene 1207 (29 Temmuz 1793)"

³⁹⁶ Kala, *İET*, C.1, s. 157, Hüküm No:4/182/556

"Anadolu câniblerine mürûr itmek üzere Rumili tarafından vürûd iden bakar sürekleri kezâlik kethüdâ ve yiğitbaşları ma'rifetiyle rü'yet olunub ekle sâlih olanları ifrâz ve değır behâ ile cümle ma'rifetiyle tevzî' ve akçelerin ashâblarına teslîm ve ekle salâhiyyeti olmayup çifte müsta'id olan bakar Beşiktaş'dan karşı Üsküdar'a ashâbı yedlerine memhûr senedât ve bâ fermân-ı âlî mürûrlarına ruhsat virilmek üzere ... Fî Evâ'il-i Ramazan sene 1170 (20-29 Mayıs 1757)"

pastırma ve sucuk olarak kullanılmasına ve ziyan olmasına sebebiyet veriyorlardı. Neticede ahalinin et sıkıntısı çekmesine sebebiyet veren bu şahısların cezalandırılması talep ediliyordu.³⁹⁷

Rumeli ve civarından İstanbul'a getirilen büyükbaş hayvanlar Edirne ve civarındaki meralara toplatılıp bir kısmı Edirne'de muayyen yerlerde kesilip pastırma yapılıyordu. Fakat nizama aykırı olarak kasapların dışında bazı bakkal ve rençberlerin de bu işi yapmaları sonucu İstanbul'da et sıkıntısına sebebiyet verildiğinden İstanbul'da bulunan sığır kasabı esnafının kethüdası, yiğitbaşısı ve sair ustaların bu durumdan şikâyetleri üzerine söz konusu şahısların bu faaliyetlerinin önlenmesine dair 1776 yılında bir hüküm yayınlanmıştı.³⁹⁸ İstanbul'un et sıkıntısı çekmemesi için mevcut kesimlik hayvanların bu husus göz önüne alarak kesim yapmaları istenirdi. 1206 (1791) yılında kasapların, Karaman koyununu günlük olarak tespit edilmiş miktarda kesmesi gerekirken tamahkârlıkları sebebiyle fazla sayıda kestikleri koyunları fahiş fiyatla sattıkları ve yine bunlardan bazılarını kavurmacı ve sucukçulara sattıkları tespit edilmişti. Bu durumun İstanbul'da et sıkıntısına sebebiyet vereceğinden dolayı kasapların günlük kesim sayılarına uymaları emredilmişti.³⁹⁹ Ramazan ayı yaklaştığında

³⁹⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 7061

"... taşradan gelan bakar kifâyet mikdârı zebh ve dükkânlarında vukiyye ile ibrdullâha bey' olundukda müddet-i vâfire kifâyet ider iken bir kac gün zarfında yedlerinde olan bakarı zebh ve luhûmunu narhdan ziyâdeye keferetâ'ifesine bey' anlar dahî iştirâ ve basdırma ve sucuk yapub müddet-i kalîlede bu tarikle zebh eyledikleri bakarin luhûmunu itlâf ve izâ'at idüb ba'dehu dükkânları lahmıdan hâli ve mu'attal kaldığı tâ'ife-i mezbûreye tefhîm ve fîmâ'bad ..."

"... sığır kasâbları Âstâne-i aliyeye gelan zehâyirini tâ'ife-i nasarayaya basdırımalık nâmıyla beher vukiyyesini altışar ve yedişer pareye fûruht ile telef ve yedi ay vakt-i muzâyaka-i ibâdullâhın dükkânlarını nehy koyub ibâdullâha her vecihle muzâyakaya sebep oldukları ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda ... her vukiyyesini dört pareden ziyâdeye furuht olunmayub ve koyun kasâbları gibi ale'd-devâm ibâdullâha bulunmak şartıyla nizâmları virilmek ... Fî 3 Cemâziye'l-âhir sene 1178 (28 Kasım 1764)"

³⁹⁸ Kala, İET, C.2, s. 240, Hüküm No:8/385/1258

"Edirne mollasına ve bostancıbaşısına hüküm ki:

İstanbul'da vâki' sığır kassâbı esnâfınun kethüdâları Mustafa ve yiğitbaşıları diğeri Mustafa vesâ'ir ustalar südde-i sa'âdetime gelüb ez kadim Rumeli cânibinden Âstâne-i sa'âdetüme gelen öküz ve inek ve tosun Edirne kazâsında ve civârında olan mer'alara celeb tâ'ifesi cem' ve Âstâne-i sa'âdetime nakl olunub ve mahmiye-i Edirne'de basdırma ve kassâb için sığır zebhi ez kadîm bir kaç mahalde müte'ayyin kimesneler yed'yle olub anlar dahî kadar-ı kifâye zebh idüb nizâm-ı kadîmleri bu vech üzre iken bu esnalarda bakkal ve rençber vesâ'ir envâ'-ı muhtelifeden kimesneler peyda ve kârhaneler ihdâs ve celeb yed'lerinde olub Âstâne-i sa'âdetüme gelecek öküz ve inek ve tosunu itmâ' ile yed'lerinden alub itlâf ve izâ'at eyledikleri Âstâne-i sa'âdetüme ibâdullâhın muzâyakalarına bâdî bir hâlet olmağla ... Fî Evâhir-i Safer sene 1190 (11-20 Nisan 1776)"

³⁹⁹ İKS, İst, D.65, s. 93.

"İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ve kasâbbaşı ağa

Anadolu cânibinde tevârüd iden Karaman ağnâmı kifâyet mikdârı beher yevm zebhle ibâdullâha fûruht itdirilerek vâfir müddet Karaman ağnâmının buluncağı ve ibâdullâhın lahm husûsunda bundan sonra

özellikle gıda maddeleri başta olmak üzere halkın taleplerine karşı hazırlıklı olunması istenirdi. Bu sebeple kasap esnafı da uyarılır, dükkânlarda bol ve kaliteli etin bulundurulması için kasap yöneticileri ve esnafının dikkati çekilirdi.⁴⁰⁰

Kasap esnafından biri herhangi bir sebeple iflas ettiğinde şayet borçlu ise sahip olduğu gediği müzayede ile satıldıktan sonra öncelikle meslektaşlarına olan borçları ödeniyordu.⁴⁰¹ Bir kasap dükkânının birden fazla şahıs tarafından işletilmesi söz konusu olabiliyordu. Kasap dükkânı vakıf mülkü ise ve mutasarrıf olan şahıs vefat ettiğinde şayet çocuğu yoksa dükkânı veya dükkândaki hissesi ait olduğu vakfa kalıyor ve vakıf tarafından müzayede ile satılıyordu. Bu satış esnasında Kasapbaşı ağanın vekili olarak esnafın kethüdası ve yanısıra kasap ustaları ihtiyarları hazır bulunuyordu. İKS'deki 1210 (1795) tarihli bir belgeye göre 15 sehm itibar edilen bir kasap dükkânı gediğinin 9,5 hissesine sahip olan bir ustanın vefat etmesi ve çocuğu olmaması münasebetiyle

zarûret çekmeyecekleri melhûz ve zâhir ve bâhir iken kasâb tâ'ifesi aldıkları külliyyetlü Karaman ağnâmını mahzâ tama'-ı hâmlarından nâşî ziyâdeye bey' ve tiz elden menâfi' tahsîli için beher gün mu'tâd-ı sâbıklarından ziyâde ağnâm zebh ve dükkânlarına getirdüb kavurmacı ve sucukcu makûlelerine yarımşar ve birer ve ikişer koyun fûruht eylemeleriyle bu sûretde tevârüd iden ağnâm müddet-i kalîle zarfında tekâmîl olacağı ve Rumili koyunu tevârüdü henüz vuku' bulmamağla ibâdullâha bundan sonra lahm husûsunda zarûret ve muzâyakaya düçar olacakları bedîhî olmağla ... beher yevm yalnız yedi yüz aded koyun zebh itdirilerek koyunun telef ve izâ'at itdirilmemesini ... Fî 15 Safer sene 1206 (14 Ekim 1791)"

⁴⁰⁰ İKS, İst, D.92, s. 93.

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

El hâleti hâzihi kasâb dükkânlarında matlûb üzre çok semüz lühûm görülemeyüb mâh-ı Ramazân-ı ğufrân-nişân dahî ... takarrub itmekte olmak hasebiyle Ramazan-ı şerâfde kasâb dükkânlarında kesretlü ve âlâ lahm satılarak tevsi'-i da'ire-i ma'âş-ı ibâda i'tinâ olunmak murâd-ı âlf olmakdan nâşî dergâh-ı mu'allâ kapucubaşlarından hâlâ hâssa kasâbbaşısı Osman Efendi ve kasâblar kethüdâsı ve kasâb ustalarını nezdinize celb iderek işbu Ramazân-ı şerîfde ibâdullâha lahm-ı ganem husûsunda refâh virilmek ve her bir kasâb dükkânlarında me'mûlden ... çok ve semüz lühûm bulunmak ne makûle tedbîre muhtâcdır ve ne mahalden ağnâm tertîbine mütevakıfdır kendülere dahî istintâk ve tahkîk iderek hakîkat-i keyfiyeti huzûrumuza i'lâma müsâra'at eylesin deyü Fî 29 Receb sene 1222 (2 Ekim 1807)"

⁴⁰¹ İKS, İst, D.53, s. 110.

"Ma'rûz

Kasâb tâi'fesinden olub derûn-ı arz-ı hâlde mezkûru'l-ism Ali Beşe'ye iflastârî olmağla ism-i mâl ıtlâk olunur birbuçuk kasab dükkânının gedik ta'bîr olunur âlâtından gayrı bir nesne olmadığından mezbûr Ali Beşe'nin dâyinleri celâb tâ'ifesinden mazbûtu'l-esâmî kimesneler haklarını mezbûr Ali Beşe'den bundan akdem talep ve da'va ve gedik ta'bîr olunan bir buçuk kasab dükkâm âlâtı ba'de'l-müzâyede inkitâ'u'r-rağbe bedel-i misli ile âhara ferâğ ve tefvîz ve bedel-i merkûmeden celeb tâ'ifesine olan düyûnunu edâya ve fazla kalursa kendüye teslîme ... ba'de'l-müzâyede ve inkitâ'u'r-rağbe beş yüz elli ğuruş mukâbilesinde izzetlü kasâbbaşı ağa vekîli ve esnâf kethüdâsı El-Hac Ali ve ustalar ma'rifetiyle bi'l-vekâle âhara ferâğ ve ve tefvîz ve ve bedel-i merkûmu bi'l-vekâle kabz itdikten sonra ... mabûz olan meblâğ-ı mezbûr beş yüz elli ğuruş celebân tâ'ifesinden hâric düyûnuna virilmeyüb ancak yafteli olan celebân düyûnuna tevzi' olunmak iktizâ eylediği ... 15 Cemâziye'l-evvel sene 1200 (16 Mart 1786)"

hissesi müzayede ile 80 kuruşa satılmıştı. Satış sonunda yeni sahibine gediği tasarrufu için vakıftan temessük verilmişti.⁴⁰²

Kasap ustaları şayet isterlerse dükkânlarını bir başka kasaba devredebiliyorlardı. Fakat bu devir, şayet dükkân vakıf mülkü ise dükkân içindeki “*beyne’l-hurfe gedik ta’bir olunur âlât-ı lâzıme-i ma’lûme*”nin devri anlamına geliyordu. Yani dükkânın mülkiyeti vakfa ait olmaya devam ediyordu. Gediğin devredileceği şahıs ise daha önceden tahkik edilirdi.⁴⁰³ Zaman zaman askeri sınıfa mensup şahısların da kasaplık yaptıkları anlaşılmaktadır. Atmeydanı’nda Çınar kurbunda kasaplık yapan Hasan adında bir cebeci eti pahalı fiyata sattığı için Seddülbahr’e kalebent olarak sürgüne gönderilmişti.⁴⁰⁴ Benzer şekilde yine eti pahalı fiyata satan kasap ustası Hacı Ali adındaki biri de bu suçundan dolayı Bozcaada’ya sürgün edilmişti.⁴⁰⁵

⁴⁰² İKS, İst.64, s. 9.

“... Yedikule hâricinde vâki’ selhânelerden yedinci selhâneye merbût kasâb dükkânlarından kasaba-i Tophane’de Ağa Hamamı kurbunda kâ’in bir bâb kasâb dükkânı derûnunda mevcûd beyne’l-esnâf gedik ta’bir olunub on beş sehm i’tibâr olunan âlât-ı lâzıme-i ma’lûmenin dokuz buçuk sehm hisse şâyi’asına vakf-ı şerîf-i müşârun-ileyh hazretleri mütevellîsi temessüküyle mutasarrıf olan Esseyid Ali Bin Ömer bilâ veled fevt olmağla mutasarrıf olduğu dokuz buçuk sehm hissesi cânib-i vakf-ı hümâyûna â’id ve râci’ olduktan sonra taraf-ı vakf-ı şerîfden müzâyede olunub şurût-ı cedîde mücebince kasâbbaşı ağa vekîli olub esnâf-ı mezkûre kethüdâsı olan Esseyid Halil Usta ile sâ’ir müseccelü’l-esâmî kasâb ustaları ihtiyârlarıyla ... Kürd Mehmed Beşe İbn Ali üzerinde seksen guruşda karar ve ziyâde ile tâlib-i âharı olmamağla karardâdesi üzre mezbûr Mehmed Beşe’ye virildiğini ... zabt ve tasarrufiçün cânib-i vakfdan yed’ine temessük i’tâ buyurulmak bâbında ... Fî 21 Muharrem sene 1210 (7 Ağustos 1795)”

⁴⁰³ İKS, İst, D.53, s. 52.

“Ma’rûz

Evkâf-ı hümâyûn hazret-i şehriyâriden beşinci selhâneye merbût medîne-i Üsküdar’da Eski Hamam kurbunda vâki’ bir bâb kasâb dükkânı derûnunda mevcûd beyne’l-hurfe gedik ta’bir olunur âlât-ı lâzıme-i ma’lûmeye mutasarrıf olan Selim Beşe Bin Süleyman meclis-i şer’-i münîrde Esseyid Halil Bin Ebibekr mahzarında ber müceb-i şurût-ı cedîde kasâbbaşı ağa vekîli esnâf kethüdâsı El-Hac Ali Ağa ve kasâb ustalarından mazbûtu’l-esâmî kimesneler oldukları hâlde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb vakf-ı hümâyûn mütevellîsi temessüküyle tasarrufumda olan mâru’z-zikr âlât-ı mezkûreyi eski kasâb ustalarından olub lede’l-ihbâr istihkâkı nümâyân olan işbu merkûm Esseyid Halil Bin Ebibekre bedel-i ma’lûm ve makbûz mukâbelesinde bey’ ve temlîk ve teslîm eylediğimde ol dahî ber vech-i muharrer iştirâ ve temlîk ve teslîm ve kabz ve kabul itmekle defter-i hümâyûna ba’de’l-kayd yed’ine temessük i’tâ buyurulmak bâbında İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Fî 3 Muharrem sene 1200 (6 Kasım 1785)”

⁴⁰⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 533

“... At meydanında Çınar kurbunda kasâb olan dergâh-ı mu’allâm cebecilerinden on dokuzuncu cemâ’atin neferâtından Hasan nâm cebeci bu defa lahmı sekizer paraya fûruht eylediğine binâ’en li ecli’t-te’dîb Seddülbahr kal’asına nefy ve kalabend olunmak bâbında ... Fî 3 Cemâziye’l-âhir sene 1183 (4 Ekim 1769)”

⁴⁰⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 1437

“Çavuşbaşı Ağa’ya ve Bozcaada cezâresi nâ’ibine hüküm ki:

Kasâb ustalarından ... Hacı Ali nâm kimesne tama’-ı hâmindan nâşî ziyâde behâ ile lahm fûruhtuna cesâret eylediğinden mâ’adâ sâ’irleri dahî ziyâdeye fûruht mel’anetine sevk iderek ihtilâl-i nizâmı ve izrâr-ı ibâdı mücib olduklarına ibtidâr-ı tahkâk olunmağla bu makûle ihtilâl ... çavuş zîde kadruhu ile

Mübahat Kütükoğlu'nun tespitlerine göre 18. yüzyıl sonlarında 1788'den itibaren koyun ve kuzu etlerinin fiyatları artış göstermeye başlamıştır. 1779 yılında koyun eti 30 akçe iken 1794 yılında % 50 artarak 45 akçe olmuştur. Aynı şekilde kuzu eti de 1779'da 33 akçe iken % 54,5 artarak 51 akçeye yükselmiştir.⁴⁰⁶

Etin piyasada azlığı da kasap esnafının kural olarak fiyatları kendiliğinden yükseltmesi için sebep teşkil edemezdi. Bu sebeple 1203 (1789) yılında koyunun yeterli olmaması sebebiyle kasap esnafının koyun etini pahalıya satması üzerine ilgili esnaf yöneticileri aracılığıyla kasap esnafının dikkatinin çekilmesi istenmiştir.⁴⁰⁷ Etin yetersiz olması sebebiyle fiyatların yükseltilmesi ancak yetkililerin talimatıyla olabilirdi. 1206 (1792) yılında, belirtildiğine göre kasap esnafının satması için koyun etinin vukiyesi için tespit edilen fiyat on iki paraydı. Belgede daha önce koyun etinin azlığından dolayı narh-ı carisinden yüksek fiyata satılmasına müsaade edildiği, fakat içinde bulunulan yaz mevsiminde koyun etinin semen yani semiz olmasıyla etinin on üç para olması gerektiği tespit edilmiştir.⁴⁰⁸ Yine, 14 Rebiülahir 1205 (21 Aralık 1790) tarihinde verilen hükümde koyun etinin azlığından dolayı kıyyesinin narh-ı carisinden dörder para fazlasına satılmasına karar verilmişken ruz-ı Hızır'a girilmesi ve Anadolu ve Rumeli'den bol miktarda koyun getirilmesi sebebiyle eski fiyata dönülmesi

merküm kasâb Hacı Ali'yi Bozcaada'ya nefy ü iclâya müsâra'at eylesün ... Fî Evâhir-i Ramazân sene 1205 (23 Mayıs-1 Haziran 1791)"

⁴⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, (1989), s. 235-236.

⁴⁰⁷ İKS, İst, D.65, s. 67.

"Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Der aliyye'de sâkin ibâdullâhın her hâlde istihsâl-i esbâb-ı refâh-ı hâlleri matlûb iken bu esnada kasabân tâ'ifesi muğâyir-i rızâ killet-i ağnâmi öZR ve illet iderek diledikleri behâya lahm-ı ganem fûruht ile ibâdullâhı ızrâr eylediklerine binâ'en bu husûsun bir hüsn-i nizâma idhâliyle ibâdullâhı hasâretten vikâye lâzımeden olmağla imdi kasâbbaşı ağayı ve kasâblar kethüdâsını vesâ'ir lâzım gelenlere huzûrunuza celb ile bi'l-müzâkere fîmâ ba'd ibâdullâhın refâh-ı hâllerini ve lahm-ı ganemin kesret üzre bulunmasını mücib olarak bir sûret-i haseneye rabt ile iktizâ-yı nizâmını i'lâm eylesesiz deyü buyruldu. Fî 9 Şa'bân sene 1203 (5 Mayıs 1789)"

⁴⁰⁸ İKS, İst, D.65, s. 104.

"İstanbul kâdısı fazîletlü efendi ve kasâbbaşı ağaya

Bundan akdem killet ve muzâyakaya mebnî zebh ve fûruht olunan lahm-ı ganemin kıyyesini narh-ı cârisinden ziyâdeye bey' için cümle ma'rifetleriyle tanzîm ve i'lâm ve ol vechile ruhsât virilmiş olup ancak bi hamdillâhi te'âlâ mevsim-i sayf duhûlüyle ağnâma semen gelüb mu'tâd üzre lahmın narhına nizâm ve râbıta virilmek muktazî olmağla imdi tutulan çaşni mücebince işbu mâh-ı Zi'l-hicce'nin yirminci gününden bed' ile beher kıyyesini kasâbân on ikişer paraya mübâya'a ve ibâdullâha on üçer paraya bey' ve fûruht eylemelerini ... 16 Zi'l-hicce sene 1206 (5 Ağustos 1792)

kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁹ 1222 (1807) tarihine ait bir kadı siciline göre mandıra ve çiftlik ashabı, hayvanların hastalıklarını ve bazı masraflarının artmasını gerekçe göstererek kuzu sayısının azaldığını ifade ederek bu sebeple kuzular için bir önceki senenin fiyatı olan vukiyyesi yirmi parayı kabul etmeyip yirmi beş para olmasını istemişler, fakat bu teklifleri reddedilmişti. Verilen hükümde Hassa kasapbaşı ve sair erbab-ı vukufun konuyu tetkik ve müzakere etmesi istenmiş, kuzunun muhtekir ve madrabaz taifesine satılmaması ve İstanbul'da kuzu eti sıkıntısı çekilmemesi için bir önceki senenin fiyatı olan on sekiz paraya iki para ilave edilerek kasaplara yirmi paraya satılması hükmü verilmiştir. Kasapların da buna iki para ilavesiyle ahaliye yirmi iki paraya satması karara bağlanmıştır.⁴¹⁰ Bundan bir sene sonra da aynı gerekçe ile kasaplar kuzunun fiyatını artırmak istemişlerse de bu talep de reddedilmiş ve maslahat gözetilerek hem mandıracıların hem de kasapların eski fiyat üzerine ikişer akçe zammıyla satabilecekleri hükmü verilmiştir.⁴¹¹ Böylece koyun ve kuzu fiyatlarının zamanla değişkenlik gösterdiğini ve 18. yüzyıl sonlarına doğru artış gösterdiğini söyleyebiliriz.

⁴⁰⁹ İKS, İst, D.65, s. 90.

“İstanbul kâdısı izzetlü fazîletlü efendi ve izzetlü sekbanbaşı ağa Bundan mukaddem killetine mebnî zebh ve fûruht olunan lahm-ı ganemin kıyyesini rûz-ı Hızır duhûlüne dek ba‘dehu ba‘zı esbâba mübtenî Şevvâl-i şerîfe dek narh-ı cârîsinden dörder para ziyâdeye bey‘ için cümle ma‘rifetleriyle tanzîm ve i‘lâm olundukda ol vechile ruhsât virilmiş olub ancak bi minnehu te‘âlâ gerek Anadolu ve gerek Rumili câniblerinden kesret ü vefret üzre hayvanât tevârüd itmekden nâşi killet ve muzâyaka ve esbâb-ı gılâ mündefi‘ olub bu günlerden sonra ibâdullâhın narhdan ziyâdeye lahm iştirâ eylemeleri muğâyir-i rızâ ve menâfi‘-i hamiyet ve ittisâf idüğü beyândan müstağni olmakdan ... Fî 14 Rebîu'l-evvel sene 1205 (21 Kasım 1790)”

⁴¹⁰ İKS, İst, D.92, s. 45.

“Ma‘rûz

Beher sene rûz-ı Hızır duhûlünde kuzunun zebh ve bey‘ine izin virilmek mu‘tâd olduğuna binâ‘en ... Asitâne-i aliyye ve civârında Çekmece-i sağîr ve kebîre havâlîsinde kâ‘in mandıracılar kethüdâsı vesâ‘ir ashâb-ı çiftlikân müslîm ve re‘âyâ ve kasâblar kethüdâsı vesâ‘ir kasâb ustalar muvâcehelerinde işbu fermân-ı âlîleri kırâ‘at ve mazmûn-ı münîfi kendülere ifâde ve tefhîm olundukda cümlesi ... ashâb-ı çiftlikân ve gerek mandıracılar işbu sene-i mübârekede ba‘zı ilel ve esbâba mebnî ağnâmın killetinden ve gerek masârif-ı kesîreye düçar olduklarından bahisle kuzunun beher vukiyyesine yirmi beşer para iltimâs ideriz didikleri kelâmlarına havâle-i sem‘ i‘tibâr olunmayub ağa-yı mumâileyhimâ kulları vesâ‘ir erbâb-ı vukûf ile bi‘l-müzâkere etrâfî mülâhâza ve tedkîk olunarak ... ibâdullâhı muzâyakadan vikâye zımında bi avnihi sübhânehu ve te‘âlâ külliyyetlü kuzu celbine vesîle olur mülâhazasına mebnî lahmın narhı olan on sekiz para hesabına göre iki para zam ile ashâb-ı çiftlikân ve mandıracı tâ‘ifesi bi‘l-cümle kuzularını erbâb-ı ihtikâr ve madrabazlara virmeyüb cümlesini kassâbana virmek üzre beher kıyye lahm-ı kuzuyu yirmişer paraya virüb kassâban dahî kadîmî üzre iki para fâ‘idesiyle ibâdullâha yirmi ikişer paraya bey‘ eylemeleri husûsu rey‘-i âsîfâneleri üzre karargir olub vech-i meşrûh üzre bey‘e müte‘ahhid olduklarından ... Fî 11 Safer sene 1221 (30 Nisan 1806)”

⁴¹¹ İKS, İst, D.90, s. 12.

3.2.2. Tavukçu Esnafı

Tavuk, İstanbul'a çoğunlukla Trakya'nın yakın bölgelerinden ve İzmit'ten getirilmekteydi. Gelen tavukların bir kısmı Matbah-ı Âmire için ayrılmaktaydı. Devlet bu hususa özellikle dikkat eder ve problem çıkmaması için gereken tedbirlerin alınmasını emrederdi.⁴¹² Diğer ürünlerin olduğu gibi tavukların da İstanbul'a getirilmeden yolda karşılanarak alım-satımı yasaktı. Bu durumda tavuklar önceden tahsis edilmiş olan yerlere ulaşmıyor ve sıkıntı çekiliyordu. Nizama aykırı bu hareketten Matbah-ı Âmire de etkileniyordu. Tavukçu esnafının kethüda, yiğitbaşı ve ustaları gelen tavuğun gereği kadarını Matbah-ı Amire için ayırır ve kalanlarını da esnafa dağıtırlardı. Tavukların ayrılması esnasında Hassa Tavukçubaşı da müdahil olur ve takibini yapardı. Taşradan gelen tavuk ve piliçler, önce Bayezid Cami avlusuna getirilir ve saray için ayrılanların dışında kalanlar 84 hisse kabul edilerek ilgili esnafa taksim edilirdi. 84 hissenin 4 hissesi yahudilere ve 80 hissesi de müslümanlara ve zımmilere bırakılırdı.⁴¹³ 1178 (1765) tarihli bir belgeye göre taşradan gelen tavuğun esnafa dağıtımında kusuru görülen ve esnafa haksızlık yapan Tavukçular Kethüdası şikâyet edilmiş, fakat böyle davranışların tekerrür etmeyeceği beyanı üzerine mesele halledilmişti.⁴¹⁴

⁴¹² AŞD, s.60, Hüküm No:20/395/1758

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' dükkânlarda oturup kadîmden tavuk bey' u şîrâ iden tavukcu tâ'ifesinden kethudâları ve yiğitbaşları vesâ'irleri ordû-yı hümâyûnuma gelüp bir vechile müdâhale olunmak icâb itmez iken ba'zı kimesneler fuzûlî ve kadîmden oligelene muhâlif bunların umûrına karışıp bunlara küllî zarar ve gadr itmeleriyle mukaddemâ cânib-i şer'den hüccet-i şer'iyeye birle mezbûrlar men' olunmuş iken kanâ'at itmeyüp tekrâr kâr ü kisblerine gadr ve bunların iştirâ idecekleri tavuğı mezbûrlar alup Matbah-ı âmireye tavuk teslîminde usret çekdiklerinden gayrı beynlerinde ihtilâl ve kesâda bâ'is olmalarıyla mezbûrlar ol hüccet-i şer'iyelere ve emr-i hümâyûnuma muğâyir mütenebbih olmamalarıyla yed'lerinde olan hüccet-i şer'iyeleri mücebince amel olup men' olunmak için ... “ Fî Evâhir-i Şevvâl Sene [1]106 (4-12 Haziran 1695)”

⁴¹³ Kala, *İET*, C.1, s. 257, Hüküm No: 5/84/560

“... İstanbul'da vâki' tavukcu esnâfı südde-i sa'âdetime gelüp tavukcu tâ'ifesinin kadîmden taşradan gelen tavuk kethüdâ ve yiğitbaşları vesâ'ir ustaları ma'rifetiyle Matbah-ı âmireme kifâyet mikdârı virilenden mâ'adâsı beynlerinde tevzî' olunagelüp ... taşradan gelen tavuk ve piliç merhûm ve mağfûru'n-leh Sultan Bayezid Han tâbe serâhunun câmi'-i şerîfinün havlısına getirilüp cümle ma'rifetiyle behâları kat' ve lüzümü mertebesi hâssa tavukçubaşı tarafından ba'de ahz ve mâ'adâsı seksen dört hisse i'tibar olup dört hissesi yehud tâ'ifesinin ve seksen hissesi ehl-i İslâm ve zimmet beynlerinde taksim olunagelmışdir ... Fî Evâ'il-i Cemâziye'lâhir sene 1173 (20-29 Ocak 1760)”

⁴¹⁴ İKS, İst. D.25, s. 210

“Ma'rûz

Arzuhâl iden tavukcu esnâfı ... vesâ'irleri ile taşradan tavuk getüren Apostol ve Yorgi meclîs-i şer'-i şerîfde ihzâr itdirdikleri saray-ı hümâyûnda zülûflü(?) teberdarlığından bâ-berât-ı âlişân tavukcular kethüdâsı olan derûn-ı arzuhâlde mezkûr Hafız Ali'den mezbûr Hafız Ali umûrumuzu idâreye tekâsül ve taşradan gelen tavukları beynimizde nizâmımız üzre tevzî' itmemekle tavuk getürenlerin beher tevzî'de

Tavukçuların dışında sebzeçi dükkânlarında da tavuk satışı yapılırdı. Bu, sebzeçilerin doğrudan doğruya tavuk satışı yapmaları şeklinde olabileceği gibi ahalinin yakınlarında bir tavukçu dükkânı olmaması halinde sebzeçi esnafına tavuk satışı yaptırılması şeklinde de olabilirdi. Nitekim Eyüp'te tavukçu dükkânı olmaması sebebiyle gerek kış mevsimi şartları ve gerek hasta ve düşkünler göz önüne alınarak bölgedeki sebzeçi dükkânında tavuk satışı yapılması istenmişti. Ayrıca tavukçu esnafının da söz konusu sebzeçi dükkânına müdahale etmemesi isteniyordu.⁴¹⁵ Konuyla ilgili hükümlere rağmen kazançlarının azalacağı endişesiyle tavukçu esnafı zaman zaman sebzeçilerin tavuk satmasını engellemeye çalışıyor, fakat devlet sebzeçilerin de tavuk satışına müsaade ediyordu.⁴¹⁶

Tavukçu esnafının ve sebzeçilerin dükkânlarda sattıkları tavukların yanı sıra çarşı ve pazarlarda ve mahalle aralarında tavukçu ve pazarcı esnafı tarafından da tavuklar satılmaktaydı. Bu esnaflar tavuk ve piliçleri kafesler içinde muhafaza ederler ve sabit bir mekânda durmayıp sürekli seyyar halde bulunurlardı. Kafesler içinde satılan

bir iki kafes tavuğunu kim aldığı ma'lûm-ı mu'ayyen olmayub behâlarını bize tazmîn eylediklerinden mâ'adâ beher kafes başına birer ve ikişer tavuk alub nizâmımızın ihlâlîne bâ'is olmağla kethüdâlıktan ihrâc ve birine kethüdâlık umûrunu idâreye kâdir bir kimesne nasb olunmak matlûbumuzdur deyü teşekkî itdiklerinde ol dahî inkâr ve fîmâ ba'd dahî hîn-i tevzî'de ustaları ma'rifetleriyle nizâm-ı kadîmleri üzre tevzî' ve her kesin hissesini ta'yîn ve berren ve bahren taşradan tavuk getürenlerden hilâf-ı şer'-i şerîf nesne mutâlebe itmeyüb gereği gibi umûrlarını idâreye ta'ahhüd itdikde anlar dahî bu minvâl üzre râzılar olub kat'-ı nizâ' eyledikleri mübâşir iltimâsıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 18 Şevvâl sene 1178 (10 Nisan 1765)"

⁴¹⁵ Kala, *İET*, C.2, s. 334-335, Hüküm No: 10/271/948

"Hâslar kâdısı zîdet fezâ' iluhuya hüküm ki:

... işbu belde-i mübâreke haric-i sur başka kazâ olduğundan mâ'adâ ihrâk sebebi ile nüfusun kesret-ü vefreti dahî olmağla belde-i mezbûrede bir tavukçu dükkânı olmayub beher hal ibâdullâh belde-i mezkûrede bir tavukçu dükkânına ihtiyâc-ı küllî ile muhtâclar olup nice hasta ve alîl ve kütürüm ve ihtiyârlar Âstâne'ye gidüp tavuk ve pilic iştirâsına kudretleri olmadığından gayrı bâ husûs eyyâm-ı şitâda dahî küllî usretleri olmağla ... mahall-i mezbûrede haftada iki yük tavuk ve pilic iştirâ olunub medîne-i mezbûrede câmi'-i kebîr sükunda ta'yîn olunan sebzeçi dükkânında ibâdullâha bey' olunub ... Fî Evâhir-i Receb sene 1197 (22 Haziran-1 Temmuz 1783)"

⁴¹⁶ *AŞD*, s. 112, Hüküm No:42/168/728

"İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' sebzeçi ve tavukçu tâ'ifesi gelüp bunlar ibâdullâha sebze ve birer ikişer akçe noksâna tavuk bey' ve kâr ü kisb idüp şer'an dahl olunmak îcâb itmez iken tavukçu tâ'ifesinden ba'zıları tavuk bey'i bize mahsûsdur siz noksâna bey' idüp bizüm kârimıza kesad virürsünüz diyü mümâna'at ve te'addî eyledüklerin bildürüp hilâf-ı şer'-i şerîf ol vechile te'addîleri men' u def' olunmak recâ ve tavukçu tâ'ifesinin hâsımları olan ve yine tavukçu tâ'ifesinden ehl-i dükkân ba'zı kimesnelere mezbûrların esvâk ve ba'zı mahalde bey' eyledükleri tavukları bey' itmeyün diyü mezbûrünü rencide ve men' eyledükleri meşrû' olmamağla tâ'ife-i mezbûre tavukların diledükleri esvâk ve mahalde ibâdullâha bey' eyleyüp mezbûrlara tâ'ife-i mezkûrdan ve âhardan kimesnelere kat'â dahl ü ta'arruz eylememek üzre emr-i şerîf virilmek için Rûmîli kâdı'askeri olan mevlânâ Yahyâ edâma[llâhu te'âlâ iclâlehû] i'lam itmeğle mevlânâ-yı müşârunileyhün i'lâmî mücebince amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâsıt-ı Zilkâ'de sene 1116 (7-16 Mart 1705)"

tavuklar, çerciler tarafından İstanbul'a getirilirdi. Bu iki şekilde olurdu. Çerciler bazen at üzerinde sadece tavuk ve piliç getirirlerdi. Bu durumda gelen tavuk ve piliçleri tavukçu esnafı alırdı. Fakat çerciler bazen de yine at üzerinde tavuk ile birlikte zahire de getirirlerdi. Bu durumda ise gelen tavukların yarısı, sayıları 29 olan seyyar pazarcı esnafına kalan yarısı ise sabit yerlerde satış yapan tavukçu esnafına verilirdi.⁴¹⁷

Halkın ve saray mensuplarının beslenmesinde diğer önemli bir gıda maddesi de yumurta idi. Yumurtacı esnafı müstakil bir esnaf grubu olarak kabul edilmeyip yaş yemiş esnafına yamak olarak kabul ediliyordu. Bu sebeple müstakil bir kethüdarları da bulunmamaktaydı. Yumurtacı esnafının kethüdalık işlerini yaş yemiş esnafının bazarbaşısı idare ediyordu. 1752 senesinde yumurtacı esnafı, nizama aykırı olarak müstakil bir kethüda seçmişse de bu kabul görmemiştir.⁴¹⁸

Yumurtaların bir kısmı yumurtacı esnafı kethüdasının vasıtasıyla saray ihtiyaçlarının karşılanması için Saray-ı Hümayûn bazarbaşısına verilirdi. 1758 senesinde saray için her gün 800 adet yumurta tahsis edilir ve cari fiyat üzerinden alımı yapılırdı.⁴¹⁹ İstanbul'da yumurta satışı bakkallara ve manavlara tahsis edilmişti.⁴²⁰

⁴¹⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 1434

“... ber vech-i muharrer istid’âlarına müsâ’ade-i aliyye erzânî buyurulmağla ba’de’l-yevm çercilerin Der-aliyyeye getirdükleri zehâyir ile mahlûtan tavuk ve piliçlerin nısfalarını bazarıcı tâ’ifesi ve nısf-ı âharları ile yalnız gelen tavuk ve piliçleri yine esnâf-ı mezbûre iştirâ ve vech-i meşrûh üzre beynlerinde tevzî’ ve taksîm olunmağa tarafeyn râzılar olub ol vecihle kat’-ı nizâ’ birle nizâm-ı kaviye rabt olunub ... Fî 2 Zi’l-hicce sene 1218 (14 Mart 1804)”

⁴¹⁸ Kala, *İET*, C.1, s. 72, Hüküm No:3/147/556

“... İstanbul’da yaş yemiş bazarbaşısı olan Teberdâr-ı sâbık El-Hac Yusuf zîde kadruhu südde-i sa’âdetüme arz-ı hâl idüp yumurtacı esnâfından ... vesâ’ir ma’lûmu’l-esâmî nâm kimesneler muvâcehesinde Teşrifât kaleminden ihrâc olunup derkenarında tafsîl olındığı üzre yumurtacı esnâfı yaş yemiş esnâfına yamak olup ez kadîm yumurtacı esnâfının müstakil kethüdâları olmamağla kethüdâlık umûrların bazarbaşıları ru’yet itmek nizâm-ı kadîmlerinden iken ahd-i karîbde yumurtacı esnâfı içlerinden birini kethüdâ ihtiyâr idüp ve hilâf-ı nizâm hareket eyledüklerin inhâ ve kadîme muğâyir içlerinden kethüdâ ta’yînlerinin ref’ini iltimâs eyledükde ... bazarbaşı merkûmdan esnâf-ı mezbûrenin umûr u husûslarını olageldiği üzre ru’yet ve hilâf-ı nizâm-ı kadîm hareket itmek üzre ta’ahhüd idüp ... Fî Evâ’il-i Rebîu’l-âhir sene 1165 (17-26 Şubat 1752)”

⁴¹⁹ Kala, *İET*, C.1, s. 216-217, Hüküm No: 5/35/112

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul’da Odunkapısı hâricinde vâki’ yumurtacı esnâfının mukaddemâ nizâm virildiği üzre Saray-ı âmireme iktizâ iden yumurtayı kethüdâları yed’iyle Saray-ı âmirem bazarbaşısına viregelüp rencide olunmaları icâb itmez iken bazarbaşı mumâileyh kanâ’at itmeyüp tarafından kayık ile adamlar ta’yîn ve taşradan gelen yumurta sefinelerini rûy-ı deryada karşılayup iskeleye yanaşmazdan mukaddem diledüğü minvâl üzre yumurtaların alup ol vechile gadr u te’addi itmeğle men ü def’ olınmak bâbında ... Fî Evâsıt-ı Rebîu’l-âhir sene 1172 (12-21 Aralık 1758)”

⁴²⁰ Kala, *İET*, C.2, s. 245-247, Hüküm No: 9/6/28

Yumurtacı esnafı daha çok Zindankapısı ile Odunkapısı haricinde yoğunlaşmıştı. Gemilerle gelen yumurtalar bu iskelelere yanaşıyordu. Yumurtacı esnafı yüz yumurtayı doksan akçeye bakkal esnafına ve onlar da tanesini bir akçeden yani %10 karla halka satıyorlardı. 1766 yılında bakkallarda bulunan yumurtanın azlığı dikkat çekmiş ve konu araştırılmıştı. Neticede problemin mutad üzere İznik'ten gemilerle getirilen yumurtanın azalmasından kaynaklandığı anlaşılmıştı.⁴²¹ Yumurtaların taşındığı gemileri, limana demirlemeden karşılayarak mallarını satın almak yasaktı. Yumurta fiyatları için yaz ve kış mevsimlerinde ayrı ayrı fiyat veriliyordu. Konuyla ilgili bir belgede ayrıca “*yüncü yumurtası*” adı verilen bir yumurta çeşidinden de söz edilmektedir.⁴²² Yumurta satışında da narha riayet edilmesi gerekiyordu. 1203 (1789) yılında, narha riayet etmeyerek yumurtayı pahalı fiyattan satanların dükkânlarının kapatılacağı ve söz konusu dükkânların yumurtacı dükkânı olmaktan çıkarılacağı ifade ediliyordu. Bu sebeple ilgili esnafın ciddi şekilde uyarılması isteniyordu.⁴²³

“... Dîvân-ı hümâyûnum kaleminde mukayyed Yaş yemiş bazarbaşı mezbûr Teberdâr-ı sâbık El-Hac Yusuf bu def'a meclîs-i şer' de Bakkalân bazarbaşı İbrahim Bin El-Hac Mehmed ile bölükbaşı ve manav ustaları hâzır olduğu hâlâ ve mukaddemâ sâdır olan emr-i âlişân şurût-ı nizâmımızı nâtik olduğundan mâ'adâ yumurta ve limon ve lor peyniri bey' ü şîrâsı dahî bakkâl ile manav tâ'ifesi beylerinde müşterek olup ... Fî Evâhir-i Rebû'l-evvel sene 1190 (10-19 Mayıs 1776)”

⁴²¹ İKS, İst, D.25, s. 7.

“Ma'rûz

Mahmiye-i İslambol'da vâki' bakkâl dükkânlarında yumurtanın nedreti olub ve Zindan kapusu ve Odun kapusunda taşradan gelen yumurtayı dükkânlarında iddihâr idenler yüzünü kırkbeş ve kırk altı paraya bakkalâna bey' eylediklerini ... meclis-i şer'a inha olunmaktan nâşî sicill-i mahfûza nazar olundukda yetmiş târihinde zikr olunan Zindan kapusu ve Odun kapusu hâricinde yumurtacı esnâfi meclis-i şer'a gelüb sükralı ahâlîsinden biri mahzen ve mağazalarında yumurta ihtikâr itmeyüb İznikmid'den ol tarafdân iddihâr olunmayub vefret üzere Asitâne-i aliyeye nakl ve tesyir olunması bâbında ve ol vakitte dahî narh-ı rûzisi olan beher yüzünü doksan akçeye bakkalâna bey' anlar dahâ danesini birer akçeye ibâdullâha furuht ve bir akçe ziyâdeye bey' itmeyüb ve itdirmeyüb ve içlerinden biri narh-ı mezkûrdan ziyâdeye bey' ve ihtikâr iderse hükkâma ihbâr eylesini cümlesi ittifâk ve ta'ahhüd idüb ... Fî 20 Receb sene 1179 (2 Ocak 1766)”

⁴²² İKS, İst, D.34, s. 89.

“... yüncü yumurtası ta'bîr olunur yumurta dahî kethüdâ ma'rifetiyle değer-i behâsına iştirâ idüb ... eyyâm-ı sayfda her yüzüne yirmişer para ve eyyâm-ı şitâda her yüzüne otuzar para viririm deyü narh-ı rûzîsinden ... ve yumurta sefineleri iskeleye yanaşmazdan mukaddem rû-yı deryada ademleriyle karşulamayub sefinelerden yumurta almayub mazmûn-ı evâmîr-i aliyeye ve i'lâm-ı şer'i üzere hareket ve hilâfından mücânebet eylemek üzere ... Fî Evâsıt-ı Zi'l-hicce sene 1184 (27 Mart-6 Nisan 1771)”

⁴²³ İKS, İst, D.65, s. 67.

“İstanbul kâdısı faziletlü efendi

Yumurtacı esnafının ibâdullâha furuht eyledikleri yumurtayı virilen narhdan ziyâdeye bey' eylemeleri husûsu tenbîh olunmuşiken esnâf-ı merkûme mücerred tama' ve irtikâblarından nâşî yumurtanın yüzünü seksen paraya furuht eyledikleri re'yü-l-ayn müşâhede olduğuna binâ'en bu makûlelerin men' ve tahzîrleri mühîm ve muktazî olmağla imdi esnâf-ı merkûme kethüdâlarını huzûr-ı şer'a ihzâr idüb fî mâ ba'd yumurtayı virilen narhdan ziyâdeye bey'a ictisârları lâzım gelür ise te'dîbât-ı lâyıkalı icrâ olunacağından başka ızrâr-ı ibâda ibtidârlarıçün derûnlarında olan eşyâlarıyla ma'an dükkânları sedd ü

3.3. Balık İaşesi

3.3.1. Balıkçı Esnafı

İstanbul, coğrafî konumu itibariyle farklı yoğunlukta deniz sularına sahipti. Boğaz'ın, Marmara ve Karadeniz'in sularına açılmasının yanı sıra Haliç'ten gelen farklı cinsten sular, İstanbul'un kendine has balık zenginliğinin kaynağını olmuştur. Haliyle İstanbul suları balık avcılığı için elverişli alanlar durumuna gelmiş, balıkçılık sürdürülebilir bir meslek olarak gelişmiş, buna bağlı olarak da balıkçı esnafının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İstanbul her zaman balıklarıyla ün yapmış ve batılı seyyahlar tarafından, birçok özelliğinin yanı sıra İstanbul ve Galata balıkhanelerinden de övgüyle bahsedilmiştir. Balık avcılığı ya esnaf halinde örgütlenmiş balıkçılar tarafından kayıklarda ağ ve oltalarla ya da dalyan veya dalyan-ı mahmi sistemiyle istasyonlarda yapılmaktaydı. Söz konusu dalyanlar yıllık bir mukataayla işletilmekteydi. Boğaz'da dalyanlar kurulmuştu. Fakat bununla birlikte Tuna üzerinde Silistre ve Kilikya'da ve Ege kıyılarında Ayasuluk'ta (Selçuk) da dalyanlar bulunmaktaydı. Bütün bu istasyonların İstanbul'a taze balık gönderme ihtimalinin düşük olmasına karşın avlanan balıkların burada kurutulmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü pazar vergileriyle ilgili belgelerde sık sık rastlanılan birtakım vergilerden İstanbul'a devamlı olarak kurutulmuş balık satılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Balık, fiyatının düşük olması, balık tutulabilecek yerlerin yakınlığı, tutma araçlarının kolaylığı, İstanbul'a getirilerek satışa çıkarılan balık üzerinden alınan verginin düşüklüğü gibi sebeplerden dolayı gelir seviyesi düşük olan kesim tarafından bol miktarda tüketilmekteydi..

İstanbul balık yönünden çok zengin olmasına rağmen Türk sofrasında pek yer almamaktadır. Balık, daha çok Rumlar ve batılılar tarafından tercih edilen bir yiyecektir. Galata balıkhanesinin asıl İstanbul'daki Eminönü balıkhanesinden çok daha büyük olması ve Osmanlı Devleti döneminde Karadeniz, Marmara ve Boğaz balıkçılarının çoğunun diğer uyruklara nisbetle Rumlardan oluşması da bu kanaati

bend olunub yumurtacı dükkânı olmayarak âhara virileceğini gûş-ı mâhûşlarına ilkâ ile narhdan ziyâdeye yumurta bey' ve şirâ eylememelerini tenbîh ve te'kîde mübâderet ve mütenebbih olmayub hilâf-ı hareket idenleri olur ise te'dîbât-ı lâyıkası icrasıcün ... Fî 9 Şa'bân sene 1203 (5 Mayıs 1789)"

güçlendirmektedir.⁴²⁴ D'ohsson da balık tüketiminin Türkler arasında pek yaygın olmadığını, balığın pek sevilmediğini, midye, ıstakoz, karides vb. deniz mahsullerinin ise sofralarda yer almadığını ifade eder.⁴²⁵

Dükkânlarda balık satan balıkçılar sattıkları balıkları, denizde avlayan balıkçılardan satın alırlardı. Dökme ağ ve kayık ile balık avlayan şahıslar her sene balık eminlerine vergilerini verirler ve balık avlamak için izin tezkiresi alırlardı. Kayıkları ile gezerek buldukları yerlerden balık satın alan dükkân sahiplerinin, izin tezkiresi olmayan balıkçılardan balık satın alması yasaktı. Aksi takdirde dükkânlarının kapatılacağı bildiriliyordu. Balık eminlerinin balıkçılardan, önceden belirlenmiş olanın dışında vergi almaması isteniyordu.⁴²⁶ Balığın narhına ve balıkçı dükkânlarının açık tutulmasına

⁴²⁴ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 183-186.

⁴²⁵ M. de M.D'ohsson, **XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler** Zerhan Yüksel (çev.), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 28; William Eton, **19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu**, İbrahim Kapkılıkaya (çev.), İstanbul : Kitabevi, 2009, s.177

⁴²⁶ AŞD, s. 227-228, Hüküm No: 93/749/1

“İstanbul ve Galata kâdılarına hüküm ki:

İstanbul ve Galata ve tevâbi'inde vâki' dükkânlarda balık fûruht iden balıkçı tâ'ifesi südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp bunlar mâ tekaddemden bu âna değin kendü kayıklarıyla varup rûy-i deryâda balık sayd iden sayyâdlardan akçeleriyle balık satun alup dükkânlarına getirüp ânda âhara ba'dehu fûruht idüp ta'ayyüş iderler iken balık emîni olan İbrâhîm Ağa ve Ahmed Ağa dimeğle ma'rûf kimesneler birbiriyle yekdîl ve iştirâ eyledükleri balıktan sizden dahî üçde bir resm aluruz diyü kadîme muğâyir müdâhale ve dükkânlarına kapadup te'addî üzre olmağla bu âna gelince mâhî sayd-ı mâhî idenlerden bir nesne alınagelmemeğle kadîme muğâyir bî vech zulm ü te'addî itdürilmeyüp men' u def' olunmak bâbında bundan akdem istid'â-yı inâyet ve kadîmden berü İstanbul ve Galata ve Eyyûb ve tevâbi'lerinde dökme ağ ve kayık ile rûy-ı deryâda sayd-ı mâhî iden dökmeçi ta'bîr olunur sayyâdlar beher sene balık emînlerine olageldüğü üzre bi'd-defe'ât resmlerin virüp yedlerine izin tezkiresi alup sayd-ı mâhî itmeleriyle madrabâz tâ'ifesi dahî kendü kayıklarıyla gezüp buldukları yerlerden balık iştirâ itmek mu'tâd-ı kadîm ve balık emîni yedinde olan emr-i âlişânda iktizâ iden resm sayyâdlardan alınmak musarrâh olup madrabâz tâ'ifesinden ve gayrıdan bu âna gelince kat'â resm nâmına bir akçe ve bir habbe mutâlebe olunduğı yoğiken bu esnâda balık emîni ile madrabâzlar beylerinde hilâf-ı mu'tâd resm nizâ'ı vâki' olmağla el-hâleti hâzihi ba'de'l-yevm Galata ve İstanbul ve tevâbi'lerinde vâki' madrabâzlar mu'tâd-ı kadîm üzre kendü kayıklarıyla rûy-ı deryâda gezüp buldukları yerlerden balık iştirâ itmeleriyle ve dükkânlarına getirdükleri balıklarından kadîme muğâyir resm (kesik) ve gayrı ile emîn tarafından kat'â dahl ü ta'aruz olunmamak üzre emîn-i mezbûr İbrâhîm tarafından asâleten ve şerîki mezbûr Ahmed tarafından vekâleten (kesik) eyledükde madrabâz tâ'ifesi dahî yedlerinde izin tezkiresi olmayanların sayd eyledükleri balığı kat'â iştirâ eylemeyüp ve içlerinde iştirâ ve dükkânlarına vaz' (?) idüp bey' ider olur ise ma'rifet-i şer'le dükkânları kapadilup gereği gibi te'dîb olunmak üzre İstanbul Balıkbâzârı kethudâsı es-Seyyid Mehmed ve İbrâhîm (kesik) ve Kumkapulu Mustafâ ve Balatlı Emîr Mustafâ nâm kimesneler ile Samatyalı Praşkova ve Galata Balıkbâzârı kethudâsı Simyon ve İlya ve Fati ve Paskal ve Todori ve Praşkova ve Lazari ve Kıryako zimmîler vesâ'irleri beylerinde ahd ü mîsâk ve kavîl ü ittifâk idüp bu vechile nizâ'larına faysal ve beylerine nizâm virildüğün sen ki Galata kâdısısın nâ'ibün mevlânâ Ahmed zîde ilmuhûnun i'lâmî mücebince emr-i şerîfüm virilüp ve hüccet-i şer'iyeye dahî olınmışiken mezkûrân balık emînleri kanâ'at itmeyüp yed'lerinde olan emr-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyeye muğâyir üzre (?) ben sizün kayıklarınızı çıkartmam ve resm alurum ve balık fûruht itdürmem diyü kadîmden idegeldükleri kârlarına mûmâna'at ile bir vechile gitmeyecek hâlleri kalmayup mükedder oldukların bildürüp mukaddemâ virilen emr-i şerîf ve hüccet-i şer'iyeye ve kadîmîsi üzre amel olup mezbûrların te'addîleri men' u def' olunmak

dikkat edilirdi. 1225 (1810) yılına ait şikâyetten anlaşıldığına göre Ortaköy'deki yahudi balıkçıların satış fiyatlarına riayet etmeyerek yüksek fiyattan satış yapmaları ve dini merasim gerekçesiyle zaman zaman dükkânlarını kapatmaları sebebiyle ahali mağdur olmaktaydı. Bu konu, Rum ve Ermeni cemaatbaşları ile balıkçı esnafının yöneticileri ve halktan bir kısım insanların mahkemeye şikâyetlerini mucib olmuştu. Neticede ahalinin sıkıntı çekmemesi için Kumkapı'da bulunan sekiz adet balıkçı gediğinden birine tasarruf eden ve bu gediğini Ortaköy'e nakletmek isteyen zımminin talebi kabul edilmişti.⁴²⁷

Avlanan taze balıklar balıkhaneye geldiğinde İstanbul ve Galata'nın belirli bölgelerine toplam 5 hisse üzerinden pay edilir, daha sonra da toplam sayısı 45 olan balıkçı dükkânlarına dağıtılırdı. Balıkların bir buçuk hissesi İstanbul Balıkpazarı'ndaki dükkânlara, bir hissesi Fener ve Balat'ta, bir hissesi Samatya ve Kumkapı'da, bir hissesi Galata'da ve yarım hissesi Tophane'de bulunan dükkânlara dağıtılırdı. Balık hissesine

bâbında emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden Dîvân-ı hümâyûnumda mahfûz olan kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olındukda vech-i meşrûh üzere emr-i şerîfüm virildüğü mastûr u mukayyed bulunmağın imdi şürûtu mücebince balık emîni olanların te'addîleri men' u def' olup hilâfına bir dürlü rencîde itdürilmemek için yazılmışdur.[Fî] Evâ'il-i Muharrem Sene [1]135 (12-21 Ekim 1722)"

⁴²⁷ İET, C.3, s. 18, Hüküm No:17/43/96

"Terkîn

Galata kâdısına hüküm:

Mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Beşiktaş'a tâbi Ortaköy'de mutavattın Rûm ve Ermenî tâ'ifesinin cemâ'atbaşları vesâ'ir yüz neferden mütecâviz mazbûtu'l-esâmî re'âyâ mahrûse-i mezbûre mahkemesinde meclis-i şer'-i münîrde Âstâne-i aliyye ve mahrûse-i mezbûrede kâin balıkçı esnafının kethudâları Alî nâm kimesne ile Mardros veled-i Agop zimmî hâzır oldukları hâlde yine ber vech-i meşrûh Ortaköy ahâlîsinden olup karyemüzde mevcûd Yehûd tâifesi üzerlerimize tegallüb ile karye-i mezbûrede envâ'-ı balıgun bey' u şîrâsını kendülere inhisâr ve dükkânlarında diledükleri bahâ ve murâdları üzere âhara bey' ve bu sûretde ibâdullâhı meftûn (?) itdüklerinden mâ'adâ ba'zı me'kûlâtun dahî mübâya'ası münâfi-i âyîn-i âtilaları olup ve ân-be-ân eyyâm-ı mahsûsalarında icrâ-yı âyîn için dükkânlarını sedd ü bend ve 'adem-i küşâdları fukarâ-yı ra'iyetün düçâr-ı muzâyaka ve giriftâr-ı hasârını mucib olduğına binâen yedimüzde olan fermân-ı âlî kaydı nâtik olduğu üzere mahmiyye-i İslâmbol hısnı ebvâbından Kumkapu dâhilinde kâ'in şurût-ı nizâma dâhil ve aklâmda mukayyed mer'î ve mu'teber gediklerden sekiz adet balıkçı dükkânlarından Kabasakal dükkânı dimeğle ma'rûf bir adet balıkçı dükkânı derûnında mevcûde yüz yigirmi sehm mu'tebereli gedik ta'bîr olınan âlât-ı lâzîmenün mâlikî olan hâzır-ı mersûm Mardros zimmî mâlik olduğu gedik-i merkûm karye-i merkûmede iskele civârında çârşû içinde kimesnenün gediği olmayup bu esnâda tedârük ve istîcâr eylediği hâlî dükkâna nakl birle narh-ı rûzî üzere envâ'-ı balık bey' ve ibâdullâhı muzâyakadan vikâye ve tevsî'-i ma'âşî ta'ahhüd eyledi diyü sâdir olan takrîrlerini hâzırûn-ı mersûm ba'de't-tasdîk husûs-ı merkûm muğâyir-i şer'-i şerîf olmayup ancak hilâf-ı şürût-ı nizâm olmayarak mesbûk bi'l-misl ve ibâdullâha hayr-ı mahz olduğını kethudâ-yı mezbûr ile bîgaraz sikât-ı sahîhatü'l-kelimât bi'l-ittifâk haber virmeleriyle bu sûretde sıyâneten li'l-ibâd ve terahumen li'l-fukarâ gedik-i merkûm sâlifü'l-beyân Ortaköy'de mahall-i merkûma nakl ve kaydı bâlâsına şerh ve yedine fermân-ı âlîşân virilmek bâbında sen ki Galata kâdısı mevlânâ-yı mûmâ ileyhysin i'lâm itmenle mazmûn-ı i'lâm emr-i şerîf-i mezkûrun kaydı bâlâsına şerh virilmeğle i'lâmün mücebince mahall-i merkûma nakl olınmak fermânım olmağın imdi sen ki mevlânâ-yı mumâileyhsin vech-i meşrûh üzere amel ve hareket olınmak ve hilâfî vaz' u hâlet vukû'a gelmemek bâbında. Fî Evâhir-i Rebû'l-âhir Sene [1]225 (26 Mayıs-3 Haziran 1810)"

sahip dükkân sahiplerinden biri vefat ettiğinde hissesi oğulları ve kızlarına, şayet bunlar da yok ise sair varisleri ve zevcelerine kalıyordu.⁴²⁸ Balıkçı dükkânlarının semtlere göre dağılımı ise şu şekildeydi:

Tablo 10

Evahir-i Cemaziyelahir 1171 (2-10 Mart 1758) Tarihinde İstanbul'da Bulunan Balıkçı Dükkânlarının Semtlere Göre Dağılımı

SEMTLER	DÜKKÂN ADEDİ
İstanbul Balık pazarında	6
Balatkapısı haricinde	10
Fenerkapısı haricinde	4
Kumkapı dahilinde	8
Samatya'da	5
Galata Balık pazarı'nda	10
Tophane'de	2
TOPLAM	45

Kaynak: İET, C.1, s. 177, Hüküm No: 4/273/819

Bu dükkânların dışında başka esnafın balık satmasına müsaade edilmiyordu.⁴²⁹ Balıkların ve balıkçı dükkân sayılarının semtlere göre dağılımına bakarak balık

⁴²⁸ Kala, *İET*, C.1, s. 57-58, Hüküm No:2/294/987

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

İstanbul ve Galata'da vâki' balıkçı tâ'ifesi arz-ı hal idüb İstanbul ve Galata'da balıkçı dükkânları beş hisse i'tibâr olunub sayd olunan mâhi balıkhaneye geldükde beş hisse itibarıyla İstanbul Balık pazarı ve Balat ve Fener ve Samatya ve Kumkapı ve Galata'da olan dekâkin ile Tophane'de vâki' iki adet dükkânlar ki cem'an kırk beş dükkânlar tevzî' olunub ve bu hisselerden hisseye mutasarrıf olan balıkçı tâ'ifesinden biri fevt oldukda hissesi oğulları ve kızlarına ve olmayanların sâ'ir vereselerine ve zevcelerine sâ'ir emlak ve eşyaları misüllü intikâl eyleyüb ... Fî Evahir-i Cemâziye'l-âhir sene 1161 (18-26 Haziran 1748)”

⁴²⁹ Kala, *İET*, C.1, s. 177, Hüküm No: 4/273/819

“... kadimî dükkânlarımız İstanbul Balık pazarı'nda altı adet balıkçı dükkânı ve Balatkapusu hâricinde on adet dükkân ve Fenarkapusu hâricinde dört adet dükkân ve Kumkapı dâhilinde sekiz dükkân ve Samatya'da beş adet dükkân ve Galata Balık pazarı'nda on adet dükkân ve Tophane'de iki adet balıkçı dükkânları olup cem'an kırkbeş adet balıkçı dükkânları olmak üzere kadimî nizâmımız bu vech üzere iken elân hilâf-ı emr-i âlî manav tâ'ifeleri ve gayrılar nizâm-ı kadimimize muğâyir balık iştirâ ve tablalarıyla

tüketiminin müslüman nüfusa kıyasla gayrı müslimler arasında daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

1171 (1758) tarihli bir hükümle 1189 (1775) tarihli bir başka hükümde bazı balık cinslerinin fiyatları belirtilmektedir. Bu hükümlere göre balıkların fiyatları aynı kalmıştır. Belgelerde bir vukiyye üzerinden kılıç balığı 12 akçe, levrek 18 akçe, kefal ise 15 akçe idi. Çift üzerinden lüferin çifti 9 akçe, karnıkara'nın 16 akçe, lü'lüe balığının ise 30 akçe idi. 1148 (1735) tarihli, Hasköy Mahkemesi'ne ait bir narh defterindeki fiyatlarla mukayese ettiğimizde de kefal ve lüfer balıklarının 1775 yılındakilerle aynı olduğunu görüyoruz. Fakat kılıç balığı 1735'de 16 akçe iken 1775 yılında 12 akçeye düşmüştür. 1148 (1735) tarihli belgede ayrıca kalkan balığının 1 vukiyyesi 22 akçe, palamut balığının 2 adedi ise 6 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴³⁰

18. yüzyılda askeri zümrenin balıkçı esnafına da müdahalede bulduklarını görüyoruz. Konuyla ilgili bir belgede askeri zümreye mensup şahısların kayıkla denizde balık avlayan balıkçı esnafına müdahale ederek onların mesleğini icra etmelerine müsaade etmediğinden bahsedilmekte ve koltukçuların, yeniçerilerin, topçuların ve sairlerinin müdahalesinin önlenmesi istenmektedir.⁴³¹

3.3.2. Balık Tuzlayıcı Esnafı

Avlanarak balıkhaneye getirilen balıklar normalden fazla olduğunda tuzlayıcı esnafına satılırdı. Şayet normalden az gelirse tuzlayıcı esnafına veya başka esnaf

dükkânları önüne koyup narhından ziyâdeye fûruht itmeleriyle nâsa ızrâr idüp ve nizâmımıza dahî muhil olmağın men' ü def' olunup fîmâ ba'd kadîmî ma'dûd olan dükkânlarımızda narhiyle ibâdullâha balık bey' itmek üzere mütekeffil ve müte'ahhid olduğumuza binâ'en... Fî Evâhir-i Cemâziye'l-âhir sene 1171 (2-10 Mart 1758)"

⁴³⁰ İKS, Hasköy, D.19, s. 183.

⁴³¹ Kala, İET, C.2, s. 80-81, Hüküm No: 7/202/620

"Mevlana Galata kâdısına hüküm ki:

Balıkçı tâ'ifesi arz-ı hal idüp bunlar gice ve gündüz deryada balık sayd idegelüp hâricden bir dürlü dahl icâb itmez iken balıkcılıkda alakası olmayan Tophane sâkinlerinden zümre-i topcıyândan Manav Süleyman ve Manav Halil nâm kimesneler hevâlarına tâbî refikleriyle kayıklara girüp bunların üzerlerine âlet-i harbile hücum ve kayıklarının deryada gezmesine mümâna'at ve gadr sevdasında oldukların bildirüp ... ol vechile koltukçı tâ'ifesi ve hâricden yeniçeri ve topcı vesâ'irlerinin müdâhaleleri memnu' iken ... merkûmân Süleyman ve Halil vesâ'irleri hilâf-ı evâmir-i aliyye ve hücec-i şer'iyye dalyan ve ıgrib vesâ'ir sayyâd tâ'ifesinin sayd eyledükleri mâhîleri hufyeten iştirâ ve dükkânları önüne tabla ile bey' için vaz' itmeyüp nizâm-ı kadîme muhill ve mâl-ı mirînün kesr ü noksânına bâdî hareketden ve fîmâ ba'd sayyâdların balıkları mahall-i me'mûra varmadan âharun müdâhaleleri ber müceb-i emr-i âlî men' u def' olındığı ... Fî Evâsıt-ı Zilka'de sene 1178 (1-10 Haziran 1765) "

gruplarına dağıtılması yasaklanmıştı. Konuyla ilgili bir belgede gelen taze balıkların tuzlayıcı esnafına da verilmesi hususunda

“ibâdullâha gına geliip ve bunlara kifâyet eyledükden sonra artan balıkları mezbûrlar alup tuzlayup”

ifadesi kullanılmaktadır. Tuzlayıcı esnafı kalan balıkları tuzluyor ve Avrupa'ya ve Akdeniz'in muhtelif bölgelerine satıyorlardı. İstanbul ve Galata'ya dağıtımı yapılan balıklardan kendilerine de taze balık üzerinden pay ayrılmasını talep eden tuzlayıcı esnafının bu talepleri nizâm-ı kadîme aykırı bulunmuş ve kabul edilmemiştir. Balıkpazarı'na gelen balığa narh verilmesi için mirî Balıkhane eminleri vekili ve sair esnaf ileri gelenleri tarafından kadılıkta bulunan es'ar defterine müracaat olunurdu. Bazı balıklar sayı, bazıları ise ağırlıkları üzerinden satılırdı. Buna göre kılıç, levrek ve kefal balıkları ağırlıkları esas alınarak; lüfer, karnıkara ve lü'lüe balıkları ise tane hesabıyla satılmaktaydı.⁴³²

Bakkal esnafı kategorisinde mütalaa edilen balık tuzlayıcı esnafının satışına konu olan mallar arasında havyar, morina balığı pastırması ve mersin balığını da sayabiliriz. Bu mallar Karadeniz'den geliyordu ve İstanbul ve Galata Balıkpazarlarına yarı yarıya paylaştırılıyordu.⁴³³ İstanbul'a gelen tuzu bakkal esnafına mülhak olan tuzcu esnafı alabildiği gibi balık tuzlayıcı esnafı da satın alabiliyordu. Tuzcu esnafı tuzu halka satıyor, balık tuzlayıcı esnafı ise kendi mesleğinde kullanıyordu. Tuz paylaşımı konusunda çıkan problemlerde birbirlerine müdahale etmemeleri ve gelen tuzu

⁴³² Kala, *İET*, C.1, s. 90-92, Hüküm No: 3/345/1255

“... sayd olınan mâhî bi'l-cümle mirî balıkhaneye geliip koltukcı tâ'ifesine müdâhale itdürilmeyüp ve Âstâne-i sa'âdetüme ibâdullâh için lüzûmı variken Frengistan ve Akdeniz ve mahall-i sâ'ire gidecek tuzlu balık için tuzlayıcı tâ'ifesinün muğâyir-i kadîm hisse mutâlebeleri ve taze balığa vaz'-ı yed' itmeleri münâsib olmaduğundan gayrı nizâm-ı kadîmleri muhtel olmağla min ba'd cevâblarına i'tibar olunmayup ... Balıkbazarı'nda fûruht olınan balık emîni ma'rifetiyle narh virilmek üzere fermân-ı âliye imtisâlen mirî balıkhane emînleri vekîli vesâ'ir üstadları meclîs-i şer'e varup es'ar defterinde tahrîr olınan narh üzere ... fûruht olup narhdan ziyâdeye fûruht itmemek üzere tenbîh-i ekîd olındukda ... Fî Evâhir-i Rebî'u'l-ahir sene 1168 (4-12 Şubat 1755)”

⁴³³ Kala, *İET*, C.3, s.163-164, Hüküm No: 13/265/1026

İstanbul ve Galata kâdîlarına hüküm:

İstanbul Balıkbâzârı'nda vâki' on bir aded ve Galata Balıkbâzârı'nda kâ'in on sekiz aded dükkân ki cem'an yigirmi dokuz aded balık tuzlayıcı bakkâlları ... kadîmü'l-eyyâmdan berü Bahr-i siyâh cânibinden Der-aliyyeme vürüd iden kara havyar ve morina balığı basdırması ve mersin balığı vesâ'ir em-ti'alarımızun hîn [ü] ihtiyâr ustalarımız ma'rifetleriyle nısfı İstanbul'da olan on bir aded dekâkîn ashâbına ve nısf-ı âharı Galata'da vâki' on sekiz(?) aded dekâkîn ashâbına tevzî' u taksîm olup ... Fî Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel Sene [1]215 [2-11 Ağustos 1800]”

birbirlerini mağdur etmeyecek şekilde paylaşmaları emrediliyordu.⁴³⁴ Genel olarak morina balığı, havyar ve sair tuzlu balık alım-satımı ile iştigal eden ve bakkal esnafı kategorisinde değerlendirilen balık tuzlayıcı esnafına diğer esnafın müdahalesine müsaade edilmiyordu.⁴³⁵

Balık tuzlayıcı esnafının dükkân sayısı İstanbul Balıkpazarı'nda on bir, Galata Balıkpazarı'nda da on sekiz olmak üzere yirmi dokuz adetti. 1794 yılına ait bir belgeye göre her ne kadar tuzlanarak satılan balık cinsleri erzak grubuna dahil ediliyorsa da zaruri ihtiyaçlardan sayılmıyor ve alım-satım inhisarının kaldırılmasının uygun olduğu bildiriliyordu.⁴³⁶ 1215 (1800) tarihli bir belgede balık tuzlayıcı esnafı, yaptıkları iş konusunda tâbi olacakları kuralları bildiriyor ve bunlara uymayı taahhüt ediyorlardı. Buna göre, daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul ve Galata Balıkpazarı'nda toplam 29 dükkân sahibi olduklarını, Karadeniz'den gelen kara havyar ve morina balığı pastırması, mersin balığı ve diğer emtiaların dağıtımının esnafın ihtiyar ustaları marifetiyle yarısının İstanbul ve diğer yarısının da Galata Balıkpazarı'ndaki esnafa yapıldığını, balıkhaneye gelen balıklar satıldıktan sonra yine halka satılmak üzere kalanının kendileri tarafından İstanbul ve Galata'daki dükkânlarına yarımşar hisse olarak

⁴³⁴ İKS, İst, D.29, s. 91-92

... minvâl-i meşrûh üzere tuzcu esnâfı mezbûrûnun bizden alın deyü meta'-ı merkûmu kendülere tahsîs itmeleri meşrû' olmayub ikrârları üzere müdâhaleleri men' ü def' olunub tuzlayıcı esnâfı mesfûrûn isti'mâl idecekleri kifâyet mikdârı tuz alub ziyâdeye tesaddî ve tecâvüz itmeyüb ve tuzcu esnâfı mezbûrûn dahî aldıkları tuzu sâ'ir ibâdullâha bey' idüb ihtifâ ve ihtikâr itmeyüb her biri âharın tuz getüren tüccârdan iştirâsına mûmâna'at itmek üzere ta'ahhüd ve bu vech üzere kat'-ı münâza'a eylediklerinden ... Fî 7 Cemâziye'l-âhir sene 1181 (31 Ekim 1767)

⁴³⁵ İKS, İst, D.37, s. 1.

“İslambol ve Galata balık tuzlayıcı ta'bir olunur bakkâl tâ'ifesiinden ... taşradan gelen morina balığı ve havyar vesâ'ir tuzlu balık bey' ve şîrâsı ancak bizlere mahsûs olup İstanbul Balıkbazarı'nda on bir dükkân ve Galata Balık bazarında on sekiz dükkân ki cem'an yirmi dokuz adet dekâkînden gayrı esvâk ve bazarlarda vesâ'ir mahallerde bey' ve şîrâsı men' olduğu ... mersûm Salamon kendi kârı olan manavlık ticâretine kanâ'at itmeyüb taşradan gelen havyar ve tuzlu balık veâ'air bey' ve şîrâsı bizlere mahsûs olan metâ'ımızı hilâf-ı emr-i âlî ve senedât ashâbından iştirâ ve esvâk ve bazarda bey' itmekle yedimizde olan emr-i âlfîye nazaran ... mersûm Salamon yahudiye tenbîh olundukda ol dahî fîmâ ba'd mersûmûnun emtiâ'-yı mahsûsalarını almayub bey' ve şîrâ itmek üzere ta'ahhüd ve eğer hilâf-ı mu'âhede hareket iderse vaz'-ı kürek olunmağa râzı olup ... Fî 10 Şa'bân sene 1188 (16 Ekim 1774)

⁴³⁶ İET, C.3, s. 68-70, Hüküm No: 12/238/702

“İstanbul ve Galata'da vâki' balık tuzlayıcı ta'bir olunur bakkâl tâ'ifesi ve morinacı tüccârının südde-i sa'âdetüme takdîm eyledikleri arz-ı hâllerinde taşradan gelen morina balığı ve havyar vesâ'ir tuzlu balığın bey' u şîrâsı kendülere mahsûs olup İstanbul Balıkbazarı'nda on bir dükkân ve Galata Balıkbazarı'nda on sekiz dükkân ki cem'an yigirmi dokuz adet dekâkîn erbâbından ... lafzan morina balığı ve havyar vesâ'ir tuzlu balık her ne kadar erzâk makûlesinden ise dahî ibâdullâhun muhtâc-ı ûlâ(?) oldukları akvât-ı yevmiyye-i zarûriyyeden olmamağa inhisâr-ı bey' u şîrânun men'i muahharan sâdir olan hatt-ı hümayûnuma muvâfık olduğundan başka istid'â olduğu üzere inhisârı ibâdullâha be gâyet muzırr olduğu âşikâr olan mevâddan olmağa ... Fî Evâhir-i Rebîu'l-evvel Sene [120] 9 (15-25 Eylül 1794)”

dağıtıldığını, Tersane-i Âmire’de çalışan amelelerin ücretleri için kendilerine düşen miktarı aralarında yine yarımşar hisse olarak verdiklerini beyan ediyorlardı.⁴³⁷

3.4. Sebze ve Meyve İlaşesi

İstanbul’un beslenmesinde sebze, meyve ve süt mamulleri önemli bir yer tutmaktaydı. Her ne kadar Boğaz’ın hem Asya hem de Avrupa yakasında çok sayıda bostan ve sebze bahçeleri bulunmakta idiye de buralarda yapılan üretim İstanbul’un ihtiyacını karşılamakta yeterli değildi. Ayrıca bazı günlük tüketim maddeleri sadece belirli eyaletlerde bulunmaktaydı. Bu sebeplerle üretim merkezleriyle İstanbul arasında büyük bir deniz trafiği oluşturulmuştu. Deniz yolunun yanısıra kara yolu da kullanılmakta ve at arabaları ve el arabalarıyla da İstanbul’a sebze, meyve ve peynir gelmekteydi. Bu gibi ürünlerin temini şahsi girişimlere bırakılmıştı ve herhangi bir iltizam, tekel veya denetim yoktu. Sadece taşıyıcıların malları aynı zamanda meyve hali fonksiyonu da gören sebzehanelere teslim etme mecburiyetleri vardı. Buraya gelen sebzeler esnafın kethüda ve ihtiyarları tarafından tevzi ve taksim edilerek narh-ı carisi üzerinden halka satılırdı.⁴³⁸ Sebze ve meyvelerin öncelikle sebzehanelere teslim

BOA, Cevdet Belediye, No: 430

“... arzuhal-i kulları İstanbul’da on bir ve Galata’da on sekiz mecmû’u yirmi dokuz adet balık tuzlayıcı dükkânlarında müstacir olub... Fî 10 Muharrem sene 1210 (26 Temmuz 1795)”

⁴³⁷ İKS, İst. D.73, s. 72.

“İstanbul Balıkbazarı’nda vaki’ on bir adet ve Galata Balıkbazarı’nda kâ’in on sekiz adet dekâkîn ki ceman yirmi dokuz adet balık tuzlayıcı bakkâlları dükkânları mutasarrıfları olan ... nâm zimmîler kadîmü’l-eyyâmdan berü Bahr-ı Siyah cânibinden Der aliyeye vürüd iden kara havyar ve morina balığı basdırması ve mersin balığı veâ’air emti’alarımızın hîn-i tevzi’inde ihtiyâr ustalarımız ma’rifetiyle nısfı İstanbul’da olan on bir adet dekâkîn ashâbına ve nısf-ı âharı Galata’da vâki’ on sekiz adet dekâkîn ashâbına tevzi’ ve taksîm olunub balıkhaneye gelen taze balıktan ibâdullâha virildikleri kadar iştirâ eylediklerinden sonra bâkî kalamı dahî kezâlik İstanbul ve Galata’da kâ’in balık tuzlayıcılarına nısfiyet üzere virilegelüb taraf-ı saltanat-ı aliyeden esnâfımız üzerine nâzile Tersane-i Âmire’de istihdâm için virilen amele ücretleri ve ... ücretleri vesâ’ir masârıf-ı mu’tâdelerimizin dahî emti’amız misüllü nısfı İstanbul ve nısf-ı âharı Galata balık tuzlayıcılarına tarh ve tevzi’ olunmak üzere tarafeyn ahd ü misâk ve kavlı ü ittifâk eyledik işbu mu’âhedemiz düsturu’l-amel tutulmak ... Fî 14 Rebû’l-evvel sene 1215 (5 Ağustos 1800)”

⁴³⁸ Kala, İET, C.2, s.260-261, Hüküm No: 9/61/219

“... işbu yedimizde olan bir kıt’a tuğrâli emr-i âlî mantûkunca kabak ve badıncan ve koruk ve lahana ve ıspanah ve şelcem ve tere ve taze soğan ve taze sarımsak ve taze bakla ve terhun ve turp ve kerefis ve turşu yaprağı ve ... yaprağı ve purasa ve pancar ve frenk badıncanı ve semüzot ve mi’dentüvaz ve bamya ve taze ve kuru mülühuye ve karnabit ve balkabağı ve ve kuru badıncan ve enginar bizim emti’â-yı mahsûsumuz olup kadimü’l-eyyâmdan berü taşradan gelen bi’l-cümle sebzevât mîrî sebzevâtı önine vürüd ve ba’dehu kethüdâ ve ihtiyârlarımız ma’rifetiyle beynimizde ale’s-seviyye tevzi’ u taksîm ve narh-ı carisi üzere ibâdullâha bey’ idegelüb sâ’ir muhtekir ve mardabaz ve manav ve bakkâl tâ’ifeleri bize mahsûs gerek taşradan ve gerek dâhil-i sûr ve hâric-i sûr ve civâr-ı saltanat-ı aliyemde ve Boğaziçi’nde ve gerek Göksu ve Beğkoz ve Sarıyâr ve Galata ve tevabi’inde vâki’ bağçelerde ve Kasımpaşa’da Dere

edilmesinin önemli sebepleri, edası lazım gelen ihtisab resminin ödenmesi ve şehirdeki esnafa dağıtımın dengeli yapılarak herhangi bir bölgede arz sıkıntısı yaşanmaması idi. Nitekim 1142 (1729) tarihli bir belgede Akdeniz ve Karadeniz'den gelen yaş ve kuru yemiş gemilerinin doğrudan gümrük önüne yanaşarak, vermeleri gereken rüsumu edadan sonra sebzehaneye önüne gelmeleri ve ihtisab vergisini de vermeleri gerekirken bunu yapmadıkları bildirilerek gereken tedbirlerin alınması istenmektedir.⁴³⁹

Sebze ve meyve ticareti, üretim bölgelerinde olduğu kadar, taşıyıcı ve İstanbul'da perakendeci olmak üzere çok sayıda insanın geçim kaynağını teşkil ediyordu. Bu şahıslar, ya mahalle pazarlarında ya da seyyar satıcı olarak iş yapmaktaydı. Neticede bu ticaretin gündelik hayatın içinde ihmal edilemeyecek kadar önemli bir yeri vardı.⁴⁴⁰ Sebze ve meyvelerin İstanbul'a taşınmasında deniz taşımacılığının rolü büyüktü. Fakat bu ürünleri Anadolu'dan İstanbul'a getiren kayıkçılarla diğer kayıkçılar arasında iskele kullanımından dolayı problemler çıkabiliyordu. Mesela, 1155 (1742) yılında Maltepe, Pendik ve Kartal'dan getirdikleri bazı sebzeleri kayıklarla taşıyan şahıslarla Üsküdar kayıkçıları arasında yanaşacakları iskeleler hususunda anlaşmazlık çıkmış ve sebze taşıyan kayıkçılara, Üsküdar kayıkçılarının yanaştığı iskeleye yanaşmamaları konusunda tenbih edilmişti.⁴⁴¹

nâm mahallde bağçelerde nâbit sebzevâtı şîrâdan memnu'lar iken birkaç seneden berü zikrolunan bakkâl ve manav ve Kasımpaşa'da ... nâm yehûdîler kendü emti'a-yı mahsûsalarına kanâ'at itmeyüp .. . Fî Evâhir-i Receb sene 1190 (5-14 Eylül 1776)"

⁴³⁹ BOA, MAD, No: 203

"Yeniçeri Ağasına hüküm ki:

İstanbul ihtisâbı emîni İbrahim zîde mecdehu dîvân-ı hümâyûnuma arzuhâl idüb İstanbul'a Akdeniz ve Karadeniz câniblerinden gelen yaş yemiş ve kuru yemiş sefâyinleri gelüb doğru gümrük önüne yanaşub lâzım gelen gümrüğün edâdan sonra ihtisâb mukâta'ası tarafına dahî â'id olan rüsûmu virmemek için gümrük önünden kalkub sebzehaneye önüne yanaşmayub dilediği semte gittiği sûretde sefâyin-i merkümeden iktizâ iden rüsûmun tahsîli mümkin olmayub mâl-ı mukâta'a kesr ü noksân terettüb itmek emr-i bedîhî olunduğundan mâ'adâ mazbût olduğuna binâ'en Akdeniz cânibinden gelen metâ' Karadeniz cânibine ve Karadeniz cânibinden gelen metâ' Akdeniz tarafına gitmekle yaş ve kuru yemiş killetine bâ'is olur halâtтан olub ibâdullâha dahî zararı olmağın ... Fî 17 Rebû'l-evvel 1142 (10 Ekim 1729)"

⁴⁴⁰ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 186-188.

⁴⁴¹ BOA, Cevdet Belediye, No: 2511

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyyeleri budur ki

Şehzâde vakfından Maltepe ve Pendik ve Kartal re'âyâlarından İstanbul'da Gümrük iskelesi kurbunda vâki' iskeleden hıyar ve kabak ve badıncan getüren kurâ-i mezkûr re'âyaları üsküdar kayıkçıları ile ba'de't-terâfu' min ba'd Üsküdar kayıkçılarına â'id olan iskeleye ve kayıkları ... hıyar ve kabak ve badıncan kayıkları yanaşmayub ve önüne küfecilerimiz virmeyüb re'âyâ-yı mezbûrun kayıkları Üsküdar kayıkları iskelesi ile İstanbul Ağası iskelesi mâ beyninde olan Çöplük iskelesine yanaşub mahsûllerini ol mahalde bey' itmek üzre râzılar olub bu vech üzre beyneri tevfiğ ve kat'-ı nizâ' eyledikleri huzûr-

Asıl meslekleri ile ilgilenmeleri gerektiği halde 16. yüzyıldan itibaren Yeniçeriler, acemi oğlanları, cebeciler ve topçular pazarlarda dükkân açıp ticaretle uğraşıyorlardı. Bazıları gemilerden meyveleri ve diğer bazı eşyayı ucuza alıp şehirde pahalıya satıyorlardı. Esnaf kethüdası, kendilerine tüccarların yerine getirmekle yükümlü oldukları hususları teklif ettiğinde kendilerinin sipahi olduklarını söyleyerek silahla mukabele etmeye çalışıyorlardı. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan söz konusu şahısların tüccara müdahale etmeyip asıl görevleri olan savaşa dair hususlarla ilgilenmeleri yolunda hüküm çıkmışsa da engel olunamamış ve zamanla bu durum kabullenilir hale gelmiştir.⁴⁴²

Sebzeci ve meyveci esnafının iştilgal sahaları farklı olduğu için birbirlerinin alanlarına müdahale etmesi yasaktı. Buna aykırı olarak sebzececi esnafına mahsus emtia ve rüsumuna müdahale eden meyve-i ter (taze meyve) pazarbaşının faaliyetinin önlenmesi istenmiş ve her iki esnafın temsilcilerinin birbirlerinin sahasına tecavüz etmeyecekleri beyanıyla mesele halledilmiştir.⁴⁴³ Yine benzer şekilde sermayeci taifesinden manav esnafının, Eminönü'ndeki sebzehaneye gelen sebzeleri alarak mahzenlere saklayıp sebzececi fahiş fiyatla satması üzerine sebzececi esnafı mahkemeye şikayet etmiş ve neticede manav esnafının nizama aykırı bu davranışı yasaklanmıştır. Konuyla ilgili belgede İstanbul'a sur içi ve sur dışından sebze geldiği belirtilmekte ve özellikle Göksu, Beykoz ve Sarıyer'in isimleri zikredilmektedir.⁴⁴⁴

Sebzelerin tahsis ve satışı sebzececi ve bahçıvan esnafı arasında da problem teşkil etmiştir. Konuyla ilgili bir belgeye göre bahçıvanlar, İstanbul ve civarında ürettikleri ürünleri İstanbul'a getirip küfeci ve sebzevatçılara satıyorlar, şayet kalan olursa bunları da daha sonra satılmak üzere sebzehaneye önünde bulunan 11 adet

âlîlerine i'lâm olundu. Ferman men lehül emrindir. Fî 26 Cemâziye'l-evvel sene 1155 (29 Temmuz 1742)"

⁴⁴² Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları*, s. 95 .

⁴⁴³ Kala, *İET*, C.2, s. 357-358, Hüküm No:11/232/706

"... Astâne-i aliyemde sebzececiyân esnâfi kethüdâsı ... meyve-i ter bazarbaşısı ... muvâcehesinde ... her birimize tahsis kılınan emti'âmız birbirinden tecrîd olup bazarbaşısı-i merkûm benim kethüdâsı olduğum sebzececi esnâfına mahsûs olan sebzevat umûruna müdâhale ve seffineler ile iskeleye vürûd iden sebzevatı dilediği kimesneye tevzî' ve rûsumât-ı adiyyesini fuzûlî ahz ile ... ve sebzececi esnâfi ta'yînat ve dükkânlarında vâki' sebzevatı aldudan sonra bâkî kalanlar dahî telef olmamak için küfeci tâ'ifesi alup fûruht eylemeleri ve sebzececi kadar-ı kifâye sebzevat almadukca manav ve muhtekir ve madrabaz tâ'ifesi nizâm-ı kadîmlerinün sebzevatı ahz eylememleri nizâm-ı mergûblarından olduğum ... Fî Evâhir-i Ramazân sene 1201 (7-16 Temmuz 1787)"

⁴⁴⁴ İKS. İst, D. 34, s. 9.

dükkânları olan sermayecilerin dükkanlarına veriyorlardı. Bunun önemli bir sebebi ürünlerin çabuk bozulabilmesi ve geri götürmenin oldukça külfetli olmasıydı. Fakat sebzeçi esnafı bu malların küfecilere ve sermayecilere satılmasına karşı çıkarak bahçıvanları zor durumda bırakmışlardı. Sebzeçi esnafı bununla da kalmayarak 11 adet sermayeci dükkânının fazla olduğunu iddia ederek bu dükkânların çoğunu istemediklerini beyan etmişlerdi. Neticede sebzeçilere daha önce verilmiş olan sebze inhisarı, bahçıvanların haklı olduğu düşünülerek kaldırılmış ve bahçıvanlar lehine hüküm verilmiştir.⁴⁴⁵ Meyve ve sebze satışı ile ilgili en önemli problemler; satıcılardan devletin resmi görevlileri tarafından mallarının bir kısmının haksız yere alınmak istenmesi⁴⁴⁶, sebzevatçı esnafının dışındaki esnafın sebze satmaya çalışması, tüccarın, sebze ve meyveleri getirildiği yollarda karşılayarak ucuza kapatma teşebbüsleri⁴⁴⁷ ve sebze ve meyveleri getiren kayıkların iskelelere gece yanaşarak manav ihtikarcılarının malları satın alması ve sebzeçilere pahalıya satması sonucu sebzeçilerin yeterince mal

⁴⁴⁵ BOA, Cevdet Belediye, No: 3237

⁴⁴⁶ Kala, *İET*, C.2, s. 37-38, Hüküm No: 7/84/266

“... bağçevân tâ’ifesinin İstanbul taşrasında vâki’ bağçe ve bostanlarında hâsıl idüp ibâdullâha bey’ için kal’a kapularından derûn-ı İstanbul’da bazar yirine bargir ve araba ile getürdükleri sebzevâtıdan kal’a kapularında ve yol üzerlerinde olan kolluklardan kat’a sebzevât alınmak için bir sened olmayup ve bu makûle ibâdullâhın me’külâtından fuzûlî bir nesne almak hilâf-ı şer’-i şerîf olduğın ... Fî Evâsıt-ı Muharrem sene 1178 (11-20 Temmuz 1764)”

İTT, C.1, s.309-310, Hüküm No: 9/53/200

“Haslar kazâsına tâbî Çavuş ve Cebeci ve Arnavud karyeleri ahâlîlerinden olup kadîmü’l-eyyâmdan berü hâsıl eyledükleri sebzevâtların araba ile İstanbul’a getürüp ibâdullâha bey’ idegelüp şer’an dahl olunmak icâb itmez iken ahd-i karînden berü kolluk tâ’ifesi taraflarından hilâf-ı şer’-i şerîf akçe mutâlebesiyle te’addîden hâlî olmadukların ... Fî Evâ’il-i Receb 1190 (16-25 Ağustos 1776)”

İKS, İst, D.64, s. 7-8.

“... sebzeçi tâ’ifesi hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i fetvâ-yı şerîfe hareket ve hâsıl olan meta’ımızı dilediğimiz mahalde tâlibine bey’ itmekden bizi men’ itmeleriyle su’âl olunub hilâf-ı şer’-i şerîfe olan müdâhale ve mümâna’âtları men’ ü def’ olunmak murâdımızdır deyüb min küllî’l-vücûh takrîrlerine mutâbık ibrâz eyledikleri emr-i şerîf-i âlişânın mazmûnunu sebzeçi esnâfı kethüdsı vekîli ve yığıtbaşı mezbûrân ikrâr ve i’tirâf itmeleriyle mücib-i emr-i şerîf-i âlişân ile amel ve hareket itmek üzere sebzeçi esnâfı kethüdâsı ve yığıtbaşı-yı mezkûra tenbîh olunduğu İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Fî 17 Muharrem sene 1210 (3 Ağustos 1795)”

⁴⁴⁷ Kala, *İET*, C.1, s. 142-143, Hüküm No: 5/100/312

“... bir kaç seneden berü muhtekirler zuhûr ve ahâlî-i kurânun getürdükleri meyve ve zehâyir-i mütenevvi’a-yı mezkûreyi Üskûdar hâricinde ve bir iki saat mesâfe olan mahallerde karşılayup noxsân behâ ile yed’lerinden ahz ü şirâ ve medîne-i mezbûreye nakl ve diledükleri behâ ile furuhtu pişe ve adet ve dilhâhları üzere behâ bulmaduklarında büyût ve mahzenlere vaz’ u ihfâ ile ihtikâra ictirâ eylemeleriyle bu keyfiyyet ahâlî-i kurâ ve rençber fukarâlarının zarar ve hasâretlerini mücib bir hâlet olmaktan nâşî ... ve fukarâ-yı ra’iyyenin emvâl ü eşyâları muhtekir yed’lerinden tahlîs ile refâh-ı hâl-i ibâda ihtimâm ve bundan sonra subaşı ve yasakçı ve usta ve âdemlerinden bir ferd fukarânun bey’ için getürdükleri meyve ve zehâyir-i sâ’ireye müdâhale ve ta’arruzdan ittikâ-ı tâmm eylemek için alâ vechi’t-tehdîd tenbîhi lâzım gelenlere tenbîh-i ekîd olunmak ... Fî Evâsıt-ı Zilka’de sene 1172 (6-15 Temmuz 1759)”

alamaması; buna bağlı olarak fiyatların yükselmesi idi.⁴⁴⁸ Bahçıvanlar bazen muhtekirlerle anlaşarak İstanbul ve civarından gelen çeşitli sebze ve taze meyveleri geceleyin dükkânlara saklayarak sebze ve küfeci esnafına yüksek fiyattan satıyorlardı. Böylece sebze ve meyvelerin piyasada azalmasına ve fiyatlarının yükselmesine sebebiyet veriyorlardı. Sebze esnafının kethüdası bu durumdan daha önce şikâyetçi olduklarını, muhtekirlerin ve bahçıvanların, bir daha tekrarlanmayacağı beyanına rağmen yine aynı faaliyete devam ettiklerinden yakılarak böyle devam etmesi üzerine kethüdalıktan azlını isteyeceğini beyan etmiştir.⁴⁴⁹ Sebze esnafından kurallara riayet etmeyen şahıslar, gerekirse esnafıktan tard edilmeye kadar varan cezalara çarptırılıyordu. Bu hususta verilen bir hükme göre esnaf arasında fesat çıkarıcı ve nizamın bozulmasına sebebiyet veren iki zimmînin esnafıktan ihracı istenmişti. Şikâyet göre bu iki şahıs esnaftan ölen şahısların gediğine bir şekilde el koymuş ve ayrıca esnaf arasında fitne çıkararak onları birbirine düşürmüştü. Söz konusu şahıslar bu hareketleri bir daha tekrarlamayacakları taahhüdü neticesinde affedilmişlerdi.⁴⁵⁰ 1181 (1767) tarihli bir hükme göre sebze esnafının sattığı ürünler şunlardı:

Bakla, hıyar, taze bağ yaprağı manavlarla müşterek; bunun dışında kendilerine mahsus olan kabak, patlıcan, koruk, lahana, ıspanak, şalgam, havuç, tere, taze soğan, sarmısak, terhun, turp, kereviz, turşu yaprağı, bevzaret, fasulye, enginar, pancar, Frenk patlıcanı, semizotu, maydanoz, bamyâ, müluhuyye, karnabit, bal kabağı.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ İKS, İst, D.29, s. 51-52.

“... sebzenin kesreti ve cûdunda ziyâde behâ ile fûruhtunun neş’eti tefahhus olundukda sebze esnâfı cevâblarında işbu manav tâ’ifesinin muhdes dükkân ve mahzenleriyle ... manav tâ’ifesi gelen seffîneyi gece ile boşaldub ve ihtikârlarıçün hufyeten iştirâ ve muhdes olan dükkân ve mahzenlerine cem’ idüb tevzî’-i vakte gelince şey’-i kalîl kalub sebze sebzeyi mezbûrlardan ziyâde behâ ile iştirâ ile ibâdullâha fûruht idüb bu vechile ziyâde behâyı iktizâ eylediğinden ... Fî 19 Safer sene 1181 (17 Temmuz 1767)”

⁴⁴⁹ BOA, Cevdet Belediye, No: 7265

“... arzuhâl-i kullarıdır ki İstanbul ve tevâbi’inde sebze esnâfının kethüdâsı ve sebzevâtçı esnâfı fukarâları olub esnâf-ı mezbûrun bağçevan tâ’ifesiyle zinhâr münâza’aları yoğiken Eminönü’nde muhtekir tâ’ifesinden ... kimesneler bağçevan tâ’ifesinden bir kaç nefer kimesneleri itmâ’ ve muhtekirliği emînliğe tahvîl İstanbul ve etrâfdan tevârüd iden sebze-i mütenevvi’â ve meyve-i ter makûlesini leylen dükkânlarına kapatub sebze ve küfeci esnâflarına belîğân mâ belîğ fâ’iz ile bey’ ve sebzenin killet ve behâları ezyed olub ibâdullâha ızrârı nümâyân ve bundan akdem iştikâ olundukda te’dîbleriçün haklarında dört kıt’a emr-i âlî sâdır ve te’dîb olunmak ... ve bu hâl üzere kalmak lâzım gelür ise bu kullarının dahî kethüdâlıktan keff-i yed ve berâtımı teslîm itmekden gayrı çarem olmayub ... Fî 25 Şevvâl sene 1203 (19 Temmuz 1789)”

⁴⁵⁰ İKS, İst., D. 40, s. 62.

⁴⁵¹ Kala, İET, C.2, s. 125-126, Hüküm No: 8/37/116

Meyvelerin üretildiği mahallerden İstanbul'a üreticileri tarafından getirilerek satılması serbestti. Devlet, böylece ihtiyaç duyulan meyvelerin ucuz ve piyasada bol miktarda bulunmasına gayret ediyordu. Meyve ticareti ile uğraşan şahıslara “*sermayeci*” adı veriliyordu. 1764 tarihli bir belgeye göre İstanbul iskelelerindeki sermayecilerin sayısı 76 civarında idi. Manav grubuna dahil olan sermayeciler, meyve satışlarının doğrudan üreticiler tarafından da yapılabilir olmasına rağmen zaman zaman bu hakkı tekellerine almaya ve meyve üreticilerini taciz etmeye çalışıyorlardı.⁴⁵²

Taze meyve olarak belirtilen ve İstanbul dışından kayıklarla gelen armut, erik, ceviz, parmak, Amasya üzümleri daha çok Gemlik, Değirmendere, Katırlı, Bozburun ve civarından; elma ve kestane ise Bursa ve Karadeniz bölgesinden geliyordu. Bu ürünler Sebzehaneye önüne, kavun ve karpuz ise Eminönü'ne sevk edilip pazarbaşı, bölükbaşı ve esnafın ustaları tarafından narh-ı cari üzere satın alınarak yaş yemiş esnafına dağıtımı yapıyordu. Bakkal, helvacı, kadayıfçı ve attar taifesinin bahsettiğimiz sürece kesinlikle müdahale etmemeleri isteniyordu. Esnafın tartı aletlerinin de damgalı olması gerektiği belirtiliyordu.⁴⁵³

Meyvelerin olgunlaşmadan İstanbul'a getirilerek satılması yasaktı. Dükkânlarında ham meyveleri satan şahısların pazarbaşları marifetiyle engellenmeleri ve sermayecilere de bu tür meyveleri getirmemeleri için tenbih edilmesi ayrıca bu durumdaki meyvelerin çocuklara da yedirilmemesi isteniyordu.⁴⁵⁴ Diğer esnaf

⁴⁵² Kala, *İET*, C.2, s.31-32, Hüküm No: 7/160/192

“... zikir olunan mahallerde âhardan bir kimesne meyve iştirâ ve sefineleri ile Âstâne'ye nakl ve bey' itmemek üzere men' ve husûs-ı mezbûri ancak kendülere tahsîs idüp meyve-i ter hâsıl olan mahallerde meyve iştirâsına kendülere tahsîs itmeleriyle meyve ashâbı mezbûrûndan gayrılara mâlların bey' idemeyüp ve kendüleri Âstâne'ye nakl idememeğe sermayeci olan mezbûrûn meyve hâsıl olan mahallerde meyveyi ashâbından nısf behâlarıyla ahz ve behâsından ziyâdeye bey' itmek kasdıyla Âstâne-i aliyem nakilde te'hîr idüp mahallerinde mahsûl ashâbına gadr ve ... bu vechile bey' u şîrâ tahsîsi dahî hilâf-ı şer'-i şerîf olmağla ... Fî Evâhir-i Zilka'de sene 1177 (22-31 Mayıs 1764)”

⁴⁵³ Kala, *İET*, C.2, s. 143-144, Hüküm No: 8/110/343

“... Âstâne-i aliyeye Gemlik ve Katırlı ve Değirmenderesi ve Bozburun vesâ'ir etrâfdan sefine ve kayıklar ile gelen emrud ve erik ve ceviz ve parmak ve Amasiyye üzümleri ve Burusa ve Karadeniz câniblerinden kezâlik sefine ve kayıklar ile gelen elma ve kestane ve bi'l-cümle sâ'ir envâ'-ı meyve-i ter kadimîsi üzere sebzehaneye önüne ve kavun ve karpuz Eminöni'ne yanaşüp bazarbaşı ve bölükbaşı ve esnaf-ı mezbûre ustaları ma'rifetleriyle narh-ı câri üzere alenen tevzî' u taksîm olup meyve-i huşk bey' idenler vesâ'ir bakkal ve helvacı ve kadayıfçı ve attâr tâ'ifesi müdâhale itmeyüp ... Fî Evâhir-i Muharrem sene 1182 (7-16 Haziran 1768)”

⁴⁵⁴ AŞD, s. 190-191, Hüküm No: 81/64/2

“İstanbul kâdısı Salih edâmallâhu te'âlâ fezâ'iluhûya hüküm ki:

gruplarının olduğu gibi sermayeci esnafının da narha riayet etmesi gerekiyordu. Bunun hilafına hareket eden esnaf cezalandırılıyordu. 1180 (1766) tarihinde Langa Yenikapısı iskelesinde narha riayet etmeyerek Amasya ve yerli üzümünün her yüz vukıyyesini tespit edilmiş olan narhdan on para fazlasına satan ve bununla da kalmayıp çirkin sözler sarfeden sermayeci esnafından iki kişinin Boğazkesen kalesine kalabent olarak gönderilmesi emri verilmişti.⁴⁵⁵ Sermayeciler bazen de İstanbul'a yakın olan Yalakabad (Yalova), Çınarcık, Katırlı ve civarında bulunan bağ ve bostan sahiplerine parasını peşin vererek ürünleri alıyor ve İstanbul'da halka narh-ı ruzisi üzere satış yapıyorlardı. Bunun hilafına, anlaşma yapıldıktan sonra bağ ve bostan ahalisine fazla para ödeyerek ürünleri almak yasaktı.⁴⁵⁶

Taze meyveden pazarbaşılarının gelirleri, İstanbul'a kayıklarla getirilen taze meyvelerden kap hesabı ile iskelede satıldığı esnada bu satıştan alınan belirli bir hisse idi. Saray-ı Âtîk-i mamure teberdarlarından iken maaşını devlete bırakarak İstanbul

İstanbul'da bâzârcı esnâfı südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp içlerinden sermâyecileri taşradan bey' itmek üzere getirdükleri gerek kiras ve gerek emrud ve gerek sâ'ir meyve kemâlin bulmadın hâm iken düşürülüp ekle sâlih olmamağla fûrûht olinmayup dükkânlarında kalup aslâ bir kimesne bey' u şîrâya râğbet itmeyüp zarar terettüb ve gadr-ı küllî olunduğın bildürüp bâzârbaşıları ma'rifetiyle murâfa'a-i şer' ve te'addîleri men' u def' olnmak bâbında hükm-i hümayûnum recâ ... zikr olnan sermâyeciler İstanbul etrâfında vâki' zuhûr iden kiras ve emrud vesâ'ir envâ'ından mahallerinde iştirâ ve sefîneler ile irsâl eyledükleri meyveler kemâlin bulmayup gâyet hâm olduğundan bir vechile ekle sâlih olmamağla ekser nâs râğbet itmedüklerinden dükkânlarında kalup bizâ'aları telef olduğundan mâ'adâ me'kûl olmayan hâm meyveleri etfâl ve sıbyân makûlesine dahî bey' itmek ibâdullâha muzırr olmağla fîmâ ba'd müte'âkıben zuhûr iden envâ'ından meyve-i ter makûlesini mahallerinde kemâlin bulup ekle sâlih olmadukca sermâyeciler tâ'ifesi vesâ'ir efrâddan bir ferd mahallerinde hâm meyve iştirâ itmeyüp İstanbul'a getirmeyeler diyü emr-i şerîf iltimâs eyledüklerin sen ki mevlânâ-yı müşârunileyhsin i'lâm eyledüğün ecilden i'lâmun mücebine muzırr olmağla men'-i küllî ile men' olnup kemâlini bulmadukca getürmeğe bir vechile müsâ'ade olnmamak için emr-i şerîf yazılmışdır. Fî Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir sene 1131 (1-10 Mayıs 1719)"

⁴⁵⁵ İKS, İst, D.25, s. 169.

"... Sermayeci esnâfından Hasan yazıcı ve İmam Mustafa nâm kimesneler Amasya ve yerli üzümünü beher yüz vukıyyesinde narhdan on para ziyâdeye fûruht itmekle ... merkûmların narhdan ziyâdeye bey'lerini ve isrâr ve ta'anlarını haber vermeleriyle muhızır ağa kulları ... irsal olunmağla Boğazkesen kal'asına vaz' ile te'dîb buyrulmak bâbında ... Fî 28 Rebî'ul-âhir sene 1180 (3 Ekim 1766)

⁴⁵⁶ İKS, İst, D.32, s. 25.

"Ma'rûz

İslambol'da Kumkapu ve Yenikapu hâricinde sâkin sermayeci tâ'ifesinden ... nâm kimesneler Molla Ebubekir nâm kimesne muvâcehesinde civar-ı Dârü's-saltanada Yalakabad ve Çınarcık ve Katırlı ve etrafında vâki' bağ ve bostan ashâbına kadîmden berü ber vech-i peşin akçe virüb ânlar dahî bağ ve bostandan hâsıl olan üzüm vesâ'ir meyve ve mahsûllerini vakt ü zemânıyla bize irsâl ve biz dahî narh-ı rûzi üzere ibâdullâha bey' ider iken merkûm Molla Ebubekir bu esnada mâru'z-zikr Katırlı ahâlîsinden ve bizim sermaye nâmıyla peşin akçe virdiğimiz kimesnelere ziyâde akçe ile itmâ' ve ziyâde behâ ile mahsûlâtlarını iştirâ ve Asitâne-i aliyyede dahî ziyâdeye bey' ider deyü mezbûrûn teşekkî ... mezbûrûn sermayeci tâ'ifesine irsâl olunacak mahsûle ta'aruz itmemek üzere ta'ahhüd ve bu tarikle kat'-ı nizâ' eyledükleri ... Fî 11 Rebîu'l-âhir sene 1183 (14 Ağustos 1769)"

meyve-i ter pazarbaşılığı görevine getirilen Yusuf isimli şahsın, kendisini bu gelirden mahrum etmeye çalışan şahısları şikâyet etmeleri üzerine konu mahkemeye intikal etmiş ve Pazarbaşı Yusuf haklı görülerek dava sona erdirilmişti.⁴⁵⁷

3.4.1. Bakkal Esnafı

İstanbul'da sabit ve seyyar olmak üzere iki tür bakkal esnafı vardı. Bunlardan birincisi sabit dükkânlarda mesleğini icra eden bakkallardı. İkinciler ise sadece Cuma günleri, pazar yerlerinde bakkallık yapan esnaftı. Seyyar bakkalların nizama uymayarak sair yerlerde ve farklı günlerde mesleklerini icra etmek istemeleri sabit bakkallarla ihtilaflarına ve neticede şikâyete konu oluyordu.⁴⁵⁸

Bakkallık yapabilmek için öncelikle bir ihtiyar ustaya hizmet etmek, kefilli ve mutemet olmak gerekiyordu. Pazarbaşının ve esnafın ihtiyarlarının da muvafakat etmesi şarttı.⁴⁵⁹

Bakkallarda satılan ve taşradan İstanbul'a gelen zahirenin, pazarbaşı ve nizam ustaları tarafından narh-ı carisi üzerinden satın alınarak esnafa dağıtımı yapılırdı. Gerek ilgili esnaf ve gerek diğer esnaf buna müdahale edemezdi. Konuyla ilgili bir belgeye göre esnafın işlerine karışarak esnaf yetkililerinin görev alanına müdahale eden yedi

⁴⁵⁷ BOA, Cevdet Belediye, 4233

“ ... bu kulları fi'l-‘asl saray-ı atık-i ma‘mure teberdârlarından iken mukaddemâ altmış dört târihinde nânparem mukâbili bâ- hatt-ı hümâyûn şevketmakrûn İstanbul meyve-i ter bazarbaşılığı ile çerağ olub ol târihden berü berâtimde zikr ve tasrîh olunduğu üzere eslâfım ne vechile mutasarrıf olmuşlar ise bu kulları dahî ol vecihle bu ana değin mutasarrıf olub... ”

“... taşradan vürüd iden meyve kayıklarından cümlesini iskeleye çıkardıktan sonra birer kab meyve vezn ve beher vukiyyesinde ... birer akçe noksânıyla pazarbaşı mumâileyhe ... teslimi her biri ta‘ahhüd idüb eğer tarafeynden hilâf-ı muğâyire hareket zuhûr iderse te‘dîb olunmağa dahî râzılar olduk deyü ... Fî 27 Cemâziye'l-âhir sene 1204 (14 Mart 1790)”

⁴⁵⁸ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, s.116

⁴⁵⁹ AŞD, s. 225, Hüküm No: 92/615/5

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Bakkâl esnâfı südde-i sa‘âdetüme arz-ı hâl idüp bakkâl esnâfının ihtiyâ[r] ustaları olup kadîmü'l-eyyâmdan berü aralarında üstâda varup hıdmete bâd-ı berüye(?) olmadukca ve yarar kefilli alınmadukca bir ferd dükkân açmayup bakkâl olanlar bu misillü kefillü ve dükkânları mu‘âyyen olmağın taşradan gelen bâzergânlar getürdükleri meta‘larını i‘timâden virüp kat‘â bir ferdün mâlına hîle ve bir dürlü zarar isâbetine esnâflarınun rızâları olmayup nizâm-ı intizâm üzere hareket ... beynimüzde cârî olan mu‘tâdimuz üzere mahsûs dükkâna geçüp bakkallık iden kimesne evvelâ bakkâl tarafından bir ihtiyâr ustaya hıdmet idüp ba‘dehû başka dükkâna geçmeğe istihkâk ve istikâmeti zâhir ve kefillü ve kendüye bâzergân mâlı i‘timâd olunur makûlesinden oldukda bi'l-cümle ihtiyârlarımız re‘y ü ma‘rifetiyle mahsûs dükkân ta‘yîn olunagelmüş ... fîmâ ba‘d bâzârbaşı ve ihtiyârlarınun ma‘rifeti ve kefilli olmayan mechûlü'l-ahvâl kimesnelerün sıyâneten li'l-ibâd bakkallıktan men‘ u def‘ olunmaları bâbında Fî Evâ‘il-i Receb Sene [1]134 (17-26 Nisan 1722)”

zimmî şikâyet edilmişti. Bu şahıslar, hile yaparak bakkal esnafından bazılarının paralarını almışlar ve üstelik taşradan gelen mallara gizlice fazla para teklif ederek narh-ı ruzisi üzere satın alınmasını uzatıp sürüncemede bırakarak bakkal dükkânlarında malların azalmasına sebep olmuşlardı. Üstelik kendilerine bu konularda birçok defa tenbih edilmesine rağmen hareketlerinden vazgeçmemişlerdi. Bunun üzerine İstanbul ve bilad-ı selasede bulunan bakkal esnafının pazarbaşı, İstanbul Balkapanı, Galata Yağkapanı, pirinççi, sabuncu ve Odunkapısı tüccarları, müslüman ve zimmî bakkal esnafı, söz konusu şahısların buldukları mahalden alınarak küreğe vaz edilmeleri için teşebbüste bulunmuşlardı.⁴⁶⁰ Yaşlı, hasta, kadın ve çocukların ekmek ihtiyacını karşılayabilmek için muhtelif sebeplerle fırınlardan istifade etmelerinin zorlukları karşısında bakkalların yeterli miktarda ekmek bulundurmaları isteniyordu.⁴⁶¹ Normalde fırınların dışında ekmek satışı yapabilen esnaf grupları %6 kâr alabiliyorlardı. Bunun üzerinde karla satışa müsaade edilmiyordu.⁴⁶² Bakkalların, daha önceden yüksek fiyattan mal aldıkları ve tevzi olunan malların da bittiği iddiasıyla cari olan fiyattan daha yüksek fiyata mal satmalarını önlemek için bazı kurallar konulmuştu. Buna göre

⁴⁶⁰ İKS, İst. D.64, s. 76-77.

“... bakkāl tâ’ifesinden olub bu esnâda ihtifâ eden ... nâm yedi nefer zimmîler esnâfımızdan olub lâkin ırzlarıyla mukayyed ve kesbleriyle meşgûl olmayub hîle ve hudâ ile me’lûf olduklarından üzerlerine lâzım olmayan esnâf ve bazarbaşı umûruna karışub umûr-ı nizâmda cümleye muhâlefet idüb celb-i menfa’at zımnında birbirleriyle ittifâk ve ittihâd ve esnâfımızdan ba’zılarını ifk ve iftirâyı mutazammın kelimât isnâdıyla ve bir mikdâr akçelerini alub dürlü dürlü fesâda cesâret eylediklerinden mâ’adâ taşra memâlikden vürûd iden zehâyir taraf-ı şer’den virilen mümzâ ve mahtûm narh tezkiresi ... bazarbaşı ve nizâm ustaları ma’rifetiyle narh-ı cârîsi üzere bazarı kat’ olunacak eşyanın ashâbına hufyeten varub narh-ı cârîden ziyâde behâ arz itmekle bazargânı dahî benim ziyâde behâ ile müşterilerüm vardır deyü imrâr-ı vakt idüb narh-ı ruzî üzere virmekden âbâ ve imtinâ’ ve bu hâlet bakkāl dükkânlarında emti’anın killetine bâdî ve nizâm-ı kadîmimizin ihtilâl ve izmihlâlîne bâ’is olduğundan defa’atle kendülere tenbih olduğundan mâ’adâ ... ihtifâ iden yedi nefer mesfûrûn buldukları mahalden ahz ve sâ’ire ibret için küreğe vaz olunmalarını iltimâs ve istid’â eyledikleri İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Fî 13 Şevvâl sene 1210 (21 Nisan 1796)”

⁴⁶¹ İET, C.3, s. 134-136, Hüküm No: 13/172/644

“ Üsküdar’a tâbi Çengar karyesinde ... mahall-i mezkûrede olan pîr ve alîl ve nisvân ve sıbyân nân-ı azîz lâzım oldukda furuna gelmekde usret olduğundan merkûmûn Nikola ve Yani ve Kosta ve diğêr Yani zimmîler ve Vanî karyesi dalyanı müste’cirleri zikr olunan dükkânlarında her biri kadar-ı kifâye nân eksik itmeyüp ibâdullâha bey’ ve esmânını kabz ve furun ashâbına temâmen virüp ve def’-i zarûret olmagelüp lâkin etmecilerden ez kadîm ondalık nâmıyla nesne mutâlebe olunmuş değil iken bu esnâda ba’zıları bey’ eyledükleri nân-ı azîz için furun sâhiblerinden muğâyir-i kadîm bey’ eyledükleri etmek semeninden ondaksız bey’den imtinâ’ ile dükkânlarında kurb civârları sükkânından etmecî fırınına ba’îd ihtiyâr ve müsinn kimesneler ve nisvân ve sıbyânun usretleri olmağla ba’de’l-yevm her biri dükkânlarını etmeksiz bırakmayup kemâ fi’s-sâbık furundan alup dükkânlarında nân-ı azîz bey’ ve hilâf-ı nizâm-ı kadîm ondalık mutâlebe itmemek üzere mersûmûn bakkāl tâ’ifesi müte’ahhid olsunlar didüklerinde hâl minvâl-i muharrer üzere olduğımı tâ’ife-i mersûmlar dahî tasdik ve fîmâ ba’d furundan aldıkları nân-ı azîzi ibâdullâha bey’ idüp ondalık mutâlebe itmemeğe her biri ta’ahhüd eyledükleri ... Fî Evâhir-i Rebî’ul-âhîr Sene [1]213 (2-10 Ekim 1798)”

⁴⁶² İET, C.3, s. 362-364, Hüküm No: 16/2/477

malın tevziinden önce eskisinin satışı için yeterli olacağı düşünülen 15 günlük bir süre verilirdi. Böylece eski mal satılmış olacak, daha sonra da yeni mal cari fiyat üzerinden kendilerine tevzi edilecekti.⁴⁶³

Bakkalların satacağı malı mirî, yani resmi kantar ile tartması şarttı. Böylece ölçü ve tartıda standartlara uyulmasının sağlanması ve narhın kontrolü hedefleniyordu. Kantar işleri mukataa usulüyle verildiği için devlet ayrıca bu işlemde gelir elde etmiş oluyordu. Mirî kantarın haricinde bir kantarla tartı işlemi yapan bakkal veya başka bir esnaf, hem vergi kaçırmış oluyor hem de eksik tartanlar haksız kazanç elde etmiş oluyordu. Bu sebeple tartı işlemlerinin mirî kantarda yapılması önem arz ediyordu.⁴⁶⁴ Bakkallarla onlara satacakları malı temin eden Balkapanı tüccarları arasında sık sık problem yaşanıyor. Bakkallar, kapan tüccarlarından borçlanarak aldıkları malı ödemede sıkıntı yaşıyorlar, iflas ettiklerini bildiriyorlar veya memleketlerine firar ediyorlardı. Bu durumdan muzdarip olan kapan tüccarları, zararlarının karşılanması için, borçlarını ödemeyerek ortadan kaybolan bakkalların gediğinin, aynı fırıncı ve değirmenci esnafına uygulandığı gibi satılarak borçlarının karşılanmasını talep ediyorlardı. Konuyla ilgili şikâyet neticesinde bu teklif kabul edilmişti.⁴⁶⁵ Bakkal

“Hâsköy nâibine hüküm:

Kasaba-i Hâsköy'de etmekci ustalarından el-Hâcc Hüseyin ve Halîl nâm kimesneler ile Bedros ve Agop ve Dibenos(?) ve Haçok nâm etmekci ustaları mukaddemâ meclis-i şer' de Hüseyin Haseki mübâşeretiyle ihzâr-ı şer' itdürdükleri kasaba-i mezbûrda dükkânlarında nân-ı azîz bey' iden ... nâm yehûdîler ile Todoş nâm zimmî muvâcehelerinde tâ'ife-i mezbûreden dükkânlarında bey' idegeldükleri nân-ı azîz her yüz akçeliğinde altışar akçe ücret virmek üzere bin yüz elli senesinde İstanbul kâdısı huzûrunda mezbûrûn ile murâfa'a olındukda cümle ustalar ma'rifetleriyle nizâm virildiği i'lâm ve mücebince ... nizâm-ı kadîm her yüz akçeliğinden altı akçe ücret virilmek üzere tenbîh ve i'lâm ve mücebince müceddeden tuğrâlu emr-i âlîşân sâdır olup ba'dehû Hâslar nâibi Abdülbâkî huzûrunda tekrâr murâfa'a olındukda ber müceb-i emr-i âlîşân yine kadîmîsi üzere her yüz akçede altı akçe ücret virilüp ziyâde talebiyle mezbûrûn bî vech mu'ârazadan men' olduklarını i'lâm ve mücebince emr-i âlî sâdır olduğundan mâ'adâ emvâl-i hümayûndan olup Alî Beğ karyesinde vâki' etmekci furunî icâresi kasaba-i mezbûrede etmekci ustalarına tahmîl olunmağla kasaba-i mezbûrede tabh olunan nân-ı azîz İstanbul misillü hâssu'l-hâss ve tâmmü'l-vezn olup cümle ahâlîye kâfî olmağla mukâbelesinde müceddeden furun ihdâsı ve Balat ve Ayvansarây ve Kâsım Paşa ve Kulaksız ve Azâbkapusı'nda (?) vesâ'ir mahallerde tablakârlar ve ba'zı dükkânda ve attâr dükkânında nân-ı azîz fûruht alınması bâ fermân-ı âlî memnû' olduğunı sâbîkâ Hâslar nâibi i'lâm ve mücebince emr-i âlî sâdır olmağla vârid olan evâmîr-i aliyye tecdîd olunup ... vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında. Fî Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel sene 1222 (17-26 Temmuz 1807)

⁴⁶³ Said Öztürk, *Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması*, s. 854.

⁴⁶⁴ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, s. 116-117.

⁴⁶⁵ İKS, İst, D.40, s. 57.

... bakkâl esnâfının emti'a-yı mahsûsaları olan envâ'-ı zehâyir taşra memleketlerden bazergân yediyle İstanbul'a geldikde kadîmden bazarbaşı ve bölükbaşı vesâ'ir ustalar ma'rifetleriyle bakkâl esnâfına tevzî' olunub bazergân malları âsân vechile cem' ve tahsîl ve kimesnenin malı zâyî' ve telef olamamak üzere ahvâllerimiz muntazam ve ecânibden keflîsiz ve mechûl'l-ahvâl kimesneler kûşe başlarında ve mahall-i sâ'irede bakkâllık itmeyüb ve dekkâîn ihdâs olunmayub ve ustaların ma'lûmu olmayub bir

dükkânının mülkü başkasında olduğu halde kiraya verilip bir başkası tarafından işletilebiliyordu. Nitekim seneliği 65'er kuruştan icare-i müeccele ile bakkal dükkânını kiralayıp tasarruf eden şahsa, anlaşmanın bitimine iki sene kala mülk sahibinin dükkânı boşaltması için baskı yapması üzerine konu mahkemeye intikal etmişti.⁴⁶⁶ Fakat bakkal dükkânının kiraya verilmesi de çok sıkı kurallara bağlıydı. Kiralama işlemi, pazarbaşı ve nizam ustalarının da katılımı ve kiralayacak şahsa dört kişinin kefil olmasıyla hayatiyet kazanıyordu. Şayet tüccardan alınan mal bakkal tarafından zayi edilirse kefiller bunu karşılamak zorunda kalıyordu. 1216 (1802) tarihinde, kapan tüccarlarının zararının önlenmesi için önceden verilmiş olan kararın daha da genişletildiğini görüyoruz. Buna göre bakkallardan biri öldüğünde, iflas veya firar ettiğinde bunların borçları pazarbaşı ve ihtiyar ustaları marifetiyle geride bıraktıkları mallarından ödeniyor, şayet bu da borçları ödemeye yetmiyorsa o takdirde gedikleri başka birine satılarak karşılanıyordu. Gediğin de borçları ödemeye yetmemesi durumunda kefillerinden tahsilat yapılıyordu. Tüccarın malı kendilerine teslim edilmediği müddetçe diğer alacaklıların taarruz ve müdahalelerine fırsat verilmiyordu. Yani ödemelerde öncelik bakkala mal satan tüccarındı. Çünkü bakkal esnafının gediklerinin müteselsilen tüccar malına bağlı olduğu kabul ediliyordu. Tüccardan mal gelmezse, aradaki güven zedelenirse veya malı esas tedarik eden tüccar iflas ederse bu durum bütün sistemi ve

ustaya hizmet itmemiş pir ü perver ve kefilli olmayan kimesneler bakkâl esnâfına duhûl itmek üzere baş muhâsebe kaleminde mukayyed ve hatt-ı hümayûn şevket makrûn ile mu'anven emr-i âlişân şeref efrac sudûr itmemişken zemân mürûr idüb nizâm-ı mezkûrun ekserisi metrûk olmağla ...ve bakkâl tâ'ifesinden ba'zıları tüccârdan aldığı zehâyiri ba'de'l-yevm vilâyetine firâr yahud kendilerini iflâsa çıkarub ticâret ad itmekle tüccârın mutazarrır oldukları ... tüccârı cemî' kelmât-ı meşrûhalarında tasdik lâkin habbzânın kapan tüccârından aldıkları zahîrenin akçesini edâda cefâ ve te'hîr idenlerinin fırın ve değirmen gedikleri dahî virilmemek nizâm- kadîmlerinden olduğu misüllü fîmâ ba'd bakkâl esnâfından dahî biri bazergânlarından aldığı ecnâs-ı zehâyirin akçesini virmeksizin firâr itdikde bazarbaşı ve bölükbaşları ve ihtiyârları ma'rifetiyle gedikleri mu'temed ve metmûl ustalar kefâletiyle İstanbul kâdıları huzûrunda tescîl olundukdn sonra Divan-ı âliye i'lâm olunmak üzere râbıta buyurulması bâbında istid'â ... müceddeden virilen nizâm-ı mezkûr ilâ mâşâllahu te'âlâ düstûru'l-amel tutulub hilâfıyla hareket ideri olur ise hakkından gelinmek üzere ... Fî 27 Cemâziye'l-evvel sene 1191 (3 Temmuz 1777)"

⁴⁶⁶ Kala, *İET*, C.2, s. 334, Hüküm No: 10/253/894

"Hâslar muzâfâtından Çekmece-i Kebîr nâ'ibine hüküm ki:

Çekmece-i kebîr kasabasında mütemekkin Manol veled-i Borlı nâm zımmî meclîs-i şer'e varup kasaba-i mezbûre sükûnda vâki' hâlâ sâkin olduğum bir bâb bakkâl dükkânını kasaba-i mezbûre sâkinelerinden Hadice Hatun'un mülki olup mezbûre Hadice Hatun dükkân-ı mezkûrî bin yüz doksan beş senesi rûz-ı hîzîrına gelince senevî altmışbeşer guruşdan cem'an ikiyüz altmış guruşa icâre-i mü'eccele ile bana icâr ve teslîm ve ... temessük mücebince müddet-i icâreden bâkî iki sene dahî hakk-ı tasarrufum olup kable't-temâmî'l-müddet müdâhalesi iktizâ itmez iken mezbûre Hadice Hatun bu esnâda dükkân-ı mezbûrden beni ihrâc sevdasıyla bilâ mücib icbârdan hâlî olmamağın yed'imde olan temessük mücebince ... müdâhalesi men' ü def' olunmak için emr-i şerîfüm sudûrî niyâzıyla ... Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-âhir sene 1197 (4-13 Mayıs 1783)"

halkı etkileyeceği için borçların ödenmesinde öncelik tüccara veriliyordu. Bakkal esnafı yöneticilerine de borçlu olarak ölen, iflas veya firar eden borçlu bakkalların gediklerinin ve kefillerinin gizlenmemeleri ve hileye başvurulmaması için uyarıda bulunuluyordu.⁴⁶⁷

Bakkal ve manav esnafının sattığı maddelerin cinsi birbirine yakın olduğu için zaman zaman kendilerine tahsis edilenin dışındaki malları satmaları, aralarında problem çıkmasına sebebiyet veriyordu.⁴⁶⁸ Bakkal ve manav esnafı zaman zaman birbirlerinin sahasına tecavüz ettikleri gibi bazen de diğer esnafın alanlarına müdahale ederek onlara tahsis edilen malları satmaya kalkışıyor. İstanbul'a civar bölgelerden genellikle kayıkla gelen sebzeler doğrudan sebzehaneye gelip sebzeçi esnafının kethüda ve ihtiyarları vasıtasıyla dağıtım yapılır ve esnaf tarafından da cari fiyat üzerinden satılırdı. Fakat kanuna mugayir olarak bazı bakkal, manav, muhtekir ve madrabaz taifesinin Eminönü ve sair istedikleri yerlerde mahzenler kurup gelen sebzeleri kayıklardan satın alarak mahzen ve dükkânlara sakladıkları ve cari olan narha riayet etmeyerek halka yüksek fiyata sattıkları anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde esnaf ve

⁴⁶⁷ BOA, Cevdet Belediye, No: 6124

"... bakkāl tâ'ifesinin gedikleri Unkapanı değirmenleri misüllü mâl-ı tüccâra merbût olduğuna binâ'en tâ'ife-i mezkûrenin dekâkîni derûnlarına bilâ keflle ecnâs-ı muhtelifeden mechûlu'l-ahvâl kimesneler vaz' olunmamak ve tâ'ife-i mezbûreden gerek müslîm ve gerek zımmî birinin dükkânı âhara icâr olunmak iktizâ eylediği hâlde bazarbaşı ve nizâm ustaları bulunanlar muvâcehelerinde müste'cir olan kimesneye dört nefer adem tekeffül itmek ve eğer mâl-ı tüccârdan zâyî olur ise ânî dahî kefilleri zâmin olmak üzere defter-i esnâfa kayd olunarak ... ve tâ'ife-i mezbûreden biri bâ fevt yahud müflîs veyahud firâr itmek lazım geldiği sûrette o makûlelerin deynleri sâlifü'z-zikr bazarbaşı ve nizâm ustaları ma'rifetleriyle emvâl-i metrûkelerinden dâyinlerine edâ ve düyûnu emvâl-i metrûkelerinden ezyed olanların dahî gedikleri âhara bey' ile edâ olunmak ve yine vefâ itmediği hâlde küfelâsından tahsil itdirilmek ve mâl tüccâr ashâbına kâmilen edâ ve teslîm olunmadıkca âhar dâyinler taraflarından ta'arruz ve müdâhale olunmamak üzere taht-ı nizâma idhâl olunmuş ... tâ'ife-i merkûmeden mürd ve müflîs olanların ve firâr idenlerin zimmetlerinde kalan mâl-ı tüccâr bazarbaşı ve nizâm ustaları kulları ma'rifetleriyle tahsil olunmak murâd olundukca gerek o makûleler ve gerek bazarbaşı olan mâl-ı tüccârı ekl ü bel' sevdasıyla o makûle medyûnların gediklerini ve kefillerini ketm ü ihfâ ve gûna gun hîl ve tezvîrâta sülûk ile zümre-i tüccâr kullarına gadr u hasâra ictirâ itmeleriyle ... Fî 27 Şevvâl sene 1216 (2 Mart 1802)"

⁴⁶⁸ Kala, *İET*, C.2, s. 40-41, Hüküm No: 7/91/289

"Mevlana Galata kâdisına hüküm ki:

Galata'da vâki' manav tâ'ifesi arz-ı hâl idüp kadîmden bunlara mahsûs olan emti'ayı nizâm-ı kadîmlerine muğâyir bakkāl tâ'ifesi furuht ve gadr-ı küllî eyledüklerin bildürüp ol bâbda istid'â-yı inâyet ve Galata ve tevâbi'inde vâki' manav tâ'ifesinden kethüdâları ... ve musinn ü ihtiyârlarından ... ve vesâ'ir otuz neferden mütecâviz kimesneler meclîs-i şer'de bakkāl tâ'ifesinün bazarbaşları ... ve bölükbaşlarından ... ile malûmu'l-esâmî ve mahsûru'l-eşhâs zımmîler muvâcehelerinde yed'imüzde olan narh tezkireleri mücebince meyve-i ter ecnâsından ... manav tâ'ifesine mahsûs ve müte'ayyin olup ve bakkal tâ'ifesinün yed'lerinde narh tezkiresinde mahsûs ... bakkal tâ'ifesine mahsûs ve mu'ayyen olup ve her birimiz âharun emti'a-i mahsûsasına müdâhale itmeyüp ve bu husûs ber vech-i muharrer beynimüzde ma'mûl iken bu esnâda her birimiz âharun emti'asına müdâhale ile bundan akdem münâza'a itmişidük ... her biri âharun metâ'-ı mahsûsasına karışmamak üzere ta'ahhüd idüp ... tuğralı emr-i âlî iltimâs eyledüklerin ... Fî Evâ'il-i Safer sene 1178 (31 Temmuz-9 Ağustos 1764)"

ahali zarar görmekteydi. Bu sebeple söz konusu bakkal ve manavın faaliyetlerinin önlenmesi isteniyordu.⁴⁶⁹ Benzer şekilde Eminönü'nde, Valide Sultan Camii civarında manavlık yapan beş manav esnafı, geceleyin kayıklarla gelen sebzeleri satın alarak dükkânlarında stoklamış, hem meslektaşlarına hem de halka narh-ı carisinden yüksek fiyata satmışlar ve bu husus şikâyet konusu olmuştu. Neticede bu şahısların Bozcaada'ya sürülmesine karar verilmişti.⁴⁷⁰

1180 (1766) tarihli bir belgeye göre turşu satışının turşuculara ait olduğu bildirilmekle beraber, turşucu dükkânlarına yakın olmamak kaydıyla halkın sıkıntı çekmemesi için bakkalların da lahana turşusu satmasına müsaade edilmişti.⁴⁷¹ Fakat bundan yaklaşık 25 yıl kadar sonra konuyla ilgili bir başka belgede bakkallarla turşucular arasında turşu satışını bakkalların da yapmaları sebebiyle konu mahkemeye intikal etmişti. Bakkallar, sefer vukuunda turşuculara üç bin akçe imdadiye verdikleri iddiasıyla turşu satmaya başlamışlardı. Mahkeme, sirke satışının müşterek fakat turşu satışının kadimden beri yüz yirmi adet turşucu dükkânına mahsus olduğu hükmünü

⁴⁶⁹ Kala, *İET*, C.2, s. 125-126, Hüküm No: 8/37/116

“... İstanbul'da vâki' sebzevâtcı esnâfı gelüp ... birkaç seneden berü ba'zı bakkâl ve manav vesâ'ir muhtekir madrabaz tâ'ifesi kendü kar ü kisblerine kanâ'at itmeyüp Eminöni'nde vesâ'ir diledükleri mahallerde mahzenler peyda ve mukaddemâ sâdır olan evâmîr-i aliyeme muğâyir adem-i itâ'at birle sebzevât ile gelen sefâyinin sebzevâtını mehâzin ve dükkânlarına çıkarup ihfâ ve diledikleri üzere birer ikişer akçe zamm ve narh-ı rûzisinden birkaç kat izyâdıyla bey' ve ol vechile nizâm-ı kadîmlerine muğâyir te'addî ve tecâvüz ve bunların dükkânlarının ibtâlâine bâ'is ve ibâdullahun zarûretlerine bâdi oldukların bildürüp ... ancak sebzevâtcî tâ'ifesi ahz ve beynlerinde tevzî' ve ibâdullâha narh-ı câri üzere bey' eyleyüp bu vech üzere kavîl ü ittifâk ve birbirini muğâyir-i kadîm ve muhâlif-i emr-i âli rencide itmeyüp fima ba'd tarafeynden hilâf-ı şer'-i şerîf ve muğâyir-i emr-i âlî ihtikâr kasdıyla hareket ve te'addî ider olur ise şer'an iktizâ iden te'dibleri haklarında icrâ olunmağa her biri râzı ... Fî Evâsît-ı Safer sene 1181 (9-18 Temmuz 1767)”

⁴⁷⁰ BOA, Cevdet Belediye, No: 675

“... kapu kethüdâsı İsmail Ağa kulları mübâşeretîyle ihzâr olunan Eminönü iskelesinde Valide Sultan Câmî'-i şerîfi nerdübanı ve beyninde manav ... kimesneler mahzarlarında manavlık ticâretine kanâ'at itmeyüb Eminönü'ne kayıklarla leyleyen gelen bi'l-cümle sebzevâtı hilâf-ı emr-i âlî iştirâ ve dükkânlarına vaz' ve ihfâ ve narh-ı cârisinden ziyâde behâya esnâfımız vesâ'ireye bey' ve ihtikâr ve ibâdullâhı ızrâr adet-i müstemirreleri olduğu ... Fî 4 Zilka'de sene 1205 (5 Temmuz 1791)”

⁴⁷¹ İKS, İst, D.25, s. 179.

“Ma'rûz

Mahmiye-i İslambol'da olan turşucuların bakkallar ile olan lahana turşusu nizâ'lariçün hâdisî günün arz odasında huzûr-ı âlîlerinde terâfu'larında turşucu dükkânlarına on - on beş dükkân karîb olanları men' olunub ve ba'îd olanları ibâdullâhın adem-i muzâyakaları için lahana turşusu satmadan bakkallar men' olunmamak bâbında lisânen sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen ... turşucular râzı oldukları vech üzere men' olunacakların mahallerini ta'yîn ve defter idüb men' olunduktan sonra tarafeyn lahana turşusu sıkub ve susuz kıyyesi vezn ve narh-ı kadîmî olan dörder akçeye bey' ve lâzım olduğu mikdârı sonra susuz koyub ve suyu için ibâdullâhdan başka akçe talep itmemek ve turşucular dükkânlarına terâzu vaz' itmek üzere tenbîh olunduktan ânlâr dahî vech-i muharrer üzere ibâdullâha bey' ve suyu için başka akçe talep itmeyüb ... Fî 11 Cemâziye'l-evvel sene 1180 (15 Ekim 1766)”

vererek bakkalların bu faaliyetten men edilmesi kararını vermiştir.⁴⁷² Buna yakın zamanlarda bakkallar yine turşu satışı yapmak istemişlerse de turşucu esnafının şikâyeti üzerine hüküm eskiden olduğu gibi turşucu esnafı lehine verilmişti. Ayrıca sirke satışı hem turşucu hem de bakkal esnafı tarafından yapılabildiği halde bakkal esnafı sirke satışını da tekeline almak istemiş fakat bu istekleri reddedilerek sirke satışının eskiden olduğu gibi her iki esnaf grubu tarafından da yapılabileceği bildirilmiştir.⁴⁷³

Diğer esnaf kollarında olduğu gibi tespit edilmiş olan sayının üzerinde bakkal dükkânı açmak yasaklanmıştı. Bu mesleği icra eden şahısların ve mesleğin icra edildiği dükkânların sayısı sınırlandırılmıştı. Üsküdar'a bağlı Yoros'taki Yeni Arnavud karyesinde bulunan bir bab dükkân çevre halkının ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli olduğu halde bakkal dükkânı benzeri bir dükkân açarak faaliyet gösteren şahısların bu faaliyetlerinin önlenmesi için hüküm yazılmıştı.⁴⁷⁴ İstanbul'da Vezneciler sukunda bulunan bir terzi dükkânını bakkal dükkânına çevirerek bakkala münhasır olan malları satan şahsın bu faaliyetini durdurması için kendisine tenbih edilmişti.⁴⁷⁵ Yine Galata, Tophane ve Kasımpaşa'da bulunan bakkal esnafı, hariçten bu mesleği icra etmek isteyen ve binaların alt katları ile mahalle aralarında dükkân açan şahıslardan şikayetçi

⁴⁷² İKS, İst, D.65, s. 96.

“... turşucu esnâfi mezbûrun cevâblarında kadîmü'l-eyyâmdan berü sirke bey'inde bakkâl esnâfi mezbûrûn esnâfımız ile müşterek olub envâ'-ı turşu bey'i ancak baş muhâsebede mukayyed ve mu'teber yüz yirmi aded dükkânlarda esnâfımıza mahsûs iken ... takrîr-i meşrûhlarına mutâbık bir kıt'a tuğralı emr-i âlişânî ibraz itmeler (iyle) fi'l-hakîka envâ'-ı turşu bey'i turşucu esnâfına mahsûs ve sirke bey'i bakkâl esnâfi ile turşucular beyninde müşterek olub nizâm-ı kadîmleri ol vechile olduğu emr-i âlişânda masdûr ve musarrah olmağla ... Fî 15 Muharrem sene 1206 (14 Eylül 1791)

⁴⁷³ BOA, Cevdet Belediye, No: 2342

“Ma'rûz-ı dâ'î-i istid'âlarıdır ki:

... fi'l-hakîka envâ'-ı turşu bey'i turşucu esnâfına mahsûs ve sirke bey'i bakkâl esnâfi ile turşucular beynlerinde müşterek olub nizâm-ı kadîmleri ol vechile olduğu emr-i âlişânîde mastur ve musarrah olmağla ... Fî 6 Rebî'ul-evvel sene 1206 (3 Kasım 1791)”

⁴⁷⁴ Kala, İET, C.2, s. 308, Hüküm No: 10/17/50

“... karye-i mezbûrede bir bâb bakkâl dükkânı mevcûd olmağla dükkân-ı mezkûrda bey' (...) kâfi ve vâfi olup âhar bakkal dükkânına kat'a ihtiyâcımız yoğiken fesekadan ba'zı kimesneler mücerred hamr ve arak bey'i için bakkâl dükkânı sûretinde dükkân ihdâs ve alenen hamr ve arak bey'ine şuru' ... karye-i mezbûrede mevcûd olan bir bâb bakkâl dükkânından mâ'adâ mahalde bakkâl metâ'ı bey'i için bakkâl dükkânı sûretinde dükkân ihdâs olunmayup ve ol muhdâs dükkânda dahî hamr ve arak bey' olunmamak bâbında emr-i şerîf sudûrunu...Fî Evâ'il-i Rebî'ul-evvel sene 1195 (27 Mart- 5 Nisan 1781)”

⁴⁷⁵ İKS, İst, D. 34, s. 25.

... İslambol'da Vezneciler sukunda vâki' bir bâb derzi dükkânı hey'et-i asliyesinden tağyîr ile hilâf-ı emr-i âli ve muğâyir-i kadîme bir bâb bakkâl dükkânı ihdâs ve bakkâl emti'ası koyub bey'a tasaddî ve bu vechile esnâf beyninde ihtilâl-i nizâma bâdî ve niza'a bâ'is olur deyü teşekkî ... mezbûr Hafız Mustafa ber müceb-i emr-i âli dükkân ihdâsdan men' ve esnâf-ı mezkûrun yedlerinde olan emr-i âlişâna muğâyir ve muhâlif hareket itmemeğe üzre mezbûr Hafız Mustafa'ya tenbîh olunduğu ... Fî 23 Rebî'ul-âhir sene 1184 (16 Ağustos 1770)

olmuşlardı. Devlet o dönemde yapılan sayımda tespit ve kaydedilen iki yüz altmışbeş dükkânın üzerine sonradan ilave edilen bakkal dükkânlarının iptaline karar vermiştir. Ayrıca diğer bir şikâyet konusu da satışı bakkal esnafına mahsus olan bazı emtianın, manav ve küfeciler tarafından da satılmasıydı. Bu gibi kanuna aykırı harekette bulunanların hakkından gelinmesi isteniyordu.⁴⁷⁶ Revgan-ı sade, mum, soğan, sarmısak ve benzeri hububatın satışı bakkal esnafına tahsis edildiği halde Bayezid'da küçük bir kasap dükkânına, yukarda sıraladığımız maddeleri depolayarak satışını yapan şahıs, bu hususta uyarılması neticesinde bir daha tekrarlamayacağı taahhüdüyle affedilmişti.⁴⁷⁷ Benzer şekilde yine bakkal esnafına tahsis edilen hububat cinsinden pirinci Langa Yenikapusu'nda bir sabun dükkânına stoklayarak gizlice satışını yapan şahsın bu faaliyetinin önlenmesi isteniyordu.⁴⁷⁸ Bazen de bakkal esnafı, başka esnafın da satışına müsaade edilen malların sadece kendi inhisarında olduğu iddiasıyla buna karşı çıkıyordu. Nitekim peynir satışının bakkalların yanı sıra manav, küfeci ve pazarcı esnafı tarafından da yapılabilmesine rağmen bakkalların buna itirazı olmuş ve konu mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemece hem manav hem de bakkalların

⁴⁷⁶ BOA, Cevdet Belediye, No: 732

“ ... günden güne ba'zı evler altında ve mahallât aralarında bakkâl dükkânları ihdâs ve kadîmden olan bakkalların kesâdına kesr ve ... hâlel virdiklerinden bundan akdem ... Galata kâdısı ve Galata voyvodası ma'rifetiyle kadîmden ve sonradan ihdâs olunan dükkânlar ma'rifet-i şer' ile tahrîr ve kayd olunub ikiyüz altmışbeş dükkân olmak üzere nizâm ve ziyâde olmamak ... Fî 15 Muharrem sene 1145 (8 Temmuz 1732)”

⁴⁷⁷ İKS, İst, D.64, s. 11.

“Ma'rûz

Âstâne-i aliyyede vâki' bakkâlân bazarbaşısı vekîli Ahmed usta ve bölükbaşısı Es-Seyyid Ahmed usta ve bakkâl tâ'ifesinden ... meclis-i şer'-i münîrde Ahmed Beşe İbn-i Hasan muvâcehesinde işbu yed'imizde olub meclis-i şer'de mu'ayyen bâlâsı hatt-ı hümâyûn şevket makrun ile mu'anven emr-i şerîf-i âlişânî nâtik olduğu üzere revgan-ı sâde ve mum ve soğan ve sarmısak ve bunun emsâli hubûbat makûleleri bakkâl esnâfının emti'â-i mahsûsasından olduğundan mâ'adâ tüccâr mâlî telef ve ziyândan sıyâneti zımnında bakkâl esnâfından olmayup ham dest ve mechûlu'l ahvâl kimesneler bakkâl bey' ve şirâsına müdâhale ve ta'arruz itmeyüb ve ider olur ise men' ü def' olunmak üzere şurût-ı mer'iyye iken mezbûr Ahmed Beşe İstanbul'da Sultan Bayezid civârında Hasan Paşa Han'ı kurbunda vâki' bir bâb mu'attal sığır kasâb dükkânına revgan-ı sâde ve mum ve soğan ve sarmısak vaz' ve bey' itmesi hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i şurût-ı nizâm-ı kadîm olmağla men' ü def' olunmak murâdımızdır deyüb ... mezbûr Ahmed Beşe'ye tefhîm olundukda ol dahî fîmâ ba'd bu misillü eşya bey' ve şirâsına müdâhale ve ta'arruz itmek üzere ta'ahhüd eylediği İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 2 Safer sene 1210 (18 Ağustos 1795)”

⁴⁷⁸ İKS, İst, D.64, s. 1.

“... hubûbat bey' ve şirâsı bakkâlân esnâfiyla bakkâlâna mülhâk olub bu misillü hubûbat bey' ü şirâsıyla me'lûf esnâfa mahsûs olub manav vesâ'ir muhtekir makûlelerinin men' ü def'i tasrîh olunmuşiken mezbûr Hüseyin İstanbul ... ebvâbından Langa Yenikapusu dâhilinde tedârük eylediği sabuncu dükkânında pirinç ihfâ ve hufyeten bey' eylemesi hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i nizâm-ı kadîm olmağla ... mezbûr Hüseyin me'lûf olduğu sabun bey' ve şirâsına kana'at idüb mübâya'ası bakkâl esnâfına mahsûs olan pirinç bey'inden emr-i şerîf-i âlişân muktezâsı üzere men' olunmak iktizâ eylediği İstanbul mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 27 Zi'l-hicce sene 1209 (15 Temmuz 1795)”

pazarbaşılarına daha önce verilmiş olan narh tezkireleri incelenmiş ve her iki tezkirede de taze kaşkaval, dil ve çayır peynirlerinin satışına müsaade edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu müsaadenin taşradan gelen mallarda alım-satım inhisarının kaldırılmasına dair daha önce yazılmış olan hatt-ı hümayuna muvafık olduğu ve peynir satışının sadece bakkallara tahsisinin, peynirin piyasada azalmasına ve pahalalanmasına yol açacağı, bunun da hem tüccara hem de halka sıkıntı vereceği bildirilmiştir. Konuyla ilgili belgede manav, küfeci ve pazarcı esnafının sefer vukuunda maddi destek verdikleri gibi birkaç seneden beri Tersane-i Âmire'de istihdam için istenen kırk dokuz ameleli tedarik ettikleri, gerektiğinde savaşmaya kudreti olan şahıslar gönderdikleri ve kendilerinden istenen başka hizmetleri de yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁷⁹

Fikir vermesi açısından 1178 (1764) tarihli bir hükme göre bakkal esnafının sattığı malları şöyle sıralayabiliriz:

Salamura kaşkaval, kuru kaşkaval, tulum peynirleri, asel-i Eflak, asel-i Akdeniz, İzmir ve Girit sabunları, çerviş, don, sade ve zeytinyağları, pirinç, pastırma, yumurta, limon, yaprak, turşu, Eflak ve Kefe tuzları, fındık, pekmez, nardenk, kuru soğan çeşitleri, üzüm çeşitleri, malhud, hurde, nohut, sirke, sarımsak, zeytin çeşitleri, mercimek, böğrülce, sarmalı tulum, kuru armut, katı köfte, badem, kuru incir çeşitleri, taze bakla, fasulye, döğülmüş buğday, döğülmüş arpa, yarma buğday, tarhana.

Yine aynı belgeye göre manav esnafının satışını yaptığı ürünleri ise şunlardı:

Taze lor peyniri, kaba lor peyniri, taze basma, tulum peyniri, taze dil ve taze kaşkaval, yoğurt, limon, tatlı ve ekşi pestil, kuzu kestanesi, elma çeşitleri, bozdoğan

⁴⁷⁹ İKS, İst, D.73, s. 61.

... bizler manav ve küfeci ve bazarcı esnâfı olub mâ tekaddemden berü esnâfımız sefer-i hümayûn vuku'unda edâ idegeldikleri ordu-yı hümayûna ihrâcan masârıfıdan mâ'adâ bir kaç seneden berü beher yevm Tersane-i Âmire'de istihdâm için matlûb buyrulan kırk dokuz nefer amele ve sefer-i hümayûn iktizâ itdikçe harb ve darbe kâdir ademler irsâli vesâ'ir hidemât-ı hazret-i pâdişahîyi bî kusûr edâ ve ikmâl eyleyüb ... narh tezkirelerinde taze kaşkaval ve dil ve çayır peynirleri mezkûr olub ol vechile tarafeynin taze peynir bey' ve şirâları hem mukaddem târihiyle bakkâlâna i'tâ olunan fermân-ı âlî mazmûnuna ve hem mu'ahhar târihiyle manavlara i'tâ buyrulan fermân-ı âlişân mazmûnuna muvâfık ve hem ber müceb-i fetevâ-yı şerife taşradan gelen cemî' eşyâda ref'-i inhisâr-ı bey' ve şirâyı hâvî şerefriz sudûr olan hatt-ı hümayûn şevket makrun mazmûn-ı münîfine mutâbık olduğundan mâ'adâ eşyâ-yı mezkûrenin bakkâl esnâfına tahsîsi killet ve gılâsına bâdî ve tüccâr-ı merkûmenin getürdükleri taze kaşkaval ve dil ve çayır peynirlerini manav ve bakkâl ve küfeci ve bazarcı vesâ'ir ibâdullâha iştirâ ve tarafeyn bazarbaşıları ma'rifetleriyle esnâflarına tevzî' ve taksîm ve narh-ı cârîsi üzre ibâdullâha bey' eylemeleriçün şer'an tenbîh olunub ... âharın bey' ve şirâsına dahl ve ta'arruz itmeme bâbında ... Fî 28 Zi'l-hiceti's-şerife sene 1214 (23 Mayıs 1800)"

armudu, koruk, yumurta, üzüm çeşitleri, pekmez, taze fındık, taze dil, muşmula, erik çeşitleri, şeftali çeşitleri, taze bakla, asma yaprağı, enginar, hıyar, kuş üzümü.⁴⁸⁰ Bu ürünlere revgan-ı bezir, revgan-ı şem, fıstık, sucuk, soğan, çayır ve lor peynirlerini de ilave edebiliriz.⁴⁸¹

Manavların bazen mekân kullanımını sebebiyle diğer esnaf gruplarıyla problem yaşadığını görüyoruz. Konuyla ilgili bir belgede manavlarla birlikte soğancı, yumurtacı ve keresteci esnafının Odunkapısı haricinde bulunan iskele başındaki meydana metalarını yerleştirerek alışveriş yaptıklarından söz edilmektedir. Fakat at hamalları da söz konusu meydanın yük taşımada kullandıkları bargirlere ait olduğunu iddia ederek diğer esnafın bölgeyi boşaltmalarını talep etmişlerdi. Buna sebep olarak da bargirlerine yükleme yapamadıklarını ve diğer esnafın geliş-gidişlerine engel olduğunu ileri sürmekteydiler. Neticede daha önce verilmiş olan hükümlere binaen hamal esnafı haklı görülerek bu doğrultuda hüküm yenilenmişti.⁴⁸²

İhtiyaç halinde bakkal dükkânlarının başka bir mahalle taşınmasına müsaade ediliyordu. İstanbul'da Parmakkapı'da bir bakkal dükkânına sahip olan bir esnaf, dükkânın harabiyetini, darlığını ve buna bağlı olarak mallarını koymaya yeri kalmadığını ve malının telef ve zayi olacağını gerekçe göstererek bakkal gediğinin hemen yakınında yine kendisine ait başka bir dükkâna naklini talep etmiş ve bu talep uygun bulunarak kendisine müsaade edilmişti.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Kala, *İET*, C.2, s. 40-41, Hüküm No: 7/91/289

⁴⁸¹ **İKS**, İst, D.65, s. 8.

⁴⁸² Kala, *İET*, C..1, s. 209-210, Hüküm No: 5/27/86

“... zikir olunan Odunkapusu hâricinde vâki‘ iskelebaşında olan meydan kadîmü‘l-eyyâmdan berü bizüm hammal bargirimizin mevkıfı olup taşradan gelen odun vesâ‘ir zehâyiri bargirlerimize tahmîl için mu‘add li mesâlihi‘l-ibâd olan meydan iken zikir olunan yumurtacı ve keresteci ve manav ve soğancı esnâfı meydan-ı mezkûra metâ‘ların vaz‘ ve bey‘ ü şîrâ itmeleriyle bargirlerimizün mevkıfına ve yük tahmîline vesâ‘ir mürûr u ubûr idenlere muzâyaka virmeleriyle ... takrîr-i meşrûhlarına mutâbık senedât ibrâz eyledüklerinde fi‘l-hakîka zikir olunan meydan at hammallarının bargirlerine yük tahmîl idecek meydan olduğu mezkûr olup ve meydan-ı mezkûr zikir olunan esnâf metâ‘ların vaz‘ eyledükleri sûrette ibâdullâha muzâyaka vireceklerinden ... yed‘lerinde olan senedâtları mücebince arsa hâliye kalup gerek esnâf-ı mezbûr ve gerek sâ‘irleri fîmâ ba‘d kat‘a bir nesne vaz‘ eylememeleri üzre men‘ ü def‘ olmaları için ... Fî Evâsıt-ı Rebî‘ul-evvel sene 1172 (12-21 Kasım 1758)”

⁴⁸³ **İKS**, İst, D.40, s. 5.

“Astâne-i aliyyede Parmakkapuda vâki‘ ... bir bâb bakkâl dükkânının gediğine bâ hüccet-i şer‘iyye mutasarrıf olan Mehmed Beşe Bin Bektaş ... mutasarrıf olduğum sâlifüz-zikir bakkâl dükkânı ... içinde sâkin olmak bir dürlü mümkîn olmadığından mâ‘adâ emti‘â hıfz idecek mahalli dahî olmamağla usret-i küllî ve emti‘âmız telef ve zâyî‘ olmağla dükkân-ı mezkûrun gediği kurb ve civârında olub karşusunda olan ... âhar dükkâna nakl olunmak murâdımdır deyü nizâm-ı hâl itdikde bazarbaşı merküm vesâ‘irleri ...

Zahire satışı bakkallara mahsus olmasına rağmen küfeciler ve sergi erbabı da bu malları semt pazarlarında satabiliyordu. Pazarlar dışında küfeci ve sergi erbabının bu malları satışı yasaktı. Bunun aksine davranan esnafın hareketlerinin engellenmesi talep ediliyordu. Ayrıca İstanbul dışındaki kazalarda bulunan bakkal esnafına da İstanbul esnafı için uygulanan kuralların geçerli olmasına dikkat edilmesi isteniyordu. Buna göre kefilsiz şahısların bakkal yapılmaması, dışardan yabancı şahısların bakkal esnafına katılarak bu esnafın nizamına haneler altındaki bakkal dükkanları ihdas edilmemesi gerektiği bildiriliyordu. Aksi takdirde malların cari fiyata satılmadığı, eksik ölçü ve tartı yapıldığı ve neticede hem bakkal hem de bazergân esnafının zarara uğradığı bildirilmekteydi.⁴⁸⁴

Kethüda sahibi olmalarına rağmen pekmezci esnafı, bakkal esnafına mülhak olarak kabul ediliyordu. Taşradan gelen pekmezin alım-satım hakkı pekmezci esnafına mahsustu.⁴⁸⁵ Satışı bakkal ve manavlara tahsis edilen kuru meyvenin her zamankinden fazla hasıl edilmesi durumunda tüccarlar ve halkın maslahatı göz önüne alınarak diğer

gedik-i merkûmun dükkân-ı mezkûra nakl olunmasını istihsân ve istisvâb ve baş muhâsebede mukayyed olan mahalden kaydı terkîn ve mahall-i merkûme nakl olduğunu müş'ir yedine sûret virilmek bâbında ... Fî 21 Zi'l-hicce sene 1190 (31 Ocak 1777)"

⁴⁸⁴ BOA, Cevdet Belediye, No: 1663

"Üsküdar kâdısına hüküm ki:

Medîne-i Üsküdar'da vâki' bakkâl esnâfı mukaddemâ dîvân-ı hümâyûna arzuhâl idüb nizâm-ı kadîmleri üzre bakkâl esnâfına mahsûs zahîre bey' iden arka küfecileri ve sergi erbâbı olanlar Cum'a pazarına gelüb âhar günlerde memnû'atdan ve nizâm-ı kadîmlerine muğâyir iken tâ'ife-i mezbûrûn her güne bakkâl dükkânı önlerinde küfelerin sûka vaz' ve bey' ve şîrâ ve sergi erbâbı dahî iki güne mukaddem sergiler ile kezâlik bey' ve şîrâ ve ibâdullâha noksân virüb hîleleri zâhir oldukda Cum'a'dan mâ'adâ günlerde men' ü def' birle taraf-ı şer'den men' ve yedlerine i'lam virilmişken mezbûrlar bir dürlü memnû' ve mütenebbih olmayub nizâmları muhtel ve müşevveş ve nizâm-ı kadîmlerine muğâyir hareket ile beynlerinde ihtilâle bâ'is ve gadr eylediklerin bildirüb nizâm-ı kadîmlerine muğâyir hareket ile ihtilâle bâ'is olanlar ma'rifet-i şer'le men' ü def' olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediklerin ecilden Hazîne-i âmiremde mahfûz olan baş muhâsebe defterlerine nazar olundukda Galata ve Tophane ve Kasım Paşa ve tevâbi'inde olan bakkâl esnâfının beynlerinde nizâmlarının muğâyiri ecânib ve bakkâl umûrunda pîr-i perver olub ... ve mechûl kimesneler san'atlarında muhtel ve müşevveş ve küllî hasarâtlarına bâ'is olmaları bilâ mücib küşe başlarına ve kenar yerlere ve mahallât aralarına hâneler altında bakkâl dükkânları ihdâs ve narh-ı câri üzre virmeyüb nâkıs vezn ve kefilleri olduğundan bâzergan virmeyüb iflâs ve firârlarıyla ashâbına gadr ve bâzergan dahî i'timâdî kalmamağla İstanbul bakkâlları misillü kibel-i şer'den tahrîr ve kânun-ı kadîmden ziyâde ve mechûl ve keffilsiz bakkâl dükkânı ihdâsından men' ve muhâlefet idenler ma'rifet-i şer' ile te'dîb olunmalarına ... 25 Safer sene 1172 (28 Ekim 1758)"

⁴⁸⁵ İKS, İst, D.53, s.56

"Ma'ruz

Âstâne-i aliyyede Ayazma kapusu hâricinde kâ'in bakkâlân esnâfına mülhâk bekmezci esnâfı kethüdâsı ... taşra memâlikinden bekmez vürûdunda sekene-i darü's-saltanadan iştirâ idenler ile bakkâlân esnâfı bizler alub ... Fî 11 Muharrem sene 1200 (14 Kasım 1785)"

esnafın da tüccardan alarak halka satmasına müsaade ediliyordu. 1209 (1794-1795) tarihli bir belgeye göre kuru meyveyi İstanbul'a getirerek satan tüccarların, bir önceki sene bol ürün alınmasından dolayı bakkal, manav, küfeci ve pazarcı esnafının almasından sonra, çürümesi ve zayi olması endişesiyle ürünün kalanının diğer esnaf tarafından satın alınarak ahaliye satılması teklifii kabul görmüştür.⁴⁸⁶ 1219 (1804) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Eyüp'te müstakil şâir dükkânı bulunmadığı ve ahalinin sıkıntı çekmemesi için taşraya satılmayıp sadece civarda bulunan ahaliye satılmak kaydıyla bakkalların şâir yani arpa satışına müsaade ediliyordu. Nitekim söz konusu kazada şâir satan bir bakkala, talep ettiği halde kendisine şair verilmeyişinin gerekçesi olarak kapana gelen miktarın azlığı gösterilmiştir.⁴⁸⁷

1148 (1736) tarihinde yapılan sayıma göre İstanbul'da bakkal esnafının mesleklerini icra edebilecekleri 654 dükkân ve 16 mahzen bulunuyordu. Bu dükkânların 40 tanesi battal yani işlemez durumda olup kalan 614'ü bilfiil çalışmaktaydı. Belgeye göre ayrıca bakkal esnafı, nizamlarının başkaları tarafından ihlal edildiğinden bahisle tespit edilen sayının haricinde dükkân açmayacaklarına ve hariçten bu mesleği icra

⁴⁸⁶ İET, C.3, s. 56-58, Hüküm No: 12/209/614

"... tüccâr-ı merkûm taşra memleketlerinden getirdikleri emti'â ve eşyâlarını şîrâsına tâlib olan esnâfdan manav ve bakkâl esnâfına ve küfeci ve bâzârcı makûlelerine vesâ'ir ibâdullâha bey' u fûruht itmeleri tüccârî hasârdan sıyânet ve her tâ'ifeden şîrâsına tâlib olanlar alup dükkânlarında ve esvâk ve bâzâr ve mahallât aralarında bey' u fûruht itmeleri her tâ'ifenün muzâyaka-i ma'âşdan masûn ve vâreste olmalarıyla refâh-ı hâllerine bâ'is ve kendüye lüzûmî olan ibâdullâhun eshel vech üzere bulup almalarına asîr ve bu sûretde şer'-i şerîfe muvâfık ve her tarafa hayırlı ve enfa' ve tüccâr mâlî telef ve zâyî' olmamak dahî bâ fermân-ı âlî nizâm-yâfte olan şurût-ı mer'iyeden olmağla.... Fî Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir Sene [1] 209 (22 Aralık 1794-1 Ocak 1795)"

⁴⁸⁷ İET, C.3, s. 265-266, Hüküm No: 15/161

"Anadolu kâdiaskerliği pâyesiyle bi'l-fi'l İstanbul kâdısı olan Mîr Mehmed Emîn edâma'llâhu te'âlâ fezâiluhûya hüküm:

Bakkâl Rizo nâm zımmînün Südde-i sa'âdetüme takdîm eylediği arz-ı hâlinde bu yine Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî radiye anhu'l-Bârî'de vâki' Burnaz dükkâmı dimeğle ma'rûf bir bâb dükkânda bakkâl olup ez kadîm dükkânında şa'îr fûruht olınagelmişken bu esnada kapan tarafından mûmâna'at olınmağla mağ-dûriyyetini beyân birle ol bâbda istid'â-yı inâyet eylediğine binâen husûs-ı mezbûr sen ki mevlânâ-yı müşârunileyhsin sana lede'l-havâle kapan me'mûrlarından istifsâr olındukda medîne-i merkûmede vâki' bakkâl esnâfi ez kadîm şa'îr fûruht ider olmalarıyla mikdâr-ı kifâye kapandan şa'îr virilegelüp fakat bu esnâda şa'îrün killetinden nâşî mikdâr-ı kifâye şa'îr virilemediğini beyân itmeleriyle fi'l-hakîka medîne-i merkûmede mahsûs şa'îrün dükkâmı olmayup gerek ahâlî ve gerek ebnâ-i sebîl iktizâ iden şa'îri bakkâllardan iştirâ eylemeleri mu'tâd-ı kadîm olmağla fîmâ ba'd medîne-i merkûme bakkâllarına taşralara bey' olunmayup ancak ahâlî ve ebnâ-i sebîle kifâyet idecek mikdârı kapandan şa'îr virilmek için izn ü ruhsatı hâvî emr-i şerîfüm sudûrını i'lâm itmenle i'lâmün mûcebince tanzîm olınmak fermânım olmağın imdi ber vech-i muharrer i'lâmün mûcebince fîmâ ba'd medîne-i merkûme bakkâlları taşralara bey' itmeyüp ancak ahâlî ve ebnâ-i sebîle kifâyet idecek mikdârı kapandan şa'îr virilmek üzere izn ü ruhsat virildiği ma'lûmun oldukda ber vech-i meşrûh amel ve hareket olınmak bâbında. Fî Evâ'il-i Receb sene 1219 [6-15 Ekim 1804]"

etmek isteyenlere müsaade etmeyeceklerine dair kendi aralarında sözleştiklerini bildirmektedirler.⁴⁸⁸ 1183 (1769) tarihinde de İstanbul'da dükkân sayısı 33 sene süresince resmi olarak değişmemiş olup aynı şekilde 654 dükkân ve 16 mahzen olarak belirtilmektedir. Bunun haricinde dükkân ihdas edilirse kapatılıyordu. İstanbul'da Peykhane kurbunda bulunan bir tabib dükkânı bakkal dükkânına çevrilip satışı bakkal esnafına tahsis edilmiş olan revgan-ı sade, pirinç, sabun ve sair zahire satıldığı için bakkal esnafı, dükkânın, mimarbaşı marifetiyle yıkılmasını talep etmiş, sorumlu şahıs uyarılarak bu faaliyetinden vazgeçirilmişti.⁴⁸⁹ Bakkallık mesleğini icra eden bir esnafın aynı zamanda başka yerde bakkal dükkânı açması da yasaktı. Mesela Samatya'da bakkallık yapan iki zımmî yine Samatya'da daha önce kapatılmış olan bir çerçi dükkânını bakkal dükkânı olarak işletmek istemişlerse de şikayet konusu olmuş, neticede söz konusu zımmîler bu faaliyetlerinden vazgeçeceklerini taahhüt etmişlerdi.⁴⁹⁰ 1178 (1764) tarihli bir belgeye göre ise Galata ve civarında bulunan bakkal dükkânı sayısı 264 idi.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ BOA, MAD, No: 3965

⁴⁸⁹ İKS, İst, D.32, s. 40.

... taşradan İstanbul'a bazergân tâ'ifesinin bakkâla müte'allık getürdükleri eşyâ kadîmden bazarbaşı vesâ'ir ihtiyârlar ma'rifetiyle tevzî' ve bazargân mâlî âsân vech ile cem' ve tahsîl olunub kimesnenin mâlî zâyî' ve telef olmamak üzere ahvâlimize muntazam ve mevkûd olan dükkânlar şehre kâfî iken ecânbiden keffilsiz ba'zı mechûlul-ahvâl kimesneler kûşe başlarında ve kenar yerlerde ve mahallât aralarında ba'zı menâzil ve dükkân arsalarında bakkâl dükkânları ihdâs ile nizâmımız muhtel ve müşevveş olmağla İstanbul'da altı yüz elli dört aded bakkâl dükkânı ve on altı mahzen olub ... kadîmden esnâfımıza mahsûs olan zehâyiri sâ'ir ecnebî olanlar bey' ve şîrâ eylememek üzere nizâm ve defter ve baş muhâsebeye kayd olunub zikr olunub altı yüz elli dört aded dükkân ve on altı aded mahzenden mâ'adâ dükkân ihdâs olunmayub iderler ise ma'rifet-i şer' ve mi'mâr başı ma'rifetiyle hedm olunmak bâbında ... İstanbul'da peykhane kurbunda vâkî' tabîb dükkânını hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i nizâm bakkaâl dükkânı yapub ve bakkaâl esnâfına mahsûs emti'adan revgan-ı sâde ve pirinç ve sabun vesâ'ir eşyâ bey' ve şîrâ ve mücerred bakkâl dükkânı ihdâs itmekle ... bakkâlana mahsûs eşyâ ve emti'a bey' ve şîrâsına ta'arruz ve müdâhale eylememek üzere mezbûr El-Hac Ahmed'e ba'de't-tenbîh ol dahî ta'ahhüd eylediği tescîl ve huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 14 Receb sene 1183 (13 Kasım 1769)"

⁴⁹⁰ İKS, İst, D.34, s. 74.

"... nâm zımmîler muvâcehelerinde mesfûrân Bedros ve Şarak Samatya dâhilinde bir bâb bakkâl dükkânında bakkâllığa kanâ'at itmetüb bizim esnâfımıza mahsûs dekâkîn bâ fermân-ı âlî müte'ayyen ve ma'lûm ve ziyâde muhdes dükkân olmak bâ emr-i âlî memnu' iken mesfûrân mukaddemâ bâ i'lâm-ı şer'î men' olunan bir bâb çerçi dükkânını hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i i'lâm-ı şer'î bakkâl dükkânı idüb derûnunda bakkâllık itmeleriyle nizâm-ı kadîmimize ihtilâl virmeleriyle teşekkî eylediklerinde mesfûrân dahî fimâ ba'd hilâf-ı emr-i âlî mâru'z-zikr çerçi dükkânında bakkâllık itmemek üzere ta'ahhüd idüb kat'-ı nizâ' eyledikleri tescîl ... Fî 11 Receb sene 1185 (20 Ekim 1771)

⁴⁹¹ BOA, Cevdet Belediye, No: 7162

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyyeleridir ki

Ashâb-ı arzuhâl Galata hâricinde ... kimesneler ve ehl-i zimmetden ... meclis-i şer'de her biri ifâde-i merâm idüb Galata ve tevâbi'inde vâkî' bakkâl dükkânı bâ emr-i âlî iki yüz altmış dört aded dükkân-ı

Tüccardan mal almasına rağmen bakkal esnafının bazen ödeme yapmadığını ve ortadan kaybolduğunu görüyoruz. Bu sebeple bakkal gediğinin nakli veya alım-satımı ancak pazarbaşı ve bölükbaşlarıyla İstanbul kadılığı huzurunda yapılabilirdi. Bunun aksine diğer kadılıklardan veya mahkemelerden yapılan bu gibi işlemler geçersiz sayılıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi bakkalların tüccara olan borcunu ödememeleri durumunda malları ve gedikleri pazarbaşı ve diğer yetkililer marifetiyle satılıyor, şayet bu da yeterli olmazsa kefillerinden tahsil ediliyordu. Hatta daha da ileri giderek bu gibi durumlarda alacakların pazarbaşı ve bölükbaşılardan tahsil edileceği ifade ediliyordu. Ayrıca pazarbaşı ve bölükbaşı değişikliklerinde bilgi sahibi ve haberdar olmaları için bu esnada tüccarların da hazır bulunması gerektiği bildiriliyordu.⁴⁹²

Esnaf arasında kurallara riayet etmeyenlere tedip amacıyla sürgün cezası verilebildiği gibi bakkal esnafından da sürgüne gönderilenler olduğu anlaşılmaktadır.

mahsûs olub ziyâdesi ber müceb-i emr-i âlî memnu'dur deyu ... Fî 9 Rebî'ul-âhir sene 1178 (6 Ekim 1764)"

⁴⁹² İET, C.3, s. 217-220, Hüküm No: 14/125/315

"Anadolu kâdıaskeri pâyesi olup hâlâ İstanbul kâdısı olan Mîr Mehmed Emîn edâma'llâhu te'âlâ fezâilehûya hüküm:

Âstâne-i aliyem Balkapanı ve Galata Yağ kapanı ve revgan-ı zeyt ve Odunkapısı ve kurıyemiş ve bekmez ve pirinç tüccârları ve mûmcı esnâfı mazbûtü'l-esâmî kimesneler meclis-i şer'-i şerîfde bakkâl esnâfının bâzârbaşları vekîli Ahmed Çelebi ve bölükbaşları es-Seyyid Ahmed ve ustabaşları hâzır oldukları hâlde ... fîmâ ba'd bakkâl tâ'ifesinden biri tüccârdan iştirâ eylediği zehâyirün akçesini virmekde cevri ü ezâ veyâhüd kable'l-edâ hâlik oldukda veyahud kendüyi iflâsa çıkardukda yedinde mevcûd olan emtî'ası bâzârbaşı vesâ'irleri ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'le bey' olup vefâ eylemediği sûretde mâlik oldukları gedikleri mu'temed ve hallî(?) ustalar keffâletleriyle İstanbul kâdıları huzûrında âhara bey' olup deynine virilmek ve bâkî deyni kalur ise kefillerinden tahsil olunmak muktezâ-yı şüurüt-ı nizâm iken bu esnâda şerâyt-ı mezkûreye adem-i ri'âyet birle kırk bin guruşdan mütecâviz emvâl-i tüccâr ve firârî ve müflis ve hâlik olan bakkâllar zimmetlerinde müterâkim olduğundan başka bundan böyle dahî âdet-i müstemirreleri üzre emvâl-i tüccârı ekl ü bel' idecekleri bedîdâr olmağla tüccâr bi'l-külliyeye havf târif olup Der-aliyyeye celb-i zehâyire adîmü'l-iktidâr olacağımız zâhir ve âşikâr olmağla hâlimüze terahhumen bâlâda tafsîl ü beyân olunan şerâ'it-ı muharrereyi hâvî ve fîmâ ba'd bâzârbaşı vekîli ve bölükbaşı ve ustabaşların tebdîli iktizâ itdükde tüccârın ma'lûmları olmak için ol meclisde hâzır bulunmaları ve bu makûle emvâl-i tüccârın telef ve zâyî' olmasına tekâsüllerinden nâşî bâ'is olan bâzârbaşı ve ustabaşlarından tahsil ve tazmîn olınmak ve şerâ'it-ı muharrere-i mezkûre düstûru'l-amel tutulup vaktin mine'l-evkât hilâfî hareket olunmamak üzre merkûmün yedlerine başka ve bakkâlân bâzârbaşısı yedine başka evâmîr-i aliyem isdârını istid'â itmeleriyle nefsü'l-emre takrîr-i meşrûhlarını mutâbık hakikat-i hâl olup sıyânet-i emvâl-i tüccâr Âstâne-i aliyeme ecnâs-ı zehâyirün kesret ü vefret üzre isticlâbine bâdî ve ibâdullâhun refâh-ı hâllerini mü'eddî mesâlih-i hayriyyeden olmağla himâye-i tüccâr lâzîme-i şân-ı saltanat-ı seniyyeden olup mes'ûllerine müsâ'ade-i aliyye erzânî kılınması sen ki mevlânâ-yı müşârûnileyhsin i'lâm itmenle i'lâmün mücebince amel olup Başmuhâsebe'ye ilm ü haberi virilmek fermânım olmağın Dîvân-ı hümayûnumdan işbu emr-i şerîfüm isdâr ve bâzârbaşı yedine i'tâ olınmışdur imdi sen ki mevlânâ-yı müşârûn ileyhsin i'lâmün mücebince amel olınmak matlûb idüğü ve Başmuhâsebe'ye ilm ü haber virildiği ma'lûmun oldukda vech-i meşrûh üzre amel ve hareket olınmak ve hilâfî hâlet tecvîz olunmamak bâbında. Fî Evâhir-i Zilka'de Sene [1]216 [25 Mart-3 Nisan 1802]"

Bakkal esnafından Hacı Süleyman adında bir şahıs, revgan-ı çervişin kıyyesini fahiş olarak kırk altı paraya sattığı için Bozcaada'ya sürgün edilmiştir.⁴⁹³ Bunun yanı sıra bakkal esnafının nizamını ihlal eden ve fesat çıkaran bakkalların esnaflıktan tard edilmesi de söz konusu olabiliyordu.⁴⁹⁴

19. yüzyıl başlarına ait bir belgede bakkal esnafının uyması gereken kurallar belirtiliyordu. Buna göre bakkal esnafının sattıkları malı yöneticilerinin marifetiyle almaları, kefilli olmaları ve kefillsiz olanların esnafa dahil edilmemeleri, herhangi bir şekilde iflas eden bakkalın dükkânında bulunan emtiası ve nakitlerinin sadece İstanbul kadıları marifetiyle tahrir edilerek satılması ve varsa tüccara borcunun ödenmesi isteniyordu.⁴⁹⁵

Zeytinciler de bakkal esnafına mülhak olarak faaliyette bulunmasına rağmen konuyla ilgili bir belgede onların da bir kethüdaları olduğu anlaşılmaktadır. Zeytinin toptan getirildiği yer Cebeali (Cibali) iskelesiydi. Bu iskeleye muhtelif bölgelerden kayıklarla getirilen zeytin, zeytincilere tevzi edilir; onlar da halka satardı. Zeytinciler

⁴⁹³ BOA, Cevdet Belediye, No: 727

“... bakkāl tā'ifesinden Hacı Süleyman nām şahıs revgan-ı çervişin beher kıyyesini kırk altı paraya fūruht ve ızrâr-ı ibâde cū'ret itmekle li eclî't-te'dîb kapu kethüdâsı mübâşeretiyile Bozcaada'ya nefy ü iclâ buyurulduğu ... Fî (...)”

⁴⁹⁴ İKS, İst, D.34, s. 60.

“... İstanbul Etpazarı kurbunda bakkāl olan Todori veled-i Kostantin nām zımmî muvâcehesinde merkûm Todori kendü hâlinde olmayub ... bizi tecrîm ve envâ'-ı fesâdı irtikâb ile cümlemizi tekdîr ve ta'cîzden hâlî olmayub kendüden emn ü rahatımız bi'l-küllîye meslûb olmuşdur deyü teşekkî ve mutasarrif olduğu gedîğini bedel-i misliyle âhara ferâğ-birle bakkâllıktan tard ve ibâd ve vatan-ı aslıyesine ircâ'ı bâbında emr-i âlî istid'â eyledikleri ... Fî 9 Rebî'ul-evvel sene 1185 (22 Haziran 1771)”

⁴⁹⁵ İET, C.3, s. 335-339, Hüküm No: 16/152/307

“İstanbul kâdısına hüküm:

Sâdır olan fermân-ı âlîşânuma imtisâlen Âstâne-i aliyye Balkapanı ve Galata Yağ kapamı revgan-ı zeyt ve sabun ve Odunkapısı ve kurıyemiş ve pekmez ve pirinç tüccârları ve mumcı esnâfı ve bakkāl esnafınınun yed'lerine virilen fermân-ı âlîşânda tafsîl ü beyân ve ıyân kılındığı üzre bakkāl tā'ifelerinin emti'aları olup tüccâr-ı mezbûrünün bilâd-ı sâ'ireden Âstâne-i aliyyeye celb eyledükleri envâ'-ı zehâyir bâzârbaşı ve bölükbaşı ve ustabaşları ma'rifetleriyle kefilleri alınmış ve taht-ı râbitaya idhâl olunmuş bakkāl esnâfına tevzî' ve ber vech-i suhûlet semenleri cem' u tahsîl ve ashâbına teslîm olunmak ve bazarbaşı ve bölükbaşı ve ustabaşları ma'rifetleriyle kefile rabt olunmayanlar bakkāl olınmamak ... fîmâ ba'd bakkāl tā'ifesinden biri tüccârdan iştirâ eylediği zehâyirün akçesini virmekte cevri ü ezâ veyâhûd kable'l-edâ hâlik oldukda veyahud kendüyi iflâsa çıkardukda yed'inde mevcûd olan emti'ası ve zimemâti bâzârbaşı vesâ'irleri ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bey' olunup vefâ itmediği sûretde mâlik oldukları gedikleri ustalar kefâletleriyle İstanbul kâdıları huzûrlarında âhara bey' olunup tüccâra olan düyûnına virilmek ve bâkî deyni kalur ise kefillerinden tahsîl olunmak muktezâ-yı şurût-ı nizâm iken şerâ'it-ı mezkûreye adem-i ri'âyet birle kırk bin guruşdan mütecâviz emvâl-i tüccâr bu makûle bakkāl tā'ifesinden firârî ve müflis ve hâlik olan bakkâllar zimmetlerinde müterâkim olduğundan başka bundan böyle dahî âdet-i müstemirreleri üzre emvâl-i tüccârı ekl ü bel' idecekleri bedîdâr olmağla tüccâra bi'l-küllîyye za'f târî olup... Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel Sene [1]221 (17-26 Temmuz 1806)”

dışındaki esnafın zeytin alarak satması yasaktı. Bunun aksine kayıklarla gelen ve kurallara aykırı olarak Yemiş iskelesine yanaştırdıkları zeytin kayıklarındaki zeytini satın alarak mahzenlere depolayan ve daha sonra da bostancılara, muhtekirlere ve madrabaz taifesine satan manavların bu faaliyetlerinin önlenmesi istenmiştir. Bu durumun hem zeytinci esnafının hem de birkaç kere el değiştirdikten sonra zeytinin pahalılaşması sebebiyle halkın zararına olduğu bildirilmiştir.⁴⁹⁶ Yağcılık ticareti yapanlar da bakkalan esnafı olarak adlandırılıyordu. Bunlara küfeci adı da veriliyordu. Yağcılar, çarşılarda, pazarda veya mahalle aralarında sade revgan ve zeytinyağı satıyorlardı. Yağcıların, satışı yasaklanmış olan gemilere ve deniz aşırı bölgelere yağ satışı yasaktı. Otuz bir nefer oldukları anlaşılan yağcı esnafı, aralarına kefilsiz hiç kimseyi almayacaklarını, tüccardan aldıkları malı itlaf ve zayi etmeyeceklerini, aldıkları malın parasını ödeyeceklerini, içlerinden iflas edip kaçan olur ise kefil ve zamin olduklarını bildiriyorlardı.⁴⁹⁷

Tuzun satılması da bakkal esnafına mahsustu. Diğer bir deyişle tuzcular da bakkal esnafı olarak kabul ediliyordu. Akdeniz ve Karadeniz'den tuzu getiren gemiler, Hasır İskeleye'ne yanaşır ve değeri üzerinden tüccardan satın alındıktan sonra esnafa dağıtımını yapılırdı. Esnafdan ilgili şahıslar olmaksızın tuzun tüccardan satın alınmasına müsaade edilmiyordu. Esnaf, dükkânlarında bulunan değirmenler vasıtasıyla tuzu

⁴⁹⁶ İKS, İst, D.40, s. 25.

“Ma'rûz

Ashâb-ı arzuhâl Asitâne-i aliyyede vâki' bakkâlân bazarbaşısı İbrahim ve bakkâlana mülhâk zeytuncu esnafının kethüdâsı El-Hac Osman ve ihtiyâr ustaları ... Kara Mürsel ve havâlf-i sâ'ireden Asitâne-i aliyyeye gelen zeytun seffineleri kadîmü'l-eyyâmdan beri Cebe Ali iskelesine yanaşub hamûlesini ashâbı bizlere vesâ'irler ibâdullâha narh-ı rûzisi üzre bey' ve bizler bu vechile ta'ayyüş iderler iken mezbûrlar kendi kârlarına adem-i kanâ'at-birle emti'alarından olmayub bey' ve şîrâsı bizlere mahsûs olan zeytunu seffineleri hilâf-ı mu'tâd Yemiş iskelesine yanaşdırub hamûlelerini ba'd'el-ihrâc tedârük eyledikleri mahzenlerde ihfâ ve hufyeten bostancı makûlesine vesâ'ir muhtekirlere ziyâde behâ ile bey' ve fûruht ve bir kaç elden geçüb behâsı bu vechile müterakkî ve mütezâyid olmağla Asitâne-i aliyyede zeytunun gılâsına bâ'is ve ibâdullâha ızrâra bâdî olmağla ... zeytunun bey' ve şîrâsına müdâhale itmemek üzre mezbûrûna ba'de't-tenbîh muhtekir ve madrabaz makûleleri men' olunub ... Fî 3 Safer sene 1191 (13 Mart 1777)”

⁴⁹⁷ İKS, İst, D.92, s. 17.

“ ... İstanbul'da küfeci ta'bîr olunur yağcılık ile ticâret iden bakkâl tâ'ifesinin bâb-ı âlîye takdîm eyledikleri işbu arzuhâlleri bâlâsına ... mersûmun otuz bir nefer küfeci yağcı bizler cümlemiz esvâk ve bazarda ve mahallât aralarında nef'en li'l-ibâda bey' ideceğimiz revgan-ı sâde ve revgan-ı zeytinden mâ'adâ memnu' olan sefâyine ve denize aşuru mahallere bir dirhem yağ bey' itmeyüb vechen mine'l-vücûh mâl-ı tüccârî itlâf ve izâ'at itmemek cümlemiz birbirlerimize mütekeffil ve müte'ahhid olub eğer içimizden mâl-ı tüccârî itlâf ve izâ'at idüb müflisân firâr ider ise ... cümlemiz bi'r-rızâ kefil ve zâmin olduk ... Fî Selh-i Şevvâl sene 1221 (9 Ocak 1807)”

öğütür ve daha sonra satışını yapardı. Gelen tuzun beşte biri balık tuzlayıcı esnafına tahsis edilirdi.⁴⁹⁸

19. yüzyılın başlarında ihtiyaç duyulması sebebiyle tuzcu dükkânlarının sayısı artırılmıştır. Her ne kadar tuzcu esnafı buna itiraz etmişse de mevcut dükkânların yeterli olmadığı tespit edilerek buna karşı gelinmemesi istenmiştir. Böylece sayıları toplam 52 olan tuzcu dükkânlarının sayısı 56'ya çıkarılmıştır.⁴⁹⁹ Tuz üretimi ve İstanbul'a getirilmesi iltizama verilmişti. İstanbul'a gelen tuz, Tuz Emini'ne teslim edilmekte, emin de tuzu, tuzcu esnafına dağıtmaktaydı. 1189 (1775) tarihli bir belgeye göre tuzcu

⁴⁹⁸ Kala, *İET*, C.2, s. 140-141, Hüküm No: 8/93/292

“... balık tuzlayıcı esnâfi mezbûrûn dahî fîmâ ba'd Bahr-ı Siyah ve Sefid'den gelen kile tuzunu getiren sefineler minvâl-i meşrûh üzere Hasır iskelesine yanaşup tarafeynden iki üç nefer kimesne mevcûd olmaksızın bey' ü şîrâ olunmayup bazarbaşı ma'rifetiyle tarafeynden iki üç nefer mevcûd olduğu halde getiren tüccârından bazarın kat' ve her gelen sefineden kendülere kifâyet iden her beş kilede bir kile tuz işîrâ idüp ziyâde mutâlebesiyle mu'âraza ve müdâhale eyleyüp hilâf-ı nizâm ve muğâyir-i kadîm hareket eylememek üzere ta'ahhüd eylediklerinde tuzcu esnâfi mezbûrun dahî râzılar olup şikâyetlerinden fâriğler olduktan sonra ... Fî Evâhir-i Şevvâl sene 1181 (11-19 Mart 1768)”

⁴⁹⁹ *İET*, C.3, s. 384-387, Hüküm No: 16/278/642

“İstanbul kâdisına hüküm:

Civâr-ı saltanat-ı seniyyemde vâki' medîne-i Üsküdar ahâlîsinden el-Hâc Alî ve Bitbâzârî kethudâsı el-Hâc Mehmed ... Cânbâzlar kethudâsı Mehmed ve ... vesâirleri ile mahrûse-i Galata ahâlîlerinden ve tuz tüccârından meclis-i şer'-i enverde ... hâzır oldukları hâlde Tuzcular kethudâsı Mehmed Usta ve yazıcıları es-Seyyid Mahmûd ve esnâfından ... vesâirleri muvâcehelerinde el-yevm narh-ı cârî üzere pâk ve a'lâ tuz işîrâsıyla bizler istirâhat üzere olduğumuzu işbu yedimizde olan hâlâ Üsküdar kâdisı Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Reşîd zîdet fezâ'iluhûnun hatmini hâvî bir kıt'a i'lâmî nâtk olmağla medîne-i Üsküdar'da üç bâb ve Galata ve Tophâne ahâlîleri bizüm dahî beldelerimizde beş bâb ki cem'an sekiz bâb tuzhânelerininü gediklerine hâzırûn-ı mezbûrûn mâlikler olup ticâret-i taşradan celb eyledükleri tuz doğru Hasır iskelesine gelüp resm-i gümrüğü edâ olınduktan sonra esnâf-ı merkûme ve mezbûrlar işîrâ ve herkes dükkânlarında olan değirmânlarında çeküp ibâdullâha bey' ve ahâlî-i fukarâ rahat ve âsâyış üzere iken bu esnâda tuzcu esnâfi tuzun bey' u şîrâsı bize mahsûs ve münhasırdur diyü hâzırûn-ı mezbûrûn men' u tekdîrden hâlî olmadıkları bizüm beldelerimizde muzâyakamıza bâ'is bir keyfiyyet olmağla merkûmların müdâhaleleri men' u def' olınmak murâdımızdur diyü ba'de'd-da'vâ ve's-su'âl tuzcu esnâfi cevâblarında fi'l-hakîka tevârid iden tuz doğru iskele-i mezbûra gelüp resm-i gümrüğü edâ olınduktan sonra ancak iskele-i mezbûrda elli bir Sultân Bâyezîd[d]e bir ki cem'an elli iki aded dükkânlarımızda olan değirmânlarda çeküp hâzırûn-ı mezbûrûn döğülmüş tuz alup dükkânlarında ibâdullâha bey' idgelmişlerdür diyüp takrîrine mutâbık bir kıt'a fermân-ı âlî ibrâzıyla hâzırûn-ı mezbûrûn dükkânlarında ihdâs eyledükleri değirmânlarında tuz çekdiklerine râzı değilüz değirmânlarını def' eylesünler diyü mûmâna'atları ve ahâlînin muzâyakalarına dûçâr olmalarına bâ'is ve ahâlînin istid'âsı üzere sekiz kıt'a değirmân küşâdî esnâf-ı merkûmenün ihtilâl-i nizâmalarını mü'eddî bir keyfiyyet olduğu tarafeyne ba'de'l-fehm lâkin belde-i mezkûre sekenesinin vakt ü hâle göre kesretinden bahisle birer tuzcu dükkânı kâfi ve vâfi olma[ma]ğla ... İstanbul'da elli iki adede zammıyla cem'an elli altı adede iblâğ olunup ve muhâfazası elzem erzâk makûlesinden olmağla ziyâde ve noksân olmayarak resm-i gümrüğü edâ olduktan sonra işbu dört nefer ibkâ olunan tuzcular dahî tuz işîrâ ve dükkânlarında olan değirmânlarında çeküp narh-ı cârî üzere ibâdullâha bey' ile fukarâ-yı beldenün istirâhatları ve taraf-ı şâhâniyyeme du'â-yı hayr ile iştiğâl eylemeleri bâbında istid'â olduğu üzere tuzcu esnâfının yedlerinde olan emr-i âlînin kaydı ref' u terkîn vesâ'ir şurût-ı nizâmına halel gelmemek üzere elli iki adede dört aded dahî zammıyla elli altı adede iblâğ olduğum nâtk ... sen ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhsin kaydı murakkam emr-i merkûma mebnî mezbûrûnı dahl ü ta'arruz itdürmeyüp vech-i meşrûh üzere amel ve hilâfî vaz' u hareket vukû'unu tecvîzden mübâ'adet olınmak bâbında. Fî Evâhir-i Ramazân sene 1222 (22 Kasım-1 Aralık 1807)”

esnafının da bir kethüdaları olduğu anlaşılmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre bu tarihte tuzcu esnafının kethüdası, esnafı takdir ve taciz ediyor, tamahkârlığından dolayı, çarşıya gelen tuzun istediği miktarını kendisine alıyıyor, kalan miktarını ise esnaf arasında adaletsiz bir şekilde dağıtıyordu. Söz konusu kethüda ayrıca tuza istediği gibi narh veriyor, kendi verdiği narhın aksine tuzu düşük fiyattan satan esnafın dükkânını kapatıp taşradan tuz getiren esnafa da müdahale ederek bu tuzları da zorla ucuza satın alıyordu. Bu durumda tuzcu esnafı, kethüdalarını şikâyet ederek bu şahsın esnafıktan tard edilmesini ve memleketine sürgün edilmesini talep etmişler ve hüküm de bu yönde verilmişti.⁵⁰⁰

3.5. Süt Ve Süt Mamülleri İlaşesi

İstanbul'un süt ve yoğurt ihtiyacı büyük oranda İstanbul ile Küçük Çekmece arasında bulunan mandıra ve çiftliklerden karşılanıyordu. Bunların sayısı 18. yüzyılın ikinci yarısında otuz beş olup on dokuzu İstanbul'a yakın mesafedeydi. Bu çiftlik ve mandıra sahipleri elde ettikleri sütleri İstanbul'daki atlı sütçülere ve yoğurt yapan bostan yoğurtçularına satardı. İstanbul'a uzak olan on altı çiftlik ve mandıralarda elde edilen sütler de sütçü ve yoğurtçu kârhanelerinde yoğurt ve kaymak yaparak halka satılması için yoğurtçu esnafına thasis edilirdi. Satışlarda narh-ı ruzisine dikkat edilmesi ve satışın buna göre yapılması gerekiyordu.⁵⁰¹ 1171 (1758) yılında atlı sütçülerle

⁵⁰⁰ İKS, İst., D.37, s. 28.

“Ma'rûz

Tuzcu esnâfından ... vesâ'irleri meclis-i şer'-i hâtırda bakkalân bazarbaşısı İbrahim Bin El-Hac Mehmed hâzır olduğu halde esnâf-ı mezkûreden kethüdâları Es-seyyid El-Hac Ömer Bin Abdurrahman muvâcehesinde mezbûr Es-Seyyid El-Hac Ömer kethüdâmız olup lâkin kendi hâlinde ırzıyla mukayyed olmayub dâ'ima esnâfı tekdîr ve ta'cîz ve tamahkâr olmağla çarşumuza gelen tuzu kendi dilediği mikdârı aldıktan sonra mâ'adâsını esnâf beyninde tevzî' itdikde ba'zılarına çok virüb ve ba'zılarına cüz'i virüb bu vechile dahî gadr eylediğinden mâ'adâ kendi murâdı üzre tuza narh virüb noxsâna fûruht idenin dükkânını kapayub tecrîm ve tekdîr ve esnâfdan ba'zıları taşradan tuz getürdükde niçün getürdün deyü noxsân behâ ile ellerinden alub hasarât-ı azîme itdürdüb hadîdü'l-lisân ve dil azar olmağla esnâfa vesâ'ire envâ'-ı şetûm-ı galîza ile şetm ve ... garaz adet-i müstemirresi olub ... esnâfdan ihrâc ile şerr ü mazarratı üzerlerimizden def' ü ref' olunub te'dîban mübâşir ma'rifetiyle vatan-ı asliyesine nefy ü iclâ olunmasını iltimâs itmeleriyle tuzcu esnâfı mezbûrûnun iltimâslarına müsâ'ade-i aliyye-i âsîfâne buyurulmak bâbında fermân-ı âlîleri sudûru istid'â olunduğu huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 18 Rebî'ul-ahir sene 1189 (18 Haziran 1775)”

⁵⁰¹ İKS, İst, D.32, s. 94-95.

“... İslambol ile Küçük Çekmece beyninde vâki' mandıra ve çiftliklerde mevcûd sağmal koyun ashâbından İslambol'a karîb olan on dokuz aded mandıra ve çiftliği sâhibleri hâsıl itdikleri südlerinin istedikleri mikdârını İslambol'da ibâdullâha bey' iden atlı sūdçüler ta'bîr olunan tâ'ifeye ve ziyâdesini on dokuz mahalde işleten bostan yoğurtçularına bey' ve zikr olunan on dokuz aded çiftlik ve mandıralardan İstanbul'a ba'îd olan mevâzi'-i ma'lûmede vâki' on altı aded çiftlik ve mandıralarda hâsıl sūdü dahî

muhtekirlerin de süt olarak İstanbul'da satmaları üzerine hem süt miktarında azalma görülmüş hem de sütün fiyatı artmıştı. Bu şahıslar ayrıca sütün içindeki su oranını artırdıklarından kalite de bozulmuştu. Yoğurtçubaşının da işleyeceği süt miktarı azaldığı için mandıracılarla karşı karşıya kalmıştı. Bunun üzerine devlet, atlı sütçülere bazı yaptırımlar uygulamak durumunda kalmıştı.⁵⁰² Kaymakçı ve yoğurtçular, hayvanlara yükleyerek çarşılarda ve mahalle aralarında süt satan mandıracıları engellemeye çalışmışlarsa da devlet, geçmişte aksine uygulama olmadığı için bu şahısların süt satışının engellenmemesi yönünde karar almıştı.⁵⁰³ 1767 yılına ait bir belgeye göre yoğurtçular kârhanesine süt veren belli başlı mandıraların toplam sayısı 16 idi. Bu mandıraların ağırlık ölçülerinin damgalı olması ve sütü saklamayıp zamanında teslim etmesi şarttı. Sütü alanların da aralarında kararlaştırılan ücreti vermesi gerekiyordu.⁵⁰⁴

İstanbul'da bulunan yoğurtçu kârhanelerinin sayısı 1778 yılında otuz dokuz idi. Yoğurtçu kârhanelerinden birinin satın aldığı mandıra sütünü başka bir kârhanenin

südcü ve yoğurtcu kârhanelerine yoğurt ve kaymak idüb ibâdullâha bey' itmek için ... Fî 28 Muharrem sene 1183 (3 Haziran 1769)"

İKS, İst, D.32, s. 14-15.

... fi'l-hakîka İslambol ile Çekmece-i sağır beyninde vâki' otuz beş aded mandıra ve çiftliklerden ... Fî 15 Muharrem sene 1183 (21 Mayıs 1769)

⁵⁰² Kala, *İET*, C.1, s.167-168, Hüküm No: 4/250/762

"İstanbul kâdısına hüküm ki:

İstanbul ve Üsküdar ve Eyyüb-i Ensarî'de vâki' sütcü ve yoğurthane ustaları mâ tekaddemden berü koyun südünü etraf karyelerde olan mandıralardan vaktinde râyic olan behâsıyla iştirâ ve yoğurd ve peynir itmek üzere yoğurdcıbaşıya kezâlik behâsıyla viregelürler iken bir kac seneden berü koltukçılar ve atlular peydâ ve varup mandıradan kendüleri alup kesretleri sebebiyle südün behâsını ziyâdeye çıkarup bunlar dahî ol behâya iştirâ itmedüklerinden kârhânelerinde koyun südü işlenmeyüp birer mikdâr sığır südü ile geçinüp lâkin yoğurdcıbaşı tarafından kadîmden viregeldükleri koyun südünü yine virün deyü cebr ü te'addî ve nizâmları muhtell olduğundan ... südcü tâ'ifesinden İstanbul'a getürüp ve esvâkda ve kârhanelerde bey' eyledükleri südün nisfından ziyâdesi su olup ibâdullâhî iğfâl ve süd diyü suyu bey' eyledükleri teşekkî olundukda ... İstanbul'a kebîr güğümlü bargirler ile süd getürüp bey' idenler bey'den men' olunup ancak arkada koğa ve güğüm ile narh-ı cârî üzere hâlis süd bey' itmek için beynlerinde nizâm virilüp ve ber vech-i muharrer her biri âhara kefil oldukları tescîl-i şer'î olunmağla nizâm-ı mezkûr üzere amel olunmak ... Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel sene 1171 (11-20 Ocak 1758)"

⁵⁰³ Kala, *İET*, C.1, s. 184, Hüküm No: 4/282/838

"... mukaddemâ virilen nizâm üzere mandıracılar yoğurtcu ve kaymakçı esnâfinun mandıralarına ve ânlâr dahî mandıracılara tahsîs olunan mandıralardan süd nakl ve güğümleriyle ibâdullâha fûruhtlarına mümâna'at eylemeyüp ve fimâ ba'd kadîme ve bu nizâma muğâyir hareketden mücânebet olınmak bâbında fermân-ı âlişân sâdir olmuşdur. Fî Evâ'il-i Receb sene 1171 (11-20 Mart 1758)"

⁵⁰⁴ Kala, *İET*, C.2, s. 119-120, Hüküm No: 8/12/30

"... cem'an on altı mandıra yoğurtçular kârhanesine süd virilmek üzere ta'yîn ve tahsîs ve rakabe olmak üzere yed'lerinde bulunan ölçekleri dörder yüz dirhem ve tamgalı olup ve beher vukiyyesi rûz-ı hızıra dek sekizer akçe ve ba'dehu doksan gün dahî altışar akçe tarafeynün rızâları ile takdîr olunup zikr olunan mandıralarun ashâbı vakt ü zamânıyla südi virüp mandıracılar ketm ü ihfâ ve südi alanlar dahî almakdan ve behâsını virilen narh üzere virmekden imtinâ' itmeyüp tarafeyn birbirine cevri ü eza itmemek üzere ta'ahhüd idüp ... Fî Evâhir-i Şevval sene 1180 (22-30 Mart 1767)"

fiyatı artırarak satın alması yasaktı. İstanbul ile kadîmden beri faaliyette bulunan ve bölge için yeterli bulunan yoğurtçu kârhanelerinin dışında yoğurthane ihdasına müsaade edilmiyordu.⁵⁰⁵ Üsküdar'a bağlı olan Kadıköy'de mevcut iki adet yoğurtçu kârhane ahali için yeterli olduğu halde üçüncüsünü açmaya çalışanlara izin verilmemişti.⁵⁰⁶ Süt için de narh veriliyor ve fiyatlara uyulması isteniyordu. Nitekim hariçten kârhane ihdas ederek sütün vukiyyesini beş akçe fazlasına satan Dilko adında bir zımmî kürek cezasına mahkûm edilmiş, sonradan tedip olduğuna kanaat getirilerek affı istenmişti.⁵⁰⁷

Galata ile ilgili narh defterlerinden birinde süt, kaymak ve yoğurt fiyatları ilan ediliyor ve fiyatlara riayet edilmesi isteniyordu. 1788 yılında Galata'da kaymak imal ve satışıyla ilgili 18 adet kârhane ve 20 adet de tablâkar vardı. Bu tarihte verilen fiyat listesinde süt, halis ve kaymak altı olmak üzere iki çeşitti. Yoğurt ise halis kova, halis çanak, torba ve çayır yoğurdu olmak üzere dört farklı şekilde satılmakta idi.⁵⁰⁸ 1178

⁵⁰⁵ İKS, İst, D.40, s. 46.

“Ma'rûz

... ve kârhane sâhibinden birinin iştirâ itdiği mandıra südünü âhar kârhâne sâhibi behasın artırub almanak ve sayf ve şitada narh-ı rûzi üzere ibâdullâha süd ve yoğurt bey' olunmak ve mahalleri emr-i âlişânda tasrîh ve tebeyyün olunan otuz dokuz adet yoğurtcu kârhane cümleye kâfi ve vâfi olmağla müceddeden kârhâne ihdâs olunmayub ve rûsûmât-ı mîrîyemiz beraber edâ olunub ve nizâm-ı mezkûr düstûru'l-amel iken ... sene 1191 (1778)

⁵⁰⁶ İET, C.3, s. 113-115, Hüküm No: 13/88/307

“... ez kadîm taht-ı icârelerinde olan iki bâb yoğurthânelerde tabh ve i'mâl olunan yoğurt ahâl-i karye ve müsâfirîne kâfi ve vâfi hattâ izdiyâdı Âstâne-i aliyyeye nakl olınagelüp fi'l-hakîka bu esnâda âhar yoğurthâne ihdâs olınacağı müteyakkın ve ihdâs olındığı takdîrce kesret ile adem-i revâcından her biri hîleye sülûk ve mezbûrân İsmail ve İbrahim'ün yoğurthânelerinde i'mâl olunan yoğurdun revâcına mâni' ve bi'l-cümle mutazarrır olacaklarından mâ'adâ ihtilâl-i nizâma mü'eddî bir hâlet ve giderek hadd-i i'tidâlden udûl ve külliyyen karyemizün yoğurdunun inkıtâ' ve ihtilâline bâ'is olduğu bedîdâr olmağın kadîme ri'âyet ile zikr olunan iki bâb yoğurthânelerden mâ'adâ yoğurthâne ihdâs olınmaması nizâm-ı haseneden olduğu Fî Evâsıt-ı Zilka'de Sene [12]11 (8-17 Mayıs 1797)”

⁵⁰⁷ İKS, İst, D. 40, s. 75.

“Südcü tâ'ifesinden Dilko zımmînin arzuhâli başında derkenâr nâtık olduğu üzere mesfûr Dilko hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i şurût-ı nizâm kârhâne ihdâs ve südün vukiyyesine beş akçe zam ile südün behâya çıkmasına bâ'is ve ibâdullâhı ızrâra bâdî olduğu ihbâr ve işbu târih-i i'lâm senesi Reb'ulâhîr'inin yirmi dördüncü günü küreğe vaz olunmuşdur mesfûrûn ... te'dîb olunduğu ve fîmâ ba'd bu misüllü hilâf-ı emr-i âlî ve muğâyir-i nizâm hareket itmek üzere ta'ahhüdünü derkenârda isimleri mezkûr kimesneler meclis-i şer'-i aliyyeye ihbâr ... esnâf-ı merkûme kefil olub afv ve itlâkını istid'â ve istirhâm eyledikleri ... Fî 5 Receb sene 1191 (9 Ağustos 1777)

⁵⁰⁸ İKS, Galata, D.498, s. 1.

“Kaymak	Hâlis Süd	Kaymak altı Süd	Hâlis Çanak Yoğurdu	Hâlis Koğa Yoğurdu
Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
1 Para	3 Para	2 Para	4 Para	4 Para
Kârhane 18				
Tablekar 20				

Torba Yoğurdu

Çayır Yoğurdu

(1764) yılında Üsküdar'da süt ve çeşitli süt ürünlerinin fiyat listesinden anlaşıldığına göre süt, halis ve mahlût olmak üzere iki çeşit olarak satılmaktaydı. Yoğurt ise çanak, yerli torba ve çayır yoğudu olmak üzere üç çeşitti.⁵⁰⁹

Sütü işleyen kârhanelerin sütü alabileceği mandıralar önceden belirlenmişti ve buna göre süt tedariki yapılıyordu. Fakat sütçü esnafı arasına dahil olan askeri taife bu kuralı da ihlal ederek kendilerine tahsis edilmeyen mandıralardan süt almaya kalkışıyorlardı. Bu durumun önüne geçilmesi için hükümler yayınlanıyordu. Ayrıca Kasım'dan ruz-ı Hızır'a kadar sütün vukiyyesinin 4 akçeye, ruz-ı Hızır'dan Kasım'a kadar da vukiyyesinin 3 akçeye satılması karara bağlanmıştı.⁵¹⁰ Buna yakın tarihlerde İstanbul'da halis sütün kıyyesi üç para, kaymak on altı, halis bostan yoğurdu dört para, halis sütün çanak yoğurdunun yüz dirhemi bir çanak olmak üzere bir paraya, kaymak

1 Kıyye	1 Kıyye
2 Para	2 Para

Bâlâda zikr olunduğu üzere ibâdullâha bey' itmeleriçün kethüdâ ve yiğitbaşı ve ustalarına tenbîh olundukda ânlar dahî ber vech-i muharrer ta'ahhüd eylemişlerdir. 5 Şa'bân sene 1202 (11 Mayıs 1788)"

⁵⁰⁹ İKS, Üsküdar, D.463, s. 134.

Kaymak	Süd-i halis	Süd-i mahlut	Yoğurd-ı çanak	Yerli torba yoğurdu	Çayır yoğurdu
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
Akçe	Akçe	Akçe	Akçe	Akçe	Akçe
40	6	4	3	14	6
48				16	

⁵¹⁰ AŞD, s.8, Hüküm No: 80/56/1

Üsküdar kazâsı nâ'ibine hüküm ki:

Üsküdar'da vâki' südci esnâfı kethudâları Südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp medîne-i mezbûrda vâki' bi'l-fi'l tasarruflarında avâriz vesâ'ir emr-i şerîfümle vâki' tekâlif îcâb ider hâneye bağılı emlâk ve arâzîlerinin tahammüllerine göre hisselerine isâbet iden tekâliflerin medîne-i mezbûr ahâlîsi ile ma'an virüp medîne-i mezbûrda süd işleyüp medîne-i mezbûr ahâlîsine dahî bir vechile zarûret çekdürmemek üzere cümle ustalar ve kethudâları ahâlî-i Üsküdar rızâlarıyla kavlı ta'ahhüd ve cânib-i şer' den hüccet-i şer'iyye olup kadîmden bu âna değin hüccet-i şer'iyye nâtık [olduğu] üzere hareket ve nizâm bulmuşiken tâ'ife-i mezbûrdan ba'zıları askerî tâifesinden olmalarıyla nizâm-ı kadîme ve hüccet-i şer'iyyeye muğâyir hareket ile ihtilâle düşürüp ahâlî-i mezbûra zarûret âriz ve kârhânelerinün ibtâline bâ'is oldukların bildürüp ol bâbda hüküm-i hümâyûnum recâ ve bin elli üç senesinde Üsküdar'da südci esnâfından es-Seyyid İbrâhîm ve Mehmed Çâvûş ve Türkmânoğlu ve Âşûr(?) ve el-Hâc Abdülkerîm ve el-Hâcc Hasan nâm kimesneler kadîmden südci kârhânesi ashâbından bir kârhâne sâhibinün süd iştirâ ve savım(?) eylediği mandıralardan vesâir kurâdan âhar kârhâne sâhibi süd iştirâ ve savım(?) itmeyüp ve bir kârhânenün südi münkâtı' olmayup yedinde südi bulunmadukda âhar kârhâne sâhibleri kârhânelerine gelen sü[d]den kifâyet mikdârı süd virüp ve bir kârhânenün hıdmetkârı ve satıcıların(?) ızırârı kasdıyla âhar kârhâne sâhib olmayup hilâf-ı şer'-i şerîf ve nizâm-ı kadîme muğâyir tâ'ife-i mezbûrdan biri hareket ider ise kethudâ ve ustalar ittifâk ve ma'rifet-i şer'le te'dîb olup ve narh-ı cârî üzere Kasım'dan ruz-ı Hızır'a gelince südün her vukiyyesi dörder akçeye ve ruz-ı Hızır'dan Kasım'a gelince üçer akçeye mübâya'a ve Üsküdar ahâlîsine süd ve yoğurd ve kaymak için kat'â muzâyaka çekdürilmemek ... ve muğâyir-i hüccet-i şer'iyye ve nizâm-ı kadîme muhâlif hareket olunmamak bâbında yedlerine emr-i şerîfüm virilmek recâsına sen ki mevlânâ-yı mûmâileyh Halîl zîde ilmuhûsun vâki' hâli i'lâm eylediğün ecilden vech-i meşrûh üzere amel olunmak için yazılmışdur. Fî Evâi'l-i Zi'l-hicce sene (1)135 (2-11 Eylül 1723)"

altı sütün çanak yoğurdunun yarım kıyyesi bir paraya, çayır yoğurdunun kıyyesi iki paraya, torbalı yoğurdun kıyyesi beş paraya satılıyordu.⁵¹¹

3.6. Kahve İaşesi

Tarihte 5. yüzyıla kadar giden kahve içme alışkanlığı İstanbul'da 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵¹² Avrupalı seyyahlar, kahve alışkanlığını Mısır'dan ve İstanbul'dan batıya, özellikle Fransa'ya taşımışlardır.⁵¹³ Mısır'dan tüccarlar vasıtasıyla getirilen kahve, kural olarak gümrüğe dahil olduktan sonra önceden belirlenmiş olan bazı hanlara (Balıkpazarı kapısı dahilinde ve Tahmis etrafında bulunan Kurşunlu, Papasoğlu, Çukur, Seyyid Ağa, Haraci? Hanlarıyla Pekli mahzeni) depolanıp daha sonra satışa sunulurdu. Bunun hilafına başka hanlara kahve sevk edilmesi üzerine, nizama aykırı olan bu faaliyetin önlenmesine dair 1765 yılında yayınlanan hüküm bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁵¹⁴

17. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 55 dükkânı olan ve sayıları 100'ü bulan kahve tüccarlarıyla, 300 deposu ve sayıları 500'e ulaşan kahve toptancıları mevcuttu. 18. yüzyılın sonlarına kadar kahve ticareti iltizam usulüne göre yapıyordu. Kısa sürede en fazla tüketilen maddeler arasında yer alan kahve, en kârlı ticaret alanlarından biri olmuş, zaman zaman İstanbul halkının ihtiyacını karşılayamayacak duruma gelen mültezimler, stokların yetersizliğinden dolayı yasadışı yollara başvurmak zorunda kalmış ve karışık kahve satılmasına göz yummuşlardır. Avrupalı tüccarların piyasaya el atması, bilinen toptancılar dışında kaçak satıcıların türemesi ve piyasadaki kahve stoklarının hızla erimesi giderek kronik bir kahve kıtlığı meydana getirmiş ve kıtlık, beraberinde fiyatların da yükselmesine sebep olmuştur.⁵¹⁵

1179 (1776) tarihli bir hükme göre İstanbul'da kahve sıkıntısı çekilmemesi için alınması gereken tedbirler belirtilmekte ve ayrıca belgede Mısır tüccarlarından

⁵¹¹ İKS, İst, D.25, s. 228.

⁵¹² M. Cengiz Yıldız, "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane", *Türkler* (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kâmil Çiçek, Salim Koca), C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 635.

⁵¹³ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.1, s. 188-194.

⁵¹⁴ Kala, *İTT*, C.1, s. 231-232, No:7/250/766

" Mısır-ı Kahire'den Âstâne-i aliyyeye gelen kahve gümrüğe dâhil olduktan sonra zikr olunan kahve Balık pazarı kapusu dâhilinde ve Tahmis etrâfında vâki' Kurşunlu Han dimekle ma'rûf han ile Papasoğlu Hanı'na ve Çukur Han ve Seyyid Hanı'na ve Ağa Hanı'na ve Haraci Hanı'na ve Pekli (?) Mahzeni'ne vaz' ve behâsı ma'lûm olarak ber mu'tâd-ı kadîm narh-ı rûzi ile ibâdullâha bey' olunmak üzere bundan akdem nizâm virilüp ve zikr olunan mevâzi'den gayrı âhar hana ve mahzenlere kahve vaz' u itlâk olunmak memnû'atdan iken ... Fî Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel sene 1179 (16-25 Ekim 1765)"

⁵¹⁵ Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, İstanbul: AD Yayıncılık, 1996, s. 30-31.

İstanbul'a kahve getiren bazergânların isim ve şöhretleri bildirilmektedir. Söz konusu şahısların sayısı belgede otuz kişi olarak geçmektedir. Kahve sıkıntısı çekilmemesi için öncelikle kahvelerin stoklandığı hanlarda ve gemilerde ne kadar kahve bulunuyor ise bunların gümrükde defterlere kayıt edilmesi, her ay ne kadar tevzi ediliyorsa defterdeki toplamdan düşülmesi ve gelenlerin de deftere ilave edilerek muayyen mahallerde muhafaza edilmesi, özetle ciddi bir stok ve kayıt sistemi istenmekteydi. Ayrıca kahvenin muhtekirlerinin eline geçmemesi, kısa zamanda tüketilmemesi ve gümrüğe gelen kahvenin muhafaza edilebilmesi için bunun nakline memur olan gümrük hamallarının kahveyi muayyen hanların dışında başka mahallere götürmemesi isteniyordu. Buna ilave olarak attarların ve bazergânların elinde bulunan kahve bittiğinde kethüdaları tarafından kayıtlarının tutularak kendilerine kahve tevzi edilmesi gerekliliğine dikkat çekiliyor; rica ve şefaitle kahve tevziine müsaade edilmemesi gerektiği bildiriliyordu.⁵¹⁶ Aynı tarihlerde kahve vaz edilen hanlar ve mahzenler ve sair yerlerde mevcut olan kahvenin muhtekirlerin eline geçip halka yüksek fiyattan satılmasının engellenmesi amacıyla Gümrük Emîni marifetiyle söz konusu yerlerdeki kahvenin tahrir edilerek oluşturulacak olan defterin incelenmesinden sonra kahve tevziinin yapılması emrediliyordu.⁵¹⁷ Tarihini tam olarak tesbit edememekle birlikte 3.

⁵¹⁶ İKS, İst, D.25, s. 68.

“İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Gümrük emîni ağanın işbu takrîrine nazar ve nizâm-ı beldeye evfâk ve ibâdullâha enfâ‘ olacak vechile sûret-i nizâmını mülâhaza ve hâlâ hanlarda ve sefinelerde ne mikdâr kahve mevcut ise gümrükde defter-i mahsûsa kayd ve beher şehir ne mikdâr tevzi‘ olunur ise mevcûddan ferr ü nihâde ve bir taraftan gelenlerine mevcûd zam ve mahall-i mu‘ayyenede hıfz ve dâ‘ima vârid ve masrûf mazbût olmak vechile taht-ı zâbitaya rabt ve sûret-i nizâmını i‘lâm eylesün deyü. Fî 6 Zi‘l-hicce sene 1179 (16 Mayıs 1766)”

“... beş aded hanlara ber müceb-i defter vaz‘ ve muhtekir tâ‘ifesi yedlerine girmek ve az evkâde itlâf ve izâ‘at olunmayub mazbût ve hıfz u hırâset olunmak için gümrükden kahve nakline me‘mur gümrük hamalları zikr olunan hanlardan mâ‘adâ âhar mahallere kahve getürmeyüb ol vechile mazbût ve mahfûz olduğu halde attârân esnâfı yed‘lerinde olan kahveleri kalmadığı suretde kethüdaları ma‘rifetiyle dükkânları ve attârânın ism ü resmleri ve beher attârın hâllerine göre ne mikdâr kahve virilmek iktizâ ider ise iktizâsına göre bir ay âharına değin tevzi‘ olunmak ve bazergân tâ‘ifesinden dahî beher bazergânın ne mikdâr kahve ferdeleri var ise ânların yed‘lerinde olan kahve ferdeleri bilâ şefâ‘at ve bilâ mürâ‘at hâtırda kesek ism ü resmleri ve aded ve mikdârları ile defter olunub her kesek ferdelerinin mikdarına göre ... Fî 6 Zi‘l-hicce sene 1179 (16 Mayıs 1766)”

⁵¹⁷ İKS, İst, D.34, s. 88.

“Bâ sahh

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Asitâne-i aliyyede vâki‘ öteden berü kahve vaz‘ olunan hanlar ve mahzenler ve mahall-i sâ‘irede mevzu‘ ve mevcûd olan kahve muhtekirler tâ‘ifesi yedlerine geçüb ibâdullâha ziyâde beha ile fûruht olunmamak mülâhazasına mebnî sinîn-i sâbıkada olduğu misüllü izzetlü gümrük emîni ağa ma‘rifetiyle cümlesi tahrîr ve ... ma‘lûm oldukdan sonra iktizâsına göre sarf ve i‘tâsı husûsu dahî ... nizâma mebnî olmak muktezî olmağla imdi ber minvâl-i muharrer zikr olunan hanlar ve mahzenler vesâ‘ir mahallerde mevcûd olan kahveyi emîn-i mumâileyh ma‘rifetiyle tahrîr itdirüb defterini huzûrumuza i‘lâm eyledikten sonra sarf ve i‘tâsı hususunu dahî iktizâsına göre hüsn-i nizâma rabt ve ifâde eylesün deyü buyruldu. Fî 2 Rebî‘ul-âhir sene 1184 (26 Temmuz 1770)”

Selim dönemine ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir hatta göre çiğ Yemen kahvesinin bir vukiyyesinin attarlara doksan altı paraya, attarların da vukiyyede iki para kâr ile ahaliye doksan sekiz paraya satmaları yönünde emir verilmişti.⁵¹⁸ Fakat buna yakın zamanlarda vukiyyesinde dört para kâr ile yüzyedi paraya da satıldığı vakidir. Elbette burada mevsim şartları, İstanbul'a getirilen kahvenin miktarı gibi etkenler rol oynamaktadır.⁵¹⁹ Yemen kahvesinin yanısıra kahve sıkıntısı çekildiğinde Efrenc kahvesi de kullanılmaktaydı. Bu kahve, anlaşıldığı kadarıyla kalite açısından Yemen kahvesinin yerini tutmamakta ve daha çok fakirler ve yahudiler tarafından tüketilmekteydi.⁵²⁰

Kahvenin temini zor olduğu için halka bildirilmek üzere 1806 yılında İstanbul kadılığına gönderilen bir emirde, kahve konusunda idareli olunması ve tamamının piyasa sürülmeyle dar zamanlarda kullanılmak üzere stoklanması fakat pahalıya satılmaması ve kahve sıkıntısı çekildiğinin halka fark ettirilmemesi istenerek ilgili attar esnafına tenbih edilmesi emrediliyordu. Konuyla ilgili belgeye göre kalan kırk bin vukiyye kahveyle kırk gün boyunca idare edilmek zorundaydı.⁵²¹ Kadılık tarafından yazılan cevapta kahveci esnafının çağrılarak kendilerine gereken tenbihatın yapıldığı bildiriliyordu.⁵²² Aynı tarihlerde yine kahve sıkıntısı çekilmesi sebebiyle mevcut kahvenin miktarı araştırılmış ve altmış bin vukiyye kahve olduğu tespit edilmiştir. Buna göre attar esnafı verdikleri taahhütte, mutat olarak günlük ihtiyacın iki bin vukiyye

⁵¹⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, No:10951

“... kahvenin bir kıyyesi ketm ü ihfâ olunmayarak beher vukiyye çiğ Yemen kahvesi doksan altışar paraya attârlara tevzî' ve taksim olunmak ve attârlar dahî beher vukiyyesinde ikişer para fâ'ide zammıyla doksan sekizer paraya virmeleri ...

⁵¹⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 13962

⁵²⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun, No:13077

“... Efrenc kahvesini fukara ve bazı yahûdi tâ'ifesi isti'mâl idegelmeleriyle Efrenc kahvesinin oldukca idâreye medâr olacağı ...”

⁵²¹ İKS, İst, D.90, s. 95.

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

Lehü'l-hamd etrâfdan ve bâ t'ekîd Mısır'dan bundan böyle külliyetlü kahve vürüdü her ne kadar me'mûl-ı kavî ise dahî el hâleti hâzihî vürüd idinceye kadar derdest olan kahvenin itlâf olunmayarak ve ibâdullâha kahve yokdur deyü söz söylenmeyerek bi't-tasarruf hüsn-i idâresi matlub olduğundan başka attârâna virilen tevzî'in yevmiyesi tamâmen i'mâl olunmayub yevmiyeden zuhûr iden fazlayı ketm ve iddihâr ile vakt ü zarûretde ziyâde behâya bey' itmeyi i'tibâr eyledikleri ma'lûm olan hâlâtdan olub lâkin böyle vakitte o misüllü kâr-ı mekrûha mütecâsir olunmamak ve ber vech-i muharrer kahvenin virası irişinceye kadar kahve yokdur didirmeyerek idâre itdirmek lâzime-i vakt ve hâlden olmağla attârâm vesâ'ir lâzım gelenleri huzurunuzda ihzâr ve keyfiyet ve dakîkası etrlfiyla kendülere tefhîm birle el-yevm mevcûd olan kırk bin vukiyye kahveyi kırk gün mikdârı idlre itmek ve itllf ve kîl ü kâl tekevvin itdirmemek üzere ta'ahhüde rabt ... Fî 27 Cemâziye'l-âhir sene 1221 (11 Eylül 1806)”

⁵²² İKS, İst, D.90, s. 95.

olduğunu bildirmiş ve mevcut kahvenin otuz hatta kırk gün kadar yetebileceğini ifade etmiştir.⁵²³

Farklı kalitedeki kahvenin karıştırılarak satılması kesinlikle yasaklanmıştı. Bu hareket çok şiddetli tepki görüyor ve yapan şahıslara dükkân açamama ve sürgüne gönderilme cezaları istenebiliyordu..⁵²⁴ Fakat buna rağmen daha önce değindiğimiz gibi usulsüzlüğün önüne geçilememiştir.

Kahvenin sağ ve halis olması makbuldu. Bu konuda (1215) 1800 yılına ait bir hükme göre Gümrük Emni tarafından attarandan üç kişiye birerden üç torba olarak verilen kahveyi, söz konusu attaran çürük olduğu iddiasıyla geri göndermiş ve ücretini de vermemiştir. Gümrük Emni marifetiyle ehl-i vukufun incelemesi sonucunda kahvenin sağ ve halis olduğu tespit edilmiş ve kahveleri alan kişilerin bunu kahvenin fiyatını düşürmek için yaptıkları anlaşılmıştı. Neticede kahve tekrar aynı kişilere vukiyyesi yedişer kuruş dörder paradan satılmıştır.⁵²⁵ Kahvenin, kahveci tüccarlar

⁵²³ İKS, İst, D.90, s. 76.

“... mevcûd olan kahvenin mikdârı tefahhus olundukda dört yüz kırk üç ferde ve iki yüz otuz beş zenbil olduğu tahkîk olunmağla zikr olunan kahveden iki yüz ferdesi şimdilik tevkîf olunub mâ’adâsı olan iki yüz kırk üç ferde ile iki yüz otuz beş zenbil kahve ber vech-i tahmîn altmış bin vukiyye bâliğ olub mu’tâd üzere yevmiye ikişer bin vukiyye hesabıyla otuz güne mütehammil iken be inâyetillâhi te’âlâ kırk gün temâmına değin yetiştirilüb müddet-i merkûme zarfında ibâdullâha kahve husûsunda kat’an muzâyaka çekdirilmemek üzere cümlesi bi’l-ittifâk müte’ahhid oldukları ... Fî 15 Cemâziye’l-evvel sene 1221 (31 Temmuz 1806)”

⁵²⁴ Kala, İET, C.1, s. 317-318, Hüküm No: 6/129/365

“İstanbul kâdısına hüküm ki:

Âstâne-i aliyyemde vâki’ Mısır çâşusunda attârân esnâfi südde-i sa’adetüme arz-ı hâl idüp kahve dellâli olan Seyyid Mehmed Alemdar nâm kimesne kemâl-i hîlesinden nâşî Efrenc kahvesini Yemen kahvesine halt idüp bey’a cesâret ve ol vechile beynerinde cârî olan nizâmun ihtilâline bâ’is ve şerr ü şürûrundan emniyetleri olmaduğın bildirüp ... cümlemizün re’yu’l-ayn keşf ü müşâhede ve ma’lûmlarımız hilâf-ı emr-i âlî mahcûb ve mücrîm olmamıza bâ’is ü bâdî olacak keyfiyyâtdan oldığı ma’lûm ve zâhir olmağla fîmâ ba’d kahve dellâllığı hıdmetinde ebeden istihdâm olunmamak ve ber takrîb kahveci dükkânı açdurılmamak ve eğer bir kimesne i’âneti ve himâyesiyle dellâllığa veyahud dükkâna girmek sevdâsında olur ise diyâr-ı âhara nefy ve tağrîb olunmak için ekîd ü şedîd emr-i âlişânun istid’â-yı inâyet eyledüklerin kıdvetü’l-emâcid ve’l-ayân hâlâ İstanbul gümrüğü emîni Es-seyyid İshak zîde mecduhuya i’lam itmeğın i’lâmı mücebince amel olunmak bâbında fermân-ı âlişân yazılmışdur. Fî Evâhir-i Şevvâl sene 1175 (15-23 Mayıs 1763)”

⁵²⁵ İKS, İst., D.73, s. 92.

“Ma’rûz

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen bundan beş mâh mukaddem Gümrük emîni efendi ma’rifetiyle tevzî’ olunan kahve ashâbından ... nâm tâcirin tevzî’e idhâl birle cem’an üç tobra kahve mezbûrünün hisselerine tarh ve ta’yin ve tahsîs olunmuşiken kahveler çürükdür deyü mezbûrün üç tobra kahveyi gerü hana gönderüb bu âna kadar semenlerini edâ itmemeleriyle tâcir-i merkûmun talebiyle zikr olunan üç tobra kahve Gümrük emîni efendi ma’rifetiyle ehl-i vukûfa irâ’et olundukda sağ ve hâlis kahve olub lâkin attârân-ı mezbûrünün ru’yet-i idâreleri ancak behâsının tenzîline mebnî olduğu tahkîk olunmağla

tarafından satılmasına rağmen kurallara aykırı olarak başkaları tarafından satılması fiyatların yükselmesine sebep oluyordu. Bu sebeple İstanbul'a gelen kahvenin Gümrük Emini tarafından esnafa ne şekilde dağıtımının yapıldığı ve halka hangi fiyata satılması gerektiği araştırılır ve bildirilirdi.⁵²⁶

III. Selim, halka halis kahve temin edilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuş ve bununla ilgili olarak hazırlanan bir nizamnameyi hatt-ı hümayun ile bildirmiştir. Buna göre kahve satışı ve nezaretinde uygulanan iltizam usulü kaldırılarak bu görevler aylık ile çalışan bir şahsa verilmiştir. Buna göre kahvenin temiz ve saf olarak satılması, kahve satışı ile geçinen kişilerin seçtiği dört kişinin marifetiyle sağlanacaktı. Mısır çarşısı tüccar ve kethüdalarının kahve satıcılarına kefil olmaları kararlaştırılmıştı. Usulsüzlük yapanların ve bunları bildiği halde haber vermeyenlerin ve kefillerin cezalandırılmaları istenmiş ve bir nevi zincirleme kefalet usulüyle halka halis kahve temin edilmesine çalışılmıştır.⁵²⁷

mezbûrûn âttârlar kahveleri han-ı mezkûrdan ahz ve semeni olan beher vukiyyesi yedişer guruş dörder paradan tâcir-i merkûma teslîme ... Fî 22 Receb sene 1215 (14 Aralık 1800)"

⁵²⁶ İKS, İst, D.65, s. 69.

"Ma'rûz

İstanbul kâdısı fazîletlü efendi

El hâleti hâzihî kahvenin yirmi dirhemi sekiz paraya olmak üzere kahveci esnâfı ibâdullâha fûruht idegelüb ancak tahkîk olunduğuna göre esnâf-ı merkûmenin asıl tüccârdan aldıkları vechile hesâb olunsa yirmi beş dirhem kahvenin revâcî tenezzül kabul ideceği âşikâr ve her hâlde ibâdullâhı hasâratdan vikâyet lâzımeden olub zemân-ı sâ'adet aktârane-i şâhânede her husûsda vech-i i'tidâle ri'âyet olunması matlûb idüğü bedîdâr olmağla imdi Gümrük emîni ağa ma'rifetiyle el yevm Dersa'âdet'e gelen kahvenin esnâfa ne vechile tevzî' olunduğu tahkîk ve aded geldikten sonra ibâdullâha kaç paraya fûruht olunmak iktizâ eylediğini muvâzene ve tedkîk itdirmek sûret-i nizâm-ı müstahsene rabt ile keyfiyeti i'lâm eyleyesiz deyü buyruldu. Fî 21 Şevvâl sene 1203 (15 Temmuz 1789)"

⁵²⁷ Karal, 1988, s. 139-140.

4. SONUÇ

Tezimizde, 18. yüzyılda İstanbul'da gıda sektöründe bazı temel gıda maddelerin temini için daha önce tesis edilmiş olan kurumların ve organizasyonların yüz yıl içindeki seyrini ve ilgili esnafın karşı karşıya kaldığı problemleri anlatmaya çalıştık. Elbette bütün gıda maddelerinin bir tez içinde anlatılması mümkün değildir. Hatta her bir ürün ayrı bir tez konusu olarak bile çalışılabilir. Fakat burada temel çerçeveyi çizmeye ve konuyu ana hatlarıyla resmetmeye gayret ettik. Tezimizi hazırlarken resmi belgelerde yer alan şikayetleri ve problemleri, devletin ve esnafın bu problemlere yaklaşım tarzını ve getirilen çözümleri ortaya koymaya çalıştık. Bu sebeple İstanbul İstanbul Kadı Sicilleri, Ahkam Defterleri ve Atik Şikayet Defterleri bizim için birinci dereceden kaynakları oluşturmuştur. Diğer bir deyişle çalışmamıza daha çok birinci elden belgeler yol göstermiştir.

Üzerinde durduğumuz diğer önemli husus da, incelediğimiz 18. yüzyılın, klasik döneme göre ciddi bir değişime konu olup-olmadığıdır. Elbette tarihte durağanlıktan söz etmek imkansızdır. Fakat değişimin ritmi, ne ölçüde gerçekleştiği ve sonrasına neler bıraktığı önemlidir. Bu açıdan baktığımızda, elde ettiğimiz bilgi ve belgeler doğrultusunda kanaatimiz, 18. yüzyılın, Osmanlı klasik döneminin bir devamı niteliğinde olduğudur. Bununla birlikte hiçbir değişimin olmadığı elbette iddia edilemez. Fakat ortaya çıkan problemlerde hüküm verirken genellikle kadim kanunlara atıfta bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Ciddi anlamda değişimlerin ancak 18. yüzyılın sonlarında 3. Selim döneminde yapılan kapsamlı reformlarla birlikte meydana geldiğini ve bu reformların esnaf hayatını da etkilediğini söyleyebiliriz.

3. Selim döneminde, inhisar ve gedik hususunda bazı düzenlemelere gidilmiştir. İnhisarın, yani belirli malların belirli esnafa tahsisinin piyasada fiyatları yükselttiği düşünülmüştür. Erzak cinsinden maddelerin inhisarı eskisi gibi kalmakla birlikte diğer maddelerde kaldırılması gerektiği bildirilmiştir. Gediklerle ilgili olarak da eski gediklerin muhafaza edilmesi fakat yenilerinin ihdasının zorlaştırılması kararı alınmıştır. Sonuç olarak klasik dönem boyunca esnaf lehine yapılan uygulamaların ve verilen imtiyazların çözülmeye başladığını düşünebiliriz. Bir diğer önemli husus da vakıf kiralalarının artırılması ve vakıf mülklerinde iltizamlaşmadır. Bu sürecin ardından 19. yüzyılın

ortalarından itibaren ustaların muhtelif mekanlarda bağımsız iş yeri açmaları sık görülür hale gelmiştir. İaşe usullerinde de ciddi değişiklikler olmuş, daha önce büyük şehirlerin iaşesinde alımlarda fiyatları devlet belirlerken 3. Selim döneminde piyasa şartları daha çok tüccarlar tarafından belirlenmeye ve geleneksel iaşecilik anlayışı değişmeye başlamıştır. İstanbul'un iaşesi için 1793 yılında, Zahir Nezareti'nin kurulmasıyla zahire tedariki daha düzenli hale gelmiştir. Bu kurum, zahirenin tedarikinden İstanbul'a getirilmesine, ilgili esnafa dağıtımından halka satışına ve fiyatlara kadar sorumlu tutulmuştur. 18. yüzyılda Muhtesiblik de eski önemini kaybetmiş ve daha önce iltizama konu olan bu görev, 2. Mahmud döneminde İhtisab Nezareti adında resmi bir kuruma dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'ndeki esnaf teşkilatı daha önce yaşamış olan İslam devletlerinde ve özellikle Selçuklularda mevcut olan esnaf teşkilatıyla büyük benzerlikler arz etmektedir. Osmanlılardaki esnaf teşkilatına kaynaklık eden Ahilik, Selçuklulardaki fütüvvet kurumunun devamı niteliğindedir. Devletin kurulma aşamasında ciddi sorumluluklar yüklenen ahiler aynı zamanda esnaf teşkilatına da kaynak teşkil etmiş ve ahilik zihniyeti bütün klasik dönem boyunca esnafa rengini vermiştir diyebiliriz.

Devletin kuruluşu aşamasındaki esnaf teşkilatı ile ilgili bilgilerimiz gerçekten çok azdır. Bununla birlikte iktisadi hayatla ilgili kural ve teamüllerin sürekli olarak esnaf lehine işlediğini tespit edebilmekteyiz. Bilindiği gibi vakıflar esnaf hayatında çok büyük bir yer tutmaktaydı. Kendi mülk-dükkanları da olmakla birlikte esnaf, çoğunlukla mesleğini vakıf-han veya dükkanlarda icra etmekteydi. Zamanla vakıfların harap vaziyetten kurtarılması, vakıf gelirlerinin ve esnafın mesleğini icra ettiği bu mekanlarda sürekliliğini temin etmek amacıyla esnafa vakıflar üzerinde çok geniş haklar tanınmıştı. Vakıf sistemindeki değişikliklerle birlikte gedik haklarının da genişlemesi esnafın tekelleşmesini güçlendirmiştir. Böylece esnafın sorumlulukları ve kendi çıkarları açısından vakıfları daha çok sahipleneceği düşünülmüştür. Devletin istikrarlı bir ekonomik hayatı hedeflemesi ve vakıflara tasarruf etme biçiminin değişmesi neticesinde esnaf gruplarının tekelleşmesi daha belirgin hale gelmiş ve bu durum III. Selim dönemine (1789-1807) kadar devam etmiştir. Gerçekten de uzun yıllar devam eden

gedik uygulaması devletin, esnafı ve ekonomik hayatı denetlemesinin önemli araçlarından biriydi.

Esnaf için gerekli olan hammaddenin temin edilerek dağıtıldığı, mamul hale gelen malların kalite kontrollerinin yapıldığı, hammaddenin ve toptan sevkedilecek olan malların depolandığı mekanlara “lonca” adı veriliyordu. Loncalar aynı zamanda esnaf arasındaki problemlerin görüşülüp karara bağlandığı yerlerdi. Lonca kavramı en erken 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Diğer yandan lonca, teşkilatlanmış esnafı ifade etmektedir.

Esnafın üst yönetiminde ise 18. yüzyılda şeyhlik kurumunun debbaglık ve berberlik esnafılığı gibi bazı istisnalar dışında fazla zikredilmediğini görüyoruz. Bu dönemde ön planda olan iki kişi kethüda ve yiğitbaşdır. Hammadde temininden esnaf arasındaki ihtilafların giderilmesine ve esnafın kontrolüne kadar her türlü işlerle kethüda ve yiğitbaşı ilgilenmektedir. 18. yüzyılda adı pek geçmeyen diğer bir kurum da muhtesibliklidir. Her hususta esnaf grupları ile kadılık arasında aracı olan muhtesibden bu yüzyılda pek bahsedilmemektedir. Nitekim 19. yüzyılda İhtisab Nezareti adı altında merkezi bir kurum haline gelmiştir.

Üretim imkanlarının sınırlı olduğu ve harp, kıtlık, taşradan büyük şehirlere göçler, mevsim şartları vs. sebeplerle üretim, imalat ve nakliyenin etkilenebilmesi muhtemeldi. Bu sebeplerle piyasada yeterince mal arzının bulunması açısından ne kadar esnaf olduğu ve bunların üretim ve imalat imkanlarının önceden tespit edilebilmesi gerçekten çok önemliydi. Devlet, bu politikalara uygun olarak esnaf sayısını da dondurmakta ve zaman zaman esnaf sayımları yapmaktaydı. Fakat buradan çok statik bir durumun söz konusu olduğu düşünülmemelidir. İhtiyaç olduğunda gerekli araştırmalar yapılır ve bunun tespiti halinde ilgili esnaf kolunda faaliyette bulunan esnafın ve dükkanların sayısı artırılabilirdi.

“Kadrolu” diyebileceğimiz resmi esnafın dışında kanuna aykırı olarak sabit veya seyyar şekilde esnafılık yapanlara “koltukçu”, malları istifleyip fahiş fiyatla satanlara ve mesleğini hile karıştırarak icra etmek isteyenlere “muhtekir” veya “madrabaz” adı veriliyor ve devlet bu gibi şahıslarla sürekli mücadele ediyordu. Esnaf arasında kefalet sistemi geçerliydi. 18. yüzyılda köyden kente özellikle de İstanbul’a yapılan göçler de esnafı huzursuz etmiştir. Bu şahıslar, özellikle seyyar olarak esnafılık yapıyor ve kadrolu esnafın geçim imkanlarını daraltıyordu. Ayrıca çeşitli vasıtalarla

yerleşik-resmi esnafın arasına dahil olmaya çalışıyorlardı. Devlet bu tür davranışları önlemek amacıyla yaptığı esnaf sayımlarında İstanbul'a dışardan gelenlerin tespit ve teslimini istiyor, aksi halde ilgili bütün esnafın bundan sorumlu olacağını duyuruyordu.

Dükkan açmak belirli kurallara tâbiydi. Dükkan açmak isteyen şahıs, esnaf hiyerarşisinde ustalık makamına gelmiş olsa bile ilgili iş kolunda ihtiyaç olması ve diğer meslektaşlarının da ustaya kefil olması gerekiyordu. Esnaf sayımlarında bu husus özellikle belirtilerek esnafın isimleri ve ünvanları belirtildikten sonra hepsinin birbirine ve kethüdalarının da hepsine kefil oldukları bildiriliyordu.

Esnafın kontrolü öncelikle esnafın kendi teşkilatı ve hiyerarşisi içinde yapılırdı. Her esnaf öncelikle kendi üst makamlarına karşı sorumluydu. Herhangi bir problemle karşılaşıldığında öncelikle esnafın kendi içinde halledilirdi. Şayet bu mümkün olmuyorsa o takdirde kadıya müracaat olunurdu. Hükümler ise yılların tecrübesiyle yerleşmiş olan kanun veya teamüllere göre verilirdi. Kuralların ihlali durumunda öncelikle ilgili esnaf uyarılır, bir kaç kez tekerrür ederse belgelerde geçtiği şekliyle “*mütenebbih*” olmazsa ceza verilirdi. En ağır cezalar genellikle müslümanlar için sürgün, hapis, kalebentlik yapılma; gayri müslimler için küreğe vaz edilme ve sık olmamakla birlikte her iki zümre için de meslekten men edilmeydi. Fakat zaman zaman kulağından duvara çivileme, malın müsadere edilmesi ve idam cezası gibi daha ağır cezalar da uygulanırdı. Ağır cezalar özellikle halkın temel gıda maddesi olan ekmeğin imaliyle iştilgal eden esnafa uygulanırdı. Bu durum devletin, halkın temel gıda maddelerinin kaliteli ve tespit edilmiş olan fiyattan temin edilmesi yönünde gösterdiği hassasiyeti ifade etmektedir. Esnafa verilen cezalar tatbik edilmeye başlandıktan sonra bile ilgili esnaf yöneticileri zaman zaman ceza alan esnafın mütenebbih olduğunu düşünerek affını talep eder ve bu talepler devlet tarafından genellikle uygun bulunurdu. Esnafın kontrolü sadece oto-kontrol şeklinde yürümezdi. Devlet tarafından da sık sık kontroller yapılırdı. Hiyerarşik sıralama yapacak olursak birçok görevinin yanısıra muhtesib, kadı, sadrazam ve hatta padişah da esnaf denetimi yapardı. Ayrıca İstanbul'da esnaflığın kurallara uygun olarak yürütülebilmesi için şehirle ilgili farklı görev ve makamlarda bulunan yöneticilere sık sık hükümler gönderilirdi.

Büyük şehirlerin ve özellikle İstanbul'un iaşesi devlet için çok önemliydi. İmparatorluğun başkenti olması ve büyük bir nüfusu barındırması sebebiyle İstanbul bu bakımdan ayrıca önem taşıymaktaydı. İstanbul'un iaşesiyle ilgili hususlar en ince

ayrıntlarına kadar düşünülür ve gerekli tedbirler alınır. Fakat buna rağmen zaman zaman problemler de çıkabiliyordu.

Mal ve hizmetlerin fiyatı da devlet tarafından tespit edilirdi. Narh sistemi adı verilen bu sisteme göre mal ve hizmetler için olağan veya olağanüstü dönemlerde fiyatları devlet tayin ederdi. Bunun için devlet ve esnaf yöneticileri birlikte çarşı tutar yani malın hammadde halinden mamul madde olana kadar geçirdiği aşamalar inelenir ve belirli bir kar marjı ilave edilerek piyasadaki fiyat belirlenirdi. Zaman zaman narha riayet edilmediği olur fakat esnafın bu hususa özen göstermesi için hükümler yayınlanırdı. Ramazan ayında ise ayrıca bu konulara her zamankinden daha fazla dikkat edilirdi.

Esnafın zaman zaman başkalarından borç aldığı belgelerde görülmektedir. Fakat bu borçların nerelerden alındığı, yatırımlara gidip-gitmediği veya ne kadarının yatırımlara harcandığı ve bu borçların alınış gerekçesi net olarak anlaşılammaktadır. Kadı sicillerinde, nakit borç-alacak davaları ile ilgili birçok belge bulunmakta, davalarda borçlular borçlarını itiraf etmekte ve mahkeme kararıyla borçlarını ödemeleri hükme bağlanmaktadır. Fakat alınan borçların genellikle resmi evraklarla tescil edilmediğini görüyoruz. Esnafın, malını aldığı diğer bir esnafa borçlanması ve bu borçların tehir edilmesi veya ödenmemesi özellikle gıda sektöründe ciddi sonuçlar doğurabiliyordu. Bu durum müteselsilen birbirine bağımlı esnafta daha net bir şekilde ortaya çıkıyordu. Mesela uncu ve değirmencilerin kapan tüccarlarına borçlarını ödememesi Balkanlardan buğday getiren tüccarları çok müşkil durumda bırakıyor, hatta İstanbul'a un temininde sıkıntılara yol açıyordu. Bu borçlar belgelerde geçtiği şekilde “*tedahül*” oluyor yani ödeme yapılmaksızın birkaç sene üst üste birikebiliyordu. Benzer şekilde bakkalların da zahire getiren tüccarlara borçlarını ödememeleri kapan tüccarlarını zor duruma düşürüyordu. Bu durumun İstanbul halkı için ortaya çıkaracağı problemler bilindiğinden ilgili esnafa idama kadar varan çok ciddi cezalar verileceği bildiriliyordu.

İstanbul'un işesi çok geniş bir coğrafyayı ilgilendirdiğinden üretici, tüccar ve esnaf arasında, tedavülde bulunan paraların kullanımı, değer açısından farklar olması sebebiyle problemlere sebebiyet veriyordu. Tüccarlar, bir bölgede “*sağlam para*” ile aldığı malı İstanbul'da sattığında karşılığında yine sağlam para almak istiyordu. Fakat İstanbul'da kendilerine “*zuyuf*”, “*maksus*”, “*kemrevac*” tabir edilen değeri düşük

paralarla ödeme yapıldığında ciddi oranda zarar ediyorlardı. Bu sebeple tüccar sermayesinin dolayısıyla İstanbul'a mal arzının bundan etkilenmemesi imkansızdı. Bu tür durumların önüne geçilebilmesi için hükümler yayımlanıyor ve alış-verişin mutlak surette sağlam para ile yapılması emrediliyordu.

Ekmek her dönemde halkın temel gıda maddelerinin başında gelmiştir. Bu sebeple 18. yüzyılda da ekmeğin temel maddesi olan buğdayın uzak bölgelerden İstanbul'a getirilmesi, uncu, değirmenci ve fırıncı esnafına tevzi edilmesi ve halka satılması devletin hassasiyetle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bundan dolayı gemilerle buğday ve zahire getiren tüccarlar korunmuş, gerektiğinde kendilerine sermaye tedarik edilmiş fakat onlardan da buğdayı ve zahireyi zamanında ve kaliteli olarak getirilmesi istenmiştir. Kıtlik zamanlarında devlet, daha önceden tedarik ederek anbarlarda muhafaza ettiği buğdayı satıcılara arz etmiştir.

Gıda sektöründe özellikle kasaplık, değirmencilik, fırıncılık ve bakkallıkla iştiğal edenlerin zaman zaman iflasla karşı karşıya kaldığını veya bu türde beyanlarda bulduklarını görüyoruz. Bu şahıslar bazen de dükkanlarını, arkalarında borç bırakarak terk ediyorlardı. Bu sebeple dükkan veya işletmelerde bulunan gedikler satılarak öncelikle mal aldıkları tüccarların borçları kapatılıyor, kalan meblağ olursa eski sahiplerine iade ediliyordu.

Esnaf arasında iş ortaklıkları da kurulmaktadır. Ortaklıklar bozulduğunda, tasarruf edilen gedik, aralarında pay edilmektedir. Bakkallar gibi küçük esnaf arasında bile kurulmasına rağmen bu ortaklıklar daha çok ciddi sermaye gerektiren değirmencilik ve İstanbul hariciyle de sürekli irtibat kurulmasını zorunlu kılan kapan ticareti ve kasaplıkta daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Malların üreticiden tüketiciye doğrudan ulaştırılması önemli hedeflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili esnaftan sadece üzerine düşen resmi vergiyi ödemesi istenirdi. Bunun dışında devlet yöneticilerinin veya başka herhangi birinin tespit edilen vergilerin dışında esnaftan bir şey istemesi kesinlikle yasaktı. Aksine davranan yöneticilerin cezalandırılması talebiyle ilgili 18. yüzyıla ait birçok belge örneği mevcuttur.

İstanbul'da yaşayan herkesin bir meslek sahibi olması isteniyordu. Bütün meslek sahipleri devlete göre esnaf kategorisinde idi. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti için teorik olarak meslek sahibi olmayan ve “boşta gezer” diyebileceğimiz insan

tasavvuru yoktu diyebiliriz. Bu sebeple ve ilave olarak üretim-tüketim dengelerini bozabileceği, başıbozukluğa yol açabileceği, ciddi yatırımları gerektirebileceği ve terk ettikleri yerlerdeki vergi gelirlerini düşürebileceği endişeleriyle kırsal kesimlerden İstanbul'a göç edilmesi yasaklanmıştı. 18. yüzyılda taşradan İstanbul'a göç edenler hem nüfusu hem de dükkan sayılarını artırmaktaydılar. Özellikle bu yüzyılda taşradan olan ev göçleri ile İstanbul'un tüketim hacmi son derecede artmıştı. Şehrin iyice artan nüfusu yüzünden şehirde yiyecek, içecek, giyecek, yakacak, sıkıntısı da görülmüş; halk zaman zaman açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyen muhtekirler taşradan gelen malları ucuz fiyatlarla alıp depoluyor ve daha sonra yüksek fiyata satıyorlardı. Bu ise zaten mevcut olan sıkıntının daha da artmasına, halkın pahalılıktan yakınmasına sebep oluyordu.

Bütün denetim ve cezalara rağmen elbette ciddi kural ihlalleri söz konusuydu. 18. yüzyılda esnaf arasında görülen kural ihlalleri çoğunlukla şunlardı:

1-Tevzi, tahsis ve alım-satım nizamı: Belirli malların alım satımı belirli esnafa tahsis edilmiş olmasına rağmen bazı esnaflar bu malları satın alarak ilgili esnafın mahrum kalmasına sebebiyet veriyorlardı. Hatta aynı esnaf grupları bile olsalar bölge olarak farklı ise yine aynı malı alamıyorlardı. Mesela kasaplık hayvanların selhanelerin dışında kesilmesi hayvanların derileri ve iç organlarını satan ilgili esnafın sıkıntı çekmesine ve dolayısıyla ahalinin de müşkil durumda kalmasına sebep oluyordu. Ayrıca fiyat istikrarı da zedeleniyordu. 18. yüzyılda gerçekten de esnaf gruplarının birbirlerinin alanına müdahalesi ve alım-satımın tahsisi ilkesine rağmen kanunlara aykırı olarak bir başka esnaf grubuna ait malların alım-satımı sıkça karşılaşılan bir durumdur.

2-Esnaf adedi ve dükkan açma nizamı: Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren esnaf ve dükkan sayısı belirlenmişti. Esnafın mesleğini icra etme selahiyetine ve bu meslekte kullanılan alet ve edevata kısaca gedik adı veriliyordu. Diğer bir deyişle gedik sayısı belirli ve kayıtlı idi. İhtiyaç duyulmaksızın dükkan açılışına müsaade edilmiyordu. Gelen malların hangi esnafa ve dükkânlara dağıtılacağı öncede bilinmekteydi. Hariçten dükkan açılması veya esnafılık yapılmasının üretim-dağıtım, tüketim ve fiyat dengelerini bozması kaçınılmazdı. Bu sebeple kuralların bozulmaması isteniyordu. Fakat yine de mahalle aralarında dükkan açıp aynı veya başka bir esnaf grubunun alanına müdahale edilmesi zaman zaman karşılaşılan bir durumdu. Ayrıca esnaf gruplarının arasına acemi ve yabancılardan dahil olanlar da vardı.

3-Esnaf Yöneticilik Nizamı: Esnaf yöneticileri esnafın kendi arasından seçiliyor ve devlet de genellikle bunu onaylayarak yöneticiye berat veriyordu. Fakat bazı şahıslar bu kuralın aksine kendilerini esnaf yöneticisi ilan ediyorlardı. Bazen de kural olarak kethüdaları bulunmayıp başka bir esnafa bağlı olarak faaliyet gösteren esnaf grupları kanuna aykırı olarak kethüda seçiyorlardı. Yanısıra yöneticilik makamını kötüye kullanarak rant sağlamaya yönelik faaliyetlere de rastlanıyordu. Bu durum tesbit edildiğinde ilgili yönetici cezalandırılıyor ve hatta meslekten uzaklaştırılabiliyordu.

4-Narh Nizamı: Malların piyasaya cari olan fiyatları ile satılmaları esastı. Fakat bazı esnaf grupları fazla kar elde edebilmek amacıyla malları ucuza alıp piyasaya pahalı fiyattan satmaya çalışıyordu. Hatta bazen İstanbul'a gemilerle gelen sebzeçilerin ve Trakya'dan kasaplık hayvan getiren şahısların yolu karaborsacılar tarafından kesilerek mal ve ürünlerin ucuz fiyata satılması için kendilerine baskı yapılıyordu.

Bunların dışında rutin olarak nitelendirebileceğimiz ihlaller de vardı. Bunlar arasında karaborsacılık, kaçakçılık, kaliteyi bozma, ölçü ve tartılarda hilekarlık, borcunu ödememe, mesleki yetersizlik, resmi olarak kabullenilmiş olanların dışında tablekarlık/seyyar satıcılık gibi durumları sayabiliriz.

18. yüzyıl askeri tabakadan şahısların esnaflığa dahil olmaya devam ettiği bir dönemdir. Gerçekten de belgelerden anlaşıldığına göre bakkallıktan kayıkçılığa ve ekmekçiliğe kadar birçok alanda ordu mensuplarının esnaflığa dahil olduklarını görüyoruz. Devlet, askerlerin esnaflıktan el çekmeleri için hükümler gönderiyor idiye de bunun önüne geçilememiştir. Hatta daha da ileri giderek askeri zümre, esnaf teşkilatında yöneticilik yapar hale gelmiştir. Bunun sonucunda fiili durum devlet tarafından da kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece 18. yüzyılda esnaf teşkilat yönetiminde çift başlılık ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi esnafın kendi arasında seçtiği yöneticiler, ikincisi ise yeniçerilerin atanmasıdır. Bürokrasinin ve ordunun artan masrafları ve kalabalıklaşan kadroların maaş yükü devleti yeni bir uygulamaya zorlamıştır. 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılda da yaygınlaşarak devam eden bu uygulamaya göre küçük rütbeli askeri zümre mensupları aldıkları maaşları devlete bırakmaları (hazine-mande) karşılığında katip, dellal, bekçi, gözcü, vb. sonradan ihdas edilen görevleri alıyorlardı. Bununla da yetinmeyerek giderek şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi esnafın önemli yöneticiliklerine getiriliyorlardı. Esnaf buna fazla direniş gösteremeyerek eskiden olduğu gibi hem kendi yöneticilerini seçmeye devam etmiş

hem de diğer askeri zümre mensuplarına ve dış etkenlere karşı daha kolay korunabilecekleri düşüncesiyle bu durumu kabullenmiştir.

Bütün problemlere rağmen 18. yüzyılın sonlarına kadar esnaf teşkilatı genel hatlarıyla klasik dönemin izlerini taşımaktadır. Her ne kadar zaman zaman ihlaller olsa da gerek devlette gerek esnaf gruplarında esnaflıkla ilgili meri olan kural ve teamüllerin değişmesi yönünde ortak bir iradenin oluşmadığını söyleyebiliriz. Bu yüzyılın sonuna kadar, ortaya çıkan problemlerde sürekli kadim kanun ve teamüllere atıf yapılmakta ve hükümler de o yönde verilmektedir. Bu yüzyılda yoğunlaşan problemlerin halledilmesi için klasik çözüm ve uygulamaların yeterli olmaması sebebiyle yüzyılın sonunda farklı arayışlara gidilmiş ve ciddi değişimler yaşanmaya başlamıştır. Kanaatimizce bu arayışlar, şartların zorlamasıyla devlet tarafından ortaya konulmuş ve 19. Yüzyıldan itibaren ivme kazanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahmet Refik. **Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988
- Ahmet Refik. **Eski İstanbul Manzaraları**, Dursun Gürlek (Sadeleştiren), İstanbul: Timaş Yayınları, 1998
- Akgündüz, Ahmet. **İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Akgündüz, Ahmet. **Osmanlı Kanunameleri**, Cilt 1, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990
- Aktepe, Münir. **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958
- Albayrak, Sadık. **Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul**, 3. Baskı, İstanbul: 2000
- Aynural, Salih. **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001
- Çizakça, Murat. **İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layıkel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999
- Demirtaş, Mehmet. **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Ankara: Birleşik Yayınları, 2010
- Demirtaş, Mehmet. **Osmanlıda Fırıncılık**, İstanbul: Kitap Yayınevi, İstanbul: 2008
- D'ohsson, M. de M. **XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler**, Zerhan Yüksel(çev.) Tercüman 1001 Temel Eser
- Ergin, Osman Nuri. **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Cilt I-II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995
- Ertuğ, Nejdet. **Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001
- Evliya Çelebi. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. Cilt 2, Zuhuri Danışman (Türkçeleştiren), İstanbul: Yayınevi, 1969
- Eton, William. 19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu, İbrahim kaplıkaya (çev.), İstanbul : Kitabevi, 2009,
- Evren, Burçak. **Eski İstanbul'da Kahvehaneler**, İstanbul: AD Yayıncılık, 1996

- Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), 3.Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000
- Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000
- İnalcık, Halil. **Devlet-i Aliyye**, 4. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009
- İnciciyan, P.Ğ. **18. Asırda İstanbul**, Hrand D.Andreasyan (Tercüme ve Notlar), 2. Basım, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976
- Kala, Ahmet. **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998
- Kala, Ahmet. (Proje ve Yayın Yönetmeni) **İstanbul Ahkâm Defterleri–İstanbul Esnaf Tarihi**, İstanbul: Cilt I, İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997
- Kala, Ahmet. (Proje ve Yayın Yönetmeni) **İstanbul Ahkâm Defterleri–İstanbul Esnaf Tarihi**, İstanbul: Cilt II, İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- Kala, Ahmet, (Proje ve Yayın Yönetmeni) **İstanbul Ahkâm Defterleri–İstanbul Ticaret Tarihi**, İstanbul: Cilt I, İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997
- Kala, Ahmet. **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998
- Karal, Enver Ziya. **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları**, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Kazııcı, Ziya. **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul: Kültür ve Basın Yayın Birliği, 1987
- Kazııcı, Ziya. **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977
- Kömürcüyan, Eremya Çelebi. **İstanbul Tarihi—XVII. Asırda İstanbul**, Kevork Pamukciyan (Yayıma hazırlayan), 2. Basım, İstanbul: Eren Yayınları, 1988
- Köprülü, Fuad. **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983
- Raphaela Lewis. **Osmanlıda Gündelik Yaşam**, Adile Runa Orhunsoy (çev.), Ankara: Alter Yayıncılık, 2009
- Mansel, Philip. **Dünyanın Arzuladığı Şehir; Konstantinopolis 1453-1924**, Şerif Erol (çev.), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996

- Mantran, Robert. **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Cilt I-II, Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990
- Mantran, Robert. **16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara. İmge Kitabevi, 1995
- Özcan, Tahsin. **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003
- Özkaya, Yücel. **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, 2.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994
- Uysal, Abdullah. **Zanaatkârlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982
- Uzun, Ahmet. **İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1753-1857**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006
- Ülgener, Sabri F. **Tarihte Darlık Buhranları**, İstanbul: Derin Yayınları, 2006
- Wiener, Wolfgang-Müller. **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, Erol Özbek (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988
- Yücel, Yaşar. **1640 Tarihli Es'ar Defteri**, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1982
- Yücel, Yaşar. **1640 Tarihli Es'ar Defteri Tıpkıbasım**, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1982

ARŞİV BELGELERİ

ATATÜRK KİTAPLIĞI

1092/1681 Tarihli Esnaf Defteri, Atatürk (Belediye) Kütüphanesi, Muallim Cevdet
Yazmaları, No: B.2

1092/1681 Tarihli Esnaf Defteri, Atatürk (Belediye) Kütüphanesi, Muallim Cevdet
Yazmaları, No: B.10

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Cevdet Belediye

Belge No: 40, 64, 67, 76, 103, 145, 160, 174, 195, 201, 225, 226, 291, 327, 430, 436, 487,
533, 553, 568, 653, 675, 727, 732, 739, 770, 941, 1017, 1047, 1100, 1117,
1207, 1208, 1220, 1434, 1437, 1562, 1663, 1741, 1838, 2187, 2199, 2342,
2432, 2511, 2587, 3008, 3077, 3237, 3411, 4003, 4059, 4118, 4231, 4233,
4360, 4653, 4693, 4729, 5243, 5274, 5399, 5518, 6124, 7055, 7061, 7062,
7162, 7265,

Cevdet Dâhiliye

Belge No:12061

Cevdet İktisat

Belge No: 34, 37, 188, 1838, 2187

Cevdet Maliye

Belge No: 8640

Hatt-ı Hümayun

643, 10558, 15705, 16066, 10951, 13077, 13962,

Kamil Kepeci

Belge No: 5026

Maliyeden Müdevver (MAD),

526/1-91, 203/21, 203/47, 203/127, 3965/15-19

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi

a-Balat Mahkemesi

Defter No:

111/54

b-Beşiktaş Mahkemesi

Defter No:

93/64

c-Davudpaşa Mahkemesi

Defter No:

8/4

d-Galata Mahkemesi

Defter No:

489/1, 489/97, 338/143

e-Hasköy Mahkemesi

Defter No:

19/183, 20/153, 20/159

f-Havass-ı Refia Mahkemesi

Defter No: 233/25

g-İstanbul Mahkemesi

Defter No:

24/1, 28, 99, 100, 111, 112

25/7, 55, 68, 83, 169, 176, 179, 210, 212, 227, 228, 250, 256, 257-258, 262

26/35, 36, 37,

29/51-52, 91-92, 102,

32/7, 8, 14-15, 20, 21, 25, 34, 40, 94, 95,

34/23, 25, 27, 60, 74, 80, 84, 88, 89, 91

36/23, 33, 94, 107, 108, 109,

37/1, 5, 8, 28, 65,

40/5, 25, 26, 29, 46, 57, 62, 66, 75, 79, 95,

42/34, 72, 85, 87,

43/12, 25

47/52, 97

53/47, 52, 56, 74, 86, 87, 89, 110, 116, 120, 129

64/1, 7, 8, 9, 11, 15, 23, 76, 77

65/5, 6, 7, 8, 28-29, 33, 39, 43, 46, 47, 57, 67, 69, 70, 77, 80, 83, 90, 93, 96, 104, 106, 107,

73/61, 66, 72, 92

90/12, 76, 95

92/17, 23, 45, 93

97/47, 48,

h-Tophane Mahkemesi

Defter No:186/100

ı-Üsküdar Mahkemesi

Defter No:463 /134

i-Yeniköy Mahkemesi-Defter No:96/178

MAKALELER

- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebüssuud’un Bir Risalesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 46, 1987, ss.149-162
- Aktepe, M.Münir. “18.Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Cilt IX, Sayı 13, Eylül 1958, ss.1-30
- Aktepe, Münir. “Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar”, **Tarih Dergisi**, 7-10, 1954, ss.18-30
- Armağan, Zeki. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Bekir Kütükoğlu’na Armağan, 1991, ss.279-306
- Aydın, Bilgin. “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler”, **İstanbul Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, 1998, ss.71-87
- Aynural, Salih. “18.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul: 80, 1992, ss.207-211
- Aynural, Salih. “19.Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul: 37-38. Kitaplar, 1992, ss. 25-131
- Baer, Gabriel “The administrative, economic and social functions of Turkish guilds”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, I, 1970, ss.28-50
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985, ss.39-46
- Barkan, Ömer Lütfi. “15.Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, **Tarih Vesikaları**, Cilt 1, Sayı 5, 1942, ss.1-15
- Bulut, Rukiye. “18.Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 1967, ss.30-31
- Cebeci, Dilaver. “Osmanlı Devleti’nde İhtisab Ağalığı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 49, 1987, ss.171-220
- Doğru, Halime. “Rumeli’de Celepkeşanlar”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, ss.1675-1690

- Duran, Bünyamin. “Weberyan Yaklaşımın Ahilik Kurumunun Değerlendirilmesi”, **1. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, ss.49-61
- Faroqhi, Suraiya. “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17.Yüzyıllar)”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, 1980, ss.139-154
- Greenwood, Antony: “Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul’un Et İaşesi”, **Türk Tarihçiliğinde Dört Sima**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2006, ss.115-121
- Güçer, Lütfi. “18. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Olan Hububatın Temini Meselesi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, No: 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss.397-416
- Güran, Tevfik. “İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt 44, S.14, 1988, ss.245-277
- İnalçık, Halil. “Ahilik, Toplum, Devlet”, **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999 ss.189-200
- Kala, Ahmet. “19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul: 37-38. Kitaplar, 1992, ss.111-117
- Kala, Ahmet. “Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 57, Haziran 1990, ss.1-9
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlı İhtisab Kanunnameleri ve Ahilik”, **XXI. Türk Kültürü Ve Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul: Ahilik ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, ss.101-108
- Kazıcı, Ziya. “1093 (1682) Yılında Çeşitlerine Göre İstanbul’daki Dükkânlar”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989, ss.238-249
- Keskin, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Hayatının Tanziminde Ahiliğin Oynadığı Rol”, **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ekim 1999, s. 203-231
- Kütükoğlu, Mübahat S. “XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989, ss.231-238

- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Esnaf Sayımları”, **Esnaf ve Ekonomi Semineri-Bildiriler**, İstanbul: Globos Dünya Basımevi, 2003, ss.405-407
- Olson, Robert W. “Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 20, No 2, Mayıs, 1977, ss. 185-207
- Olson, Robert W. “The Esnaf and Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 17, No 3, (Eylül 1974), ss.329-344,
- Orhonlu, Cengiz. “Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul’da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 21, 1966, ss.109-134
- Özkaya, Yücel. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 25, 1981-1982, ss.171-203
- Özkaya, Yücel. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Sorunları”, **IX. Türk Tarihi Konferansları**, Cilt II, Ankara: 21-25 Eylül 1988, ss.1037-1048
- Öztürk, Mustafa: “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası Ve Fiyatların Tahlili”, Hasan Celal Güzel, Kamil Çiçek, Salim Koca (Ed.) , **Türkler** içinde, Ankara: Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.843-849
- Öztürk, Said: “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, Hasan Celal Güzel, Kamil Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler** içinde, Ankara: Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.850-860
- Pamuk, Şevket. “Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış”, **Toplum ve Bilim**, Kış 83, 1999/2000, ss.33-145
- Sahillioğlu, Halil. “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Ekim 1967 ss.36-41
- Sivrikaya, İbrahim. “18. Yüzyılda İşportacılıkla İlk Mücadele”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 13, 1968, ss.69-70
- Tabakoğlu, Ahmet: “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 43, Sayı 1-4, 1987, ss.111-150

- Tabakoğlu, Ahmet. "Sosyal ve İktisadi Yönleryle Ahilik, Türk Kültürü ve Ahilik", **XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul: Ahilik Ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, ss.48-72
- Uğur, Ahmet. "Osmanlı Siyasetnamelerine Göre Düzendeki Bozukluğun Sebepleri – Bilhassa Esnaf ve San'atkar Yönünden", **Türk Kültürü Ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul: Ahilik Ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, ss.210-219
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, 1, 1956, ss.25-32
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Defterleri", **Belgeler Dergisi**, Cilt XI, Sayı 15, 1986, ss.23-76
- Yediyıldız, Bahaeddin. "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 18, 1984, ss.5-41
- Yıldırım, Onur. "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826", **Toplum ve Bilim**, Kış 83, 1999/2000, ss.133-145
- Yıldırım, Onur. "Osmanlı İaşeciliği ve Esnaf: Onsekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Debbağlar", **Doğu Batı**, Yıl:13, Sayı:12, 2010, ss.133-157
- Yıldırım, Onur; "Ottoman Guilds in the Early Modern Era"; Jan Lucassen, Tine De Moor ve Jan Luiten van Zanden (Ed.); **Return of the Guilds** içinde, Hollanda: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2008, ss. 73-93
- Yıldız, M.Cengiz: "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane", **Türkler** içinde, Ankara: Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.850-860

DİĞERLERİ

- Akgündüz, Ahmet. “Gedik Maddesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996
- Atık Şikâyet Defterleri** (Basılmamış), İstanbul Araştırmaları Merkezi
- Bayram, Mikail. “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahîliğin Doğuşuna Etkisi” <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s10/bayram.PDF>, (13 Mayıs 2011), s. 1-11
- Çelik, Bülent. “Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu”, ss.61-78, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>, 2004, (16.07.2009)
- İstanbul Esnaf Tarihi** (Basılmamış), C.3-4, İstanbul Araştırmaları Merkezi
- Kala, Ahmet. “Esnaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss.423-430
- KAZIÇI, Ziya. “Ahîlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss.540-542
- Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt I-II-III, 1983
- Sunar, Mehmet Mert. “When grocers, porters and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (17) 2009/1, ss. 175-194, <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi17/sunar.pdf> (26 Nisan 2011),
- Tekin, Yaşar: “Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Ta’zir Suç ve Cezaları (1179/1765)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1995
- Türkmen, Mustafa Nuri: “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü Ve Esnafın Katkısı”, 2003, ss.135-140, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>, (11 Ağustos 2009)
- Onur Yıldırım, “Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning In Istanbul During The Eighteenth Century”, *ERC Working Papers In Economics*,01/04 Mayıs 2002, ss.1-26, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series01/0104.pdf> (12 Nisan 2011)

Zarinebaf, Fariba “Ottoman Guilds and the State in 18th Century Istanbul”, 2007, ss. 1-16,<http://www.iga.ucdavis.edu/Research/all-uc-spring-09-papers/zarinebaf%20paper.PDF>, (20 Nisan 2011)